

Часопіс “Культура. Нацыя”

Выданьне Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Канадзе

№36, лістапад 2025 года

"ВОСЕНЬ". Малюнак Еўгеніі Шаўчэнка (2002).

"FALL" by Evguenia Chevtchenko (2002).

SCENTsation Series, Acrylic on Canvas (36" x 30"; 91.4cm x 76.2cm)

Атава, Канада

Пра часопіс!

Дарагія сябры!

Часопіс “КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ” заснаваны як незалежнае перыядычнае выданьне, прызначанае для абмеркаваньня праблем беларускай культуры і нацыянальнага будаўніцтва.

Часопіс заснаваны ў 2012 годзе і напачатку меў назву “САКАВІК” (пад гэтай назвай выйшлі першыя шэсьць нумароў). З 2018 года часопіс выходзіць два разы на год, да гэтага часу выходзіў раз на квартал. З кастрычніка 2020 года часопіс набыў статус выданьня Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Канадзе (БІНІМ, Канада). Часопіс “КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ” публікуецца на вэб-старонцы www.sakavik.net

Часопіс зьмяшчае арыгінальныя аналітычныя артыкулы, эсэ, а таксама абгрунтаваныя дыскусіі і каментары па гісторыі, мове, літаратуры, сацыялогіі, традыцыях і іншых пытаннях, маючых дачыненне да развіцьця беларускай нацыі і нацыянальнага будаўніцтва. Беларуская Мова – асноўная мова часопіса, але магчымы публікацыі і на іншых мовах. Запрашаем да супрацоўніцтва ўсіх зацікаўленых. Свае матэрыялы дасылайце на: info@binim.org

Рэдакцыя часопіса:

Заснавальнік і рэдактар Пётра Мурзёнак

Сябры рэдакцыі Наталія Баркар

Юрась Грыбоўскі

Вольга Іпатава

Аляксандр Каралькевіч

Сяргей Панізньнік

Ігар Пракаповіч

Юрась Рапецкі

Галіна Туміловіч

Атава, Канада

Анатацыя да 36-га нумара часопіса “Культура. Нацыя”, лістапад 2025
(264 старонкі, 115 здымкаў і ілюстрацый, 10 табліц).

36-ты нумар часопіса пачынаецца з Калядных віншаванняў чытачам і іх сем’ям, хаця за вокнамі яшчэ восень і на вокладцы часопіса “Культура. Нацыя” адпаведны гэтаму сезону матыў (Е.Шаўчэнка). Слова рэдактара адрасавана вытокам Беларуска-Украінскай цывілізацыі і яе сучаснаму супрацьстаянню з цывілізацыяй Еўразійскай\Рускай. У раздзеле “Артыкулы” вы знойдзеце яшчэ адзін матэрыял рэдактара пад назвай “Што будзем?” – гэта урывак з яго новай кнігі “Нарысы беларуса”. У гэтым жа раздзеле два артыкулы нашых пастаянных аўтараў – Л.Карповіча, які дэманструе гісторыю нашай радзімы, адлюстраванай у марках, і А.Сімакова, які працягвае даследаваць сувязі беларусаў з першымі нацыямі. Многім будзе цікава пачытаць разважанні Ю.Рапецкага пра бессмяротнасць душы. Л.Андзілеўка дэбютуе ў часопісе з расказам “Сумная казка”. Як заўжды інфармуем пра падзеі ў жыцці беларусаў за мяжой – тут вечарына паэзіі і музыкі “Юрась, Кантабіле і сябры” (М.Кочатава) і вечарына “Ноч паэтаў” (А.Талстая, А.Каралькевіч), а таксама матэрыялы прысьвечаныя 100-годдзю юбілею Кастуся Акулы – беларускага пісьменніка і грамадскага дзеяча (G.Akula, В.Іпатава, С.Макарэвіч). Рэдакцыя адзначыла памяць І.Фарыён і А.Парубія, ахвярных інтэлектуалаў-нацыяналістаў сучаснай Украіны. Рэдакцыя палічыла магчымым падаць з другой крыніцы інфармацыю аб дзейнасці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (С.Бесараб).

Рэдакцыя спадзяецца, што чарговы нумар часопіса вам спадабаецца.

Мы разлічваем на вашу падтрымку ў рэкламе часопіса “Культура. Нацыя” сярод блізкіх вам людзей.

Рэдакцыя часопіса

25 лістапада 2025 года

Калядныя віншаваньні ад рэдакцыі часопіса

**Часопіс “Культура. Нацыя” шчыра віншуе сваіх чытачоў са
святаямі і зычыць усяго самага найлепшага ў жыцці **ВАМ**
і вашым сям'ям –
здароў'я, шчасця, дабрабыту й цудоўнага настрою**

Зьмест 36-га нумара часопіса

На вокладцы: "ВОСЕНЬ". Малюнак *Евгеніі Шаўчэнка* (2002).

"FALL" by *Evguenia Chevtchenko* (2002).

SCENTSation Series, *Acrylic on Canvas* (36" x 30"; 91.4cm x 76.2cm)

старонкі

Анатацыя да 36-га нумара часопіса "Культура. Нацыя"

с.3

Калядныя віншаваньні

4

Слова рэдактара

Пётра Мурзёнак **Вытокі Заходне-рутэнскай/Беларуска-Украінскай цывілізацыі і яе сучаснае супрацьстаянне з Еўразійскай цывілізацыяй** (агляд) 7-49

Артыкулы

Лявон Карповіч **Восень. Росквіт. Найвышэйшая магутнасць (XVI - палова XVII стагодзьдзя)** 50-104

Пётра Мурзёнак **Што будзем?** 105-132

Юрась Рапецкі **Ці чалавечая душа вечная?** 133-140

Алесь Сімакоў **Даследаваньне канвертаў з элементамі перасьцярог (на прыкладзе перапіскі індзеяністаў з Гомеля)** 141-151

Літаратура

Людміла Андзілеўка **Сумная казка** 152-167

Юрась Рапецкі **Анатацыя твора Людмілы Андзілеўкі – «Сумная казка»** 168-169

Пётра Мурзёнак **Як правільна вітацца па-нашаму (нарыс)** 170-174

Пётра Мурзёнак **Мілай маме (верш)** 175-177

З жыццця беларускіх суполак

Марына Кочатава **Усё, што нам трэба - гэта каханне** 178-184

Анастасія Талстая, Аляксандр Каралькевіч **“Ноч Паэтаў”** 185-193

Юбілей. *Да 100-годдзя з дня нараджэння Кастуся Акулы* 194-213

Ад рэдакцыі 194

George Akula **Details of My Dad’s life and My Impressions** 194-197

З архіва рэдактара – **Два здымкі і верш-прысвячэнне** 198-199

Вольга Іпатава **пра Кастуся Акулу.** *Вёў інтэрв’ю сп.А.Каралькевіч* 200-202

Сяргей Макарэвіч **«Народ наш на зямлі не лішні...»** 203-213

Памятныя даты

Ад рэдакцыі **Памяці Ірыны Фарыён і Андрэя Парубія - ахвярных інтэлектуалаў і нацыяналістаў сучаснай Украіны** 214-217

Ірына Фарыён **Ліліпуты ў вайне з Бандэрай** 218-220

Юрась Рапецкі **Анатацыя да артыкула Ірыны Фарыён** 221-223

Дадатковая інфармацыя

Сяргей Бесараб **НАН Беларусі. Інстытуцыйны аналіз** 224-264

Прыемнага чытаньня

Пётра Мурзёнак, галоўны рэдактар часопіса

25 лістапада 2025 года, Атава

Наступны 37-мы нумар часопіса выйдзе ў красавіку 2026 года

Слова рэдактара

Пётра Мурзёнак: Вытокі Заходне-рутэнскай/Беларуска-Украінскай цывілізацыі і яе сучаснае супрацьстаянне з Еўразійскай/Расійскай цывілізацыяй (агляд)

Ключавыя словы: *новы падзел сьвету; сутыкненьне на мяжы двух цывілізацый, утвораных усходнімі славянамі*

Анатацыя. Адносна спакойны “геапалітычны” перыяд у сьвеце, які можна было назіраць пасля распаду СССР, аднавіўся з новай сілай у выглядзе імкненьня да новага падзелу сьвету, які зараз можна даволі яскрава акрэсліць. Ранейшае “двухпалярнае” супрацьстаянне паміж Захадам і СССР, зьмянілася, зараз так падаецца, на падзяленьне сьвету паміж трыма палюсамі. Такімі палюсамі ёсьць Кітай, які паступова напаўзае на ўсе кантыненты са сваімі ўплывамі, ЗША – з лозунгамі “Зробім Амерыку зноў моцнай”, якія прасоўвае прэзідэнт Д. Трамп, і, нарэшце, Расія, заўжды пакрыўджаная на Заходнюю цывілізацыю – з імперскімі амбіцыямі Пуціна аднавіць былую веліч і страчаныя ў часы Гарбачова тэрыторыі. Адным з гарачых месцаў, дзе адбываецца сутыкненьне Вялікіх дзяржаў са спробай зьмены еўрапейскіх межаў, якія яшчэ нядаўна выглядалі стабільнымі, ёсьць вайна, якую разьвязала агрэсіўная Расія супраць Украіны. Аналіз каранёў гэтай вайны вядуць нас у глыбокую гісторыю, і сьведчаць аб тым, што прычыны вайны між імі маюць міжцывілізацыйную прыроду.

Уступ

1. Вытокі Заходне-рутэнскай цывілізацыі ...

1.1. Развіцьцё усходніх славян ішло рознымі шляхамі ...

1.2. Лініі падзелу між двума цывілізацыямі

1.2.1. Моўна-этнічныя адрозьненні

1.2.2. Этнічны склад у двух цывілізацыях

1.2.3. Рэлігійны кампанент у двух цывілізацыях

1.2.4. Прыкметы палітычнай складовай у Заходне-рутэнскай цывілізацыі

1.2.5. Ці было Каралеўства польскае дамінуючай сілай адносна ВКЛ у Рэчы Паспалітай?

1.2.6. Заключэньне

2. Працяг супрацьстаяння Заходне-рутэнскай цывілізацыі з Еўразійскай цывілізацыяй ў наш час

2.1. Перыяды каланізацыі Беларусі і Украіны Расіяй

2.2. Характар палітычных зьмен у Беларусі і ва Украіне пасля развала СССР

2.3. Агрэсія Расіі супраць Украіны як працяг барацьбы між Усходам і Захадам

- 2.4. Сучасны стан у Беларусі
- 2.4.1. Беларускае насельніцтва
- 2.4.2. Сучасныя беларускія эліты
- 2.4.3. Урад С.Ціханоўскай
- 2.4.4. Сцэнары для Беларусі
- 2.5. Заходне-рутэнская цывілізацыя ў сучасны перыяд
- 2.6. Заклучэньне

Уступ

Асноўныя матывы аб'яўленай Пуціным вайны Расіі супраць Украіны трэба шукаць у фальшывых расійскіх наратывах\тэорыях аб трыадзінстве рускага, беларускага і украінскага народаў (і, адпаведна, што такія народы як беларускі і украінскі не існуюць), аб славянскім характары самой Расіі, і аб яе надзвычайнай місіі ў сьвеце, у прыватнасьці, як спадкаемцы “трэцяга Рыму”. Перад пачаткам цяперашняй вайны, у артыкуле, прысьвечаным адзінству рускіх і ўкраінцаў, лідар сёньняшняй расійскай агрэсіі У. Пуцін канцэптуальна асудзіў штучнасьць стварэньня Леніным украінскай нацыі ў XX стагоддзі.¹ Ён спасылаецца на існаваньне адной (хоць і з трыма часткамі, але нібыта адзінай) рускай нацыі, прадстаўленай вялікаросамі, украінцамі і беларусамі, тым самым адмаўляючы права ўкраінскай нацыі на самавызначэньне як асобнай групы, сьцьвярджаючы, што «сёньня сітуацыя ва Украіне зусім іншая, бо існуе спроба [ва Украіне] прымусова зьмяніць ідэнтычнасьць нацыі».

Усе гэтыя наратывы ідуць ад нарманскай тэорыі станаўленьня Русі\Кіеўскай Русі, распацаванай Мюлерам у пачатку 18 стагоддзя, затым падмацаванай гісторыямі, складзенымі ў Расіі (Ключэўскі, Салаўёў) ці паўторанымі як у мінулым за мяжой (Вернадскі), так і ў сучаснай Расіі н'юеўразістам Дугіным, у працах якога, няўзброеным вокам чытаюцца прафашысцкія матывы. Многія з гэтых ідэй прыняты некаторымі заходнімі дасьледчыкамі нягледзячы на наяўнасьць прац Грушэўскага, і іншых вучоных, якія не пагаджаліся і не пагаджаюцца з падобнай ідэялогіяй.

Галоўнай мэтай аб'яўленай Пуціным вайны ёсць захоп і зьнішчэньне украінскай дзяржавы.

У сваім нядаўнім інтэрв'ю амерыканскаму журналісту Т. Карлсану (Tacker Carlson), Пуцін яшчэ раз спрабаваў пераканаць многамільённую аудыторыю, што Украіна ўзьнікла “ніадкуль” - па волі Леніна-Сталіна, і што тэрыторыя Украіны з'яўляецца “исконно русской” зямлёй. Насамрэч, Расійская імперыя, якая ўзьнікла ў пачатку XVII ст., завалодала

¹ V. Putin «Ob istoricheskoy yedinstve russkikh i ukrayintsev». Official site of President of Russia. 12th of June, 2021. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

беларускімі і украінскімі землямі, якія ўваходзілі ў склад ВКЛ, толькі ў канцы XVIII ст. пасля разбору Рэчы Паспалітай трыма дзяржавамі – Расіяй, Аўстрыяй і Германіяй: і беларускія, і украінскія землямі знаходзіліся ў каланіяльнай залежнасці з таго часу аж да моманту распада СССР.

Наша прачытанне гісторыі Беларусі дазволіла паказаць, што развіццё беларускага, украінскага і вялікарускага этнасаў ішло рознымі шляхамі. Аналіз аб’ектыўных фактараў станаўлення гэтых этнасаў дазволіў нам прапанаваць гіпотэзу аб утварэнні усходнімі славянамі ў XIII-XV ст.ст. двох цывілізацый – Беларуска-Украінскай або Заходне-Рутэнскай субцывілізацыі Заходняй цывілізацыі і Еўразійскай\Расійскай цывілізацыі. Асноўныя вынікі, якія пацвярджаюць гэтую гіпотэзу, былі апублікаваны ў некалькіх артыкулах ў вэб-часопісе «Культура. Нацыя», а таксама ў манаграфіях «Шляхі да беларускага народа» (2016) і “Belarus: Prospects of a Middle Power” (2022).² Два ключавыя артыкулы адносна прапанаванай гіпотэзы былі апублікаваны ў спецыялізаваным часопісе “Comparative Civilizations Review” ў 2015 і 2018 гг.³

Напачатку вызначымся, што такое цывілізацыя. Сярод мноства тэрмінаў,⁴ якія вызначаюць цывілізацыю, прывядзём у якасці прыклада адзін з іх – «цывілізацыя - гэта тып культуры і грамадства, які ўзьнік у канкрэтнай краіне або рэгіёне, або ў той ці іншай эпосе». Мы вызначаем цывілізацыю наступным чынам:

“Цывілізацыя — цэласная структура, якая мае выразныя этнічныя, моўныя, рэлігійныя і ментальныя прыкметы, памножаныя на гістарычны досвед, спадчыну і развіццё грамадстваў і народаў, якія ў іх пражываюць”.

² Мурзёнак П. «Ці быў Рурык у Полацку? Гісторыя сучаснай Беларусі і Украіны ў выніку канфлікту ўсходнеславянскай і еўразійскай цывілізацый”. *Часопіс «САКАВІК»*, №2, чэрвень 2013, с. 3-43;

Мурзёнак П. Усходне славянская беларуска-украінская цывілізацыя. Гіпотэза і факты. *Часопіс «САКАВІК»*, №3, верасень 2013, с. 40-61.

³ Murzionak P. “Evidence for Belarusian Ukrainian Eastern Slavic Civilization.” *Comparative Civilizations Review*. No 73: Fall, 2015, 51-76.

Murzionak P. Does Belarusian Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization? *Comparative Civilizations Review*. No 78: Spring, 2018, 40-54.

⁴ Targowski A. “Towards a composite definition and classification of civilization.” *Comparative Civilizations Review*, No 60 (2009).79-98.

На наш погляд, Беларуска-Украінская цывілізацыя або Заходне-рутэнская субцывілізацыя адпавядае па многіх прызнаках вызначэнню цывілізацыі ці суб-цывілізацыі, якая з'яўляецца часткай Заходняй цывілізацыі нараўне з іншымі яе субцывілізацыямі (заходне-заходняя, заходне-лацінская, габрэйская, заходне-цэнтральная).^{5,6} Крытыка аднясення⁷ Беларусі і Украіны да Еўразійскай цывілізацыі была намі дадзена раней.⁸

1. Вытокі Заходне-рутэнскай цывілізацыі

1.1. Развіццё усходніх славян ішло рознымі шляхамі

Актуальнасць дэманстрацыі праўдзівых шляхоў развіцця усходніх славян у розныя гістарычныя перыяды вынікае з неабходнасці ідэалагічнай барацьбы супраць расійскіх наратываў пра тое, што Украіна як дзяржава не існуе - і не мае права існаваць, якія ў сваю чаргу выкарыстоўваюцца для апраўдання вайны, развязанай Расіяй супраць Украіны. Зразумела, што такія ідэалагічны "геапалітычны" супраціў цалкам актуальны і тычыцца Беларусі.

Да групы ўсходніх славян уключаюць беларусаў, ўкраінцаў і вялікаросаў. Лічуць, што ўсходнія славяне прыйшлі з поўначы сучасных Германіі і Польшчы ў VII-IX ст., і занялі тэрыторыю, якую пазней гісторыкі назвалі Кіеўскай Руссю. Дакладна невядома ці ў складзе ўсходніх плямёнаў былі адрозныя плямёны, якія ў далейшым вызначылі характар трох усходнеславянскіх народаў. Наш аналіз паказаў, што размежаванне ўсходніх славян з утварэннем дзвюх цывілізацый, Беларуска-Украінскай або Заходне-рутэнскай, і

⁵ Huntington S. The clash of civilizations. Foreign Affairs, v.72, No. 3, 1993.

⁶ Piotra Murzionak: Does Belarus Belong to Western Civilization? Web-zine "Kultura. Natsyja", issue 28, 2021, 92-104, www.sakavik.net

Murzionak P. "Evidence for Belarusian Ukrainian Eastern Slavic Civilization." Comparative Civilizations Review. No 73: Fall, 2015, 51-76.

⁷ Kuzyk B.N., Yakovets Yu.V. Civilizations: Theory, History, Dialogue and the Future, v. II, Moscow, Institute for Economic Strategies, 2006;

Eberhardt P. "The Concept of a Boundary Between the Latin and the Byzantine. Civilizations in Europe." Comparative Civilizations Review. No 75: Fall, 2016, pp.44-69.

⁸ Murzionak P. Does Belarusian Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization? Comparative Civilizations Review. No 78: Spring, 2018, 40-54.

Еўразійскай або Рускай, адбывалася ў часы Кіеўскай Русі і пасля, і вызначалася рознымі фактарамі, такімі як:

- адметныя рысы славянскіх плямёнаў⁹
- прыродныя ўмовы Усходнеёўрапейскай раўніны і Еўразійскага стэпу
- асіміляцыя з мясцовымі плямёнамі
- міжусобныя войны паміж землямі і княствамі
- уплыў Мангольскай імперыі (тэрыторыя Масковіі была калоніяй Залатой Арды з 1236 па 1480 год)¹⁰
- стварэнне Вялікага Літоўскага княства ў сярэдзіне XIII ст., выратавала частку ўсходніх славян, якія жылі на тэрыторыі сучасных Беларусі і Украіны, ад «еўразійскага ўплыву».

Можна меркаваць, што ўжо сам працэс міграцыі усходніх славян спрыяў іх размежаванню. Такія славянскія плямёны як дрыгавічы, драўляне, дулебы, крывічы, палачане, сутыкаліся і асіміляваліся з балцкімі плямёнамі ў VII-XII ст., у выніку чаго склаліся перадумовы ўзнікнення новай этнічнай супольнасці беларускай народнасці.¹¹ Іншыя славянскія плямёны - драўляне, паляне, ішлі у паўднёвым напрамку, асіміляваліся з сарматамі і, верагодна, далі пачатак сучасным украінцам. Рух гэтай групы славян на поўдзень быў абмежаваны тым, што паўднёвыя раёны, раёны Дзікага поля, былі заняты ваяўнічымі качавымі плямёнамі (хазарамі, печанегамі). Ільменскія і наўгародскія славяне, крывічы, радзімічы, севяране, мігруючы на ўсход і паўночны ўсход, сутыкаліся там з фіна-вугорскімі плямёнамі (мера, мардва, чудзь, мурама, мяшчэра), з якімі яны паступова асіміляваліся, і, такім чынам, далі пачатак вялікаросам – мы называем той працэс першай хваляй асіміляцыі славян-вялікаросаў (другая хваля асіміляцыі вялікаросаў адбывалася ў XVI-XVIII ст.ст., падчас экспансіі Масковіі на ўсход і поўдзень).

⁹ Першае княства, Суздальскае, на землях, размешчаных на паўночны ўсход ад Кіеўскай Русі (Суздальская зямля, яна ж Залесьсе, Растоўская зямля, Мурамская зямля), было ўтворана толькі ў 1157 годзе - на два стагоддзі пазней за Полацкае і Кіеўскае княствы, што сведчыць аб павольнай міграцыі ўсходніх славян з захаду на ўсход, а з другога боку – такі працяглы час спрыяў іх мірнай асіміляцыі з лакальным насельніцтвам.

¹⁰ Сваім прыходам манголы спрыялі аддзяленню славян-«вялікаросаў», якія падпалі пад іх уладу на два з паловай стагоддзі (аж да 1480 г.), ад другіх усходніх славян, славян-«беларусаў», вольных ад манголаў, і славян-«украінцаў», частка якіх трапіла на 100 год пад уплыў манголаў-качэўнікаў, але пасля таго, як у 1362 г. войскі ВКЛ пад кіраўніцтвам князя Альгерда разбілі мангола-татараў каля Сініх Водаў, украінскія землі былі вызвалены з няволі.

¹¹ Деружинский В.В. Тайны белоруской истории, Минск, ФУАинформ, 2009, 560 с.; Дзермант А., Санько С. Этнагенез беларусаў: навука і ідэалогія // Arche. 2005. № 5. С. 233-253; Голденков М. Утраченная Русь. Минск, «Современная школа», 2009, 426 с.

Аб тым, што сам працэс рассялення і міграцыі спрыяў размежаванню этнічных груп усходніх славян сьведчаць даты стварэння княстваў на тэрыторыі сучасных трох дзяржаў – Беларусі, Расіі і Украіны (Табліца 1).

Табліца 1. Даты і цэнтры ўтварэння княстваў Кіеўскай Русі

Цэнтр княства ў Кіеўскай Русі	Сучасная тэрыторыя	Год утварэння	Геаграфічная даўгата
Kyiv	Ukraine	882	30.5
Chernigov	Ukraine	988	31.3
Pereyaslavl	Ukraine	988	31.5
Smolensk	Ukraine	1054	32.1
Peremyshl	Польшча	1085	22.8
Galich	Ukraine	1124	24.7
Volynia	Ukraine	1154	24.6
Novgorod-Seversk	Ukraine	1185	33.3
сярэдняя для княстваў ва Украіне		1048 (882-1185)	28.9 (23.8-30.2)
Turau	Belarus	980	27.1
Polatsk	Belarus	987	28.8
Minsk	Belarus	1070	27.6
Drutsk	Belarus	1101	29.8
Vitebsk	Belarus	1101	30.2
Grodno	Belarus	1117	23.8
Navahrudak	Belarus	1235	25.2
сярэдняя для княстваў у Беларусі		1075 (980 – 1235)	27.5 (23.8-30.2)
Ryazan	Russia	1078	39.7
Republic of Novgorod	Russia	1136	31.3
Vladimir-Suzdal	Russia	1157	40.4
Pskov Republic	Russia	1200	28.3
Rostov	Russia	1207	39.4
Yaroslavl	Russia	1216	39.9
Tver	Russia	1246	35.9
Масква	Russia	1263	37.6
сярэдняя для княстваў у Расіі		1188 (1078-1263)	36.6 (28.3-40.4)

З Табліцы 1 бачна, што найбольш старажытныя княствы былі ўтвораны на тэрыторыі Украіны і Беларусі - 1048 і 1075, адпаведна (сярэдні год утварэння на обоіх тэрыторыях разам быў 1059); сярэдні год утварэння княстваў на тэрыторыі Расіі быў – 1188 або на 129 гадоў пазьней. Па меры руху ўсходніх славян на Паўночны ўсход Кіеўскай Русі, стварэнне там княстваў натуральна запавольвалася з-за павольнай міграцыі. Напрыклад, найбольш вядомае княства вялікаросаў Уладзіміра-Суздальскае – сэрца будучай Масковіі, было заснавана ў 1157 годзе - на 170 і 275 гадоў пазьней, чым Полацкае і Кіеўскае княствы, адпаведна. Калі, напрыклад, у разлік узяць адлегласць ад Кіева да Ўладзіміра (каля 1100 км, адпаведна геаграфічнай даўгаце), то у сярэднім хуткасць міграцыі ўсходніх славян, пераважна з захада на ўсход, можа складаць у гэтым напрамку прыблізна 4 км ў адзін год (1100 км : 275 гадоў).

***У цэлым жа можна лічыць абсалютна даказаным,
што дарога ішла з Кіева на Маскву, але ніяк не наадварот.***

Нашы падобныя разлікі хуткасці міграцыі для ўсіх княстваў на тэрыторыі Расіі адносна княстваў на тэрыторыі Беларусі і Украіны дае нам хуткасць міграцыі ў 7 км на год (сярэдняя розніца ў адлегласці – 8.4° або прыблізна 900 км падзеленае на 129 гадоў; *калі такія разлікі пададуцца карэктнымі, П.М.*).

Падсумоўваючы, можна казаць, што фармаванне ўсходнімі славянамі двух цывілізацый сталася вынікам: а) узаемадзеяння народаў падчас перамяшчэнняў вялікіх мас людзей — славян з захаду на ўсход і еўразійскіх народаў з усходу на захад; б) дысцыяцыі і дыферэнцыяцыі ўсходніх славян па культурных, моўных і этнічных прыкметах. Мы мяркуем, што хаця фармаванне дзвюх цывілізацый адбывалася паралельна, але яно ўсё ж істотна адрознівалася ў часе (Табліца 2).

Табліца 2. Характарыстыка перыядаў развіцця Заходне-рутэнскай і еўразійскай цывілізацый

Перыяд	Кароткае апісанне
перад-кіеўскі і кіеўскі перыяд	Пачатковы падзел усходніх славян у IX-XI стст. на аснове асаблівасцяў славянскіх плямён, іх асіміляцыі з мясцовымі плямёнамі, і варажнечы паміж землямі і княствамі
перыяд фарміравання	Фарміраванне Заходне-рутэнскай (Беларуска-Украінскай цывілізацыі) у XIII-XV стст. і пачатак фарміравання Еўразійскай цывілізацыі ў XV-XVII стст. (пасля вызвалення з-пад Мангольскай імперыі ў 1480 г.)
сучасны перыяд	Пачаўся ў канцы XIX ст. і працягваецца ў наш час

Мы адрозніваем тры перыяды ў развіцці Заходне-рутэнскай і Еўразійскай цывілізацый. Першы перыяд, прад-кіеўскі і кіеўскі, характарызуецца пачатковым падзелам ўсходніх славян у IX-XI стст., які адбываўся на аснове асаблівасцяў саміх славянскіх плямёнаў, іх асіміляцыі з мясцовымі плямёнамі, нязгоду і міжусобіцы паміж землямі і княствамі. Перыяд фарміравання пачаўся для Заходне-рутэнскай (Беларуска-Украінскай) у XIII-XV стагоддзях, а еўразійскай цывілізацыі ў XV -XVII ст.ст. (сюды мы адносім сучасную Расію і краіны, якія падзяляюць еўразійскую ідэю ў цяперашні час). Перыяд развіцця пачаўся ў канцы XIX стагоддзя і працягваецца да гэтага часу.

Найбольш выразна прыкметы станаўлення Заходне-Рутэнскай цывілізацыі можна аднесці да XIII-XV ст.ст., тады як Еўразійскай цывілізацыі – да XV-XVII ст.ст.

Мы можам канстатаваць, што ў наш час адасобленасьць Беларусі і Украіны ад Расіі выключае іх прыналежнасьць да “русского мира” на падставе многіх аб’ектыўных фактараў: а) пастаяннага, кампактнага пражывання беларусаў і украінцаў на адной і той жа тэрыторыі на працягу стагоддзяў; б) наяўнасьці выразных этнічных межаў і адрознай этнічнай прыроды; г) аб’яднаньнем рутэнаў у складзе ВКЛ; д) цывілізацыйнай прыналежнасьцю да Заходняй цывілізацыі (*Магдэбургскае права, працэсы Рэфармацыі і Контррэфармацыі царквы, уніяцтва, сеймы, геаграфічнае прыналежнасьць да Еўропы*); ж) моўнай ідэнтыфікацыі; е) наяўнасьцю нацыянальнай эліты; з) агрэсіўным характарам расійскай палітыкі экспансіі, якая скіравана на аднаўленьне былой велічы.

1.2. Лініі падзелу між двума цывілізацыямі

Даўшы характарыстыку фактараў, якія напачатку спрыялі размежаваньню ўсходніх славян, а затым і ўтварэньню Заходне-рутэнскай і Еўразійскай цывілізацый, зьвернемся да часу, калі іх функцыянаваньне было найбольш адрозным і заўважным. Іх адрознасьць можна канстатаваць па такіх прыкметах як этнічны склад, мова, тэрыторыяльная прывязанасьць, і па ўзаемаадносінах між сабой і зьнешнім сьветам.

1.2.1. Моўна-этнічныя адрозьненні ¹²

Калі казаць пра этнічныя адрозьненні, то ў перыяд існаваньня Кіеўскай Русі, у IX-XIII ст.ст., яснага падзяленьня ўсходніх славян на этнічныя групы беларусаў, вялікаросаў, украінцаў яшчэ не было і ўсходніх славян «кіеўскага перыяду» можна адносіць да адной

¹² Этнос вызначаюць як гістарычна сфармаваную супольнасьць людзей з агульнай культурай, мовай і самасьвядомасцю.

этнанацыянальнасці (да русінаў або інакш рутэнаў)¹³ (паводле аўтара, узнікненне рутэнскай этнанацыянальнай ідэнтычнасці на беларускіх і ўкраінскіх землях у ВКЛ сфарміравалася ў XVI-XVII стст.¹⁴). Але ўсё ж, можна меркаваць, што этнанацыянальнае і цывілізацыйнае размежаванне славян (русаў, рутэнаў), пражываўшых на тэрыторыі сучаснай Украіны і Беларусі, і славян, што засялілі край на паўночны-ўсход ад Кіеўскай Русі (тэрыторыю будучага Маскоўскага царства), пачыналася ў X-XI стагоддзях, незалежна ад працэсаў станаўлення Кіеўскай Русі і гэты працэс стаў найбольш выразным з распадам Кіеўскай Русі, а менавіта ў канцы XI-га стагоддзя.¹⁵ Пачынаючы з канца XIV ст., стала заўважнай розніца паміж старарускай і заходнерускай мовамі, між цэнтральнай, паўночна-усходняй і іншымі гаворкамі (пазначаны на карце ў розныя колеры).¹⁶

Карта Ю. Б. Каракова ў перакладзе на беларускую мову

Карта усходнеславянскіх моў у канцы XIV ст. (паводле Ю.Б.Корякова)

¹³ Plokhy S. The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

¹⁴ Serhii Plokhy, *The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 356.

¹⁵ Plokhy S. (2006), там жа.

¹⁶ Пётра Мурзёнак Чым трэба ганарыцца кожнаму беларусу. Мінск, “Кнігазбор”, 2017, с.12.

Можна думаць, што фармаваньне народнасьцяў, уключаючы беларускую і украінскую народнасьць або этнас, набывала ў гэты час больш выразныя і спецыфічныя рысы. Прайшло яшчэ шмат часу, калі ў XIX ст.ст. з’явіліся першыя прыкметы таго, што абодва этнасы пераўтварыліся ў народ і нацыю.

1.2.2. Этнічны склад у двух цывілізацыях

Этнічны склад у Еўразійскай цывілізацыі, у адрозьненьне ад Заходне-Рутэнскай цывілізацыі, істотна мяняўся у сувязі з экспаніянісцкай палітыкай Маскоўскага царства і Расійскай імперыі. Калі, беларускі і украінскі этнасы стала пражывалі на адных і тых жа тэрыторыях і асіміляваліся з лакальнымі плямёнамі (беларусы з балцкімі плямёнамі, украінцы – з сарматамі), то вялікаросы, рухаючыся аж да раёнаў Далёкага Ўсходу, павялічылі тэрыторыю пражываньня ў XV-XIX ст.ст. ў дзясяткі разоў, і, адпаведна, уключалі ў свой склад усё новыя і новыя этнічныя групы. Калі ў IX-XII ст.ст., на пачатку міграцыі у Паўночна-усходні край Кіеўскай Русі і па-за яе межы, усходнія славяне асіміляваліся з фіна-угорскімі плямёнамі, што мы называем першай хваляй асіміляцыі вялікаросаў, то ў XV-XIX ст.ст., пачынаючы ад Івана III (1462-1505), маскоўская дзяржава пашыралася на поўнач, усход, і поўдзень. Часткова гэты рух быў абумоўлены канцом панаваньня Залатой Арды, якая дыктавала палітыку і ўмовы існаваньня княстваў Паўночна-Усходняй Русі на працягу амаль трох стагоддзяў, з 1236 года па 1480 гг. Пачаўшы з захопу і ліквідацыі ў канцы XV ст. Ноўгарадскай Рэспублікі (1478) ды Цьвяры (1485), у XVI ст. былі захоплены і каланізаваны Разань (1521), Казанскае ханства (1552), Астрахань (1556), Вялікая Нагайская Арда (1557), Сібірскае ханства (1582), Пегая Арда (1619) (мы называем гэты працэс другой хваляй асіміляцыі вялікаросаў са шматлікімі цюркскімі народамі).

Аналіз дынамікі росту колькасці беларусаў і украінцаў за апошнія пяць стагоддзяў на сучасных тэрыторыях сьведчыць аб тым, што яна значна адстае ў параўнаньні з рускімі\вялікаросамі і адной з прычынаў гэтага з’ўляецца прамы пераход людзей іншых нацыянальнасьцяў-народаў-плямён да вялікаросаў. Так, калі ў ВКЛ у 1493 годзе пражывала 3.75 мільёны рутенаў, г.зн. беларусаў і украінцаў (Pogonowsky, 1987), то ў той жа прыблізна перыяд у Масковіі (1450 г.) было каля 3 млн жыхароў, а ў 1500 г., пасля далучэньня суседніх княстваў-супернікаў - Ноўгарадскай Рэспублікі (1478) і Цьвяры (1485) - 6 млн жыхароў (Большая СЭ, 1969-1978). Колькі з іх было славян-вялікаросаў - невядома, бо поруч з маскавітамі жылі комі, удмурты, татары, мары, чувашы, мардва, карэлы і іншыя фіна-угорскія народы. Мы экстрапаліравалі вынікі апошняга перапісу насельніцтва Расіі (2021) і вызначылі праз такі падыход, што славян магло быць максімум 4.3 млн (72% рускіх ад 6 млн). Такім чынам, суадносіны славян Масковіі да славян-

беларусаў і славян-украінцаў у канцы XV ст. маглі быць вельмі блізкімі (як 1.15:1, адпаведна).

Далейшы аналіз колькасці насельніцтва паводле перапісаў 1897 і 1989 г.г. (а яны былі вельмі рэпрэзэнтатыўнымі бо праводзіліся амаль на адных і тых жа тэрыторыях) паказаў, што прапорцыя вялікаросаў да беларусаў і украінцаў значна мянялася ў бок вялікаросаў - па перапісу Расіі 1897 г. яна была ўжо 2:1, а па перапісу СССР 1989 г. - 3.2:1 (Табліца 2).¹⁷ Відавочна, што на працягу пяці стагоддзяў адносная колькасць вялікаросаў расла ў 2,5 разы хутчэй у параўнанні з русінамі (беларусамі і ўкраінцамі).¹⁸

Табліца 2. Дынаміка суадносінаў беларусаў і украінцаў да вялікаросаў (рускіх) па выніках перапісаў насельніцтва ў 1897 і 1989 гг.

	Перапіс 1897 ¹⁹ (Расія: 125,6 млн)	Перапіс 1989 (СССР: 286,7 млн)	Прырост (2.3х)
Рускія, млн (%)	55,7 (44.3%)	147,4 (51.4%)	2.7х
Украінцы, млн (%)	22,4 (17.8%)	37,6 (13.1%)	1.7х
Рускія : украінцы	2.5	3.9	
Беларусы, млн (%)	5,9 (4.7%)	8,0 (2.8%)	1.4х
Рускія : беларусы	9.4	18.5	
Беларусы + украінцы, млн (%)	28,3 (22.5%)	45,6 (15.9%)	1.6х
Рускія : беларусы + украінцы	2.0	3.2	
Украінцы:беларусы	3.8	4.7	

Пры тым, калі колькасць беларусаў і украінцаў за перыяд з 1897 па 1989 гг. павялічылася на 17,3 млн (з 28,3 да 45,6 млн), то колькасць рускіх прырасла больш істотна на 91,7 млн. (з 55,7 да 147,4 млн). Доля ж беларусаў і украінцаў за гэты ж час значна зменшылася (з

¹⁷ Пётра Мурзёнак РУССКИЙ ЯЗЫК СУПРАЦЬ НАЦЫЯНАЛІЗМУ БЕЛАРУСАЎ І УКРАЇНЦАЎ. Часопіс «САКАВІК», №6, чэрвень, 2014, 7-24.

¹⁸ Murzionak, “Evidence,” p.64.

¹⁹ Перапіс 1897 года, калі казаць пра этнічную ідэнтычнасць, праводзіўся па моўнаму прызнаку.

22.5% да 19.0%), а рускіх - павялічылася (з 44.3% да 51.4%). Гэтыя лічбы сведчаць як аб істотнай асіміляцыі славян са шматлікімі народамі Расіі на працягу некалькіх вякоў, так і аб фармальным залічэнні народаў іншых нацыянальнасцяў, што размаўляюць па-руску, у нацыянальную катэгорыю рускіх; г. зн. веданне рускай мовы ў значнай ступені асацыявалася з нацыянальным самавызначэннем па формуле: веданне рускай мовы = рускі па нацыянальнасці. Аб тым, што мова адыгрывала і адыгрывае ў гэтым значную ролю, пісаў у сваіх працах У. Даль: «...на юге сидели славяне, а во всей Великоруссии чужны разных помолений. (...) они обрусели на глазах наших и нынешнее поколение не знает своего языка».²⁰

Нават прызнаўшы магчымым уплыў іншых фактараў, напрыклад, большыя траты рутэнаў падчас войнаў, відавочна, што за пяць стагоддзяў адносная колькасць вялікарусаў прырастала хутчэй у два разы ў параўнанні да рутэнаў (беларусаў і украінцаў) і завышана ў 2-2.5 разы. Тое што гэта так, падцвяржаецца сучаснымі звесткамі: мы паказалі, што этнічная розніца паміж беларусамі, украінцамі і велікаросамі бачна ў нашы дні па суадносінах славян да іншых этнічных груп (вялікаросы, балгары, беларусы, палякі, украінцы) – для Беларусі гэта 30:1 (тое ж прыблізна для Украіны), тады як у Расіі – 4.8:1. На самой справе, суадносіны славян да іншых этнічных груп у Расіі, улічваючы фактар “руская мова = рускі”, мусілі б быць яшчэ меншымі. На тэрыторыі Расіі паступова асімілююцца ці знікаюць цэлыя народы, у асноўным угора-фінскія, і без сумневу русіфікацыя адыграла тут сваю ролю. Для гэтага варта азнаёміцца з апошнімі перапісамі (1989, 2002, 2010 і 2021 гг.) у параўнанні з даваенным часам (перапісы 1926 і 1939 гг.) - колькасць мардвінаў, карэлаў, вепсаў, іжорцаў зменшылася у некалькі разоў, няма натуральнага прыросту насельніцтва Чувашыі, Комі, Удмурціі.

Па сёняшні дзень многімі расіянамі не прымаецца асіміляцыя славян-вялікарусаў з фіна-угорскімі і цюркскімі народамі, якія адбываліся падчас першай і другой хваляў асіміляцыі (у асноўным у IX-XIII і XV-XVIII ст.ст., адпаведна, П.М.). Больш таго, многія расіяне да гэтага часу лічуць Расію, насуперак фактам, славянскай дзяржавай, і ў дадатак не прызнаюць асобнага існавання беларускага і украінскага этнасаў. Аднак, паводле многіх даследаванняў ёсць добрыя падставы лічыць пераемнікам Кіеўскай Русі Кіеў і Украіну, а не Масковію.²¹

²⁰ <http://stanislaw-nik.livejournal.com/1742.html>; <http://svyatorus.com/istoriya/2958-istoriya-bez-moskovskih-mifov.html>. “Jazyk Rusi Moskovii i Velikogo Knjazestva Litovskogo,” *LiveJournal*, March 12, 2013. <https://mysliwiec.livejournal.com/846135.html>.

²¹ Hrushevsky, Mykhaylo. *Istoriya Ukrayiny-Rusy* (History of Ukraine-Rus’). Vol I: From Prehistory to the Eleventh Century. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1997;
Rud V. Russia’s War on Ukraine. March 5, 2014;
Zakharrii R. The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus’ A review of modern historiography and major sources on Varangian controversy and other

Аднак, пытаньне не такой ужо і глабальнай “рускасыці-славянскасыці” расійскага насельніцтва падмацоўваецца і сучаснымі генетычнымі даследаваньнямі. Паказана істотная розьніца ў размеркаваньні генетычнага матэрыяла і наяўнасьць градыента з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход на тэрыторыі Паўночна-Усходняга Краю, з якога і пачыналася Расія, што сьведчыць аб міграцыі славян і аб іх асіміляцыі з народамі Расіі не-славянскага паходжаньня.²² Тое ж паказваюць і вынікі нядаўняга даследаваньня гісторыі абмену генетычным матэрыялам між народамі сьвету - *розьніца паміж беларусамі і рускімі паказана на генетычным узроўні*. Так, сярод 8 народаў, вылучаных ва ўсходнеэрапейскую групу (беларусы, балгары, венгры, грэкі, літоўцы, румыны, рускія і чувашы), толькі найбольш усходнія групы, рускіх і чувашоў, мелі падобныя тыпы абмену генетычнага матэрыяла, якія мелі папярэднікаў, што паходзілі з двух крыніц – адна з паўднёва-усходняй Азіі, а другая адносіцца да еўрапейскай.²³

Усе даследчыкі апошняга часу, якія вывучаюць Расію, уключаючы расійскіх класічных еўразістаў і нэо-еўразістаў, бачылі ці бачуць яе ў будучым як еўразійскую краіну, якой яна ёсьць на самай справе. Беларусы ж разам з украінцамі, на нашу думку, утвараюць Заходне-рутэнскую субцывілізацыю Заходняй цывілізацыі.

1.2.3. Рэлігійны кампанент у двух цывілізацыях

Яшчэ адным з паказьнікаў, якія адрозьніваюць абедзьве цывілізацыі з’яўляецца рэлігійная прыхільнасьць/прыналежнасьць іх насельніцтва. Што тычыцца Рускай/Расійскай цывілізацыі, то безумоўна, што гэты паказьнік шчыльна звязаны з этнічнай прыналежнасьцю людзей, бо відавочна, што падчас экспансіі Масковіі – Маскоўскага - Расійскага царства – Расійскай імперыі дадаткова заваяваныя тэрыторыі папаўняліся

Scandinavian concepts of the origins of Rus’ Dissertation in Viking and Medieval Nordic Culture
Submitted in candidacy for the degree of Master of Philosophy. Oslo, 2002.

<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/26680/7245.pdf?sequence=2>

²² Malyarchuk B. et al. Differentiation of mitochondrial DNA and Y chromosomes in russian populations. *Human Biology*, v.76, no.6, p.877-900, 2004.

Balanovsky O. et al. *Two sources of the russian patrilineal heritage in their eurasian context. The American Journal of Human Genetics*, 82, 236-250, 2008.

²³ Hellenthal G., Busby G.B.J., Band G. et al. A Genetic Atlas of Human Admixture History. *Science*, vol. 343, 2014, 747-751.

розным па этнічнасці і рэлігійнасці насельніцтвам. Што тычыцца насельніцтва на сучасных тэрыторыях ў Беларусі і ва Украіне, то: а) яно пражывала пастаянна на працягу доўгага часу на адных і тых жа тэрыторыях (і была адносна этнічна аднароднай), б) рэлігійныя прыхільнасці людзей, на нашу думку, фармаваліся пад уплывам еўрапейскіх працэсаў рэфармацыі і контр-рэфармацыі ў адрозненне ад Расіі, дзе перавагу заўжды аддавалі праваслаўю.

Тут, адразу, важна ўгадаць, што традыцыйна Беларусь і Украіну не адносяць да заходняй (лацінскай) цывілізацыі, а да Еўразійскай цывілізацыі, куды таксама ўключаюць Расію, Балгарыю і Малдову (А. Targowski, і С. Хантынгтон). Падаецца, што некаторыя даследчыкі робяць гэта недастаткова абгрунтавана - у асноўным на падставе (фальшывай) ацэнкі распаўсюджвання праваслаўнай рэлігіі ў гэтых краінах. Аб тым, што гэта не так, сведчыць істотнае адрозненне ў веравызнанні насельніцтва краін, якія ўваходзяць у Заходне-Рутэнскую і Еўразійскую цывілізацыі, нават у наш час. І гэта нягледзячы на амаль 200-гадовы каланіяльны перыяд, у якім знаходзіліся Беларусь і Украіна да моманту развала СССР.

У даследаванні (Sahgal, Cooperman, 2016)²⁴ паказана, што пры прыблізна аднолькавай колькасці праваслаўнага насельніцтва, Расія і Балгарыя маюць значную долю мусульман (адносіны праваслаўных да мусульман 7:1 і 5:1, адпаведна), тады як у Беларусі і Украіне мусульмане складаюць нязначную долю насельніцтва (менш 0.1%). Намі былі атрыманы падобныя вынікі - пры разглядзе суадносін хрысціянства да мусульманства, у Расіі і Балгарыі – 7:1 і 5:1, у Беларусі і Украіне – 90:1 і 27:1, адпаведна. У той жа час у Расіі і Балгарыі амаль адсутнічаюць католікі, а ў Беларусі і Украіне адносіны праваслаўных да католікаў складаюць 6:1 і 8:1, адпаведна. Нашы даследаванні і даследаванні іншых аўтараў паказалі, што не больш 50% сучаснага беларускага насельніцтва адносіцца да праваслаўнай царквы.^{25,26}

Такім чынам, уключэнне беларусаў і украінцаў у Еўразійскую цывілізацыю, якое грунтуецца ў значнай ступені на падставе прыналежнасці некаторай часткі насельніцтва абедзвюх краін да праваслаўя, на нашу думку, ня ёсць правамерным. Паводле Хантынгтона, які бачыць існаванне “рэлігійнай мяжы” паміж Захадам і Ўсходам на працягу 500 апошніх гадоў, толькі невялікая частка як Беларусі, так і Украіны трапляе ў

²⁴ Sahgal N., Cooperman A. *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe*. Pew Research Center, May 10, 2017, P.5.

²⁵ П.Мурзёнак Царква і нацыя. “Культура. Нацыя”, 2015, №10, 6-13.

²⁶ <https://www.nationmaster.com/country-info/profiles/Belarus/Religion>

склад Заходняй цывілізацыі (цыт. па Р. Eberhardt, 2016).²⁷ Тым не менш, абмяркоўваючы новую канцэпцыю падзелу Еўропы паміж Лацінскай і Візантыйскай цывілізацыямі, Р. Eberhardt далучае да Лацінскай\Заходняй цывілізацыі яшчэ меншыя часткі Беларусі і Украіны, чым тыя, што паказаны на карце Харынгтона, заўважаючы ўсё ж пры гэтым, што з канца XVI ст. і да канца XVIII ст. уся Беларусь і большая частка Украіны адносіліся да Заходняй цывілізацыі, што на наш погляд адпавядае рэальнасці.

Падаецца, што класіфікацыя краін адносна рэлігіі мусіла б праводзіцца з улікам дынамікі гістарычных працэсаў, якія ў той ці іншай ступені асацыяваліся з распаўсюдам рэлігійных канфесій ў Беларусі і ва Украіне на працягу X-XVIII стагоддзяў. Увядзенне князем Уладзімірам хрысціянства ў Кіеўскай Русі не прывяло адразу да хрысціянізацыі ўсяго насельніцтва. Так, напрыклад, калі браць ВКЛ ў канцы XIV ст., то значная частка насельніцтва, як на тэрыторыі сучаснай Літвы, так і ў Беларусі, мела апроч праваслаўя значную долю людзей, якія прытрымліваліся паганства.

Пачатак існавання ВКЛ характарызаваўся балансаваннем паміж рознымі канфесіямі ў адпаведнасці з палітычнай сітуацыяй і прэферэнцыямі тагачасных элітаў. Сучасныя даследчыкі лічуць, што нават літоўскія князі, Гедзімін (1275-1341) і Альгерд (1295-1377), былі паганцамі.²⁸ Тое ж можна прасачыць па зьмене стану веравызнання вялікіх князёў ВКЛ (можна думаць, што падуладнае князям насельніцтва магло знаходзіцца ў стане вымушанага выбару адносна рэлігійнага вызнання):

- Міндоўг, першы кароль Літвы, быў напачатку паганцам, затым стаў праваслаўным, потым католікам і зноў паганцам;
- князь Вітаўт прымаў хрышчэнне тройчы - католік – праваслаўны – католік,
- князь Ягайла доўга вагаўся на кім яму жаніцца – на польскай каралеўне Ядзьвізе – і стаць католікам, ці на рускай княжне Сафіі, дачцы князя Дзьмітрыя Данскога, і стаць праваслаўным. Ягайла выбраў Ядзьвігу і каталіцызм пачаў распаўсюджвацца па ВКЛ, хача значная частка простага насельніцтва была праваслаўнай, чаго нельга сказаць аб яе эліце.

Відавочна, што падобныя ваганні рэлігійнага спектру ў Беларусі і Украіне ў мінулым захавалі да сёння назіраемыя тады прэферэнцыі. Нашы “рэлігійныя” разьлікі ў час сёняшні (аналагічныя разьлікам “этнічным”) сьведчаць аб гэтым адназначна – так, суадносіны хрысціян да муслімаў для Беларусі былі – 90:1 і нават 180:1, для Украіны – 27:1, тады як для Расіі – 7:1. Разам з даследаваннямі колькасці прыходаў і долі вернікаў

²⁷ Huntington S. The clash of civilizations. Foreign Affairs, v.72, No. 3, 1993;

Eberhardt P. Comparative Civilizations Review. No 75: Fall, 2016, pp.44-69.

²⁸ J. Muldoon Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages. Gainesville, University Press of Florida, 1997.

той ці іншай канфесіі у нашы дні, гэтыя звесткі дазваляюць нам сыцвярджаць, што Беларусь не можа лічыцца пераважна праваслаўнай краінай, як да гэтага афіцыйна лічылася, а з’яўляецца многаканфесійнай. І таму адносіць яе да Еўразійскай цывілізацыі цалкам некарэктна.

Безумоўна, што рэлігійная палітра складывалася у Беларусі і ва Украіне не толькі на фоне хрысціянізацыя Кіеўскай Русі, распачатай вялікім князем Уладзімірам, але і пад уплывам еўрапейскіх працэсаў рэфармацыі і катэрыфікацыі. У канечным выпадку, гэтыя апошнія вызначалі не толькі рэлігійны “рэльеф” Беларусі і Украіны, але і іх еўрапейскую прыналежнасць.

1.2.4. Прыкметы палітычнай складовай у Заходне-рутэнскай цывілізацыі

У XV-XVII стагоддзях ВКЛ, як палітычны суб’ект, абараняла еўрапейскія каштоўнасці ад еўразійскіх. Беларускія землі разам з украінскімі складалі істотную частку тэрыторыі ВКЛ, а пазней, пасля Люблінскай уніі, і Рэчы Паспалітай. Адпаведна, у канцы XIV ст. каля 80% жыхароў ВКЛ былі рутэнамі (беларусамі і украінцамі), г.зн. толькі 1 з 9 жыхароў быў жмудзінскага паходжання.²⁹ У сярэдзіне XVII ст., дзевяць з дзесяці правінцый ВКЛ былі на беларускіх землях, а старабеларская мова была афіцыйнай мовай ВКЛ. Пачынаючы з XIV ст. поўная назва ВКЛ гучала як Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. На той час слова «рускае» азначала рутэнскае, якое па гістарычнай недарэчнасці перайшло ў карыстаньне толькі да Расіі.

Шматлікія войны, справакаваныя Масковіяй супраць ВКЛ пад выглядам абароны праваслаўнага насельніцтва, не ўвянчаліся поспехам, бо народ ВКЛ абараняў розныя цывілізацыйныя каштоўнасці, у тым ліку рэлігійную талерантнасць. У час Грунвальдскай бітвы (1410) князь Вітаўт узначальваў войскі ВКЛ, асноўнай сілай якіх былі воіны беларускіх харугваў - Полацкай, Віцебскай, Гарадзенскай, Пінскай, Ваўкавыскай, Лідзкай, Новагародзкай, Смаленскай, Слонімскай, Старадубскай, Кіеўскай, Амсціслаўскай, і інш.). З 40 харугваў ВКЛ, 25 былі з гарадоў і мястэчкаў сучаснай Беларусі.

Відавочна, што аб’яднанне ВКЛ з Каралеўствам польскім у Рэч Паспалітую ў 1569 годзе ў значнай ступені было выклікана пагрозамі з боку Масковіі. Менавіта войны, якія тады вяліся Рэччу Паспалітай і ВКЛ супраць Масковіі толькі падкрэслівала несумяшчальнасць мірнага суіснавання гэтых краін, і тое што Беларусь і Украіна - гэта

²⁹ O’Connor K. *The History of the Baltic States*, Greenwood Publishing Group, 2003, ISBN 0-313-32355-0, Google Print, p.17.

не Расія. Аб якім братстве між трыма славянскімі народамі можа ісьці размова, калі беларусы за перыяд з 1492 да 1667 года, - г.зн. са 175 гадоў цэлых 80 гадоў непасрэдна ваявалі з маскавітамі. На самой справе гэта было сутыкненьне двух цывілізацый са шматлікімі ахвярамі. Ахвяр было шмат. Толькі падчас Паўночнай вайны загінула 1,5 мільёна беларусаў (Г. Сагановіч, 1995). З канца XV стагоддзя, як толькі скончылася панаваньне Залатой Арды з-за самараспаду, і да сярэдзіны XVII стагоддзя паміж ВКЛ і Масковіяй адбылося дзевяць буйных войнаў:

*1-я Маскоўска-Літоўская вайна — 1492-1494 гг.,
2-я — 1500-1503 гг.,
3-я — 1507-1508 гг.,
4-я — 1512-1522 гг.,
5-я — 1534-1537 гг.,
Лівонская вайна — 1558-1583 гг.,
вайна Масковіі з Рэччу Паспалітай — 1605-1618 гг.,
Смаленская вайна — 1632-1634 гг.,
Паўночная вайна — 1654-1667 гг.*

Спецыфічны стан рутэнаў у складзе як ВКЛ і Рэчы Паспалітай падкрэсьліваўся не толькі войнамі супраць Масковіі, і не толькі моўнымі, этнічнымі і рэлігійнымі складовымі, але і палітычнымі дзеямі. Можна меркаваць, што апошнія былі абумоўлены існаваньнем рутэнскай этнацыянальнай ідэнтычнасьці на беларускіх і ўкраінскіх землях у ВКЛ, якая сфарміравалася паводле S. Plochy ў XVI-XVII стст.³⁰ Мяркую, што прыкметы такой супольнасьці рутэнаў можна знайсьці і на два стагоддзі раней. Падаецца, што грамадзянская вайна паміж Сьвітрыгайлам і Жыгімонтам на пачатку XV стагодзьдзя пасля сьмерці Вітаўта выразна вызначыла этнацыянальную адметнасьць русінаў у складзе ВКЛ.³¹ Сьвітрыгайла меў значную падтрымку з боку Полацка, Віцебска, Смаленска, Кіева і Валыні ў захаваньні сваёй асаблівай ролі рускага\рутэнскага грамадства ў складзе ВКЛ. Відавочна, што такое стаўленьне было вызначана не толькі рэлігійнымі, але хутчэй палітычнымі матывамі; усяго праз трыццаць гадоў пасля гэтай грамадзянскай вайны (1461 г.) утварыліся дзве асобныя праваслаўныя мітраполіі з

³⁰ Serhii Plochy, *The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 356.

³¹ Mikalaj Ermalovich, *Belaruskaja dzjarzava Vjalikae Kyjastva litouskae* (Minsk: Bellitfond, 2003), 258–263; Zigmantus Kiaupa, Kiaupienė, J. and Kunevičius, A., *The History of Lithuania Before 1795* (English ed.) (Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2000), 205–211; Plochy, *Origins*, 98–100, 112.

цэнтрамі ў Наваградку і Маскве.³² Стварэнне Хмяльніцкім Гетманшчыны у сярэдзіне XVII ст. таксама падкрэслівае асаблівы статус рутэнаў у складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў.

Несумненна, палітычны ландшафт у ВКЛ фармаваўся пад уплывам еўрапейскага, што ў значнай меры толькі падкрэслівае прыналежнасць беларуска-ўкраінскай цывілізацыі да заходняй цывілізацыі (Н. Бекус, 2011; З. Когут, 2001; В. Куплевіч, 2013; Р. Шпорлюк, 2001).³³ Калі казаць пра еўрапейскі характар Беларусі, то вызначаюць шмат ключавых фактараў, якія якраз аб тым і сьведчаць (В. Куплевіч, 2013),³⁴ у тым ліку 1000-гадовая гісторыя Беларусі; прысутнасць еўрапейскіх цывілізацыйных працэсаў у Беларусі (Адраджэнне, Рэфармацыя, Контррэфармацыя, Брэсцкая унія, Асветніцтва); прысутнасць еўрапейскіх інстытутаў (парламент, сейм, магдэбургскае права, ратушы). Гэтыя сцвярджэнні цалкам справядлівыя і для Украіны. Напрыклад, Магдэбургскае права мела месца ў многіх беларускіх гарадах: Брэсце (1390), Гродне (1391), Слуцку (1441), Полацку (1498), Мінску (1499), Браславе (1500), Наваградку (1511), Магілёве (1577), Пінску (1581), Вітэбску (1597), Друі (1618), Оршы (1620), і ва ўкраінскіх гарадах: Львоў (1356), Крамянец (1374), Кіеў (1494–1497). Гэта кантрастуе з Масковіяй, дзе такой еўрапейскай інстытуцыі не існавала.

Уплыў еўрапейскіх працэсаў Рэфармацыі і Контррэфармацыі на рэлігійнае (і палітычнае) жыццё ў ВКЛ у XVI-XVIII стагоддзях адлюстроўваецца ў шматлікіх фактах (А. Котлярчук, 2015). У ВКЛ суіснавалі праваслаўная, каталіцкая і грэка-каталіцкая (уніяцкая) канфесіі; аднак іх уплыў сярод розных слаёў грамадства быў неаднолькавым. На тэрыторыі Беларусі і Украіны значную сілу набыла Уніяцкая царква; па стану на 1772 год у Рэчы Паспалітай налічвалася 9 архіепархій: Кіеўская, Полацкая, Смаленская, Пінска-Тураўская, Луцка-Астрожская, Уладзіміра-Берасцейская, Холмская, Львоўская, Перамійская. Да часу падзелаў Рэчы Паспалітай Рускай уніяцкая царква налічвала 9 300 парафіяў, 10 300 сьвятароў і 4 500 000 парафіян (або 36.6% - усё насельніцтва Рэспублікі

³² Plochy, *Origins*, 105.

³³ Nelly Bekus, “East, West or in Between? Three post-communist concepts of the Belarusian Nation,” in *The East-West discourse: symbolic geography and its consequences* by A. Maxwell (New York: Peter Lang, 2011): 191–211; Zenen E. Kohut, “The Question of Russo-Ukrainian Unity and Ukrainian distinctiveness,” in *Early Modern Ukrainian Thought and Culture* 17. (Kennan Institute, Occasional Papers Series #280, 2001), www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF2C9.pdf; Vital Kuplevich, *Tsyvilizatsyja Europy*. Part 5, 2013b, <http://belarus.kulichki.net>; Roman Sporluk, “The Making of Modern Ukraine: The Western Dimension,” *Harvard Ukrainian Studies* 25, no. 1/2 (Spring 2001): 57–90.

³⁴ Kuplevich, *Tsyvilizatsyja Europy*.

Або Нацыі складала тады 12 300 000 чалавек).³⁵ Акрамя таго, Уніяцкай царкве належала 172 манастыры.³⁶ Сюды ж трэба дадаць выданьне пратэстанцкіх кніг на беларускамоўнай мове; адкрыццё пратэстанцкіх прыходаў, а таксама стварэнне езуіцкіх калегіумаў у беларускіх гарадах: Полацку, Нясвіжы, Оршы, Гродне, Мінску і Вітэбску (Катлярчук).^{37,38} У другой палове XVIII стагоддзя большасць насельніцтва Беларусі (каля 70%) далучылася да уніяцкай царквы, у той час як значная частка беларуская эліты захавала веру ў каталіцызме, а меншая частка — у праваслаўі.

1.2.5. Ці было Каралеўства польскае дамінуючай сілай адносна ВКЛ у Рэчы Паспалітай?

Натуральна, такое пытаньне (ці па іншаму – ці выступала Каралеўства польскае ў якасці Great Power у дачыненні да ВКЛ?) можа ўзьнікнуць у кожнага, калі прымаць да ўвагі суадносіны ў колькасці насельніцтва ў гэтых дзяржавах. Яшчэ больш складаным гэтае пытаньне паўстае, калі ўлічваць, што Беларуская-Украінская цывілізацыя, якая існавала ў рамках ВКЛ, узаемадзейнічала з польскай дзяржавай, якая паводле класіфікацыі належыць да Заходне-цэнтральнай субцывілізацыі Заходняй цывілізацыі. Гэта асобная тэма, таму кранёмся толькі асноўных момантаў, каб мець адказ на пастаўленае пытаньне. Першае, Два Народы ў Рэчы Паспалітай жылі ў федэратыўным фармаце і мелі асобныя законы, войска, скарб і судовую сістэму. Як было паказана вышэй, людзі ў ВКЛ зьберагалі сваю ідэнтычнасць (уключаючы рэлігійную і нават палітычную ідэнтычнасць рутэнаў). Аднак, пачынаючы ад Люблінскай уніі (1569) падчас больш чым 200 гадоў сумеснага жыцця, мы можам назіраць узмацненне “польскага” палітычнага і культурнага ўплыву ў ВКЛ у розных сферах – тут і польская мова, і культура, і палітычныя традыцыі, і рэлігія ўключна з працэсамі рэфармацыі і контрэфармацыі. Аб такім уплыве сьведчаць розныя факты:

- паступовы пераход шляхты ВКЛ да шляхты польскай;
- адмена статусу беларускай мовы ў якасці дзяржаўнай у ВКЛ (1696);

³⁵ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej — Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2009. — S. 211. (пол.)

³⁶ Уніяцкая царква // [Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя у 3 т.](#) — Мн. : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2005. — Т. 1: Абаленскі — Кадэнцыя. — С. 114—116. — ISBN 985-11-0314-4.

³⁷ Andrej Kotljarchuk, “The Orthodoxy in the Grand Duchy of Lithuania and Protestants in Belarus,” (2015), http://belreform.org/eng/katlarchuk_prat_i_pravasl_eng.php.

³⁸ Kotljarchuk, “Orthodoxy in the Grand Duchy,” http://belreform.org/eng/katlarchuk_prat_i_pravasl_eng.php.

- значныя абмежаванні ў палітычным жыцці ў ВКЛ пасля прыняцця Канстытуцыі (3 мая 1791 года).

Улічваючы ўсе факты разам мы не можам адмаўляць таго, што гэта быў не проста эвалюцыйны працэс паланізацыі; падаецца, што ён меў актыўны характар. Безумоўна, польскі ўплыў у Рэчы Паспалітай прыводзіў да значнай страты заходне-рутэнскай ідэнтычнасці ў ВКЛ. Паланізацыя беларускага і украінскага насельніцтва, якая была асабліва заўважнай ў Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст., змянілася русіфікацыяй, якую прынесла Расійская імперыя. Расійская імперыя засталася для беларусаў і украінцаў як Great Power яшчэ на два стагоддзі наперад.

1.2.5. Заключэнне

Можна думаць, што чыннікі, якія характарызуюць Заходне-рутэнскую цывілізацыю, былі прадвеснікамі таго, што ў пачатку XX стагоддзя, беларусы і украінцы саспелі як народ і былі гатовымі для абвяшчэння сваіх незалежных дзяржаў. На падставе існуючых гістарычных фактаў і падобнасці гістарычнага лёсу беларусаў і украінцаў і яго адрознасці ад вялікаросаў, мы прыводзім падрабязныя доказы існавання дзвюх цывілізацый, утвораных усходнімі славянамі – Заходне-Рутэнскай і Еўразійскай і іх адрозненне між сабой (частку з доказаў вы бачыце ў Табліцы 3).³⁹

Асноўныя адрозненні, гэта: пастаянства і кампактнае пражыванне на адной і той жа тэрыторыі на працягу стагоддзяў, адрозная ад вялікаросаў этнічная прырода і выразныя этнічныя межы, а таксама моўная ідэнтыфікацыя, аб'яднанне рутэнаў у складзе ВКЛ, якая зберагла іх ад уплыву еўразійскай культуры, цывілізацыйная прыналежнасць да заходняй цывілізацыі.

³⁹ Murzionak P. "Whether Rurik was in Polotsk? History of Modern Belarus and Ukraine as a Result of Conflict between East Slavic and Eurasian Civilizations. "Sakavik", issue2, June2013, 3-43 (*in Belarusian*).

Murzionak P. East Slavic Belarusian-Ukrainian civilization. Hypothesis and the facts. Magazine «Sakavik», №3, September 2013, p. 40-61. Мурзёнак П. Усходне славянская беларуска-украінская цывілізацыя. Гіпотэза і факты. Часопіс «САКАВІК», №3, верасень 2013, с. 40-61.

Murzionak P. "Evidence for Belarusian Ukrainian Eastern Slavic Civilization." Comparative Civilizations Review. No 73: Fall, 2015, 51-76.

Murzionak P. Does Belarusian Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization? Comparative Civilizations Review. No 78: Spring, 2018, 40-54.

Табліца 3. Параўнаньне Заходнерутэнскай і Еўразійскай цывілізацый

	Заходнерутэнская	Еўразійская
Працягласьць існаваньня	Больш 8 стагоддзяў	каля 5 стагоддзяў
Тэрыторыя рассяленьня	істотна не змянялася	павялічылася ў дзесяткі разоў
Ассіміляцыя ўсходніх славян	з балтамі, з сарматамі	з фіна-угорскімі і цюркскімі народамі
Суадносіны славян да прадстаўнікоў іншых этнічных груп⁴⁰	для Беларусі – 30:1 (96.8%:3.2%); для Украіны – 24:1 (96%:4%)	для Расіі – 4.8:1 (82.7%:17.3%);
Суадносіны хрысьціян да вернікаў-мусульман⁴¹	для Беларусі – 90:1 ці 180:1, для Украіны – 27:1	для Расіі – 7:1

Месца Заходне-рутэнскай (Беларуска-Украінскай) цывілізацыі між іншых цывілізацый было абгрунтавана намі раней.⁴² З улікам існуючых класіфікацый⁴³ мы вызначаем яе як – “Заходне-рутэнская субцывілізацыя Заходняй цывілізацыі” (Табліца 4).

⁴⁰ Разьлікі зроблены на падставе вынікаў перапісу насельніцтва: Беларусь (2009), Расія (2010), Украіна (2001).

⁴¹ Разьлікі зроблены на падставе наступнай інфармацыі для Беларусі:

(a) Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. International Religious Freedom Report 2010. Belarus. U.S. Department of State; (б) Республика Беларусь в зеркале социологии. Сборник материалов социологических исследований за 2011 год. — Минск: Бизнесофсет, 2012 с. 44. — ISBN 978-985-6939-42-9; для Украіны – “РЕЛІГІЯ І ВЛАДА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН”. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу (2010). http://www.razumkov.org.ua/upload/prz_2011_Rlg_sml.pdf; для Расіі – Атлас релігій і національностей России (2012). <http://ru.wikipedia.org/wiki>; исследовательская служба «Среда», www.sreda.org

⁴² Piotra Murzionak: Does Belarusian-Ukrainian Civilization Belong to the Western or the Latin Civilization? “Comparative Civilizations Review”: Vol. 78, Spring 2018, pp.40-54.

⁴³ Samuel Huntington, “The clash of civilizations,” *Foreign Affairs* 72, no. 3, 1993; Kuzyk B.N., Yakovets Yu.V. Civilizations: Theory, History, Dialogue and the Future, v. II, Muscovy, Institute for Economic Strategies, 2006.

Такім чынам, мы лічым, што прадстаўленыя доказы пацвярджаюць ідэю аб тым, што Беларусь і Украіна разам утвараюць Заходне-Рутэнскую (суб)-цывілізацыю, якая істотна адрозніваецца ад Еўразійскай (Расійскай). Тое, што Беларусь і Украіна не могуць быць часткай рускага міра і тое, што яны разам складаюць Заходне-Рутэнскую цывілізацыю не ў апошнюю чаргу абумоўлена істотнай этнічнай, культурнай, ментальнай і гістарычнай розніцай паміж еўразійскай Расіяй і самастойнымі беларускім і украінскім народамі, паспытаўшымі шмат агульнага на сваім гістарычным шляху. Мы мяркуем, што развіццё Заходне-рутэнскай цывілізацыі ў значнай ступені было стрымана ў выніку працэсаў паланізацыі і русіфікацыі. Таму зразумела, што яе далейшае развіццё або яе аднаўленьне патрабуе доўгага часу; але можна меркаваць, што ў эпоху глабальных зьмен у сьвеце Заходне-рутэнская цывілізацыя можа выявіць сябе праз узаемаразуменьне і супрацоўніцтва паміж Беларусьсю і Украінай.

Табліца 4. Класіфікацыя цывілізацый

С.Хантінгтон (1993)	Б.Кузік, Я.Якавец (2006)	А.Тарговскі (2010)	Наша прапанова (2013)
Заходняя	Заходняя: Паўночна-амерыканская, Лаціна-амерыканская і Акеанічная, Заходне-Еўрапейская, Усходне-Еўрапейская	Заходняя: Заходне-заходняя, Заходне-лацінская, Габрэйская, Заходне-цэнтральная субцывілізацыі	Заходняя: Заходне-заходняя, Заходне-лацінская, Габрэйская і Заходне-рутэнская (Беларусь, Украіна) субцывілізацыі
Артадаксальная	Еўразійская\Руская	Усходняя	Еўразійская
Беларусь, Балгарыя, Малдова, Расія, Украіна			Балгарыя, Малдова, Расія

Targowski A. "Towards a composite definition and classification of civilization." Comparative Civilizations Review, No 60 (2009). 79-98.

2. Працяг супрацьстаяння Заходне-рутэнскай цывілізацыі з Еўразійскай цывілізацыяй ў наш час

Як мы ведаем, у сілу ўнутраных раздораў у Рэчы Паспалітай і агрэсіі трох імперый (Great Powers - Аўстрыя, Прусія, Расія) у канцы ХУІІІ ст., усе беларускія землі ўпершыню апынуліся ў Расійскай імперыі, такім чынам, тэрыторыі і значная частка насельніцтва Беларусі і Украіны былі акупаваныя і памяншалі еўрапейскі статус на часовы еўразійскі. Прыкметы Заходне-Рутэнскай субцывілізацыі ў значнай ступені зніклі з паглынанням тэрыторый беларускіх і украінскіх зямель спачатку Расіяй, а пасля СССР; у прыватнасці, для беларусаў і украінцаў перастала дзейнічаць магдэбургскае права, закрыта уніяцкая царква, а яе прыходы перададзены расійскай праваслаўнай царкве, шляхта згубіла свае прывілеі і зменшылася ў сваёй колькасці ...

2.1. Перыяды каланізацыі Беларусі і Украіны Расіяй

Ці маглі знікнуць тыя супярэчнасці, якія існавалі між Еўразійскай і Заходне-рутэнскай цывілізацыямі да канца 18-га ст., і як доўга маглі заставацца беларусы і украінцы пад расійскай акупацыяй? У гісторыі Беларусі (аналагічна і для Украіны) можна вылучыць тры перыяды каланіяльнай залежнасці ад Расіі (Табліца 5):

Табліца 5. Перыяды каланізацыі Беларусі і Украіны Расіяй

Перыяды каланізацыі	Кароткая характарыстыка
1795-1917	першы каланіяльны перыяд доўжыўся з 1795 па 1917гг. : Беларускія і украінскія землі і насельніцтва, пачынаючы ад Княства Полацкага, і часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай ніколі да таго не былі пад расійскай акупацыяй.
1919-1991	другі каланіяльны перыяд – пад час існавання БССР і УССР
сучасны, пачынаючы ад 26.05.1996	працягваецца ад часу прыходу А.Лукашэнкі да ўлады і калі больш дакладна ад 26 мая 1996 года, калі афіцыйна былі парушаны межы між Беларуссю і Расіяй

Першы каланіяльны перыяд доўжыўся ў 1795-1918 гадах пасля падзелу Рэчы Паспалітай – Садружнасці Двух народаў - паміж трыма імперыямі (Great Powers). Хачу падкрэсліць, што беларускія, як і значная частка украінскіх зямель, і адпаведна іх насельніцтва, да 1795 году ніколі не былі пад расейскай акупацыяй. Невялікі прасьвет ад каланіяльнага рабства прыпаў на час існавання Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) ў

1918 годзе, які доўжыўся ўсяго толькі 9 месяцаў, і Украінскай Народнай Рэспублікі (1917-1920).

На жаль, у нашы дні гісторыя паўтараецца - уварваньне расійскіх войскаў на беларускія і ўкраінскія тэрыторыі ў часы Рэчы Паспалітай у канцы XVIII стагоддзя - паўтараецца ў XXI стагоддзі. Мы адчуваем, што як бы ні паўплывалі абставіны на беларусаў, яны працягваюць заставацца нацыяй, якая з'яўляецца часткай Заходне-рутэнскай цывілізацыі, будучыня якой застаецца ў руках не толькі саміх беларусаў, але і ў большай ступені ў руках украінцаў. Праз цяжкія ахвяры і неверагодныя намаганні кроў украінцаў праліваецца за справу свабоды, за ўласную свабоду на сённяшнім еўрапейскім кантыненте і ў адносінах да ўсяго сьвету ў цэлым, бо яны абараняюць справу міжнароднай справядлівасьці і змагаюцца за свае правы як асобная ўнікальная нацыя (пазіцыя Беларусі прадстаўлена ніжэй).

Другі каланіяльны пэрыяд з 1919 па 1991 гг., ахоплівае час існаваньня Беларусі як Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (БССР), і Украіны як Украінскай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (УССР), да моманту распада СССР. Прэзідэнт РФ У. Пуцін называе распад СССР глабальнай геапалітычнай катастрофай. Аднак, безумоўна, што распад СССР быў выкліканы шэрагам аб'ектыўных прычын, абумоўленых невырашанасьцю нацыянальных пытанняў на акраінах савецкай імперыі, эканамічнымі праблемамі, няўдалай акупацыяй Афганістана, і г.д. Па форме савецкія рэспублікі атрымалі свабоду, вырваліся з каланіяльнай залежнасьці ад СССР, ад Расіі і ад расійскай імперыі. Аднак, ці атрымала Беларусь і шэраг іншых рэспублік СССР сапраўдную незалежнасьць?

Беларусь і Украіна – адносна маладыя дзяржавы ў Еўропе. Упершыню атрымаўшы мадэрную дзяржаўнасьць у 1918 годзе, Беларусь і Украіна аднавілі сваю незалежнасьць амаль дзень у дзень (25 і 24 жніўня 1991 года, адпаведна). У 1991 годзе адбыўся парад суверэнітэтаў усіх былых рэспублік СССР, уключаючы (парадаксальна) саму Расію.⁴⁴ Нягледзячы на задэклараваныя “адносна мірныя” суадносіны між Расіяй і былымі

⁴⁴ Усе 15 савецкіх рэспублік былога СССР паслядоўна дэкларавалі сваю незалежнасьць:

Літва – 11 сакавіка 1990 года (да спробы перавароту ў Маскве, 18-21 жніўня 1991 года), Грузія – 9 красавіка 1991 года (да спробы перавароту), Эстонія – 20 жніўня 1991 года, Латвія – 21 жніўня 1991 года, Украіна – 24 жніўня 1991 года, Беларусь – 25 жніўня 1991 года, Малдова – 27 жніўня 1991 года, Азербайджан – 30 жніўня 1991 года, Кіргістан – 31 жніўня 1991 года, Узбекістан – 31 жніўня 1991 года, Таджыкістан – 9 верасня 1991 года, Армения – 21 верасня 1991 года, Туркменістан – 27 кастрычніка 1991 года, Расія – 12 снежня 1991 года, Казахстан – 16 снежня 1991 года.

калоніямі (хаця б у рамках СНГ), Расія, дзякуючы сваім памерам па тэрыторыі і насельніцтву, і ваенна-эканамічнаму патэнцыялу сёння не па праву бярэ на сябе абавязак быць для ўсіх ментарам, і ў першую чаргу “славянскім” ментарам для украінцаў і беларусаў на правах “старэйшай сястры ці старэйшага брата” (як каму падабаецца). Безумоўна, што пад гэты расійскі каток “падпала” па волі А.Лукашэнкі з яго палітыкай інтэграцыі з Расіяй, і наша Беларусь. У выніку мы маем сучасны пэрыяд каланізацыі, які працягваецца ад часу прыходу да ўлады А.Лукашэнкі ў 1994 годзе (мы можам тут казаць і пра акупацыю краіны).

Непасрэдна пасля атрымання незалежнасці ў 1991 г., Беларусь яшчэ мела шанс вырвацца з каланіяльнай залежнасці ад Расіі, але тое не сталася як ў выніку няздольнасці БНФ ў кіраванні палітычным працэсам, так і негатоўнасцю беларускага насельніцтва да перамен. Безумоўна, у такіх умовах каланіяльная спадчына не магла знікнуць наўрост і адразу.

Больш таго, надзеі на рэальную незалежнасць былі спынены ў 1994 годзе з прыходам да прэзідэнцкай улады А. Лукашэнкі – асобы савецкай і антынацыянальнай па сваёй сьвядомасці. 14 мая 1995 года, менш чым праз год пасля прыходу да ўлады, ён правёў свой першы рэфэрэндум аб эканамічнай інтэграцыі з Расіяй, за якую станоўча выказаліся 83.3% беларусаў. А ўжо праз год, 26 мая 1996 года, прэм’ер міністр Расіі В. Чарнамырдзін разам з А. Лукашэнкам у знак пачатку інтэграцыі сімвалічна ліквідавалі беларуска-расійскую мяжу, выкапаўшы памежны слуп на трасе «Брэст–Масква».

Мы лічым, што з таго моманту (26.05.1996) і па сёняшні дзень адбываецца трэцяя каланізацыя Беларусі Расіяй, якую можна ўмоўна назваць “мяккай каланізацыяй”. Відавочна, што адным выкапываннем сталбоў на мяжы не абыйшлося - 2 красавіка 1996 года Аляксандр Лукашэнка і прэзідэнт РФ Барыс Ельцын падпісалі дагавор аб стварэнні Садружнасці Беларусі і Расіі, якая пазней пераўтарылася ў Саюз Беларусі і Расіі.

Вынікам трэцяй нео-каланізацыі Беларусі Расіяй сталася:

- Эканамічная залежнасць: каля 50% беларускага экспарту і імпарту завязана на Расію (каля 90% экспартуемага мяса і малака ідзе ў Расію, каля 95% паставак нафты ў Беларусь ідзе з Расіі);
- Ваенна-палітычная залежнасць (саюз Расіі і Беларусі, АДКБ, уцягванне Беларусі ў вайну супраць Украіны);
- Вынішчэнне ўсяго нацыянальнага і беларускага як да Рэвалюцыі 2020, так і пасля яе.

Я вельмі ганаруся Рэвалюцыяй-2020, калі ў некаторыя дні на вуліцах Мінска было больш за 400 тысяч пратэстоўцаў. Аднак рэвалюцыя 2020 пацярпела паразу. Зараз у Беларусі ў турмах пакутуюць каля 2 тысяч палітвязняў. Каля 600 тысяч актыўных беларусаў былі

вымушаны пакінуць краіну за апошнія чатыры гады. Грамадзянская супольнасць у Беларусі разгромленая – зачынены СМІ, няўрадавыя грамадзкія арганізацыі і г.д. Рэжымам Лукашэнкі было зруйнавана шмат каштоўнага для нацыі – зруйнавана амаль усё, што будавалася шматлікімі намаганнямі многіх патрыётаў Беларусі. Тут можна дакладна канстатаваць этнацыд беларусаў.

Народна-дэмакратычная Рэвалюцыя-2020 (Мінск, 16 жніўня 2020 года)

2.2. Характар палітычных зьмен у Беларусі і ва Украіне пасля развала СССР

Параўноўваючы дынаміку развіцця абедзвюх краін у пачатку XXI ст., можна канстатаваць, што Украіна ў сваім цывілізацыйным развіцці ідзе значна наперадзе Беларусі (і гэта нягледзячы на цяжкасці эканамічнага развіцця і 11-гадовую вайну з Расіяй, 2014-2025). Віной таму прасавецкі (чытай пракамуністычны) сьветапогляд адзінага прэзідэнта Беларусі і яго прарасійскі курс, які ізноў зацягнуў беларускую краіну ў каланіяльныя расійскія пугы. Беларусь адстае ў сваім развіцці ад Украіны па многіх параметрах (у Табліцы 6 ў калонцы “Каментарыі” мы ўмоўна праставілі гэта адставаньне ў балах – па ўсіх прадстаўленых параметрах Беларусь адстае на 2-3 балы з умоўных пяці).

Так, напрыклад, варта параўнаць:

- рознамагнітныя пазіцыі Лукашэнкі і Кучмы (у часы кіравання якіх прымаліся дзеючыя канстытуцыі двюх краін) адносна Расіі: у выказваннях Лукашэнкі: "Я на коленах гатов ползти в Россию", «Белорус – «это русский со знаком качества»; і ў назве кнігі Л. Кучмы «Украина - не Россия»,
- большую рашучасць украінскага народа ў выбарах прэзідэнта краіны – украінцы зрабілі гэта на 3 гады раней, чым беларусы (1991 і 1994),

- канкурэнцыю і дэмакратычнасць прэзідэнцкіх выбараў - толькі першыя выбары ў Беларусі прайшлі з II-м турам, тады як ва Украіне – пяць з сямі,
- значныя рэвалюцыйныя падзеі ў жыцці краіны ў XXI ст. ў Беларусі скончыліся паразай, тады як ва Украіне прайшлі дзве паспяховыя дэмакратычныя рэвалюцыі – Памаранчавая рэвалюцыя (у сувязі з недэмакратычнасцю выбараў) і Рэвалюцыя Годнасці (спыненне Пагаднення аб асацыяцыі Украіны з ЕС),
- Беларусь у 2020 годзе прыпыніла сяброўства у праграме Усходне-Еўрапейскага партнёрства, дзе яна была там разам з Украінай, Азербайджанам, Арменіяй, Грузіяй, і Малдовай; тады як Украіна набыла статус кандыдата ў Еўрапейскі Саюз (23.06.2022), што, дарэчы, было ў многім абумоўлена падтрымкай Украіны у вайне з боку кіроўных структур ЕС,
- у сувязі з вайной 2022, на Беларусь накладзены рознага роды санкцыі з боку міжнароднай супольнасці, тады як Украіна становіцца маральным прыкладам для ўсяго свету ў сваім змаганні як за сваю свабоду, так і за агульначалавечыя правы.

Табліца 6. Дынаміка развіцця Беларусі і Украіны за апошнія 30 год

Табліца. Дынаміка развіцця Беларусі і Украіны за апошнія 30 год

Table. Development dynamics of Belarus and Ukraine over the last 30 years

Беларусь	Україна	Каментарый
Канстытуцыя		
1996 і 2022 (Лукашэнка)	1996 (Кучма)	Лукашэнка: "Я на коленах готов ползти в Россию", «Белорус – «это русский со знаком качества» Кучма – кніга «Україна - не Россия» Умоўна: мінус 2 балы
Выбары прэзідэнта		
1994 – Лукашэнка (П, 80.6%) 2001 – Лукашэнка (75.7%) 2006 – Лукашэнка (83.0%) 2010 – Лукашэнка (79.7%) 2015 – Лукашэнка (83.5%) 2020 – Лукашэнка (67.4%)	1991 – Краўчук (61.6%) 1994 – Кучма (П, 52.2%) 1999 – Кучма (П, 56.3%) 2004 – Юшчанка (П, 52%) 2010 – Януковіч (П, 49%) 2014 – Парашэнка (54.7%) 2019 - Зяленскі (П, 73.2%)	Першы прэзідэнт у Беларусі быў абраны на 3 гады пазней, чым ва Украіне. (- 3 балы) Толькі адны выбары ў Беларусі прайшлі з II-м турам, ва Украіне – пяць з сямі. (- 4 балы)
Значныя рэвалюцыйныя падзеі ў жыцці краіны ў XXI ст		
2006 – Кастрычніцкая плошча 2010 – пратэст пасля выбараў 2020 – Рэвалюцыя надзеі	2004 – Памаранчавая рэвалюцыя 2013 – Еўрамайдан – Рэвалюцыя годнасці	Прагэссныя акцыі ў Беларусі ў сувязі з выбарамі скончыліся паразай нацыянальна-свабодных сіл. Ва Ўкраіне адбыліся 2 пераможныя нацыянальна-вызвольныя рэвалюцыі. (- 2 балы)
Еўрапейскі Саюз (ЕС)		
Беларусь у 2020 годзе прыпыніла сяброўства у праграме Усходне-Еўрапейскага партнёрства	23 чэрвеня 2022 года Еўрапейскі савет даў Украіне статус кандыдата на ўступленне ў ЕС	(-2 балы)
Адносіны з сусветнай супольнасцю		
Беларусь з'яўляецца суагрэсарам у вайне Расія-Украіна	Украіна, падтрымліваемая 53 краінамі, змагаецца за свабоду на прызнаным краі	Украіна, становіцца маральным лідэрам у свеце, тады як супраць Беларусі і Расіі міжнародная супольнасць ужывае рознага роду санкцыі. (- 2 балы)

6

Калі казаць пра Беларусь і Украіну ў цэлым то ў каланіяльных умовах, у якіх яны апынуліся з 1785 года і да 1991 года), варта думаць, што яны маглі складаць адно цывілізацыйнае цэлае. Аднак, адразу, пасля развалу СССР патэнцыйнае мінулае Заходне-Рутэнскай цывілізацыі выявілася ў жаданні Украіны вырвацца з-пад каланіяльнай залежнасці ад Расіі, што на сёняшні дзень выявілася ў міжцывілізацыйнай вайне паміж Расіяй і Украінай. У той жа час, лукашэнкаўская Беларусь прыняла бок агрэсара - маючы

столькі супольнага праз доўгія мінулыя стагоддзі і выпрабаванні, з тэрыторыі Беларусі адбылося пашырэнне вайны супраць Украіны, яна да таго ж дамагае Расіі ваеннымі і дыпламатычнымі шляхамі.

Такім чынам, калі спраецываць бліжэйшую будучыню Беларусі базуючыся на мінуўшым 20-гадовым досведзе Украіны і цяперашняй сітуацыі, то ўсё ж беларусы многага чакаць у бліжэйшы перыяд відавочна не могуць. Аднак, сітуацыя можа кардынальна змяніцца пры ўмове:

- а) што Украіна атрымае адназначную перамогу ў вайне з Расіяй;
- б) што краіны, якія зараз знаходзяцца ў кааліцыі з Украінай у барацьбе супраць расійскага агрэсара, акажуць выразную падтрымку (ваенную, палітычную, а пасля і эканамічную) нацыянальна-свядомым сілам Беларусі у іх барацьбе за зьвяржэнне дыктатарскага рэжыму Лукашэнкі і ўсталяваньне дэмакратыі і свабоды ў краіне.

2.3. Агрэсія Расіі супраць Украіны як працяг барацьбы між Усходам і Захадам

Падчас сваёй заявы ад 24 лютага 2022 года В. Пуцін ахарактарызаваў гэта яе не як аб'яву вайны, а як «спецыяльную ваенную аперацыю», як акт, які прывядзе да «дэнацыфікацыі і дэмілітарызацыі» Украіны (вядома, ён не мог заявіць, што хоча знішчыць дзяржаву Украіна — *П.М.*). Таксама стаў відавочным фашыскі курс Расіі, які, на жаль, падтрымлівае значная колькасць грамадзян Расіі, нягледзячы на тое, што слаўныя расійскія салдаты насамрэч ніяк не могуць «знайсці і арыштаваць Сцяпана Бандэру». Дык якія ж сапраўдныя прычыны вайны, разьвязанай Расіяй?

У адрозненне ад Пуціна, які лічыць вайну высакароднай і непазбежнай у адпаведнасці са сваімі ілжывымі мэтамі, мы лічым, што першая прычына гэтай вайны мае іншы карань, а менавіта той, які нарадзіўся ў працэсе гістарычнай міжцывілізацыйнай дыферэнцыяцыі.⁴⁵ Як адзначаў Хантынгтан, культурныя і рэлігійныя адрозненні могуць стаць прычынамі розных канфліктаў у сьвеце. Доказы адрозненняў, прыведзеныя намі вышэй, сьведчаць аб тым, што як Украіна, так і Беларусь, з аднаго боку, і Расія, з другога, паходзяць з розных гістарычных цывілізацый, а менавіта з Заходне-рутэнскай або Беларуска-Украінскай і Еўразійскай, якія былі створаны ўсходнімі славянамі ў XIII–XV стагоддзях. Сёння паміж Украінай і Расіяй ідзе вайна, што служыць толькі дадатковым доказам рознай мінулай гісторыі і цывілізацыйнай рэаліі.

На працягу мінулых глабальных і гістарычных эпох, якія ахопліваюць многія папярэднія стагоддзі, абедзвюм цывілізацыям папярэднічалі велізарныя міграцыі народаў з Усходу на Заход: напрыклад, скіфы (700-200 гг. да н.э.), сарматы (200 г. да н.э. - 200 гг. н.э.), гуны

⁴⁵ Murzionak *Belarus*: p.83.

(370-453 гг. да н.э.), аланы (500-1100 гг. н.э.), авары (600-800 гг. н.э.), хазары (600-1000 гг. н.э.), печанегі (800-1100 гг. н.э.), кіпчакі і куманы (11-13 стагоддзі), манголы (13-15 стагоддзі).⁴⁶

Гэтыя рухі не спыняліся і надалей:

1. Пастаяннае падпарадкаваньне Масковіяй (папярэдніцай сучаснай Расіі) многіх еўразійскіх народаў лёгка паказаць, пачынаючы з 15 стагоддзя пасля распаду Мангольскай імперыі;
2. У 20 стагоддзі мы назіраем фарміраваньне групойкі сацыялістычных краін-сатэлітаў, вядомай як Варшаўскі дагавор;
3. Пасля распаду Савецкага Саюза Расія ўступіла ў вайну з Грузіяй і адабрала землі ў Паўночнай Асеціі.
4. Пазней мы бачым гібрыдную вайну Расіі супраць Украіны ў 2014 годзе. Аб'ява Расіяй вайны Украіне ў 2022 годзе з'яўляецца працягам неўтаймаванага руху еўразійскай цывілізацыі, якая замахваецца на Запад, і яе першай лініяй абароны ад такой агрэсіі сёння з'яўляецца Украіна.

Доказы фарміравання заходнерускай і еўразійскай цывілізацый і іх асноўных адрозненняў, якія былі паказаны вышэй, у меншай ступені тычацца існавання адрозненняў у менталітэту гэтых народаў з іх канкрэтнымі цывілізацыямі (пакуль мы іх не абмяроўваем дэтальна, у асноўным, з прычыны палітычнай карэктнасьці). Тым не менш, варварскія метады, якія былі ўжытыя ў гэтай вайне супраць мірнага насельніцтва, і дзеянні расійскіх вайскоўцаў, якія бачыў свет сёння на ўкраінскай зямлі (мы бачылі, як яны выкарыстоўвалі такія метады, як сіла, запалохваньне, рабаваньне - можна прачытаць толькі пра тое, што адбылося ў Бучы, Марыупалі, Ахтырцы), усё гэта выразна раскрывае псіхалагічны твар еўразійскага агрэсара.

Гэты твар лёгка можна назваць фашысцкім, што бачна не толькі ў жорсткіх бесчалавечых дзеяннях акупантаў і захопнікаў зямлі, але і ў апісаньнях такіх жахлівых учынкаў раней і ў наш час такімі людзьмі, як А. Дугін,⁴⁷ Дз. Мядзведзеў,⁴⁸ Т. Сяргейцаў⁴⁹. Паводле слоў

⁴⁶ George A. Vernadsky, *History of Russia*, 6th Ed. (New Haven: Yale University Press, 1968).

⁴⁷ Aleksandr Dugin, "Comments on the events in Odessa, May 2, 2014," interview with ANNA-News, May 6, 2014. Posted to YouTube, July 17, 2014, www.youtube.com/watch?v=dwgn3JGNrUo.

⁴⁸ Dmitriy Medvedev: «Preobrazivshuyusia mental'no v Tretij rejkh Ukrainu evo zhe sudz'ba i postignet». Istochnik: <https://realnoevremya.ru/articles/246686-medvedev-napisal-post-o-feykah-i-nastoyaschey-istorii>. 5 apreliya 2022 goda.

⁴⁹ Timofej Sergejtsev. Chto Rossiya dolzhana sdelats s Ukrainoj. RIA novosti. 03.04.2022. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

Дз. Мядзведзева, памочніка кіраўніка Службы нацыянальнай бяспекі Расіі: «Што да міфічнай «гісторыі Украіны» з XIV па XVII стагоддзі, ідэя адзінага рускага народа была зьведзена на нішто. Галерэя XX стагоддзя складаецца з заалагічных нацыстаў, забойцаў і калабарантаў, якіх сучасныя ўкраінскія «правакацыйныя прапагандысты» выстаўляюць напаказ як такіх герояў, як Канавалец, Шухевіч, Бандэра, Клячкоўскі, Мельнік». Яшчэ адна яго цытата, з якой вынікае, што галоўная мэта і намер, задуманыя Пуціным для расійскай «спецыяльнай аперацыі» ва Украіне, супадаюць з мэтай «змяніць сярод часткі сёняшніх украінцаў крывавае ўражаньне, напоўненае ілжывымі міфамі... Мэта — дзеля міру для будучых пакаленьняў украінцаў, [які будзе створаны] магчымасьцю нарэшце пабудаваць адкрытую Еўразію, ад Лісабона да Уладзівастока».

І сапраўды, гэтая апошняя заява падкрэсьлівае сапраўдныя мэты Расіі, якія яна хоча навязаць сёньняшняму сьвету, грунтуючыся на разуменьні іх лідэра аб тым, што ёсць лепшым для сьвету. Падпарадкаваньне народаў волі Масковіі-Расіі рэкламуецца з адной відавочнай мэтай, а менавіта з мэтай умацаваньня яе еўразійскага імкненьня да будаўніцтва імперыі. Здавалася б, тут нічога незвычайнага не раскрываецца, акрамя адной асноўнай рэчы — адносна спробаў Пуціна адрадіць Еўразійскую імперыю, таму што... без Украіны такая імперыя не мела б дастатковай сілы, каб Расія стала адным з тых сусьветных цэнтраў, на які будзе абаяна сьвет. Паводле слоў Пуціна (як меркаванага сусьветнага лідэра), «няма такога паняцьця, як украінская нацыя», таму яго выдуманая матывы дэнацыфікацыі, дэмілітарызацыі і захаваньня рускай мовы ва Украіне існуюць толькі для таго, каб схавць падпарадкаваньне ўкраінцаў і зрабіць іх рабамі імперыі.

Неабходна дадаць дадатковыя каментарыі і тлумачэньні адносна ролі Беларусі, якая, паводле нашага разуменьня, з'яўляецца партнёрам Украіны ў заходнерутэнскім цывілізацыйным жыцьці. Прычына гэтага заключаецца ў тым, што да вайны, як і падчас вайны, палітыка Беларусі ў адносінах да зьнешняга сьвету была і працягвае мець дваісты характар. Падвяргаючыся моцнаму эканамічнаму і ваеннаму ціску з боку Расіі і справакаваная палітычным курсам, які прыняў Лукашэнка з пачатку свайго кіраваньня і да цяперашняга часу (1994-2025), Беларусь была гвалтоўна ўцягнутая ў вайну агрэсарам — тэрыторыя і ваенная інфраструктура Беларусі былі вымушаныя быць аддадзены на літасьць і волю ваеннай машыны Расіі.

Паводле слоў сакратара Рады нацыянальнай бяспекі Украіны А. Данілава, кіраўніцтва Украіны не чакала нападу з тэрыторыі Беларусі, бо яшчэ да вайны А. Лукашэнка абяцаў двум прэзідэнтам Украіны, П. Парашэнку і У. Зяленскаму, што яны могуць быць спакойныя і не чакаць нападу з боку Беларусі. Акрамя таго, Беларусь доўгі час не прызнавала анексію Крыма Расіяй. Нягледзячы на гэта, расійскія войскі ўвайшлі ў Чарнігаўскую, Кіеўскую і Жытомірскую вобласці Украіны з тэрыторыі Беларусі. Таму, мы не можам зняць віну з Беларусі за ўдзел у вайне, спрабуючы пазьбегнуць адказнасьці і

апраўдацца тым, што яна была акупавана Расіяй цаця б і пад выглядам узаемных ваенных манеўраў.

2.4. Сучасны стан у Беларусі

Украінская тэма знаходзіцца ў цэнтры ўвагі ўсяго сьвету. На украінскім баку – ЕС, ЗША і шмат іншых дэмакратычных краін, якія дапамаюць зброяй, фінансамі, матэрыяльнымі і маральнымі сродкамі. Сьвет спадзяецца на Д. Трампа, Прэзідэнта ЗША, які спрабуе спыніць вайну з пазіцыі сілы. У гэтым раздзеле мы ў асноўным спынімся на пазіцыі Беларусі.

Многія беларусы, нягледзячы на злачынную палітыку Лукашэнкі, што да вайны ва Украіне, стаяць на баку украінцаў у іх змаганьні за свабоду. Сведчаньнем таму ёсць антываенныя настроі беларусаў, заўважныя па пратэстных пікетах, па сабатажу і дыверсіях на чыгунцы, па ўдзелу збройных фарміраваньняў, такіх як полк Каліноўскага,⁵⁰ так і па афіцыйнай падтрымцы украінскага народа з боку Офіса Ціханоўскай.

Шэраг абставін, якія стварыліся наўкол і ўнутры Беларусі (прыход да ўлады Лукашэнкі, эканамічная і палітычная залежнасьць ад Расіі, слабасьць беларускай эліты), не дазволілі да гэтага часу рэалізаваць у Беларусі пра-еўрапейскі патэнцыял, закладзены ў мінулым. Магло бы быць інакш – і прыкладам таму ёсць яркая Рэвалюцыя-2020 у Беларусі, якая на жаль пацярпела паразу. Нацыянальна-сьвядомыя сілы працуюць зараз у цяжкіх умовах:

- Стан краіны пасля 30 год кіраваньня Лукашэнкі, які будзе рускамоўную цывільную дзяржаву, можна разглядаць як этнацыд беларускага народа;
- нацыянальна-дэмакратычная Рэвалюцыя надзеі-2020 часова падаўлена, мірныя пратэсты загнаны ў пад'езды, у краіне больш за 1000 палітычных вязняў;
- за мяжу ў апошні год выехала звыш 400.000 беларусаў, уключаючы і значную колькасць актывістаў;
- толькі беларусы дыяспары яшчэ маюць магчымасьць змагацца за свабоду.

Мы ўсведамляем, што накапленне сіл у самой Беларусі супраць дыктатуры немагчыма без высокай нацыянальнай сьвядомасьці; з другога боку відавочна, што працэсы, якія

⁵⁰ A representative of Belarusian cyber-partisans informed the world of their number and described the nature of their operations. Part of that included activities on Belarusian rail lines: <https://nashaniva.com/288926>. Nasha Niva 26.04.2022. The majority of Belarusians feel compassion for Ukraine, not for Russia, as shown in: <https://nashaniva.com/289029>. Nasha Niva 27.04.2022.

Map of anti-war movement in Belarus. More than 1500 persons in Belarus are being repressed and experience violent beatings because their opposition to the war in Ukraine, as was reported by the Belarusian Service of Radio Liberty on the 15th of April 2022.

ўплываюць на нацыянальную свядомасць маюць аб'ектыўны характар і патрабуюць часу. Характарызуючы перыяды нацыянальнага будаўніцтва ў Беларусі ў XX-XXI ст.ст., з улікам іх цыклічнага характара,⁵¹ мы прагназуем, што наступны перыяд будзе спрыяльным для ўзрастання нацыянальнай свядомасці і ў канечным выглядзе для будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы.^{52, 53} Хіба што гэтыя могуць паскорыцца пасля заканчэння міжцывілізацыйнай вайны паміж Украінай і Расіяй - паміж Заходне-рутэнскай (Беларуска-Украінскай) і Еўразійскай цывілізацыямі.

Бо як мы ўжо адзначалі раней, найбольшага поспеху ў беларускіх справах нацыянальных сілы дабіваліся пры спрыяльных знешніх умовах (аднак, на жаль, фінальнай рэалізацыі беларускай ідэі тым не менш не адбывалася, магчыма з-за адсутнасці адзінства ў іх радах).⁵⁴ Прыкладамі таму з'яўляюцца: стварэнне ў 1918 г. Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) ва ўмовах акупацыі нямецкімі войскамі; беларусізацыя 1920–30-х гадоў, якая адбывалася ва ўмовах няўпэўненасці савецкай улады ў правядзенні новай эканамічнай палітыкі; стварэнне сучаснай Рэспублікі Беларусь, якое было хутчэй вынікам распаду Савецкага Саюза ў 1991 годзе, чым тое, што гэта было абумоўлена ўнутранымі фактарамі; хваля беларускага адраджэння 1990-х гадоў мела значны поспех з-за збынтэжанасці і разгубленасці тагачаснага наменклатурнага кіраўніцтва краіны і стратай Расіяй лідэрства для сваіх былых калоній.

Сёння, менавіта падзеі вакол Украіны могуць стаць тым знешнім фактарам, які можа дапамагчы вырашыць і беларускае пытанне. Па-першае, ад канчатковых вынікаў вайны Украіны з Расіяй залежыць не толькі свабоднае жыццё украінцаў, але і беларусаў, і ўвогуле жыццё ўсяго свету, які па сканчэнні гэтай вайны будзе вымушаны шукаць новыя фарматы калектыўнай бяспекі. І Украіна, як пераможца, можа быць адным з дырыжораў гэтага працэса. Магчыма, што ў выніку беларусам будзе дадзены шанец таксама дамагчыся дэмакратычных змен у сваёй краіне. Вядома, гэта можа гучаць даволі цынічна, але гэта сапраўды можа адбыцца. Гэтаму можа паспрыць і тое, што, згодна з нядаўнім апытаннем, больш за 85% беларусаў не жадаюць, каб іх вайскоўцы ўдзельнічалі ў гэтай вайне, і прыкладна 2/3 з іх выступаюць супраць ідэі выкарыстання тэрыторыі

⁵¹ Мы выдзялілі перыяды спрыяльныя [1918-1930, 1941-1944 (часткова), і 1991-1995] і неспрыяльныя [1930-1941, 1944-1990, 1996-да цяперашняга часу].

⁵² П. Мурзёнак «Шляхі да беларускай нацыі». Мінск: Кнігазбор. 2016. С.84-91.

⁵³ P. Murzionak "Belarus: Prospects of a Middle Power". Lexington Press, Lanham-Boulder-New York-London. 2022. 346pp. pp.31-51, 262.

⁵⁴ П.Мурзёнак Наступны перыяд развіцця нацыянальнай ідэі будзе спрыяльным. У кн.: Шляхі да беларускай нацыі. Мінск, 2016, "Кнігазбор", с.184-191;
P. Murzionak "Belarus: Prospects ... ibid, Ch.8 "The Mentality of Belarusian Society", p.128.

Беларусі ў якасці стартавай пляцоўкі для нападаў на Украіну.⁵⁵ Як Беларусь можа пазбавіцца каланіяльнай залежнасці ад Расіі? Каб адказаць на такое пытанне глянем на патэнцыял асноўных “ігракоў” на беларускай сцэне – насельніцтва, эліты, рэжым Лукашэнкі, дыяспара.

2.4.1. Беларускае насельніцтва

Найпершае пытанне, якое ўзнікае – гэта якім чынам беларусы вызначаюць сваю нацыянальную ідэнтычнасць, што ў сваю чаргу можа ў значнай ступені характарызаваць іх нацыянальную самасвядомасць. Калі браць за аснову дадзеныя апошніх перапісаў насельніцтва, то доля беларусаў, якія вызначаюць сваю нацыянальнасць як беларускую, адносна павышалася – 77.9% (1989), 81.2% (1999), 83.7% (2009), 84.9% (2019). Прычыны такіх дэмаграфічных змен абмяркоўваліся намі раней.⁵⁶

У той жа час, калі звярнуць увагу на другі важны складнік нацыянальнай самасвядомасці – родную мову - то ён не такі аптымістычны. Так, паводле тых жа перапісаў, доля беларусаў, якія вызнавалі беларускую мову як родную, хоць і складае вялікую частку, але яна даволі істотна зніжалася - з 85.6% у 1999 г. да 59.9% і 60.3% у 2009 і 2019, адпаведна. Прычынамі таму ёсць антынацыянальная палітыка лукашэнкаўскага ўрада, у першую чаргу ў сферы адукацыі і ў сферы афіцыйнага ўжывання роднай мовы “нямым” чынавенствам, а таксама уплыў культуры “русского мира”.

Табліца 7.

Беларускае грамадства/ Belarusian Society

	1989	1999	2009	2019
% of Belarusians	77.9	81.2	83.7	84.9
% of Belarusians recognizing Belarusian language as the native language	77.7	85.6	59.9	60.3

Revolution of Hope 2020

For changes
Under white-red-white flag
Up to 600,000 per day
1,200 political prisoners, ~400,000 in emigration

Ukraine-Russia War

Anti-war sentiments of Belarusians (pickets, sabotage on the railway)
Armed formations, such as Kalinovsky's regiment
85% of Belarusians do not want the Belarusian army to participate in this war (while >80% of Russians are pros)
2/3 of Belarusians are against Russia carrying out its deadly attacks from the Belarusian territory

4

⁵⁵ Most Belarusians feel compassion for Ukraine, not for Russia, as shown in: <https://nashaniva.com/289029>. Nasha Niva 27.04.2022.

⁵⁶ P. Murzionak “Belarus: Prospects ... там жа, pp.99-104.

Па нашых разьліках, у канцы 2016 года ў свеце пражывала каля 9.5 мільёнаў этнічных беларусаў, з іх каля 8 млн на радзіме, 1.1 млн ў блізкім замежжы і каля 0.5-0.6 млн у далёкім замежжы. Пасьля рэвалюцыі 2020 года, у выніку рэпрэсій лукашэнкаўскага рэжыму, за мяжой, па неафіцыйных зьвестках, апынулася яшчэ 400-600 тыс. актыўных беларусаў. Такім чынам, умоўна можна лічыць, што больш за 2 млн беларусаў або амаль кожны пяты этнічны беларус жыве зараз па-за межамі краіны.

Але колькі з гэтых людзей ёсць нацыянальна-арыентаванымі? Па нашых ацэнках, доля “сьвядомых” людзей у Беларусі перад Рэвалюцыяй-2020 не перавышала 25% (прыблізна тое, што атрымалі падчас выбараў першага прэзідэнта краіны ў 1994 годзе). Відавочна, што пасьля паразы Рэвалюцыі-2020 варта было чакаць яе зьмяншэньня, што і падцьвердзілі вынікі нядаўняга апытаньня. З 4-х сегментаў, выдзеленых падчас апытаньня - доля сьвядомых беларусаў (беларускі і касмапалітычны сегмент) склала толькі 13%. Зноў жа гэта сьведчыць і аб невысокім нацыянальным настроі беларусаў).⁵⁷

Аднак, былі вызначаны яшчэ два сегменты беларусаў - а менавіта, нацыянальна-індыферэнтныя беларусы (памяркоўныя) і тыя што вызначаюцца між сьвядомымі і савецкімі, якія разам складаюць 46% (19%+27%)! Менавіта з імі магчыма працаваць з тым, каб іх арыентацыя\нацыянальная ідэнтыфікацыя мянялася на пра-беларускую.

Канешне, можна марыць, што некалі так і станецца і доля нацыянальна-арыентаваных людзей па крайняй меры перавысіць палавіну. Адзіны магчымы шлях, каб дасягнуць такой мэты мы бачым толькі праз асьвету і адукацыю. У цяперашніх умовах цяжка ўявіць, што адукацыя можа быць такім інструментам на радзіме. Значыць, застаецца толькі асьвета – аб чым мы не перастаем казаць у сваіх публікацыях.

Перад сваім далёкім ад’ездам з Беларусі ў 1998 годзе, я прагназаваў, што для падняцьця беларусаў з кален, да поўнай нацыянальнай перамогі, спатрэбіцца каля 50 год. Зыходзіў з таго, што для ўладкаваньня жыцьця пасля разбурэньня такой глабальнай палітычна-сацыяльнай сістэмы як Савецкі саюз, спатрэбіцца як мінімум два пакаленьні. Адно пакаленьне ўжо вырасла – і стала сьведкам рэвалюцыі ў Беларусі (2020), і сьведкам збройнага ахвярнага змаганьня за свабоду ва Украіне (2014-2025).

⁵⁷ Колькі сярод беларусаў сьвядомых, а колькі русіфікаваных? Вынікі новага даследаваньня <https://nashaniva.com/332267> ад 15.12.2023.

Падчас рэвалюцыі было відавочна, што беларускі народ стаміўся ад аўтарытарнай улады; аднак, патэнцыял пратэстаў быў недастатковым каб дамагчыся карэнных зьменаў, як з прычыны адсутнасьці яркіх лідэраў, большасць якіх была загадзя арыштавана яшчэ перад рэвалюцыяй-2020, так і з прычыны адсутнасьці ясных тактычных і стратэгічных планаў. Вынікам гэтага сталася тое, што антынародны рэжым загнаў рэвалюцыю ў пад'езды, у турмы, у эміграцыю - больш 1.200 палітвязняў, больш 400.000 актывістаў пакінуўшых радзіму і загнаная на кухні частка актыўнага беларускага насельніцтва. Ды ўсё ж, Рэвалюцыя надзеі 2020 падняла новы пласт беларусаў, не ангажаваных да гэтага ў якую б то ні было палітыку, але раптам захацеўшых зьмен у дзяржаве. Падчас Рэвалюцыі 2020 на вуліцы Беларусі выходзілі ў адзін дзень да 600.000 чалавек.

2.4.2 Беларускія эліты

Лукашэнкаўскі рэжым у XXI ст. не зьмяняе свайго антынацыянальнага, узурпатарскага твару на працягу 30 гадоў. Намі былі праведзены разьлікі узроўню падтрымкі рэжыма Лукашэнкі па колькасьці яго прыхільнікаў падчас чатырох прэзідэнцкіх выбараў (1994-2015гг.). Разьлікі грунтаваліся на афіцыйных зьвестках і на выніках неафіцыйных апытаньняў. Было вызначана, што колькасьць яго прыхільнікаў у гэты перыяд была больш-менш стабільнай, і вагалася між 2.5 і 3.5 млн чалавек. Сярэдняе з 4 выбараў хто галасаваў - склала - 6.158.783 чалавек, з іх 2.992.760 чалавек або 3.0 млн - гэта, так выглядае, цвёрдыя прыхільнікі Лукашэнкі – гэта і ёсьць яго электарат! Гэта значыць, што ўсе астатнія людзі, а гэта прыблізна каля 3.2 млн чалавек адназначна былі не за Лукашэнку.⁵⁸

Аднак, Лукашэнка утрымлівае сваю ўладу як праз фальсіфікацыі, так і праз жорсткую сістэму вертыкальнай улады. Яму нічога не каштуе ведаць і прызначаць каля 200 кіраўнікоў раённых адміністрацый. Ён “выйграў” чарговыя выбары 26 лютага 2025 года - без відавочнай альтэрнатывы і супраціву, і зьбіраецца і надалей утрымліваць уладу; стварэньне новай падкантрольнай яму інстытуцыі – Нацыянальнага схода – толькі пацвярджае гэту думку. Відаць, што пры яго ўладзе наўрад ці будзе зьмяняцца і прарасійскі курс.

Што тычыцца ўмоў, у якіх працавалі нацыянальна-сьвядомыя сілы у першыя два дзесяцігоддзі XXI ст., то многімі аналітыкамі яны характарызаваліся двума словамі – “беларускае гета”. Пасля параз апазіцыі ў 2006 г. (разгон удзельнікаў “Кастрычніцкай

⁵⁸ Пётра Мурзёнак: Дык хто? Часопіс “Культура. Нацыя”, №35, красавік 2025, 5-20.
<https://sakavik.net/2025/04/19>

плошчы”) і ў 2010 г. (арышты кандыдатаў у прэзідэнты - Р.Костусева, А.Міхалевіча, У. Някляева, А. Саннікава, Н.Статкевіча, і іншых) палітычная актыўнасць была амаль незаўважнай нават у сталіцы. Мужнаму змагару за вольную Беларусь, М.Статкевічу, пасля сваіх выхадаў з турмы (дзе адбываў незаконна прысуджаныя тэрміны ў 2005-2008 і ў 2010-2015 гг.) ўдавалася вывесці на вуліцы 2-3 тысячы пратэстантаў. Выключэннем быў пратэст у дзень прэзідэнцкіх выбараў 19 снежня 2010 года.

Станоўчы уплыў на нацыянальную свядомасць маглі б аказваць палітычныя партыі, аднак, ва ўмовах дыктатуры ён быў значна абмежаваны. На самой справе, колькасны склад палітычных партый нацыянальнай арыентацыі і іх уплыў на насельніцтва за аналізуемы перыяд значна не вырас. Так, паводле незалежных экспертаў, у 2008 годзе, падтрымка насельніцтвам Аб’яднанай грамадзянскай партыі складала 0.5%, партыі БНФ – 0.7%.⁵⁹ У 2017 годзе, у Беларусі налічвалася 98,000 сяброў розных партый, з іх доля сяброў такіх праўладных партый агулам складала больш за 70% (для параўнання ў АГП было 3,668 сяброў або 3.7%, у БНФ – 5,000 або 5.1%).⁶⁰

Мы адзначалі ўжо разрозненасць сярод беларускіх нацыянальных лідэраў у спрыяльныя перыяды развіцця краіны ў XX ст. (1917-1923 і 1988-1994).⁶¹ Такая ж разрозненасць працягваецца сярод лідэраў “старэйшай генерацыі” і ў наш час (за выключэннем станоўчых спроб яднання вакол новага нацыянальнага лідэра С. Ціханоўскай). Што будзем? Такія “кіты” беларускай апазіцыі, як З. Пазьняк, А. Саннікаў, у мінулым прэтэндаваўшыя на самую высокую пасаду ў краіне, знаходзяцца ў эміграцыі і займаюць маргінальныя пазіцыі ў “беларускім палітычным полі” (калі мець на ўвазе, што гэта поле ўключае ў сябе колы дыяспары). Нечакана, нават прадстаўнікі палка К.Каліноўскага, якія змагаюцца за свабоду Украіны, заявілі свае асобныя палітычныя прэтэнзіі.⁶² Падаецца, што такія непрадуктыўны падыход сярод мноства лідэраў мог бы быць яшчэ апраўданым

⁵⁹ Oksana Ivanjuto et al., *Transformatsyja mentalnastsy belarusau u XXI stahodzzi*, ed. Anatol Taras. (Ryga, 2013), 264. In 2008, the UCP had support of 0.5%, the BPF, 0.7%.

⁶⁰ Volha Charnysh and Tatsiana Kulakevich, “Belarusian Political Parties: Organizational Structures and Practices,” in *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries* (Krakow: Jagiellonian University Press, 2017).

The Liberal-Democratic Party has 51,000 members, the Republic Party of Labor and Justice 9,800, the Communist Party 6,500, the Belarusian Social-Sportive Party 2,500, Belarusian Patriotic Party 1,500, Belarusian People’s Front 5,000, the United Civil Party 3,668, the Conservative Christian Party/Belarusian People’s Front 3,000.

⁶¹ P. Murzionak “Belarus: Prospects of a Middle Power”. Lexington Press, Lanham-Boulder-New York-London. 2022. 346pp. pp.97.

⁶² Намеснік камандзіра палка Каліноўскага: У нас ёсць палітычныя амбіцыі, а Сахашчыку мы не давяраем. <https://nashaniva.com/301456> 20 кастрычніка 2022 года.

пры роўнасьці дэмакратычных умоў працы для ўсіх палітычных сіл на радзіме, а не ў рэальных умовах працы па-за яе межамі, дзе абсалютная большасць актыўных нацыянальных сіл апынулася ў выніку рэпрэсій у сваёй краіне.

2.4.3. Урад С. Ціханоўскай

На канферэнцыях “Новая Беларусь”, арганізаваных камандай Святланы Ціханоўскай, (Вільня-2022) шукаюцца шляхі і падыходы для перамогі над дыктатарскім рэжымам. Намі зроблены некаторыя рэкамендацыі ў гэтым напрамку,⁶³ на падставе вылучаных раней “Тэзісаў да тактыкі і стратэгіі...”⁶⁴ У прыватнасьці, па напрамках “Якімі павінны быць стратэгічныя прыярытэты нашай працы?” і “Як рэарганізаваць дэмакратычныя сілы?” на канферэнцыю ў Вільні (8-9 жніўня 2021 года) было прапанавана:

а) выказаць падзяку і падтрымку сп. С. Ціханоўскай і прасіць яе працягваць сваю дзейнасьць у якасьці Нацыянальнага лідэра ў далейшым; яе праграма ясная і адкрытая – вызваленьне палітзняволеных і правядзеньне дэмакратычных выбараў у краіне Яна мае істотную падтрымку сярод насельніцтва Беларусі, што паказалі прэзідэнцкія выбары 2020 года і сацыялагічныя даследаваньні апошняга часу;

б) правесці структурную рэарганізацыю нацыянальна-сьвядомых сіл (абнаўленьне Прэзідыума Каардынацыйнага савета праз дэмакратычную працэдуру абраньня; правядзеньне паседжаньняў Прэзідыума ў пашыраным складзе; далучэньне пад крыло Нацыянальнага лідэра і Прэзідыума іншых структур, рухаў, фондаў, якія працуюць паралельна на беларускую справу);

в) стварыць пры Прэзідыуме дарадчага органа, з прадстаўнікоў арганізаваных беларускіх груп,

г) стварыць агульнае сьцёва нацыянальна-сьвядомых сіл; д) утварыць рэдакцыйную калегію для стварэньня “Стратэгіі развіцьця беларускай нацыі”; адзін з варыянтаў такой стратэгіі можа быць прапанаваная намі раней “Стратэгія...”, , якая разлічана на бліжэйшыя два дзесяцігоддзі ў незалежнасьці ад магчымых зьменаў унутранага ці знешняга характару (рэвалюцыя, дзяржаўны пераварот, агрэсія ці іншае);

ж) прыняць “Кодэкс гонару” і прытрымлівацца яго ў сваіх узаемаадносінах у беларускім грамадстве, вызнаць прынцыпы працы нацыянальна-сьвядомых сіл у сучасных умовах (кансалідацыя-яднаньне, і г.д.). Многія з вынесеных для абмеркаваньня прапаноў

⁶³ Пётра Мурзёнак: ЧТО ДЕЛАТЬ? або ШТО РАБІЦЬ? №30, сс. 6-13

⁶⁴ Пётра Мурзёнак: Тезисы к тактике и стратегии построения нации в современных условиях (слово редактора) (веб-журнал «Культура. Нация», вып. 28, ноябрь 2021, 5-13, www.sakavik.net)

прадстаўлены ў выглядзе тэзісаў, што адкрывае магчымасць для падключэння іншых людзей да дыскусіі.

На сёняшні дзень нацыянальна-свядомым сілам варта было б згуртавацца вакол С.Ціханоўскай, якая ўзяўшы на сябе ролю Нацыянальнага лідэра, безумоўна стала значнай фігурай у гісторыі беларускага руху. Мы ўжо абгрунтоўвалі станоўчыя моманты кансалідацыі вакол Нацыянальнага лідэра - беручы пад увагу яе мужнасць, адказнасць, істотную падтрымку сярод насельніцтва Беларусі і пазнавальнасць, ясную і адкрытую праграму, што тычыцца вызвалення палітзняволеных і правядзення свабодных дэмакратычных выбараў у краіне, яе здольнасць сабраць вакол сябе людзей, актыўна працуючых у беларускіх справах.⁶⁵ Сюды трэба дадаць значныя дасягненні яе каманды ў міжнародных узаемаадносінах і нядаўняе стварэнне ўраду пераходнага перыяду пад яе кіраўніцтвам (Вільнюс, 8-9 жніўня 2022 года).

Відавочна, што на шляху сп. С. Ціханоўскай ёсць шмат складанасцяў – як у справах кансалідацыі нацыянальна-свядомых сіл: напрыклад, стварэнне Каардынацыйнага савета (2022 і 2025), ці узаемадзеянне з кіраўніцтвам Украіны,⁶⁶ якое ўскладняецца з-за пазіцыі кіраўніцтва Беларусі - саўдзельніка расійскага агрэсара ў вайне супраць Украіны, так і вядзеннем працы ва ўмовах вымушанай эміграцыі. Тым не менш, хочацца верыць, што першыя крокі па кансалідацыі нацыянальных сіл зроблены, крокі нават больш важныя і істотныя, калі параўноўваць іх з падобнымі спробамі на Кангрэсе дэмакратычных сілаў, пры вызначэнні адзінага кандыдата на прэзідэнцкія выбары (Мінск, 1-2 кастрычніка 2005 года; *гэта бадай адзіны прыклад удалай кансалідацыі за абмяркоўваемы перыяд, П.М.*).

Безумоўна, што тут будзе важнай каардынацыя і кансалідацыя ўсіх сіл, і роля пераходнага ўрада С.Ціханоўскай і аднаўляемага Каардынацыйнага савета, на нашу думку, можа быць галоўнай у гэтых працэсах.

2.4.5. Сцэнары для Беларусі

Якая будучыня ў Беларусі? Прагнозы даваць складана, асабліва ва ўмовах калі ідзе вайна Расіі супраць Украіны, краіны, якая паводле нашай гіпотэзы ёсць партнёрам Беларусі па Заходне-рутэнскай цывілізацыі. У гэтым кантэксце, мы разглядалі 4 магчымыя сцэнары

⁶⁵ Пётра Мурзёнак Тэзісы да тактыкі і стратэгіі нацыянальнага будаўніцтва ў сучасных умовах “Культура. Нацыя”, №28, лістапад 2021, с.5-13.

⁶⁶ «Щодо Тихановської є сумніви». Мережко пояснив, чому Київ не хоче визнавати «перехідний кабінет». Радіо Свобода, 14 жовтня 2022 года. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tykhanovska-ukraina-merezhko/32083904.html/>

для Беларусі – дэталёна апісаных у нядаўняй манаграфіі без удакладнення дэталёў, якія б сведчылі ў карысць таго ці іншага сыходу (Табліца 8):

Табліца 8. Сцэнары далейшага шляху беларускай нацыі

Сцэнар 1	Заставацца ў тым жа стане і быць паглынутаю Расіяй
Сцэнар 2	“Дабравольна” увыйсці ў “русский мир” у якасці калоніі-суб’екта РФ
Сцэнар 3	Стаць сябрам Еўрапейскага Саюза
Сцэнар 4	Стаць нейтральнай краінай з паступовым уключэннем ў сістэму еўрапейскай калектыўнай бяспекі

Першыя два сцэнары надзвычай небяспечныя для Беларусі, паколькі прадугледжваюць яе інкарпарацыю ў «рускі свет» у якасці суб’екта Расійскай Федэрацыі. Паводле апошняга апытання, каля 40% беларусаў па-ранейшаму схільныя да Расіі.

Пасля рэвалюцыйных падзей 2020 года заходні свет выказаў сваё «спачуванне і заклапочанасць» рэпрэсіямі ў Беларусі і тым самым не аказаў далейшай падтрымкі беларускім дэмакратычным групам. Рэвалюцыя 2020 года была жорстка задушана дыктатарскім антынацыяналістычным рэжымам Лукашэнкі пры падтрымцы ўрада Расіі. Мяккая каланізацыя, якую Расія працягвае навязаць Беларусі, не спынілася, і пагроза ўцягвання Беларусі ў «адзіны рускі свет» застаецца вельмі рэальнай. Такім чынам, падпарадкаванне Беларусі Расіяй працягваецца ў яшчэ адной форме, не ваеннымі сродкамі, як гэта адбываецца ва Украіне.

Трэці сцэнар — напрамак на ЕС — за які сёлета прагаласавалі ўрад С.Ціханоўскай і абраная Каардынацыйная рада Беларусі. Паводле апошняга апытання, гэты кірунак падтрымліваюць каля 20% беларусаў.

Сцэнар 4 - пра нейтралітэт Беларусі - даволі складаны. Асабіста я прыхільнік гэтай ідэі, але сябры крытыкуюць мяне за гэта. Акрамя таго, мы бачым негатыўны прыклад Украіны, а таксама страту нейтральнай “нявіннасці” Швецыяй і Фінляндыяй у мінулым годзе.

Усе гэтыя сцэнары, відавочна, у ва многім яны будуць залежаць ад вынікаў вайны і ад магчымага ўсталявання новага прадку ў свеце Вялікімі краінамі. Сапраўды, праблема нейтралітэту для малых і сярэдніх краін застаецца сапраўды адноснай.⁶⁷ Сённяшняя калектыўная бяспека, прадстаўленая Арганізацыяй Аб’яднаных Нацый, не ўлічвае механізмы падтрымання нейтральнага статусу. Нядзіўна, што Швецыя і Фінляндыя, бачачы напад Расіі на Украіну, атрымалі членства ў НАТА. Мы ўжо выказвалі думку аб

⁶⁷ Murzionak *Belarus*, p. 193

тым, што правіла вета для пастаянных членаў Савета бяспекі павінна быць адменена, і такія краіны, як Японія, Германія, Інданезія і Бразілія, павінны быць уключаны ў склад пастаянных членаў Савета, а малым і сярэднім дзяржавам неабходна даць больш правоў.

Тым не менш, здаецца правільным думаць, што такая надзея можа ажыццявіцца толькі пры поўнай паразе Расіі ў сённяшняй вайне, інакш мы станем сведкамі працяглай бітвы паміж святлом і цемрай, справядлівасцю ў супрацьстаянні злу, свабодай і рабствам, г.зн. мы станем сведкамі працяглай храналагічнай вайны паміж дзвюма супрацьлеглымі цывілізацыямі да яе канчатковага канца. Ці прывядуць дыпдаматычныя высілкі да ўсталявання міру паміж вялікімі дзяржавамі, які гарантаваў бы тыя ўмовы нейтралітэту і далейшага існавання малых і сярэдніх нацыянальных дзяржаў па ўсім свеце?

2.4. Заходне-рутэнская цывілізацыя ў сучасны перыяд

У якім фармаце можа выяўляцца цывілізацыйная еднасць абедзвюх краін у будучым? Прадказаць складана. Для Беларусі, нягледзячы на тое, што яна зараз выступае на баку агрэсара, гэта важна і з іншага пункту гледжання, звязанага з тым, што Беларусь і Украіна па ранейшаму з'яўляюцца, на нашу думку, неад'емнай часткай Беларуска-Украінскай\Заходне-рутэнскай цывілізацыі. Даўнейшая гісторыя абедзвюх краін, як і дзяржава-утваральныя працэсы ў XX ст. (абвясчэнне БНР і УНР у 1918 г. і аднаўленне дзяржаўнасці Беларусі і Украіны пасля распаду СССР у 1991 годзе) ішлі амаль паралельным курсам.

Адным з такіх сцэнараў дэманстрацыі цывілізацыйнай еднасці Беларусі і Украіны можа быць рэалізацыя сумеснага Балта-Чарнаморскага праекта “Міжмор’е” ці “Intermarium”,⁶⁸ прапанаванага яшчэ ў 1919-1921 гг., Іосіфам Пілсудскім (меркавалася, што туды ўвайшлі б краіны усходняй і цэнтральнай Еўропы). Пытанне аб’яднання з Балтыйскімі краінамі абмяркоўвалася ўрадамі БНР пад кіраўніцтвам Луцкевіча (1919)⁶⁹ і Ластоўскага (1920).⁷⁰

⁶⁸ Jonathan Levy (6 June 2007). *The Intermarium: Wilson, Madison, & East Central European Federalism*. Universal-Publishers. pp. 166–167. ISBN 978-1-58112-369-2. Retrieved 11 April 2011.

⁶⁹ Memorial on the attitude of the Belarusians to a possible federation on the east of Europe, composed of A. Lutskevich in Paris. 1919. BNR archives, V.I, Book 1, 1228, p.356-358. Мемарыял аб стаўленні беларусаў да магчымай федэрацыі на ўсходзе Еўропы, складзены А. Луцкевічам у Парыжы. Архівы БНР, т.I, Кн.1, 1228, с.356-358.

⁷⁰ Memorandum of the BDR Government of 12.08.1920 to the Presidium of the Conference of Baltic States in Riga with information about Belarusian Democratic Republic. BNR archives, V.I, Book 1, 2223 p.835-840. Мемарандум ураду БНР за 12.08.1920 Прэзідыўму канферэнцыі Балтыцкіх дзяржаваў у Рызе з інфармацыяй пра Беларускае народнае рэспубліку. Архівы БНР, т.I, Кн.1, 2223, с.835-840.

У 1990-1993гг., Беларускі Народны Фронт абмяркоўваў ідэю стварэння Балта-Чарнаморскага нафтавага калектару з мэтай пазбавіцца энэргетычнай залежнасці ад Расіі (аўтары эканамічнай часткі праекта С. Гусак ад Беларусі і М. Байчышын ад Украіны).⁷¹ У 2016 годзе, новаствораны Міжнародны цэнтр балтыйска-чарнаморскіх даследаванняў правёў канферэнцыю прысвечаную ідэі стварэння Балта-Чарнаморскага Саюза (у склад рады старэйшын новай Балта-Чарнаморскай ініцыятывы ўвайшлі былыя кіраўнікі Беларусі, Польшчы, Літвы, Латвіі, Малдовы, Эстоніі).⁷²

Падобны праект, скіраваны перш за ўсё на адмежаваньне ад агрэсіўнай Расіі, падтрымліваецца сёння польскімі каллегамі. Відавочна, што такі рэгіянальны праект, які ўключаў бы і Беларусь з Украінай, быў бы эканамічна выгадны для яго удзельнікаў. Аднак, яго палітычная рэалізацыя ў нашы дні выглядае малаверагоднай, як у сілу рознага ўзроўню эканамічнага развіцця краін, так і іх прыналежнасці да розных геапалітычных утварэнняў. Тым не менш, гэта ідэя да нашага часу застаецца актуальнай і тэарэтычна магчымай. Усё ж, трэба прызнаць, што цывілізацыйная вартасць Заходне-рутэнскай цывілізацыі можа зберагацца нават у сучасны перыяд глабалізацыі, улічваючы многія прыкметы еднасці Беларусі і Украіны. Нашы надзеі на далейшае развіццё нашай Заходне-рутэнскай цывілізацыі могуць вызначацца на працягу доўгага часу, як мы часта назіраем у гісторыі міжнародных саюзаў.

2.5. Заключэнне

1. Сучасная вайна між Украінай і Расіяй з'яўляецца працягам сутыкнення Усходу і Захаду, якое адбываецца на мяжы Заходне-рутэнскай і Еўразійскай цывілізацый.
2. Украіна зараз абараняе сваю свабоду і цывілізацыйны каштоўнасці не толькі сваёй нацыяй, а ўсяго сьвету. Калі Запад здрадзіць Украіне, то Еўразійская цывілізацыя прадоўжыць сваю экспансію ў заходнім напрамку.
3. Калі мець на ўвазе рэвалюцыйны падзеі 2020 года, то можна даволі смела сказаць, што нацыянальная сьвядомасць беларусаў у пачатку XXI ст. расьце.

⁷¹ Станіслаў Гусак: «Балта-Чарнаморскі калектар даў бы Менску дадатковыя козыры на перамовах з Масквой». 11.10.2007. [Хартія-97](http://xartija-97.by/news/news-1069). <https://zautra.by/news/news-1069>

⁷² Elena Litvinova New breath of the Baltic-Black Sea Initiative: joined by former leaders of the region and Russia's representative. Radio "Liberty". 12.02.2016. <https://www.svaboda.org/a/28153065.html>
[Алена Літвінава](https://www.svaboda.org/a/28153065.html) Новае дыханьне Балта-Чарнаморскай ініцыятывы: далучыліся былыя кіраўнікі краін рэгіёну і прадстаўнік Расіі. Радыё “Свабода”. 2.12.2016. <https://www.svaboda.org/a/28153065.html>

4. Спрыяльны перыяд для росту нацыянальнай свядомасці можа быць Украіна абумоўлены у значнай ступені перамогай Украіны, нашага партнёра па Заходне-рутэнскай цывілізацыі, у вайне з Расіяй, што можа адкрыць магчымасці для выразнай падтрымкі нацыянальна-свядомых сіл Беларусі (ваеннай, палітычнай, эканамічнай) з боку міжнароднай супольнасці ў іх барацьбе за звяржэнне дыктатарскага рэжыму Лукашэнкі і ўсталяванне дэмакратыі і свабоды ў краіне. Аднак ... Беларусам трэба быць гатовымі да гэтага.

5. Крокам наперад для нацыянальна-свядомых сіл з'ўляецца стварэнне пераходнага ўрада С. Ціханоўскай, дзейнасць створанага Каардынацыйнага савета, што сведчыць аб пачатку кансалідацыі беларускіх сіл вакол Нацыянальнага лідэра. Па сваёй важнасці і істотнасці гэта кансалідацыя выглядае нават значна большай у параўнанні з іншай удачай кансалідацыяй, і бадай адзінай за абмяркоўваемы перыяд, на Кангрэсе дэмакратычных сілаў, які вызначаў адзінага кандыдата на прэзідэнцкія выбары (Мінск, 1-2 кастрычніка 2005 года).

Piotra Murzionak: The Origins of the Western Ruthenian/Belarusian Ukrainian Civilization and Its Contemporary Confrontation with the Eurasian/Russian Civilization
(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 7-49, www.sakavik.net)

Abstract. The relatively calm "geopolitical" period in the world that could be observed after the collapse of the USSR has resumed with new force in the form of a desire for a new division of the world, which can now be quite clearly outlined. The former "bipolar" confrontation between the West and the USSR has now changed, it seems, to a division of the world between three poles. Such poles are China, which is gradually creeping into all continents with its influences, the USA – with the slogans “Let's Make America Great Again” promoted by President D. Trump, and, finally, Russia, always offended by Western civilization – with Putin's imperial ambitions to restore its former greatness and the territories lost during the Gorbachev era. One of the hot spots where the Great Powers are clashing with each other to change European borders that until recently seemed stable is the war waged by an aggressive Russia against Ukraine. An analysis of the roots of this war takes us deep into history and shows that the war between them is of an inter-civilizational nature.

The materials of the article will be presented at the international scientific conference "CENTRAL AND EASTERN EUROPE AT THE CONCERT OF SUPERPOWERS: The Politics of Empires and Spheres of Influence in the Culture and Civilizational Reflection of the Region", which will be held at the University of Warsaw on December 2–3, 2025. Conference organizer: INSTITUTE FOR INTERCULTURAL STUDIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE, UNIVERSITY OF WARSAW.

Пётра Мурзёнак: Истоки Западно-рутенской/Беларусско-Украинской цивилизации и её современное противостояние с Евразийской/Русской цивилизацией

Ключевые слова: *новый раздел мира, столкновение на границе двух цивилизаций, сформированных восточными славянами*

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 7-49, www.sakavik.net)

Аннотация. Относительно спокойный «геополитический» период в мире, наблюдавшийся после распада СССР, возобновился с новой силой в виде стремления к новому разделу мира, который теперь можно довольно чётко обозначить. Прежнее «биполярное» противостояние Запада и СССР, похоже, сменилось разделом мира между тремя полюсами. Такими полюсами являются Китай, постепенно проникающий на все континенты со своим влиянием, США – с лозунгами «Сделаем Америку снова великой», продвигаемыми президентом Д. Трампом, и, наконец, Россия, вечно обиженная западной цивилизацией – с имперскими амбициями Путина по восстановлению былого величия и территорий, утраченных в эпоху Горбачева. Одной из горячих точек столкновения великих держав за изменение до недавнего времени казавшихся незыблемыми европейских границ, является война агрессивной России против Украины. Анализ истоков этой войны уводит нас в глубь истории и показывает, что война между ними носит межкультурный характер.

Материалы статьи будут представлены на международной научной конференции «ЦЕНТРАЛЬНАЯ И ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА В КОНЦЕРТЕ СВЕРХДЕРЖАВ: Политика империй и сфер влияния в культурно-цивилизационной рефлексии региона», которая состоится в Варшавском университете 2–3 декабря 2025 года. Организатор конференции: ИНСТИТУТ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ ВАРШАВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.

Матэрыялы артыкула будуць прадстаўлены на міжнароднай навуковай канферэнцыі “ЦЭНТРАЛЬНАЯ І УСХОДНЯЯ ЕЎРОПА НА КАНЦЭРЦЕ ЗВЫШДЗЯРЖАЎ: Палітыка імперый і сферы ўплыву ў культуры і цывілізацыйнай рэфлексіі рэгіёна”, якая пройдзе ў Варшаўскім універсітэце 2–3 снежня 2025 года. Арганізатар канферэнцыі: ІНСТЫТУТ МІЖКУЛЬТУРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ЦЭНТРАЛЬНАЙ І УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ ВАРШАЎСКАГА ЎНІВЕРСІТЭТА.

Артыкулы

Лявон Карповіч: Восень. Росквіт. Найвышэйшая магутнасць (XVI - палова XVII стагоддзя)

Анатацыя. Часопіс “Культура. Нацыя” працягвае гістарычныя апавяданні сп. Л.Карповіча пра нашу радзіму, заснаваныя на паштовых марках. На гэты раз аўтар падае дэталёвае апісанне падзей у Вялікім Княстве Літоўскім, асабліва што тычыцца XVI і XVII ст.ст. Ідзе размова пра дзейнасць такіх выбітных асобаў як А. Ягелёнчык, Жыгімонт I Стары, Ф. Скарына, Жыгімонт Аўгуст, Стэфан Баторы, К.Астроскі, Жыгімонт Ваза, Я.К.Хадкевіч, і пра такія падзеі, як Бітва пад Воршай, выданне Статута ВКЛ, Люблінская і Берасцейская вуніі, Лівонская вайна, Рэфармацыя і контррэфармацыя.

Аляксандр Ягелёнчык. Статут Аляксандра Ягелёнчыка

Важна ведаць, у 1485 годзе ўладар Масковіі – Іван ТРЭЦІ ва ўсіх афіцыйных паперах пачаў ужываць новы тытул «Гаспадар усея Русі і вялікі князь». Вось ад тых часоў можна лічыць САМАПЕРАНАЗВАНЬНЕ МАСКОВІЇ ў РУСЬ.

У 1492, як толькі памёр Казімір Ягелёнчык, Маскоўскае княства распачало першую адкрытую вайну за прыдуманую «вотчыну». Паны-рада Вялікага Княства звярнуліся да малодшага сына Казіміра Аляксандра з прапановай пасады Вялікага Князя ВКЛ. 30 ліпеня Аляксандр быў абвешчаны Вялікім Князем.

Аляксандр (1461-1506), Вялікі князь Літоўскі (1492-1506), Кароль Польскі (1501-1506). Ян Матэйка (1838-93), Шэраг каралёў і князёў Польскіх (1890-92). Марка пошты Польшчы, выдадзеныя ў 1997 годзе

Аляксандр нарадзіўся 5 жніўня 1461 года ў каралеўскім замку Вавель у Кракаве. Ён быў чацвёртым сынам Казіміра Ягелёнчыка і Эльжбеты Габсбургскай, вядомай як “маці каралёў”, унукам Ягайлы, уладара Літвы і Польшчы. Імя Аляксандр атрымаў у гонар стрыечнага брата дзеда – Вялікага князя Літоўскага Вітаўта Аляксандра.

Адразу пасля абрання Аляксандр выдаў свой прывілей-1492, якім значна пашырыў правы паноў-рады ВКЛ. Гэты прывілей, фактычна, замацаваў прынцыпы міжнароднай палітыкі дзяржавы, вызначыў асновы цывільнага і крымінальнага права. Фактычна гэта быў прадвесьнік Статутаў ВКЛ і заклаў асновы парлямэнтарызму ў ВКЛ.

Па сьмерці Польскага караля Яна Ольбрахта 3 кастрычніка 1501 года быў абраны яго пераемнікам і 12 сьнежня 1501 года ў Вавельскім саборы быў каранаваны каралём Польшчы. На Радамскім Сойме-1505 прымаецца Канстытуцыя Ніхіл Нові sine communi consensu, што ў прастамоўі можна перавесці як “нічога пра нас без нас”. З гэтага часу новыя законы маглі фарміравацца ў Сойме са згоды трох фактараў: караля, Сэната і Палаты дэпутатаў. Гэта дата ў Польшчы адзначаецца як пачатак Парлямэнтарызму.

500 гадоў Польскаму Сойму. Рэпрадукцыя гравюры на дрэве Кароль Аляксандр Ягелёнчык у Сойме са Збору законаў Яна Ласкага (1499-1560). Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1993

У цэнтры на троне Аляксандр Ягелёнчык прымае Статут з рук канцлера Яна Ласкога. Вакол сябры Рады: архіэпіскапы, эпіскапы і сьвецкія саноўнікі. Справа маршалак і земскія паслы. Вакол карціны намалёваныя гербы ваяводстваў і земляў. На гэту падзею гісторыкі не звярталі належнай увагі, таму кажуць, што Аляксандр Ягелёнчык. Кароль, якому падыдзе мянушку «забыты» (Aleksander Jagiellończyk. Król, któremu pasowałby przydomek «Zapomniany»). Гравюра на дрэве, апублікаваная ў 1506 годзе ў Статуце Ласкога.

Нягледзячы на жаніцьбу на дачцэ Вялікага Князя Маскоўскага, міру з Масковіяй дасягнуць не ўдалося. У выніку войнаў з Маскоўскім княствам у 1492-1494 і 1500-1503гг., ВКЛ страціла каля траціны сваіх усходніх тэрыторый з гарадамі Бранск, Вязьма, Гомель, Чарнігаў і іншымі. Шмат клопатаў спраўлялі хаўрусьнікі Масквы - крымскія татары, якія неаднаразова спусташалі Валынь, Галіцыю і Берасьцейшчыну. Толькі ў 1506 г. удалося спыніць напады крымскіх татараў і нанесяці ім сур'ёзнае паражэньне ў Клецкай бітве.

Магдэбурскае права

11 ліпеня 1496 года ў Берштах – вялікакняскім двары, дзе ў той час праходзіў Сойм, у Дзень Сьвятога Бенядзікта згодна з каталіцкімі сьвятамі, адбылося наданьне Вялікім князем Літоўскім Аляксандрам Магдэбурскага права Гародні. Праз два гады ў 1498г. Аляксандр надаў права на самакіраваньне – Магдэбурскае права – Полацку. “Разам з Магдэбурскім правам Полацк атрымаў першы Герб: Трохмачтавы карабель з разгорнутымі ветразямі ў блакітным полі на срэбнай вадзе” (Уладзімір Арлоў. Таямніцы Полацкай гісторыі. с.168). 14 сакавіка 1499г., Вялікі князь Літоўскі Аляксандр Ягелёнчык Магдэбурскае права дараваў і Менску.

500 гадоў з часу наданьня Полацку Магдэбурскага права.

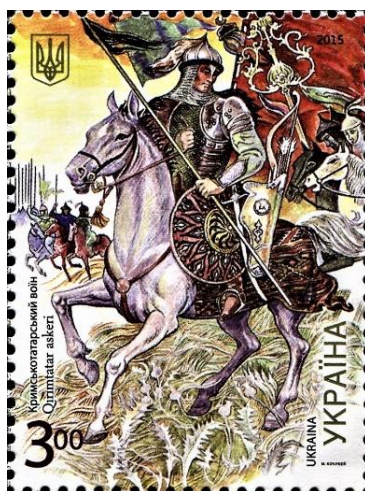
Канвэрт пошты Беларусі, выдадзены ў 1998 г.

*500 гадоў з часу надання Менску Магдэбургскага права.
Канвэрт пошты Беларусі, выдадзены ў 1999 г.*

Спадчына Аляксандра Ягелёнчыка

Ад самага пачатку свайго існавання Вялікае Княства Літоўскае змагалася і з мангола-татарамі. Першай буйной пераможнай бітвай паміж татарамі і ВКЛ была бітва каля ракі Сінія Воды (1362). Пасля распаду Залатой Арды ў XV стагодзьдзі было створана Крымскае ханства. Крымскія татары рабілі спусташальныя набегі на Вялікае Княства Літоўскае. Спыніла такія спусташальныя набегі Клецкая бітва паміж войскам Вялікага Княства Літоўскага на чале з маршалкам літоўскім Міхаілам Глінскім і войскам Крымскага ханства 5 жніўня 1506.

Крымскі воін. Марка пошты Украіны, выдадзеная ў 2015 г.

У Вялікім Княстве ні да таго, ні пазней не было сталай ваеннай сілы. Звычайна, збіралі шляхціцаў з павету або пошты паноў і князёў. Што было ня вельмі эфэктыўна. Хоць, трэба прызнаць, перад Клецкай бітвай паспалітае рушэнне было сабрана на дзіва хутка, за чатыры дні. І гэта быў вялікі поспех.

Значэнне гэтай бітвы велізарнае. І найперш палітычнае. Перамога, поўны трыумф, разгром пад Клецкам даволі значнага татарскага войска, траціны ўсіх узброеных сілаў Крымскага ханства, аслабіла сілы Крыма, ён адразу пайшоў на мір. І Менглі Гірэй прыслаў да караля Аляксандра свайго пасла. Праўда, акурат на той час Аляксандар памёр, і ўжо Жыгімонт падпісваў мір з крымчакамі.

Аляксандр Ягелёнчык памёр ад хваробы ва ўзросьце 45 год у Вільні. Пахаваны ў капліцы Віленскага катэдральнага Сабора Сьвятых Станіслава і Ўладзіслава ў 1484 г., пабудаванай яго бацькамі, у крышце, дзе два дзесяцігодзьдзі спачывала цела брата Казіміра. У першай палове XVII ст., астанкі Аляксандра былі перанесены ў крышту ў цэнтры Сабора, а ў 1931 выяўлены і перанесены ў новаўсталяваны маўзалей, пасля Капліцы Сьвятога Казіміра, дзе ён спачывае і сёння. Гэта адзіны правадыр Літвы і Польшчы, які быў пахаваны ў Літве, і адзіны Вялікі князь Літоўскі, чые парэшткі знойдзены ў Віленскай катэдры і магіла якога вядомая. Дата сьмерці Казіміра Ягелёнчыка супала з вялікім адкрыццём Амэрыкі Хрыстафорам Калумбам.

Катэдральны касьцёл Сьвятых Станіслава і Ўладзіслава (1387).

Марка пошты Летувы, Выдадзеная ў 1932 г.

Аляксандр не шукаў раскошы, не саступаў сваім прыхамацям, усё жыццё быў верны жонцы Алене, пра якую казалі, што прыгожая як анёл, і – галоўнае – засяродзіўся на тым, што магло ўмацаваць яго радзіму. Сапраўдная пэрліна Вільні – касьцёл Сьвятой Ганны, пабудаваны прыкладна ў 1495–1500 гг. па фундацыі Вялікага князя Аляксандра – найпрыгажэйшая зьява неўласьцівых архітэктурных форм готыкі ў Беларусі і Літве. Вялікі

князь Літоўскі Аляксандр будаваў яго як сваю капліцу-маўзалей каля віленскага бэрнардынскага кляштара, заснаванага яго бацькамі.

*Касьцёл Сьвятой Ганны (1495-1500). Вільня.
Марка пошты Сярэдняй Літвы, выдадзеная ў 1920 г.*

Залаты век - XVI стагодзьдзе

Як пісаў Павал Севярынец гэта стагоддзе было: «Эрай найвялікшага росквіту Беларусі, часу галоўных герояў гісторыі й самага моцнага духовага абуджэньня. Кожная нацыя ўздыхае аб сваім Залатым веку. У Беларусі сапраўднае фамільнае золата мае пробу XVI ст.. Для гісторыкаў гэта пасіянарны выбух ВКЛ, для культуролягаў – фэномэн Рэнэсансу, для вернікаў – эпоха хрысьціянскае велічы. Наймагутнейшая дзяржава, найслаўнейшыя асобы, найвышэйшы дух – карацей, золата ва ўсіх намінацыях. Мы мусім быць выключна ўважлівыя да Залатога веку. Менавіта празь ягоныя каштоўнасьці й здзяйсненьні можна зь ювэлірнай дакладнасьцю вылічыць залатое сячэньне нацыянальнай ідэі».

Жыгімонт I Стары (1506-1548)

12 кастрычніка 1506 г., Вялікім князем Літоўскім, а пасля і Каралём Польскім быў абраны брат Аляксандра, пяты сын Казіміра Ягелёнчыка, унук Ягайлы Жыгімонт I (1506-1548), які пазьней атрымае мянушку Стары за тое, што яшчэ пры сваім жыцьці дамогся каранаваньня ў пераемнікі свайго дзесяцігадовага сына ў 1529 года. 8 сьнежня 1506 года абраны Каралём Польскім і каранаваны ў Кракаве 24 студзеня 1507 года. У юнацтве Жыгімонт лічыўся чалавекам «вялікай сілы, так што вяроўкі разьдзіраў і падковы ламаў». Так апісваў яго летапісец Марцін Бельскі.

*Жыгімонт I Стары (1467–1548) Вялікі князь Літоўскі і Кароль Польскі (1506–1548).
Шэраг каралёў і князёў польскіх (1890-92). Ян Матэйка (1838-93).
Марка пошты Польшчы, выдадзеныя ў 1997 г.*

Жыгімонт I пачаў з выдання 7 сьнежня 1506 года ў Гародні Агульназемскага прывілею. Падкрэсьлівалася, што абраньне вялікага князя адбылося са згоды ўсіх падданных і жыхароў дзяржавы, хоць яно праводзілася на зьездзе (сойме) шляхты. Такім чынам, выбаршчыкі фармальна прадстаўлялі ўсё грамадзтва і лічылі сябе выразнікамі волі ўсяго народа, таму прывілей адрасаваны ўсяму насельніцтву ВКЛ. На думку Мацвея Любаўскага (1860-1936), 1507 год лічыцца пераломным у гісторыі парлямэнтарызму ВКЛ, пачаткам новай эпохі ў функцыянаваньні вялікага вальнага сойму. Яшчэ на пачатку яго княжаньня адбылася, даволі ўжо звыклая ў ВКЛ, здрада. Міхал Глінскі, які ў 1506 годзе атрымаў бліскучую перамогу над татарамі пад Клецкам, перайшоў на бок Масквы і ў 1508 узняў бунт, захопліваючы гарады ВКЛ.

Прыгожай легендай увайшла ў беларускую гісторыю абарона Слуцка ад войска Глінскага слуцкай князеўнай Анастасіяй. Двойчы войска князя Міхала падыходзіла ды Слуцка. Але без посьпеху. Летапісы пра гэта распавядаюць так: “у гэтае лета Глінскі нехта ў Літве шмат зла паправіў... і Слуцка хоте ўзяці пад Анастасіяй княгіняю Сімяонава, але не може, толькі воласьць ея якоже татары паплёны і Капыль, і Тураў доста і Мазыр”.

У верасьні 2016 года ў Слуцку быў устаноўлены помнік Анастасіі Слуцкай.

*Кадар з фільма «Анастасія Слуцкая». 10 Міжнародны кінафэстываль «Лістапад».
Мінск-2003 (эмблема кінафэстывалю, кінастужка).
Канвэрт пошты Беларусі, выдадзены ў 2003 г.*

Пачатак XVI ст. быў часам першага імперскага падзелу Эўропы паміж Венай і Масквой. Сьвятая Рымская імперыя прэтэндавала на эўрапейскую тэрыторыю разам з Польшчай, Маскоўскае княства марыла заваяваць Вялікае Княства Літоўскае. Таму ад пачатку свайго ўладараньня Жыгімонт быў вымушаны ўвесь час змагацца з Масквой. Бітвы 1507–1508, 1512–1522, 1534–1537 гадоў зьнісільвалі гаспадарства, прыносілі незьлічоныя беды ўсяму народу ВКЛ. Абставіны прымушалі аддаваць усе сілы абароне Бацькаўшчыны.

Бітва пад Оршай

Першай выпусьціла марку, прысьвечаную Бітве пад Оршай, пошта Украіны. Але на марцы памылковая дата 1512 замест сапраўднай 1514. У 1512 Канстанцін Астрозкі разбіў войска Крымскіх татараў пад Вішняўцом.

*«Орша 1512. Князь Константин Острозький».
Марка пошты Украіны, выдадзеная ў 2005 г.*

80-тысячнай арміі маскалёў супрацьстаяла 30-тысячнае войска найвышэйшага гетмана Канстанціна Астроскага. Удалым манёўрам маскоўскае войска было падведзена пад агонь замаскіраванай артылерыі.

Аршанская бітва – 500 год.

Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2015 г.

Разгром маскоўскай арміі адбыўся поўны: да 40 тысяч забітымі і 5 тысяч палоннымі. Пра перамогу даведлася ўся Эўропа. У Нюрнбэргу быў выпушчаны спецыяльны лісток. Аршанская бітва ўвайшла ў Эўрапейскія ваенныя хрэстаматыі, як узор тактыкі змаганьня з намнога большымі сіламі ворага. Зьвесткі аб Аршанскай бітве падаюцца ў многіх летапісах, пра яе напісаныя вершы і складзеныя песьні. Але пошта Беларусі не зрабіла свайго выданьня. Пошта ж Украіны выпусьціла ў 2015 паштовы блёк «Княскі род Астрожскіх XIV – XVII) у сэрыі «Слаўныя роды Украіны», які заняў 2-е месца ў міжнародным конкурсе NexoFil «Лепшая марка сьвету 2015» (Гішпанія) у катэгорыі «Паштовыя блёкі».

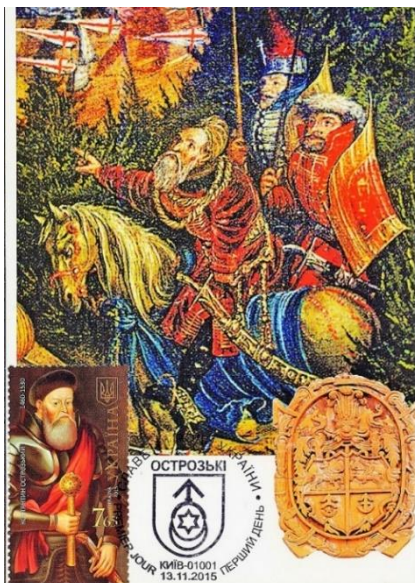

500 гадавіна Бітвы пад Оршай. Паштовая картка пошты Польшчы (2014)

*«Княскі род Астрожскіх XIV – XVII».
Блэк пошты Ўкраіны, выдадзены ў 2015 г.*

На марках вышэй - фігуры князёў Канстанціна Іванавіча Астроскага (1460-1530) - пераможцы Масквы і Арды, яго сына Васіля-Канстанціна Астроскага (1526-1608) – заснавальніка Астроскай акадэміі і друкарні ў Астрозе і ўнучкі Канстанціна Іванавіча Астроскага, знакамітай Галышкі Астроскай (1539-1582) – гераіні многіх гістарычных раманаў, драм, паэм, легенд і гістарычных пошукаў.

*Бітва пад Оршаю (фрагмэнт). Невядомы мастак з кола Лукаса Кранаха Старэйшага.
1540-я гады. З калекцыі Нацыянальнага музэю ў Варшаве.
Картмаксімум пошты Украіны, выдадзены ў 2015 г.*

Бел-чырвона-белыя сыцяжкі на дзідах вершнікаў... Яны навяртаюць да вызначальных падзей у гісторыі ўсяго чалавецтва. У малюнку Descensus ad inferos – Спасланьне ў пекла – намалеваны Хрыстос у той момант, калі Ён ідзе вайной супраць ворага ўсяго чалавецтва і ўсяго Царства Нябеснага – супраць сатаны. Гэта не пераможная выява, а пачатак вырашальнай бітвы. Хрыстос выступае ў адзіноце, несучы Бел-чырвона-белы Сыцяг. Гэтак жа і на выявах «Паўстаньне ад Труны». У сваёй паслядоўнасьці гэтыя дзьве выявы становяцца складовымі часткамі алегорыі сьвятой вайны з царствам д’ябла і сьмерці: пачаткам галоўнага бою пад Сьвятым Сыцягам і пасьпяховым зь ім вяртаньнем.

У сцэне Ўваскрэсьленьня (ніжэй) дасьведчаная рука сярэднявечнага мастака намалевала падзеі, якія адбыліся дзьве тысячы гадоў таму ў Ерусаліме. Хрыстос уздымаецца з каменнай грабніцы. Вакол сыпяць рыцары ў дасьпехах. Гэта ахоўнікі, якія павінны былі сачыць за тым, каб ніхто не скраў цела Ісуса. Уваскрэслага вітае анёл з прыгожымі залатымі крыламі. Ён дапамагае Яму адсунуць цяжкую каменную пліту. Хрыстос, апрануты ў пунсовую каралеўскую мантыю, трымае ў руцэ лабарум – Бел-Чырвона-Белы Сыцяг, якое сымбалізуе Яго перамогу над сьмерцю.

Уваскрэсьленьне Хрыста. Фрагмэнт паліціху Грудзёндзкага алтара з капліцы тэўтонскага замка (рубеж XIV-XV ст.ст.). Галерэя сярэднявечнага мастацтва Нацыянальнага музэя ў Варшаве. Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1999 г.

Бел-чырвона-белыя колеры, як частка выяўленчага коду, спакон веку занаходзяцца ў традыцыі нашага народу. Адну з галоўных жыццёвых праблем усталяваньня прасторы хаты нашы продкі вырашалі спалучэньнем белага і чырвонаколераў. Пасьля першага рытуальнага купаньня дзіцяці, яго спавівалі ў белае і перавязвалі чырвоным спэцыяльна сатканым поясам, які перадаваўся ў пакаленьні і сымбалізаваў яднаньне сям’і і дзетак.

Усе дзесяць вякоў Нашай Гісторыі скрозь працінае Сьцяг Хрыста... Бель і кроў, празь якія даравалася нам Незалежнасьць. Бель, якую так лёгка запляміць, кроў, якую так небясьпечна аддаваць... Пасьля стагодзьдзяў заняпаду, раптам у 1918 годзе, для некаторых «невядома адкуль», зьявіўся ў глёры Бел-Чырвона-Белы Сьцяг БНР. Прайшоў праз расстрэлы і варанкі, праз Курапаты і вайну, праз жабрацтва і застоі, каб залунаць, як Дзяржаўны Сьцяг Рэспублікі Беларусь. На імгненьне... І схаваўся зноў у грудзях сыноў Радзімы.

*Дзяржаўныя сымбалі Рэспублікі Беларусь. Дзяржаўны Сьцяг і карта Рэспублікі Беларусь. Дзяржаўны Герб Рэспублікі Беларусь.
Маркі пошты Беларусі, выдадзеныя ў 1992 г.*

"Пагоню не спыняе
Не боль, не кроў, не страх.
І над крывіцкім краем
Як птах лунае сьцяг.
Наш бел-чырвона-белы,
Нябесны, вольны, смелы,
Наш бел-чырвона-белы,
Наш сьцяг, наш сьцяг, наш сьцяг...
Бясконца наша мара аб свабодзе
Вядзе нас па зямлі і па вадзе,
Як сонца, што ніколі не заходзе,
Як зорка, што ніколі не ўпадзе..." - напісаў паэт Уладзімір Някляеў.

Калі надышоў час-2020, Бел-Чырвона-Белы Сьцяг вырваўся з грудзей і расквеціў усю нашу землю. Спатрэбіліся вялізныя сілы нянавісьці і зла, каб зноў яго схаваць...

Яшчэ ў лютым 1514 г., у Маскве была ўтвораная вайсковая кааліцыя паміж імператарам Максіміліянам I і Вялікім князем Васілём III, па ўмовах якой абодва ўладары абавязваліся супольна выступаць супраць Літвы і Польшчы. Максіміліян абяцаўся дапамагчы Маскве ў захопе Кіеву, Смаленску і Полацку. Да антыягелёнскае кааліцыі мелі далучыцца таксама Данія, Лівонія, Малдавія, курфюрсты Брандэнбургу і Саксоніі. У выпадку перамогі аўстрыйскі эрцгерцаг Максіміліян I прызнаваў права Масквы на літоўскія і рускія землі, а Васіль III – права Вены на некаторыя польскія тэрыторыі. Змова Вены і Масквы была часткова прыпынena гістарычнай перамогай войска ВКЛ пад Оршай, але войны працягваліся. То чаму гэты век атрымаў назву «Залатога»?

Жыццё Вялікага Княства ў часы Жыгімонта Старога

31 кастрычніка 1517 г. вялікі палачанін Францішак Скарына распачаў працу па друкаваньню Бібліі. У гэты час у Вітэнбэргу ў замкавым касьцёле з вуснаў прафэсара Марціна Лютэра прагучала 95 тэзісаў, якія зьмянілі сьвет. У гэтым сьвеце ў Празе жыў і працаваў Францішак Скарына. І былі ўсяго чатыры культуры, якія пасьпелі з перакладамі Бібліі да пачатку Рэфармацыі ў Эўропе: нямецкая, італьянская, чэская ды наша. Пра гэты подзьвіг Скарыны распавядаюць мноства марак. Зь іх утварылася цэлае апавяданьне – філіатэлістычная “Скарыніяна”.

Надрукаваўшы 23 кнігі Бібліі вялікім тыражом, Францішак Скарына пакідаў эпіцэнтар Высокага Адраджэньня, каб несці яго ў Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. Што адбывалася, што чакала яго на Радзіме?

Поўным ходам ішла Расейска – Літоўская вайна 1512–1522 гадоў, вядомая таксама як Дзесяцігадовая вайна – вайна паміж Расеяй і аб'яднанымі сіламі Вялікага Княства Літоўскага і Польскага Каралеўства. Яна завяршылася далучэньнем да Расеі Смаленскіх земляў. Праваслаўная царква ў Вялікім Княстве перажывае ў гэты час глыбокі крызіс. Сьвятары звычайна мелі нізкі ровень асьветы, часта не разумелі нават царкоўнаславянскай мовы, на якой маліліся. Ідзе будаўніцтва Мірскага замка. Краінай правіць Жыгімонт I Стары, які ўлюбёны ў гукі і песьні Радзімы, як і яго дзед Ягайла, які зачароўваўся птушынымі сьпевамі ў Белавескай пушчы. Толькі што прыехала ў ВКЛ Бона Сфорца, дачка міланскага герцага, цяпер жонка Жыгімонта I, Вялікая княгіня Літоўская і Каралева Польская, якая аказала значны ўплыў на пашырэньне найноўшых заходнееўрапейскіх культурных і тэхнічных дасягненьняў эпохі Рэнэсансу ў Вялікім Княстве і актыўна ўзялася за эканамічную рэформу.

*Бона Сфорца (1404-1557) Каралева Польшчы.
Картка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1988 г.*

Мікола Гусоўскі зьвяртаецца да Каралевы Боны:

«ДА НАЙЯСЬНЕЙШАЙ УЛАДАРКІ І ПАННЫ БОНЫ З ЛАСКІ БОЖАЙ КАРАЛЕВЫ
ПОЛЬШЧЫ, ВЯЛІКАЙ КНЯГІНІ ЛІТВЫ, РУСІ, ПРУСІІ І ІНШ. ПАННЫ
МІКОЛА З ГУСАВА

Калі я быў у Рыме, яснавяльможная каралева, папа Леў Х, прыгадваючы аднойчы паляваньні на Поўначы і велічыню зьвяроў[...] ...твор гэты я рашыў выдаць у сьвет у гонар тваёй Вялікасьці. Гэтае пісаньне хачу я паднесьці табе замест сьціплага падарунка, спадзеючыся, што надарыцца выпадак, калі яго Каралеўская Вялікасьць па сваім звычаі адправіцца на паляваньне, і гэтая кніжка, што зьмяшчае лясныя прыгоды, цябе зацікавіць і ты яе прачытаеш".

Твор свій Гусоўскі назваў «Carmen de statura feritate ac venatione bisontis» – Песня пра зубра (1521–1522), пра якога ён кажа:

*«Целам сваім маналітным ён гэтка вялізны,
Што, калі з ранай сьмяротнай падзе на калены й сканае,
Трох паляўнічых маглі б сесьці на йлбе між рагамі".*

Дзякуючы каралеве Боне, Еўропа пачула «Песьню пра зубра», бо пры яе падтрымцы знакамітая паэма Міколы Гусоўскага была выдадзена ў 1523 годзе ў Кракаве.

485 гадоў з часу выдання пэзмы Міколы Гусоўскага Песьня пра зубра.

Паштовая картка, выдадзеная поштай Беларусі ў 2008.

Мікола Гусоўскі (1470-1533). Марка пошты Беларусі, выдадзеная ў 1996 г.

Распачалася праца над Статутам Вялікага княства Літоўскага. Але Скарыну чакала на Радзіме і стрыманая, а часцей адкрыта варожая пазіцыя праваслаўнага духавенства. Скарына распачынае працу. Маркі аб гэтым вядуць размову ў «Скарыніняне».

Першы Статут ВКЛ і рэформы Боны Сфорца

29 верасня 1529 г. быў зацверджаны і ўведзены ў карыстаньне Першы Статут ВКЛ, у якім зьмешчаны Гімн «Багародзіца» і такія словы: *«Писарь зьмешчаны мае по руску литерами и словы рускими вси листы выписы и позвы писати а не иным языком и словы. А присягнути мае на врьд свой пїсаній тыми словы: Ям присегаю Пану Богу в Троицы Единому на том иж справедливое водъле Бога и того права писаного и водлуг мовенья и споров сторон ничего не прикладаючи».*

Першы Літоўскі Статут (1529). Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2005 г.

Тут варта паспрабаваць проста і зразумела патлумачыць, чаму *«по руску литерами и словы рускими вси листы выписы и поэвы писати»*. З 1442 г., афіцыйная назва Вялікага Княства стала трохчасткавай: «Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае». Гэта значыць, што краіна складалася з Літвы, Русі і Жамойці. Таму жыхароў усяго Вялікага Княства называлі Літвінамі, жыхароў Русі – русінамі (рускімі, русічамі). Па Крэўскай Уніі «ліцьвінамі» называліся каталікі ВКЛ у канфэсійным сэнсе, а таксама ўсё жыхарства ў нацыянальным сэнсе, «русінамі» у ВКЛ называліся пераважна праваслаўныя ў канфэсійным сэнсе. У «Сьпісе рускіх гарадоў» (14-15 стагодзьдзя) Літоўскімі гарадамі названыя ня толькі гарады з захаду сучаснай Беларусі, але Слуцк, Клецк, Друцк, Лукомль, Орша, Барысаў, Менск, Полацк, Віцебск, Крычаў... Практычна ўсё, што знаходзіліся пад уладай Вялікага князя Літоўскага.

З другога боку Ягайлаў прывілей-1387 згадвае паселішча «русінаў» на тэрыторыі ўласна Літвы. Нямецкі храніст Віганд Марбурскі (XIV) называе Вільню «рускім горадам». Суседзяў з усходу называлі «маскоўцамі», «маскалямі», «Масквою». Афіцыйную мову ВКЛ называлі «рускай» або «літоўскай», а ў Маскве – «літоўскай», яе там не разумелі і патрэбен быў перакладчык. Таксама прыходзілася перакладаць пісьмовыя тэксты з «рускай» мовы на «маскоўскую». Пазьней Адам Міцкевіч будзе казаць францускім студэнтам: *«На беларускай мове, якую называюць русінскай альбо літоўска-русінскай, таксама размаўляе каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта сама багатая і сама чыстая гаворка, яна ўзьнікла даўно і выдатна распрацавана. У пэрыяд незалежнасьці Літвы Вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі»*.

Становіцца зразумелым, чаму Францішак Скарына на тытульным лісьце свайго выданьня Бібліі надрукаваў «Біблія РУСКА».

«Калісьці Жыгімонт у знак народнай моцы з здабытых ім гармат адліці звон казаў» (Юзюк Фарботка, 1853-1956). Калісьці гэта ў 1520 г., а 9 ліпеня 1521 г., 12-тонны звон, фундаваны Жыгімонтам і названы Звонам Жыгімонта, быў узьняты на вежу, пабудаваную на загад караля і названую Вежай Жыгімонта, разьмешчаную ў паўночнай частцы Вавэльскага Сабору ў Кракаве. На марцы ніжэй, Жыгімонт Стары стаіць пад балдахінам з горда паднятай галавой, прыціскаючы левую руку да сэрца. Правая рука спачывае на галаве сына, будучага спадчыньніка прастола Жыгімонта Аўгуста. Побач сядзіць маладая каралева Бона Сфорца разам з дачкой Ізабелай Ягелёнкай. Звон і сёньня вісіць на званіцы Сабору Сьвятых Станіслава і Вацлава ў Кракаве, упрыгожаны гербамі пераможцаў – «Пагоняй» і Польскім Белым Арлом.

*Звон Жыгімонта (1874). Ян Матэйка (1838-93).
Картамасімум пошты Польшчы, выдадзены ў 2014 г.*

Бона Сфорца вельмі любіла свайго сына і паставіла забяспечыць сыну дзье кароны. У той час Літва і Польшча мелі аднаго гаспадара. Літоўскія магнаты не былі задаволены гэтым. Таму пляны Боны і Літоўскіх магнатаў супалі. У сваім імкненні да самастойнасці магнаты хацелі дабіцца ад Жыгімонта згоды на тое, каб ягоны сын Жыгімонт, шасьцёхгадовы хлопчык, быў абвешчаны Вялікім Князем. Літвіны нават прапаноўвалі зрабіць Вялікае Княства Літоўскае каралеўствам і звярнуліся да Вялікага князя з гэтай прапановай у 1526 г.. Жыгімонт спачатку адхіліў просьбу магнатаў. Толькі ў 1529 г. Боне ўдалося яго ўгаварыць і Жыгімонт згадзіўся здаволіць просьбу. Яго сын прыехаў у Вільню, дзе адбылася каранацыя. Гэта была значная перамога літоўскіх магнатаў у іх барацьбе за незалежнасць Княства і момант найвышэйшага палітычнага ўплыву, які затым пачынае падаць і змяняецца падвышэннем шляхецкага стану.

Палякі не маглі гэта прапусціць без увагі і 18 снежня на Польскім Сойме адбылося абранне сына Каралём Польскім. Каранацыя прайшла ў Кракаве 20 лютага 1530 г. У ВКЛ стала два Вялікіх князя, а ў Польшчы – два каралі. Але рэальная ўлада ў Польшчы і ВКЛ засталася ў Жыгімонта Старога.

Бона Сфорца значна паспрыяла развіццю культуры і гаспадаркі Вялікага Княства. Гарады атрымлівалі Магдэбурскае права, была праведзеная фінансавая рэформа. У Вільні адкрылася першая на тэрыторыі ВКЛ і ўсёй Усходняй Еўропы друкарня, у якой у 1522 годзе Францыск Скарына выдаў «Малую падарожную кніжку», а ў 1525-м – «Апостала».

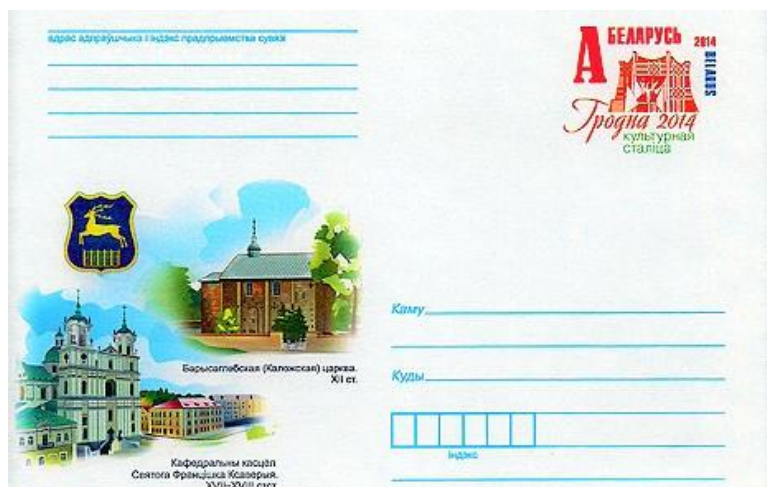
У 1528 Вялікім Князем Літоўскім Жыгімонтам Старым быў зацверджаны маршрут для ганцоў і паслоў. На марцы адлюстраваны паштовы маршрут «Вільня – Маладзечна – Менск – Барысаў – Друцк – Орша – Смаленск».

*Старажытныя паштовыя маршруты (1528).
Марка пошты Беларусі, выдадзеная ў 2020 г.*

Жыгімонт I Стары і каралева Бона зрабілі вялікі ўклад у разьвіцьцё Гародні. Жыгімонт I пацвердзіў ранейшыя прывілеі, дадзеныя Гародні Вялікімі князямі Літоўскімі і выдаў новыя. Згодна зь імі, у 1540 г. войт і магістрат атрымалі афіцыйную пячатку з гербам «Алень Сьвятога Губэрта». Каралева загадала магістрату рабіць справаздачы аб разьмеркаваньні гарадзкіх даходаў. Яе спэцыяльным загадам 25 ліпеня 1541 г. быў назначаны загармістр для нагляду за ратушным гарадзкім гадзіннікам, які і цяпер адлічвае час на адной з вежаў Гарадзенскага Катэдральнага сабору Сьвятога Францыска Ксавэрыя (Фарны касьцёл).

Жыхары горада атрымалі шэраг гаспадарчых прывілеяў. Каралева Бона, уладальніца гарадзенскага замка і 180 вёсак гарадзенскай эканоміі, дзе запачаткавала рэформу, якая поўнасьцю зьмяніла ня толькі эканамічны стан, а нават выгляд сялянскіх паселішчаў і якую пад назвай «Рэформа на валокі» завяршыў яе сын Жыгімонт Аўгуст. У сваіх паведах яна заснавала земскія суды – першыя акты Гарадзенскага земскага суду адносяцца да 1539. З 1541 пачаў дзейнічаць гарадзкі водаправод, адзін з першых у краіне. Каралева стала фундатаркай касьцёла Сьвятога Духу і шпіталя пры ім.

Гродна-2014. Культурная сталіца.

Канвэрт пошты Беларусі, выдадзены ў 2014 г.

На полі канвэрту Герб Гародні Алень Сьвятога Губэрта, які скача праз плот, як сымбаль свабоды, Катэдральны сабор Сьвятога Францыска Ксавэрыя, Барысаглебская (Калоская) царква (XI).

У 1551 г., пад кіраўніцтвам каралевы была перабудаваная фара Вітаўта. Побач з каралём яна правяла трыццаць гадоў. Каралеўская пара клапацілася пра мастакоў, пісьменьнікаў і навукоўцаў. У 1532 г., калі Францыск Скарына апынуўся ў турме за пазыкі свайго нябожчыка брата Івана, першадрукара адтуль вызваліў кароль. Яго подпісам пазначаны дзеве ахоўныя граматы для Францыска Скарыны. Усё гэта адбывалася ва ўмовах войнаў, якія працягваліся далей, але жаданых вынікаў не прыносіла ніводнаму баку.

Чарговае мірнае пагадненьне было падпісана 18 лютага 1537 г. у Маскве. Згодна зь ім Гомельшчына пераходзіла да ВКЛ, а Себежскія і Завалоцкія землі заставаліся ў Маскоўскім княстве. У 1544 г., рэальнае кіраваньне ў Вялікім Княстве Літоўскім пачаў Жыгімонт II Аўгуст, але Жыгімонт Стары захоўваў правы кантролю за расходамі зь вялікакняскага скарбу. Кароль пражыў 81 год і памёр у 1548 г. Пахаваны ў Вавэлю. Час яго ўладараньня называюць Залатым векам у культуры. Эразм Ратэрдамскі лічыў Ягелёна «бясспрэчна займаючым першае месца сярод манархаў гэтага стагодзьдзя».

“Жыгімонт Аўгуст (1520-1572), Вялікі Князь Літоўскі і Кароль Польскі – ціхі геній Залатога веку” (Павал Севярынец). На ім мінаў род Ягелёнаў.

Каханьне даражэйшае за карону

Гісторыя падаравала нам прыклад вялікага каханьня жанчыны незвычайнай прыгажосьці Барбары Радзівіл і насьледніка трона Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага Жыгімонта Аўгуста. На жаль-трагічны. Калі паўстаў выбар: карона ці каханьне, ён выбраў каханьне. У 1547 г., Жыгімонт Аўгуст таемна пабраўся шлюбам з Барбарай Радзівіл.

Жыгімонт Аўгуст з Барбарай пры двары Радзівілаў у Вільні (1867).

Дэталё. Ян Матэйка, Нацыянальны музэй у Варшаве. Марка пошты Польшчы, выдадзеная з нагоды 500-годзьдзя народзін Вялікага Князя Літоўскага і Караля Польшчы Жыгімонта II Аўгуста ў 2020 г.

Здавалася спачатку, што лёс ім спрыяе. Жыгімонт Аўгуст пасьля сьмерці бацькі стаў каралём, атрымала карону каралевы і Барбара. Але шчасьце было страшна кароткім, як сьвятло маланкі. 8 траўня 1551 г. сьмерць наведла пышны пакой Вавэльскага замка. Каралева ў страшных муках наўекі закрыла свае цудоўныя вочы. Адчай і сьмяротны боль ахапіў караля пасьля сьмерці каханай.

Кароль споўніў жаданьне жонкі, якая казалася, што не хоча быць пахаванай у Кракаве, дзе не была яна пажаданай. Прасіла перавезьці яе цела ў любімы горад свайго дзяцінства, юнацтва і каханьня - Вільню. 25 траўня 1551 г. з Кракава ў Вільню накіравалася пахавальная працэсія. На спецыяльным катафалку, запрэжаным чорнымі коньмі, адбывалася сваё апошняе падарожжа каралева і найпрыгажэйшая жанчына Эўропы. За труною ехаў на чорным кані апрануты ва ўсё чорнае счарнелы ад гора кароль. У кожным населеным пункце, будзь гэта вялікі горад ці маленькая вёсачка, ён сыходзіў з каня і ішоў пеша, раздаючы рэчы жабракам. Ішоў, не зважаючы на пыл і гразь, на непагадзь, ішоў, як просты

пакутнік, якога напаткала вялікае гора. Сьмерць жонкі зьмяніла Жыгімонта карэнным чынам, які ад таго часу пачаў насіць чорныя строі і пазьбягаць людзей і забаў.

*Партрэт Жыгімонта Аўгуста з XVI/XVII. Народны музэй у Кракаве.
Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1990 г.*

Працяг рэформаў. Вайна з Іванам Жахлівым

Жыгімонт Аўгуст надаваў вялікае значэнне эканоміцы краіны і працягваў рэформу, распачатую яго маткай Бонай Сфорца з мэтай павелічэння дзяржаўных даходаў. Яна атрымала найменне Валочнай памеры – ад найбольш вядомага дакумента рэформы «Устава на валокі», выдадзенага 1 красавіка 1557 г. Вялікім Князем Жыгімонтам Аўгустам.

*Устава на валокі (1557).
Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2005 г.*

Узначальваў рэформу земскі падскарбі Астафей Валовіч. Рэформа поўнасьцю зьмяніла ня толькі гаспадарчыя адносіны, але і выгляд вёсак і паселішчаў. Пачаўся хуткі рост гарадоў і мястэчак. Час Жыгімонта Аўгуста – час росквіту манэтнай справы. Зьявіліся манэты з партрэтам уладара. Народ упершыню не толькі ведаў імя, але і бачыў аблічча манарха. Упершыню білася залатая манэта.

У 1562 годзе Жыгімонт Аўгуст засьведчыў назву дзяржаўнага гербу – Пагоню – у сваім загадзе біць на Віленскай мынцы манэты-траяк. *«А на сем з аднае стараны два першыя слова, каторымі ся пачынаець пісаці імя наша гаспадарскае, а з другое стараны ... герб Пагоня».*

*Жыгімонт Аўгуст, Пагоня-Калюмны, Траяк.
Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2015 г.*

Вялікае Княства было яшчэ дапраўды вялікім і магутным княствам. І калі ў 1558 г. маскоўскі князь Іван IV пачаў вайну з Лівонскім законам за Лівонію (Прыбалтыку), дык магістар Лівонскага закону Кетлер, ня могучы адбараіцца ад маскалёў, у 1561 г. зьвярнуўся да Жыгімонта Аўгуста з просьбай далучыць Лівонію да Вялікага Княства і ўзяць пад сваю апеку. Вялікае Княства ўцягнулася ізноў у вайну з Маскоўскай дзяржавай.

У 1562 г. войска Івана Жахлівага спустошыла ваколіцы Віцебску, Дуброўны, Воршы і Шклова. Выпраўляючыся ў паход на Полацк, Іаан Грозны ўзяў з сабой крыж прападобнай Эўфрасіньні. Яго называлі ў Маскве «крест Полоцкий», да 1222 года ён знаходзіўся ў Смаленску, у 1514 годзе Вялікім князем Васіліем Іванавічам (1505-1533) быў перавезены ў Маскву і перабываў там каля 50 гадоў. Перад тым як узяць крыж з сабой, Іаан Грозны яго «абнавіці загадаў ды аздобіці».

У 1563 г. маскоўскі цар заваяваў Полацк. Усе, мужчыны, жанчыны, старыя і дзеці, хто не хрысьціўся па-праваслаўнаму, былі пасечаныя або ўтопленыя ў Дзьвіне. Астатнія

палоннымі адпраўленыя ў Масковію. Край апусьцеў. Нездарма на марцы Расеі побач з відарысам Івана Жахлівага намалёваны кат і яго ахвяры.

Іван Жахлівы. Марка пошты Расеі, выдадзеная ў 1996 г.

Эпізод Лівонскай вайны, калі войска ВКЛ (8-10 тыс.) пад кіраўніцтвам гетмана Мікалая Радзівіла Рудага перамагло маскоўскі корпус (24 тыс.) ваяводы Пятра Шуйскага на рацэ Уле (1564), мала зьмяніў агульную сытуацыю. Бяз зьнешняй дапамогі спыніць агрэсію было немагчыма.

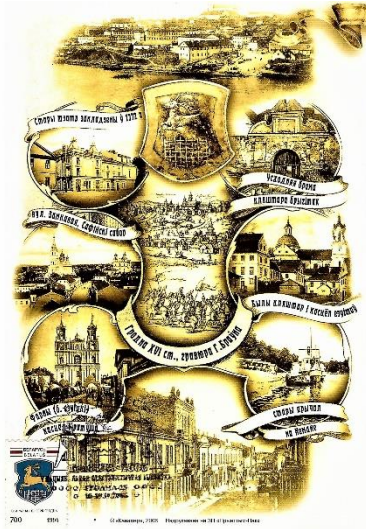
Мікалай Радзівіл Руды(1512-1584).

Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2012

Другі Статут ВКЛ. Люблінская Унія

Ваенныя цяжкасці выклікалі пытаньне аб Уніі. Шляхецкае рушэньне стварыла канфэдэрацыю і звярнулася да Жыгімонта Аўгуста з просьбай склікаць сойм для разгляду гэтага пытаньня. За 1563-68гг. Жыгімонт Аўгуст правёў 6 соймаў па дзяржаўна-прававым

пытанням і падрыхтоўцы Уніі. У 1563г., Жыгімонт Аўгуст выдае знакаміты Віленскі прывілей, які ўраўноўваў у правах каталікоў, праваслаўных і пратэстантаў – дэкларацыю талеранцыі Залатога веку, уключаную ў якасці прэамбулы ў Статут ВКЛ-1566. На Віленскім Сойме-1566 быў зацверджаны Другі Статут ВКЛ, падрыхтаваны камісіяй на чале з Астафіям Валовічам, які пашыраў правы шляхты.

*Гродна. Картмаксимум з маркай «Герб Гродна», выдадзены ў 2006 г.
На картмаксимуме марка «Старажытны Герб Гродна» (1994)- Алень Сьвятога Губэрта,
які скача праз плот 91540), як сымбаль свабоды.*

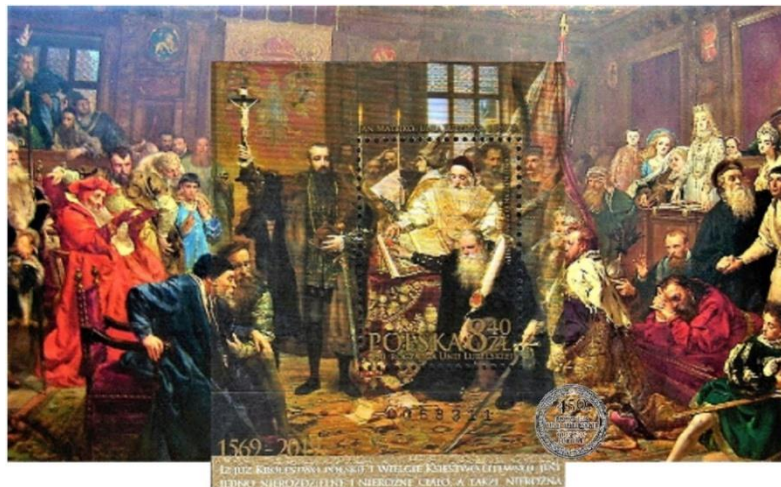
У цэнтры паштоўкі дэталёва гравюры Адэльгаўзера-Цюнта (лац.: «Vera designatio urbis in Littavia Grodnae» – «Сапраўднае апісаньне горада Гродна ў Літве») з выданьня Георга Браўна і Франца Хагэнберга «Атлас гарадоў зямнога сьвету» (1575). Асноўны сюжэт гравюры – сустрэча маскоўскага пасольства на чале з Фёдарам Умным-Колычавым з гаспадарскім маршалкам Вялікага Княства Літоўскага Астафіем Валовічам, ураднікам караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста ў ліпені 1567 г. ў прадмесьці Гародні на левым беразе Нёмана – выкананы на фоне падрабязнай панарамы горада.

Яшчэ на паштоўцы знаходзяцца: Катэдральны сабор Сьвятога Францыска Ксавэрыя (Фарны касьцёл) – катэдральны сабор Гродзенскай дыяцэзіі (левы ніжні кут у медальёне). Адзін з трох храмаў Беларусі, якія носяць ганаровы тытул малая базыліка. Вышыня вежаў храма – 30 мэтраў. На адной з іх разьмешчаны гадзіннік – з найстарэйшых дзеючых гадзіннікаў ва Усходняй Эўропе. Сафійскі Сабор (Фара Вітаўта) на вуліцы Замкавай... За Унію былі як польскі так і літоўскі бок, але на розных умовах. Польскі бок настойваў на стварэньні адзінай дзяржавы. Літоўскія паслы на чале з Мікалаем Радзівілам Чорным рашуча стаялі за захаваньне незалежнасьці Вялікага Княства.

*500-годзьдзе нараджэньня Мікалая Радзівіла Чорнага.
Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2015*

Калі 10 студзеня 1569 г. у Любліне сабраўся супольны сойм, дэлегаты ВКЛ у знак пратэсту, пакінулі паседжаньне. Жыгімонт Аўгуст прыняў польскі бок і, карыстаючыся ўладай Вялікага Князя Літоўскага перадаў Польшчы Падляшша, Валынь і Кіеўшчыну, апіраючыся на тое, што тамтэйшая шляхта не была такой прынцыповай і пагадзілася на далучэньне. Зьнясіленая вайною Вялікае Княства страціла амаль палову тэрыторыі і ўжо ня мела выбару. Дэлегаты вярнуліся на сойм. 1 ліпеня 1569 быў абвешчаны Акт стварэньня Рэчы Паспалітай Двух Народаў – фэдэрацыі Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага.

*Ян Матэйка, Люблінская Ўнія, Нацыянальны музэй у Варшаве. На картмаксімуме блёк
450 гадавіна Люблінскай Уніі, выдадзены поштай Польшчы ў 2019 г.*

Ян Матэйка вырашыў апублікаваць момант прыняцця дэпутатамі прысягі. Кароль Жыгімонт Аўгуст стаіць пасярод сходу. У паднятай руцэ ён трымае распыльце. Манарха атачаюць прыхільнікі Уніі, а таксама яе праціўнікі (напрыклад, Мікалай Радзівіл Руды).

Мастак, каб падкрэсьліць, што важныя гістарычныя падзеі - гэта мноства расьцягнутых у часе дзеяньняў многіх асобаў, зьмясьціў на карціну людзей, якіх па розных прычынах не было ў Любліне 1 ліпеня 1569. На карціне адлюстравана мінулае, імгненьне падзеі і будучыня. Таму на ёй знаходзяцца гістарычныя постаці тых, хто падрыхтоўваў Унію і каму накіравана было рэалізоўваць ідэі, закладзеныя ў Уніі, і хто быў супраць. Ян Матэйка даў нам магчымасьць убачыць усю палітычную эліту дзвюх вялізарных дзяржаў у адным месцы ў адзін час.

На перэднім пляне справа на каленях стаіць князь Мікалай Радзівіл Руды з аголеным мячом, які сымбалізуе нязгоду і будучую барацьбу за незалежнасьць ВКЛ. Радзівіл быў адзіным літоўскім дэпутатам, які не падпісаў Акт аб Уніі. Справа стаіць у каралеўскім уборы Ганна Ягелёнка, сястра Жыгімонта Аўгуста і будучая жонка Стэфана Баторыя. Яе не было на ўрачыстасьці, але яна тут зьяўляецца сымбалам працягу дынастычнай палітыкі Ягелонаў. Ўлева ад караля на перэднім пляне сасьлізнуў з крэсла віленскі біскуп Валяр'ян Пратасевіч. Па стане здароўя і старасьці ён не прысутнічаў у Любліне. Абраны ў дасьпехі і гусарскія крылы стаіць ваявода Брацлаўскі (1566-1571), палявы гетман Літоўскі (1567-1571), князь Раман Сангушка як сымбаль будучых вайсковых перамог.

Акт Люблінскай Уніі стаў кампрамісным варыянтам пагадненьня двух процілеглых лягераў. Абедзьве дзяржавы захоўвалі свой сувэрэнітэт, адміністрацыйны лад арганізацыю дзяржаўнага кіраваньня, грашовую і мытную сыстэмы, заканадаўства, армію, дзяржаўную мову і сымболіку.

Люблінская Унія (1569). Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2005

Люблінскі акт прадвызначыў ня толькі лёс двух дзяржаў, але і чатырох этнічных народаў, якія насялялі Рэч Паспалітую. Супольная дзяржава, створаная прадстаўнікамі сучасных беларускага, літоўскага, польскага і ўкраінскага народаў у Любліне, праіснавала чатыры стагодзьдзі і ня мела сабе роўных у Эўрапейскай гісторыі.

Праз тры гады пасля падпісання Уніі ў 1572 г. Жыгімонт Аўгуст памёр не пакінуўшы нашчадкаў. На ім скончылася мужчынская галіна дынастыі Ягелонаў. У сваім палітычным тастамэнце раіў шляхце прытрымлівацца хаўрусу з Францыяй і абраць на пасады Караля і Вялікага Князя французскага прынца. Але ў гэты час уся Эўропа была шакаванай падзеямі ночы Сьвятога Баўтарамея, калі ў Францыі было забіта каля 50 000 гугенотаў за тое, што яны не каталікі. Каб запабегчы такіх падзей у ВКЛ Мікалаем Радзівілам Рудым, Астафеем Валовічам і Паўлам Пацам былі распрацаваны нормы па абмежаваньні ўлады караля і яго абавязкам забяспечваць рэлігійны мір у краіне. Толькі пасля таго, як кандыдат на караля малодшы брат караля Францыі Генрых Валуа пагадзіўся з гэтымі нормаўмі, ён стаў упершыню абраным Каралём Польшчы і Вялікім Князем Літоўскім.

*Генрык Валуа (1551-89) Кароль Польскі і Вялікі Князь Літоўскі (1573-74).
Ян Матэйка (1838-93). Шэраг Каралёў і Князёў Польскіх (1890-92). Марка пошты
Польшчы, выдадзеная ў 1998 г.*

Гэтыя нормы атрымалі назву Генрыхаўскія артыкулы. Іх можна назваць канстытуцыйнымі нормаўмі, якія акрэсьлівалі палітычны і грамадзкі лад дзяржавы. Гэтыя нормы давалі права шляхце пры нязгодзе з рашэньнямі сойму ці караля свараць канфэдэрацыю супраціву (рокаш) для вырашэньня сваіх праблемаў. Акрамя таго з 1589 г. кожны прадстаўнік сойму валодаў правам «лібэрум вета» («свабоднай забароны»): дастаткова каб хоць адзін з паслоў не быў згодны з пастановай сойму, яна не прымалася. У выніку шмат соймаў у другой палове XVII – XVIII стагодзьдзя былі сарваныя накладаньнем «лібэрум вета». У выніку гэтыя нормы ў далейшым прывялі да дрэнных наступстваў ва ўмовах маскоўскай агрэсіі Але, як толькі Генрык Валуа даведаўся аб сьмерці свайго брата Караля Францыі, ён у чэрвені 1574 г. уцёк з Кракава, каб стаць Каралём Францыі. Аднак амаль пяцімесячнае знаходжаньне Генрыха ў Польшчы заклала юрыдычныя нормы, якія праіснавалі да 18 стагодзьдзя.

Зноў пачалося безкаралеўе. Бязьлітасныя драпежнікі Івана Жахлівага на той момант захапілі Полацк, рабавалі і забівалі насельніцтва. Шляхта хацела бачыць на троне спрактыкаванага палкаводца і мудрага дыплямата.

Стэфан Баторый. Манарх, які перамог Івана Жахлівага**Раўнапраўныя дзяржавы**

У 1576 Вялікім Князем Літоўскім і Каралём Польскім быў абраны вугорац Іштван Баторы (Стэфан Баторый), якога ў нас называлі Сыцяпанам Батурам (1533-1586).

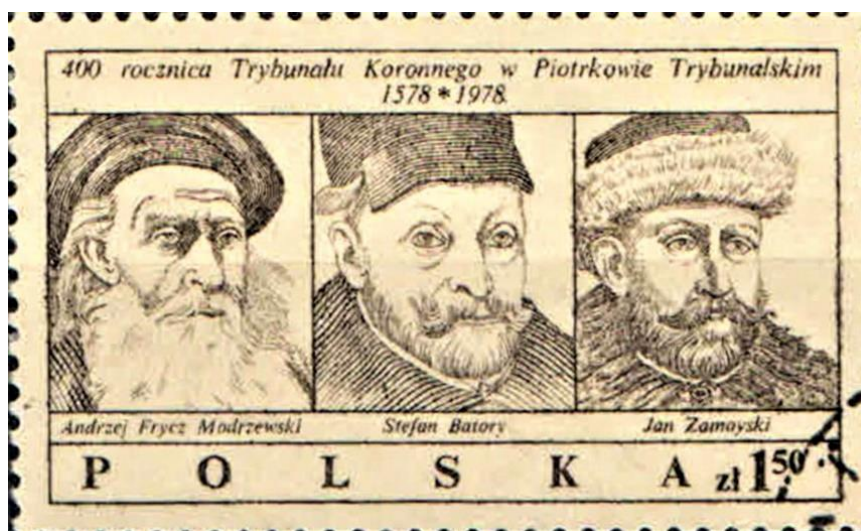

*Баторы Іштван (1571 – 1576) Князь Трансільваніі.
Марка пошты Вэнгрыі, выдадзеная ў 1992*

Батура быў высокі, меў мужны выгляд, смуглы твар, злёгка выпуклыя скулы, добра акрэсленыя бровы, цёмныя вочы, нізкі лоб і злёгка прарэджаныя валасы. Сыцяпан Батура пагадзіўся з усімі патрабаваннямі шляхты Вялікага Княства і сваім першым Прывілеям ад 8 ліпеня 1576 цалкам адмяніў усе пастановы Люблінскага Сойму, што прыніжалі годнасьць гаспадарства ВКЛ. Перад Сыцяпанам Батурам таксама быў пастаўлены абавязак ажаніцца на Ганьне Ягелёнцы, дачцэ Жыгімонта Старога, бо былі спадзевы на працяг дынастыі Ягелёнаў. Граматай ад 29 ліпеня 1579 вызнаў, што Каралеўства Польскае і Вялікае Княства Літоўскае лічацца раўнапраўнымі дзяржавамі ў складзе фэдэрацыйнай дзяржавы, агульныя соймы склікаць паводле чаргі, то ў Вялікім Княстве, то ў Кароне. Батура зацьвердзіў у 1581 найвышэйшы апэляцыйны суд – Трыбунал Вялікага Княства на ўзор Кароннага Трыбуналу. Стварэньнем Галоўнага трыбунальскага суду завяршылася фармаваньне сыстэмы найвышэйшых органаў дзяржаўнай улады ў Вялікім Княстве.

*Сьцяпан Батура (1533-1586) Вялікі Князь Літоўскі (1576-1586),
Кароль Польскі (1575-1586). Ганна Ягелёнка (1523-1596). Вялікая Княгіня Вялікага
Княства Літоўскага, Каралева Польшчы Ганна.
Маркі пошты Польшчы, выдадзеныя ў 1998 г.*

*400 гадавіна Кароннага Трыбуналу.
Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1979 г.*

Стары (Верхні) Замак.

Картмаксимум пошты Беларусі, пагашаны ў 2005 г.

У 1582 г. Сьцяпан Батура ўвёў у Рэчы Паспалітай грыгарыянскі каляндар, якім мы карыстаемся сёння. Сваю рэзідэнцыю трымаў у Горадні, у Старым замку. Пры ім у Горадні праходзіў кожны трэці сойм.

Бліскучыя ваенныя перамогі

Разабраўшыся з унутранымі праблемамі, Стэфан Баторый у 1579 заняўся плянаваньнем перамогі над Маскоўскай дзяржавай у «Лівонскай вайне», якая цягнулася ўжо дваццаць другі год і якую вёў Іван Жахлівы, першы цар «усея Русі». Сабраўшы войска і атрымаўшы грошы на вядзеньне вайны, Стэфан Баторый правёў тры бліскучыя ваенныя кампаніі як на захопленай непрыяцелем тэрыторыі Рэчы Паспалітай, так і на тэрыторыі Маскоўскай дзяржавы. У 1579 у выніку трохтыднёвай аблогі расійскі гарнізон Полацку здаўся. Наступная ваенная кампанія была праведзена ў 1580 ужо на расійскай тэрыторыі. Войскі Стэфана Баторыя здабылі крэпасьці і гарады Усвяты, Веліж, Вялікія Лукі, Невель і шэраг іншых, што дазволіла адрэзаць групоўку непрыяцеля, якая знаходзілася на тэрыторыі Лівоніі, ад асноўных сілаў.

У 1581, Батура рушыў на Пскоў. Штурм горада не ўдаўся, але і гарнізон гэтай крэпасьці ўжо не быў здольны трымацца далей. 15 студзеня 1582 Маскоўскае княства і Рэч Паспалітая падпісалі Ям-Запольскае перамір'е. Інфлянты адышлі да Рэчы Паспалітай.

*Сьцяпан Батура-Вялікія Лукі-1580.
Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1938 г.*

На марцы адлюстраваны эпізод: Сьцяпан Батура надае шляхецтва селяніну Кашпру Вялоху пад Вялікімі Лукамі ў 1580 за мужнасьць, праяўленую пры ўзяцьці гэтага горада.

Дзьве важныя падзеі: пасланьне маскоўскіх баяраў пасля захопу крэпасьці Вялікія Лукі ў 1580 годзе, прынятае Сцяпанам Батурам, і перамір'е ў Запольскім яме ў 1582 аб'яднаў у сваёй працы “Батура пад Псковам” Ян Матэйка(1872).

*Батура пад Псковам (1581). Нацыянальны музэй ў Варшаве. Карціна Яна Матэйка на паштоўцы з 1932. Сьцяпан Батура (16 век нязнаны мастак).
Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1970 г.*

Матэ́йка на адным палатне адлюстроўвае некалькі падзей Польшка-Рускай вайны за Лівонію (тэрыторыя сучаснай Латвіі) 1579-1582 гадоў. Падчас яе кароль Стэфан Баторый некалькі разоў прымаў паслоў цара Івана IV Грознага, а таксама капітуляцыю камандзіраў захопленых рускіх крэпасцяў – Полацка і Вялікіх Лук, якая завяршыла вайну перамір’ем у Запольскім яме (1582), аднавіла Лівонію Рэчы Паспалітай і спыніла экспансію Расіі ў Прыбалтыку на больш чым 100 гадоў. Аднак па задуме Матэ́йкі ваенныя экспедыцыі Баторыя былі сымблямі нявыкарыстанай перамогі.

Баторый і канцлер Ян Замойскі, Смаленскі ваявода Філон Кміта Чарнобыльскі і саноўнікі, якія сабраліся ў намёце, відавочна ўзважваюць рашэнне, прыняць даніну павагі і заключыць перамір’е або працягнуць вайну і канчаткова разбурыць моц Расеі? Маскоўскія баяры прапануюць каралю хлеб у знак міру і з напругай чакаюць адказу. Папскі дыпламат Пасевіна (Antonio Possevino), які стаіць перад імі, пасярэднік ад рукі папы, мабыць, падтрымлівае просьбы маскоўцаў. Гусар-гетман Станіслаў Жалкеўскі-выцягвае шаблю, гатовую да далейшага бою. Ногі цара ўладна спачываюць на мядзведжай шкуры, верагодна, гэта намёк на «паўночнага мядзведзя» – Расею. Каб не было ніякіх сумневаў, побач з скурай ляжыць маскоўскі сыяг, які сымбалізуе зрынутага ворага.

У 1583 Вялікі Князь Літоўскі і Кароль Польскі Сцяпан Батура рэгламентаваў працу пошты і надаў ёй галоснасць, рэгулярнасць, адзіныя зборы, устанавіў розныя платы за перасылку лістоў рознай вагі.

*Рэгламэнт працы пошты (1583). Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2001 г.
Вялікі Князь Літоўскі Сцяпан Батура 1583 у зацвердзіў паштовы маршрут «Кракаў –
Варшава – Горадня – Вільня».*

*Старажытныя паштовыя маршруты.
Марка пошты Беларусі, выдадзеная ў 2020 г.*

На фоне карты намалёваны ганец, які трымае ў руках падарожны ліст – спецыяльны праязны дакумэнт, у якім адзначалася дата, час і кірунак ад'езду ганца. Да паштовай маркі прымяняецца тэхналогія дапоўненай рэальнасці: пры наведзеньні на паштовую марку камэры смартфона з запушчаным прыкладаньнем AR MARKA BELARUS зьяўляецца спецыяльна створаны сцэнарыі.

Вялікі князь быў не толькі здатным дыпляматам і рэфарматарам, але і мэцэнатам, апекуном навукі. Высока цэнячы створаную езуітамі агульнаэўрапейскую сыстэму адукацыі, ён падтрымліваў дзейнасьць Таварыства Ісуса ў Вялікім Княстве. У часы Батуры была заснаваная першая ў дзяржаве вышэйшая навучальная ўстанова – Віленская акадэмія, а затым Полацкі калегіум. Мудры палітык, выдатны дзяржаўны дзеяч і здольны военачальнік, Сцяпан Батура зрабіў значны ўнёсак ва ўмацаваньне Рэчы Паспалітай, спрыяў падняцьцю ейнага аўтарытэту ў Эўропе. Перамогі войска, якім камандаваў Стафан Баторый, уратавалі Вялікае Княства Літоўскае ад спусташэньня і зруйнаваньня, ад жахаў Івана Жахлівага. Хоць 24-гадовая Лівонская вайна скончылася паражэньнем Масквы, аднак Баторый не быў задаволены яе вынікам. Ён пачаў рыхтавацца да новай вайны, але не паспеў яе пачаць. Стэфан, з Божай ласкі кароль польскі, вялікі князь літоўскі, рускі, Прускі, Мазавецкі, жмудзкі, Кіеўскі, Валынскі, Падляскі, Лівонскі, а таксама князь Трансільванскі памёр у Горадні падчас падрыхтоўкі наступнае вайны з Маскоўскай дзяржавай. У зьвязку з тым, што паміж прыдворнымі мэдыкамі ўзьнікла спрэчка пра прычыны яго сьмерці, 14 сьнежня 1586 году ў Горадні правялі першае на тэрыторыі Ўсходняй Эўропы анатамаваньне ягоных парэшткаў.

Рэфармацыя і контррэфармацыя

*каб дасканалым быў чалавек Божы
(2 Цім. 3:16–17)*

*Сярод эпідэміяў і войнаў Сярэднявечча, на тле разлажэння папства, гандлю індульгенцыямі, памнажэння ерасяў і акультызму, з узяццем туркамі Другога Рыму, Канстанцынопалю, і адкрыццём Калюмбам Новага Сьвету Рэфармацыя выбухнула масавым пакаяньнем, вяртаньнем да веры й духовым перараджэньнем цэлых народаў.
(Павал Севярынец)*

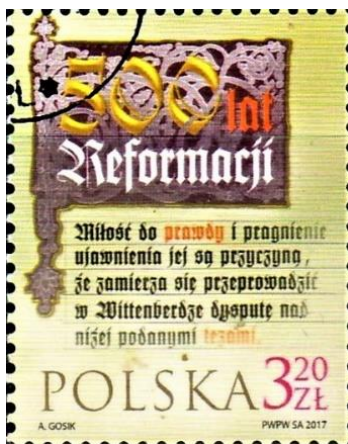
Спачатку ўзьнікла ДУМКА - «каб дасканалым быў чалавек Божы», наступным было СЛОВА-Біблія для Народу і прыйшоў час СПРАВЫ. А 6 жніўня 1517 у Празе Франьцішак Скарына, які называў сябе «сынам із славнаго града Полоцька», «літванус», трымаў у руках выданую ім першую друкаваную беларускую кнігу – «Псалтыр». Так быў закладзены камень у фундамэнт Рэфармацыі ў Вялікі Княстве Літоўскім.

«Ісус Навін вядзе людзей Ізраілевыя чэре Іордан». Тытульны ліст кнігі «Ісус Навін». Налепка, з ліста Гравюры Скарыны, выдадзенага ў 2017 годзе на сродкі Міжнароднага грамадзкага аб'яднаньня Згуртаваньне Беларусаў сьвету «Бацькаўшчына» і Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва (БІНІМ) у Нью-Ёрку

Кружкамі пазначаны партрэты маленькага Скарыны і яго бацькі Лукі. «Здаду Лукі стаіць маладая жанчына зь дзіцем на руках. Гэта можа быць ягоная маці з маленькай сястрой будучага першадрукара. Але побач зь ёй больш старая жанчына з дакладна Скарынавым носам – тонкім, з гарбінкай, апушчаным уніз. Гэта можа быць ягоная бабуля па маці. Гэта можа быць уся сям'я Франьцішка Скарыны! Два дзеда, дзьве бабулі, бацька, маці і брат Іван з жонкай і маленькім сынам Раманам» Сяргей Абламейка, РС.

У гэтым жа 1517 годзе 31 кастрычніка ў Вітэнбэргу Марцін Лютэр скончыў сваю пропаведзь, зачытаўшы 95 тэзісаў, якія зьмянілі сьвет.

500 гадоў Рэформацыі.

Марка пошты Польшчы, Выдадзеная ў 2017 г.

На марцы напісаны першы з 95 тэзісаў Марціна Лютэра: «Любоў да ісціны і жаданьне раскрыць яе зьяўляюцца прычынай таго, што маецца намер правесці ў Вітэнбэргу дыспут над ніжэйзгаданымі тэзісамі».

Надрукаваўшы ў Празе 23 Кнігі Бібліі тыражом ад 500 да 1000 экзэмпляраў кожнай, вясною 1520 г. Францішак Скарына, наладаваўшы фуры ўсім неабходным для тыпаграфскай справы, вырушыў ад вязных варот Прагі да ўязных варот Вільні...

Белпошта выпусціла паштовы блёк 500-годдзе Беларускага кнігадрукаваньня. У аснове маркі – старонка з Псалтыру з гравюрай «Цар Давід зьвяртаецца з псальмамі да Бога Саваофа». На полі блёку Скарына з кнігай «Песня цара Давыда еже славуть Псалтырь» каля друкарскага станка.

500-годдзе Беларускага кнігадрукаваньня. Псалтыр. Францішак Скарына.

Блёк пошты Беларусі, выдадзены ў 2017 г.

У моры песень ёсьць песьні прысьвечаныя Богу. Яны запісаныя ў Кнізе мудрасьці – Псалтыру. У Празе чума і скончыліся грошы. Але ці гэта галоўная прычына ад'езду? Скарына лічыў што і Полацк і Вільня зачкаліся яго, як і ён сумаваў і марыў аб Радзіме. Марыў у Вільні пачаць з музыкі і залатарогага аленья шчасьця.

16 красавіка 2015 года Міністэрства сувязі і інфарматызацыі Рэспублікі Беларусь выпускае ў зварот Канвэрт Першага Дня з застасаваньнем спэцгашэньня адпаведным штэмпэлем з гербам Францішка Скарыны. На марцы Францішак Скарына трымае ў руках Псалтыр – першую надрукаваную ім кнігу. На стылізаванай старонцы знакаміты тэкст з 3 прадмовы да «Кнігі Юдзіф»: «Як зьвяры, што блукаюць у пушчы, ад нараджэньня ведаюць сховы свае, як птушкі, што лётаюць у наветры, помняць гнёзды свае, як рыбы, што плаваюць у моры і ў рэках, чуюць віры свае і як пчолы бароняць вульлі свае – гэтак і людзі да месца, дзе нарадзіліся і ўзгадаваны ў Бозе, вялікую ласку маюць».

Францыск Скарына.

Канвэрты першага дня, выдадзены поштай Беларусі ў 2015 г.

На канвэрце гравюры Полацку – дзе нарадзіўся першадрукар, Кракава – дзе ён вучыўся, Прагі – дзе распачаў друкаваньне Бібліі і Вільні – дзе завяршыў сваю друкарскую справу.

У сталіцы Вялікага Княства Вільні

Ён будзе ў Вільні друкаваць-ціснуць акафісты, каноны, каб сьпявалі гусьляры, дзяўчаты і хлопцы, а яшчэ падарожнікі, дастаўшы з кішэні Малую падарожную кніжку. Праз два гады ў 1522 г. Скарына трымаў у руках сваю мару. Малая падарожная кніжка гатова!

*«Малая падарожная кніжка». Францішак Скарына. Вільня (1522).
Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2022*

У 1525 г. годзе былі надрукаваныя «Деанія і посыланія Апостольская», якія складаліся з 4 частак: Дзеянні Апосталаў, 7 саборных лістоў (3 — Пятра, 3 — Іаан, 1 — Іуды), 14 лістоў апостала Паўла, «Саборнік». Да 480-й гадавіны беларускага кнігадрукавання была выпушчаная цудоўная серыя буйнафарматных марак, аформленых мастаком Міколам Рыжым. Чатыры мініяцюры серыі апавядаюць аб розных перыядах жыцця і дзейнасці Францішка Скарыны. На марках намаляваныя старажытны Полацк-горад, дзе нарадзіўся Францішак Скарына; сярэднявечны Кракаў-месца вучобы асветніка; старадаўняя Прага і Вільня – гарады, дзе праходзіла выдавецкая дзейнасць першадрукара. На мініяцюрах – гравюра 1517, помнік Францішку Скарыну ў Полацку, старонкі скарынаўскіх кніг – «Бібліі» і «Апостала», друкаваны станок і тэкст «480 гадоў Беларускага кнігадрукавання». Выдадзены таксама Канвэрт «Першы дзень» з выявай старадаўняга друкарскага станка з юбілейным тэкстам на картушы. Малюнак вячаюць літары «Ф. С». У дзень юбілею, 7 верасня 1997, на галоўнай пошце Менска праводзілася спецгашэнне. На юбілейным штэмпелі малюнак: на фоне герба Скарыны юбілейная дата, літары «Ф. С.» і тэкст «Р. А. “Белпошта” 7.09.97. Мінск-50. 480 гадоў беларускага кнігадрукавання».

*Канвэрты першага дня “480 гадоў Беларускага кнігадрукавання” з юбілейнымі маркамі,
выдадзеныя поштай Беларусі ў 1997 г.*

Веліч подзьвігу Францішка Скарыны

“Францішак Скарына – бясспрэчны лідэр беларускае гісторыі. Ключавая асоба нацыянальнай ідэі, адзін з правадыроў агульнаеўрапейскага хрысціянскага Абуджэння XV-XVI стст – як Мікелянджэла, Калюмб або Лютэр. Перакладнік, пісьменьнік, філэзаф, лекар – першы сярод усходніх славянаў доктар мэдычных навук – мастак і батанік, місіянер і патрыёт, урэшце рэшт, палымяны нашчадак Ісуса Хрыста.” (Павал Севярынец)

ПАТОП – НЕВЯДОМАЯ ВАЙНА 1654-1667. Колькасць насельніцтва краіны скарацілася больш як удвая – з 2,9 да 1,4 млн. чалавек. Спатрэбілася 125 гадоў, каб насельніцтва Беларусі дасягнула ўзроўню сярэдзіны XVII стагоддзя Пра Скарыну амаль на 300 гадоў забыліся. І толькі ў пачатку XX стагоддзя ў Празе чэскі славіст Ёзэф Даброўскі вярнуў імя Скарыны для грамадства. У Беларусі пачалі казаць аб Скарыну толькі ў 1920-я гады. З таго часу яго жыццё і асветніцкая дзейнасць адлюстраваны ў навуковых працах, жывапісу, тэатры і кіно..., таксама ў мастацкай разнастайнасці філіялістычных мініяцюр.

Вельмі сымбалічным з’яўляецца выданне першай Беларускай маркі менавіта з партрэтам Скарыны. Для незаангажаванага чалавека такая падзея, як выданне першай паштовай маркі краіны, выглядае нязначнай, бо ён не ведае, што гэты маленькі кавалчак паперы – паштовая марка – уводзіць краіну ў каталёгі цэлага сьвету, становіцца сымбалам трываласці народу, сьведчаннем яго існавання.

Партрэт Францішка Скарыны. Марка выдадзена Ўрадам БНР у 1918 годзе. Беларуская паштовая марка №1.

Толькі адну кнігу Скарына выдаў двойчы, і толькі адна прадмова была ім перадрукаваная двойчы. Гэтая кніга – Псалтыр, гэтая прадмова – «Прадмова да Псалтыру». «Прадмова да Псалтыру» пачынаецца словамі з 2-га пасланьня апостала Паўла да Цімафея (2 Цім. 3:16–

17): «Усё Пісаньне натхнёна Богам і карыснае для навучаньня, дакору, выпраўленьня і ўзгадаваньня ў справядлівасьці, каб дасканалым быў чалавек Божы, настаўлены на ўсякае добрае дзеянне»). Нездарма галоўны ўваход Нацыянальнай бібліятэкі ў Менску сымбалічна выкананы ў выглядзе раскрытай кнігі з словамі з Прадмовы да Псалтыру Францыска Скарыны «Каб быў дасканалым Божы чалавек» на 19 мовах сьвету.

Веліч подзьвігу Францішка Скарыны ў злучэньні ДУМКІ, СЛОВА І СПРАВЫ. Ён ня толькі вучыў, але ўсім жыцьцём паказаў узор дзейснай практычна-карыснай любові да Радзімы і Народу. Скарына сваёй дзейнасьцю падрыхтаваў зьмены ў сьвядомасьці і характары мысьленьня суайчыннікаў і заклаў асновы Рэфармацыі ў ВКЛ. Праз 100 гадоў архімандрыт Антон Сялява пісаў: «Перад Уніяй быў Скарына, ерэтык гусіт, каторы для вас друкаваў у Празе кнігі па-руску». Калі місіянерам павёз сваю Біблію ў Маскву, усе кнігі былі спаленыя, як ерэтычныя з уплывам ідэяў Лютэра.

Падзеі Рэфармацыі ў Вялікім Княстве

Ідэі Рэфармацыі былі прывабнымі для ўсіх сацыяльных колаў і найбольш пашырыўся, калі да рэфармацыйнага руху далучыліся дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, багасловы, філэзафы, пісьменьнікі і паэты... Гісторыкі лічаць пачаткам Рэфармацыі ў Вялікім Княстве, калі яе ачоліў у Мікалай Радзівіл Чорны, заснаваўшы ў 1553 у Берасьці першы Кальвінскі збор.

*Мікалай Радзівіл Чорны (1515-1565).
Марка пошты Беларусі, выдадзеная ў 1996 г.*

Радзівіл Чорны падобна да Францішка Скарыны спалучаў думкі са словам і справай. Ён склаў і выказаў праграму сваіх дзеянняў дзеля рэформы царквы. У гэтай праграме між іншым будаваньне кальвінскіх храмаў, друкаваньне кніг, увядзеньне ў практыку вядзеньня службы роднай мовы: «...я так лічу: на якой мове кожны народ здольны

спасьцігаць таямніцы Слова Божага, на той мове трэба праводзіць сьвятыя царкоўныя набажэнствы». У XVI стагодзьдзя Нясьвіж – рэзыдэнцыя магнацкага роду Радзівілаў – стаў адным з галоўных цэнтраў Рэфармацыі (кальвінізму) у Вялікім Княстве Літоўскім.

*Нясьвіж. Канвэрт першага дня (КПД),
выдадзены поштай Беларусі ў 2008 г.*

На марцы са спэцгашэньнем герб Нясьвіжа нададзены гораду Вялікім Князем Літоўскім Стэфанам Баторыем 23 красавіка 1586. На малюнку фрагмэнт карты Вялікага Княства Літоўскага, створанай Тамашам Макоўскім у 1613, Нясьвіская ратуша – помнік архітэктуры Беларусі XVI-XVIII стагодзьдзяў, Нясьвіскі Фарны касьцёл – першы на тэрыторыі Рэчы Паспалітай і другі ў Эўропе барокавы касьцёл, родавая пахавальня князёў Радзівілаў (1584–1593, Ян Марыя Бернардоні). У Нясьвіскай друкарні Мікалая Радзівіла Сымон Будны ў 1562 выдае «Катэхізіс» і «Аб апраўданьні грэшнага чалавека перад Богам» на «русінскай» (пратабеларускай) мове. «Слушныя бо рэч ест, абы вашы княжыцкія мілосьці того народу язык міловаті рачылі...» – запісана ў прадмове да «Катэхізісу».

*Сымон Будны (1530-1593) з «Катэхізісам» у руцэ. Помнік у Нясьвіжы (1982). Канвэрт
пошты Беларусі, выдадзены ў 2012 г.*

На марцы старонка «Катэхізісу» і напіс: «450-годзьдзе выданьня С. Будным у Нясьвіскай друкарні «Катэхізіса». На малюнку канвэрта ўдалечыні Касьцёл Божага Цела ў Нясьвіжы (1587–1593), збудаваны па праекце італьянскага архітэктара Яна Марыі Бернардоні па фундацыі Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі.

Паўсюдна пачалі будавацца Кальвінскія зборы. У 1577 уладальнік Заслаўя князь Ян Глябовіч распачаў будаваньне збору на тэрыторыі замка ў Заслаўі. Яшчэ ў 1572 Ян Глябовіч запрасіў сюды Сымона Буднага. Пры кальвінскім зборы існавала школа, дзе маглі навучацца дзеці розных станаў.

Кальвінскі збор у Заслаўі (1577).

Картмаксімум з маркай, выдадзенай поштай Беларусі ў 1992 г.

У 16 стагодзьдзі адбываўся ўздым гаспадаркі і культуры. Для засяленьня і ўвядзеньня ў гаспадарчы зварот пусташаў выдаваліся прывілеі, паводле якіх пасяленцы на спустошаных землях вызваліліся («аслабаныліся») ад падаткаў на тэрмін да 20 гадоў. Так узьніклі паселішчы з назвай «слабада», «воля», «волька».

18 кастрычніка 1558 г. Жыгімонт II Аўгуст выдаў загад аб паштовай справе. Пошта Рэспублікі Польшча лічыць гэтую дату днём свайго заснаваньня. У 1562, калі начальнікам пошты польскай быў прызначаны Крыштаф Таксіс з славутага роду Турн-Таксісаў, была ўведзена ў дзеяньне «траса літоўская» на лініі: Кракаў – Вільня. Траса гэтая пераадольвалася за 7 дзён.

У 1562 г. уведзена ў дзеяньне рэгулярная паштовая траса Вільня – Кракаў.

Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 1998 г.

Можна казаць, што ў 70-80 гады 16 стагодзьдзя Вялікае Княства дыхала Рэфармацыяй. Вакол храмаў і манастыроў паўставалі праваслаўныя брацтвы, якія далучалі да руху веруючых з ліку рамесьнікаў, гандляроў, дробных шляхціцаў. Дзейнасьць брацтваў была

скіравана на дабрачынную дапамогу, развіццё адукацыі, апекаваньне над хворымі, калекамі і сіротамі.

Асаблівая місія роду Астроскіх праявіліся ў дзейнасці князя Канстанціна (у хрышчэньні Васілія) Астроскага (1526–1608) – сына найвышэйшага гетмана. Астроскі быў найбольш значнай асобай сярод міран у справе ўладкавання Праваслаўнай Царквы. У сваіх уладаннях Астроскі заснаваў больш чым 600 цэркваў і 20 манастыроў, пры многіх з іх дзейнічалі шпіталі і школы. Ён заснаваў школы ў Тураве і Слуцку, Уладзіміры-Валынскім і Львове.

Князь Канстанцін (у хрышчэньні Васіль) Астроскі (1526–1608).

Блёк пошты Беларусі, выдадзены ў 2008г.

На блёку: Канстанцін-Васіль Астроскі (фрагмэнт карціны канца 16 стагодзьдзя) Острозькій краязнаўчій музэй; тытульны ліст Астроскай Бібліі (1581); Герб князя Астроскага з Бібліі 1581.

Астроская Біблія – гэта першы поўны і лепшы для свайго часу пераклад Бібліі на царкоўнаславянскую мову. Кніга была надрукавана Іванам Фёдаравым у Астрогу ў 1581 (1580?) па ініцыятыве і на сродкі князя Канстанціна Астроскага.

Іван Фёдараў сумесна з Пятром Мсьціслаўцам выдаў у 1564 годзе ў Маскве першую друкаваную кнігу ў Масковіі – «Апостал». У 1566 годзе, з-за перасьледаў з боку вышэйшага духавенства і баярства эміграваў у Вялікае Княства Літоўскае, дзе ў мястэчку Заблудаве Гарадзенскага павету (зараз Беластоцкае ваяводзтва ў Польшчы) у маёнтку гетмана Рыгора Хадкевіча заснаваў друкарню, дзе ў 1568–1569 Іванам Фёдаравым і Пятром Мсьціслаўцам было надрукавана «Эвангелье вучыцельнае» – зборнік гутарак і павучаньняў з тлумачэньнем Эвангельскіх тэкстаў і другія выданьні.

*Іван Фёдораў (каля 1510–1583).
Блёк пошты Расеі, выдадзены ў 2010 г.*

Праславілася на ўсіх усходнеславянскіх землях школа, заснаваная каля 1576 на сродкі князя ў яго родавым памесьці Астрог. Астроская акадэмія. Са сыцен Астроскай акадэміі выйшлі вядомыя царкоўныя і грамадзка-культурныя дзеячы – пісьменьнікі – палемісты і перакладчыкі. Сярод іх Андрэй Рымша (1550 – 1595) – адзін з асноўных прадстаўнікоў старажытнай беларускай паэзіі другой паловы XVI – пачатку XVII стагодзьдзяў, заснавальнік панэгірычнага жанру.

*Андрэй Рымша (1550?-1595?). Канвэрт пошты Беларусі, выдадзены ў 2000 г.
На канвэрце аўтограф аўтара малюнка мастака Міколы Кунавы.*

Рэфармацыя ў Вялікім Княстве адбывалася ў складаных палітычных і рэлігійных умовах наступу з Маскоўскага княства і Польскага Каралеўства. Маскоўскае княства хацела «бараніць» правы праваслаўных, Польскае каралеўства змагалася за поўнае аб'яднаньне двух краін у адну.

Пачатак Контрарэфармацыі

У апошнія гады свайго ўладарання Жыгімонт Аўгуст пад ціскам каталіцкай царквы дазволіў дзейнасьць езуітаў у Польшчы з 1564 году і ў ВКЛ з 1569 году, што сталася пачаткам Контаррэфармацыі. Паспрыяла Контаррэфармацыі сьмерць Мікалая Радзівіла Чорнага (1565), а паскорыла ўнутраная інтэграцыя Рэчы Паспалітай і наступ езуітаў. Езуіты разумелі, што найлепш паддаецца ўплыву моладзь і моладзі належыць будучыня. Адразу ў 1569 езуіты адкрылі ў Вільні сваю двухклясавую школу, а праз год – калегіюм з пяці клясаў. У 1579 Вялікі Князь ВКЛ Сьцяпан Батура Віленскаму езуіцкаму калегіюму надае статус акадэміі і ён зраўняўся ў правах з Кракаўскім унівэрсытэтам. Першым рэктарам Віленскай акадэміі стаў таленавіты езуіцкі палеміст Пётр Скарга (1536–1612).

У 1579 г. створаны Віленскі ўнівэрсытэт. У імя Госпада, Амін (in nomine domini amen) – Копія Прывілея аб заснаваньні Віленскага ўнівэрсытэту ад 1 красавіка 1579. Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2006. Віленскі ўнівэрсытэт 1579-2004. Сьцяпан Батура і Пётр Скарга. Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2004 г.

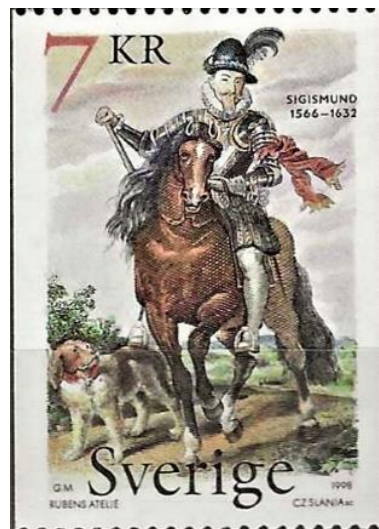
Адукацыйная справа ў езуітаў была добра наладжаная, запрошаны здольныя настаўнікі з добрымі адносінамі да вучняў і бясплатная. Слава школы пачала расьці. Езуіты пачалі адчыняць калегіюмы ва ўсіх буйных гарадах Вялікага Княства. Неўзабаве пасля зацьвярджэньня Віленскай акадэміі былі закладзеныя Сьцяпанам Батурам калегіюм у Полацку (1580) і Міколам Хрыстафорам Радзівілам у Нясьвіжы (1584). Яшчэ больш хуткімі тэмпамі пачала шырыцца ў Беларусі езуіцкая адукацыя з пачатку XVII стагодзьдзя. Паўстаюць школы ў Смаленску (1611), Берасьці (1615), Оршы (1612), Гародні (1625), Навагародку (1637), Пінску (1638), Віцебску (1637).

Школа рабіла сваю справу. Чатыры сыны Мікалая Радзівіла Чорнага, сыны Канстантына Астроўскага і большасьці магнатаў Вялікага Княства перайшлі ў каталіцтва. Але езуіты не

забыліся і пра дарослых. Вялікія сродкі выдаваліся на будаўніцтва касцёлаў велічнай архітэктуры з усталяваньнем выдатных арганаў, з выкананьнем чароўнай музыкі і сьпеваў. Народ вялікаю грамадой пайшоў да новага касцёлу і даў слухачоў для езуіцкіх казаньняў. У Вільні праз 5 год ад прыезду езуітаў павярнуліся ў каталіцтва каля 6000 жыхароў.

Жыгімонт Ваза – кароль двух каралеўстваў. Унія. Войны

12 сьнежня 1586 у Гародні памёр Сьцяпан Батура. Пачалася чарговая кампанія па выбары Караля і Вялікага Князя. Ганна Ягелёнка раіла абраць Жыгімонта Вазу, які быў унукам Жыгімонта I Старога, а таксама насьледным прынцам швэдзкага трону. Супраць Жыгімонта выступілі габсбурскі эрцгерцаг Максіміліян і рускі цар Фёдар. Літва, на чале з канцлерам Львом Сапегам доўга сумнявалася, чый бок заняць. Толькі 28 студзеня 1588 г. на каранацыйным Сойме Жыгімонт Ваза пагадзіўся зацьвердзіць і падпісаць трэці Статут ВКЛ, які пацвярджаў амаль поўную аўтаномію Літвы, шляхта Вялікага Княства, пераважна яшчэ кальвінская, прагаласавала за Швэдзкага каралевіча Жыгімонта, які быў выхаванцам езуітаў.

*Конны партрэт караля Жыгімонта III Вазы (1566-1632). Карціна Пітэра Паўля Рубенса (1624). Нацыянальная калекцыя партрэтаў, замак Грыпсхольм.
Марка пошты Швэцыі, выдадзеная ў 1998 г.*

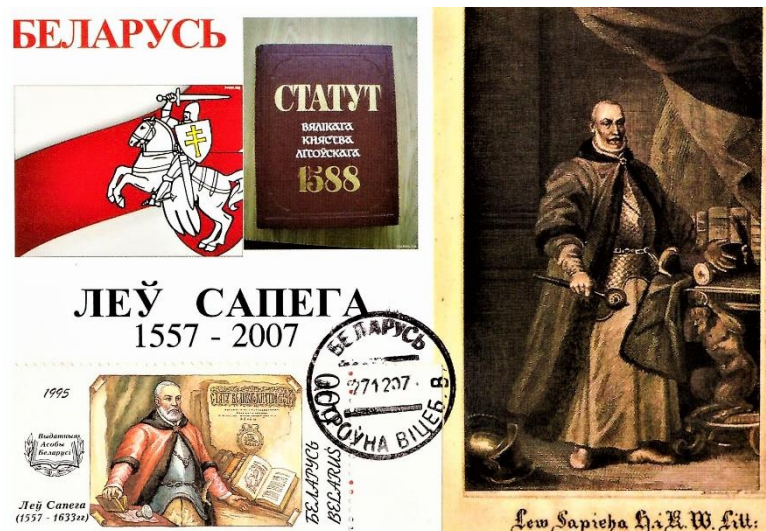
*Сойм Рэчы Паспалітай пры Жыгімонце III Вазе.
Гравюра (1622) Джакома Лаўро (1550–1605).*

*Канвэрт першага дня «550-годзьдзе парлямэнтарызму Рэчы Паспалітай»,
выдадзены поштай Польшчы ў 2018 г.*

На полі Канвэрту Рэпрадукцыя гравюры на дрэве «Кароль Аляксандр Ягелёнчык у Сойме» са Збору законаў Яна Ласкага (1499-1560).

Трэці Статут Вялікага Княства

Гэта была дзяржаватворчая падзея. Распрацоўка трэцяга Статута плянавалася з мэтай дастасавання законаў ВКЛ да патрабаванняў Люблінскай Уніі. Але стараннямі шляхты ВКЛ на чале з Астафіем Валовічам і Львом Сапегай выйшла наадварот. Статут надаваў самастойнасьць Вялікаму Княству і служыў на яго карысьць нават у няволі, бо быў канчаткова скасаваны Мікалаем I толькі ў 1840.

*Лей Сапега (1557-1633). Трэці Статут Вялікага Княства Літоўскага (1588-1840).
Картмаксимум з маркай пошты Беларусі, выдадзенай у 1995 г.*

«Мы такі маем скарб у руках, які за аніякія грошы не купіш. Кожны прыстойны чалавек павінен яго ведаць, каб сам сябе стрымліваў, нікога не крыўдзіў, дзеіў згодна пісанага права. А калі хтосьці яго пакрыўдзіць, дык ведаў, дзе шукаць абарону і лекі ад крыўды...» – напісаў Леў Сапега ў прадмове да Статуту. Ёсць у Статуце і падтрымка Рэфармацыі і Роднай Мовы: «... необычным якім языком, але своімъ власнымъ права спісанные маем і каждого часу, чого намъ потреба ку отпору всякое кривды, ведаті можемъ...», «А пісар земскій маеть по-руску (тагачасная назва нашай Мовы – *Л.К.*) літэрамі і словы рускімі всі лісты, выпісы і позвы пісаті, а не іншым езыком і словы». Сучасьнікі лічылі гэты Звод Законаў дасканалым.

Берасьцейская Унія 1596-1996

У 1589 Канстантынопальскі патрыярх Ерамія II абвясціў аб стварэньні Маскоўскага і ўсяе Русі Патрыярхату, які адразу высунуў прэтэнзіі на царкоўны сюэрэнітэт над польска-літоўскім праваслаўем. Паўстала рэальная пагроза ўмяшаньня Маскоўскага цара ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай. Праваслаўныя біскупы ў кароне і Літве былі занепакоеныя гэтым і адрэагавалі думкай аб саюзе з Рымам. Іх мэтай стала пераканаць астатніх рускіх біскупаў у неабходнасьці заключэньня саюзу з Рымам. Гэтыя намаганьні прынеслі добрыя вынікі, шмат у чым дзякуючы клопату караля Жыгімонта III, ад імя якога дзейнічалі Каронны канцлер – Ян Замоіскі і Літоўскі канцлер – Леў Сапега.

Найбольшая прапаганда ідэі царкоўнай уніі сыходзіла з боку езуітаў, якія старанна рыхтавалі яе ідэалогічную аснову. Яшчэ ў 1574–76 езуіцкі палеміст Пётр Скарга прысьвечаў свае казані, якія ў 1577 выйшлі ў Вільні асобнай кнігай пад тытулам «Аб адзінстве касьцёла Божага пад адным пастырам».

Ян Матэйка адлюстравяў на карціне падзею, якой фактычна не было, але карціна перадае дух эпохі і трагічную будучыню Рэчы Паспалітай Двух Народаў. Матэйка дэманструе розныя рэакцыі слухачоў – ад выслухоўваньня, разуменьня, перайманьня да ігнараваньня і расьсеянасьці, якія можна заўважыць на твары Жыгімонта III Вазы. Будучы кароль Уладзіслаў IV Ваза, малады чалавек за сьпіной Жыгімонта, слухае з значна большай увагай, чым кароль – прапаведнік. Матэйка проста супрацьпастаўляў памяркоўнага сына фанатычнаму бацьку. Скарга ў позе чалавека, які нібы хоча кінуць у сабраных вялікі камень. «Пропаведзь» Пятра Скаргі сынтэтычна адлюстроўвае ўладную эліту глухой да перасьцярог. Прарочае бачаньне, прадстаўленае Пятром Скаргай, Матэйка выкарыстаў для прадстаўленьня балючай праўды аб тым, што падзеньне Рэчы Паспалітай адбылося ў значнай ступені па віне саміх магнатаў, якія былі самаўпэўненыя ў сваёй сіле, глухія да голасу сумленьня і розуму. Яны не маглі, а часам і не хацелі думаць пра дабро дзяржавы.

Казаньне Скаргі. Ян Матэйка (1864). Каралеўскі замак у Варшаве.
Картмаксимум з маркай пошты Польшчы, выдадзенай у 2012 г.

Сам князь Канстанцін Астроскі, найбагацейшы ў Рэчы Паспалітай праваслаўны магнат, шукаў шляхоў да ажыццяўлення рэформаў у мітраполіі. У 1593 г. ён пісаў уладзімірскому епіскапу Іпацію Пацею пра неабходнасьць глыбокіх унутраных пераменаў і прасіў, заехаўшы ў Рым, «парупіцца пра злучэньне цэркваў». Астроскі выпрацаваў свой праект унівэрсальнай уніі, паводле якога праваслаўная царква захоўвала абрады і ўладаньні, а праваслаўнае духавенства ўраўноўвалася ў правах з каталіцкім, прычым абавязковай умовай такой уніі мусіла быць згода на яе ўсходніх патрыярхаў, маскоўскага цара і малдаўскага гаспадара. Але ў большасьці праваслаўная і каталіцкая цэрквы Вялікага Княства імкнуліся да аб'яднаньня праз пагрозу Рэфармацыі і пагрозу з боку Маскоўскай патрыярхіі.

400 год Берасьцейскай Уніі 1596-1996.

Канвэрт першага дня пошты Ватыкану, выдадзены ў 1996 г.

У кастрычніку 1596 на царкоўным саборы ў Сьвята-Мікалаеўскай царкве ў Берасьці Унія была абвешчана і зацьверджана унівэрсалам ад 15 сьнежня 1596 Каралём і вялікім Князем Рэчы Паспалітай Жыгімонтам III Вазам.

Раскол царквы і грамадства

У суме Берасьцейскі сабор толькі ўскладніў унутраныя праблемы Рэчы Паспалітай. Жыгімонт III Ваза пацьвердзіў законныя правы толькі ўніятаў. Праваслаўе апынулася па-за законам. Адразу ж абвастрылася рэлігійная палеміка ў літаратуры, ажывіўся друк кірыліцай. Агулам з 1577 да 1666 г. у Вялікім Княстве выйшла больш за 140 выданьняў «за» ці «супраць» Уніі. Берасьцейскі сабор прывёў да расколу царквы і грамадства, стаўшы паваротным момантам у гісторыі праваслаўя. Масква ж імкнулася выкарыстаць канфлікт, заклікаючы праваслаўных Рэчы Паспалітай прасіць абароны ў цара Міхаіла Раманава.

Асабліва абвастрала антаганізм гвалтоўнае закрыцьцё праваслаўных цэркваў. Гвалтоўнымі стараньнямі ў пашырэнні Ўніі вызначаўся полацкі ўніяцкі архіэпіскап Язафат Кунцэвіч (1580–1623). У 1622 з лістом да Кунцэвіча зьвярнуўся Вялікі канцлер Леў Сапега: «Ні... кароль, ні сэнатары, ні Рэч Паспалітая не зьяўляюцца прычынаю скаргаў схізматыкаў, а выключна злоўжываньні ўладай» самога архіэпіскапа Кунцэвіча, пісаў ён, ды папярэджаў, што гэта пагражае краіне «вялікім і апошнім пажарам». Аднак Кунцэвіч не зьмяніў характару сваіх дзеяньняў. У выніку ў 1623 г. ён быў забіты разыюшаным натоўпам у Віцебску і кінуты ў Дзьвіну. За забойства Язафата Кунцэвіча 19 удзельнікам выступленьня адсеклі галовы, каля 100 з тых, што пасьпелі зьбегчы, былі завочна прыгавораны да пакараньня сьмерцю, а іх маёмасьць была канфіскавана. Віцебск быў пазбаўлены ўсіх раней наданых правоў самакіраваньня, ратуша разбураная, з цэркваў зьнятыя званы.

350 гадоў Брэсцкай Уніі. Украінскі камітэт дапамогі ўцекачам у Італіі; Рым, 1946.

Маркі выпушчаныя Лягернай Поштай палонных салдат 1-й Украінскай дывізіі

Украінскай нацыянальнай арміі ў Рыміні (Італія) у 1946-1947 гг.

На марках злева направа: Іпацій Пацей (1541 – 1613) дэлегат да папы Рымскага ў справе падрыхтоўкі і прыняцця Уніі; Папа Рымскі Клімент VIII (1536 – 1605) пры якім была прынята Берасцейская Унія; Мэдаль папы Рымскага аб наведваньні Рыма эпіскапамі 3 сьнежня 1595 Іпаціем Пацеем і Кірылам Цярлецкім на сустрэчу ў Рыме з Кліментам VIII; Ясафат Кунцэвіч (1580-25.11.1623) – вялікалітоўскі царкоўны і палітычны дзеяч, забіты ў Віцебску і прылічаны да сьвятых каталіцкай царквой; Язэп Руцкі (1573 – 1637) уніяцкі царкоўны дзеяч, намесьнік Іпація Пацея.

Уніяцтва праз падтрымку дзяржавы і культурна-асветніцкую дзейнасьць паступова пашыралася сярод сельскага насельніцтва і гараджан, дробнай шляхты. Да пачатку XVIII яно стала самай масавай рэлігіяй у Княстве, значна дапамагло захаваць нацыянальныя адметнасьці беларускага народа. Перад падзелам Рэчы Паспалітай каля 70% усіх жыхароў Вялікага Княства былі ўніятамі і 6% праваслаўнымі. Уніяты адрозна ад русінаў праваслаўнага і каталіцкага веравызнаньняў былі найбольш устойлівыя да палянізацыі і русіфікацыі.

Паўстаньні і войны. Перамогі і страты

У чэрвені 1594 Севярын Налівайка заклікаў запарожцаў выступіць супраць польскага валадарства ва Украіне. Баркулабаўскі летапіс паведамляе, што ў лістападзе 1595 атрадамі Налівайкам быў захоплены Магілёў, мноства будынкаў было разбурана, многія жыхары забіты.

Севярын Налівайка. Марка пошты Украіны, выдадзеная ў 2011 г.

Увесну 1596 паўстанцы пры ўдзеле Яна Караля Хадкевіча былі разбітыя. Падчас кіраваньня Жыгімонта III Вазы адбылося некалькі вялікіх узброеных посьпехаў: перамогі пры Клушыне (1610), Хоціне (1621) і Смаленску (1611), а таксама нядоўгі захоп Масквы (1610-1612). У 1596 г. ён перанёс сталіцу дзяржавы з Кракава ў Варшаву.

Жыгімонт III Ваза (1566-1632) Вялікі Князь Літоўскі і Кароль Польскі (1587-1632). Ян Матэйка. Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1998 г.

У лістападзе 1592 г. у Стэкгольмскім замку памёр Юхан III. Жыгімонт вырашыў вярнуцца ў Швэцыю, каб каранавацца швэдзкім каралём. Але дынастычны канфлікт прывёў да трыццацігадовага стану вайны паміж Швэцыяй і Польшчай, а страх перад швэдзка-расейскім пагадненнем быў галоўным матывам усходняй палітыкі Жыгімонта III. Ён падтрымаў грамадзянскую вайну ў Расіі, дапамагаючы польскім магнатам у экспедыцыях Дзьмітрыя самазванца за царскую карону ў 1604-1609 гадах, а затым, у 1609 годзе, пачаць узброенае ўмяшаньне ў Маскву.

*Лжэдзьмітрый I. Марка пошты Анголы, выдадзеная ў 2000 г.
Амстэрдам, 1606 год. мал. П. Ёдэ.*

Надпіс на партрэце «Сапраўдны партрэт Вялікага Князя Масковіі, забітага сваімі ж падданымі 18 мая 1606 года» Пад партрэтам «Дзьмітрый Вялікі Князь Маскоўскі». Лжэдзьмітрый намаляваны з вусамі, у футравай шапцы з пярком і не падобны на ўсе іншыя свае партрэты.

У 1610 годзе сын манарха, каралевіч Уладзіслаў, быў абвешчаны царом, а гетман Ст. Жалкеўскі разбіў рускую армію пад Клушынам, палякі таксама занялі Маскву.

У жніўні-верасні 1612 Ян Караль Хадкевіч штурмаваў Маскву, але не прабіўся на дапамогу гарнізону. У 1613–1615 абараняў Смаленскае ваяводзтва ад расійскіх войскаў. У 1617–1618 узначаліў войска, якое пайшло з каралевічам Уладзіславам (фармальна царом Расіі з 1610) здабываць маскоўскі трон. Разам з украінскім казацкім войскам гетмана Пятра Канашэвіча-Сагайдачнага заняў Тушына.

Станіслаў Жалкеўскі заваёўнік Масквы і Ян Караль Хадкевіч пераможца з-пад Кірхольма. Марка пошты Польшчы, выдадзеная ў 1938 г.

Станіслаў Жалкеўскі і Ян Караль Хадкевіч – вялікія палкаводцы Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага. Паміж імі Герб Рэчы Паспалітай, пад нагамі павержання сымбалі Маскоўскага княства і Швэцыі. Аднак у 1612 годзе польскаму атраду абложанага Крамля прыйшлося капітуляваць. Перамір'е з Расіяй, заключанае ў Дывізіне ў 1619 годзе, паклала канец польскім намаганням за царскі прастол, але пакінула Смаленск пры Рэчы Паспалітай і рассунула межы польска-літоўскай дзяржавы далей за ўсё на ўсход у яго гісторыі. Але ўсе гэтыя авантурныя войны, якія вяліся толькі з нагоды асабістых плянаў Жыгімонта Вазы былі шкоднымі для Вялікага Княства. На першым у гісторыі Рэчы Паспалітай Надзвычайным Сойме ў 1613 г. у Варшаве дэлегаты з ВКЛ канстатавалі, што «Русь панесла страты, якіх ня ведала ўжо 200 гадоў». (Русь - маеца на ўвазе ВКЛ).

Ян Караль Хадкевіч (1560-1621).

Марка пошты Летувы, выдадзеная ў 2010 г.

Ян Караль Хадкевіч (1560 – 24 верасня 1621, Хоцін) – вайсковы і дзяржаўны дзеяч Вялікага Княства Літоўскага. Гетман Вялікі Літоўскі (1605), ваявода Віленскі (1616). Адзін з самых таленавітых вялікалітоўскіх палкаводцаў 17 стагоддзя. У 1596 удзельнічаў у падаўленьні паўстання Налівайкі (1595–1596).

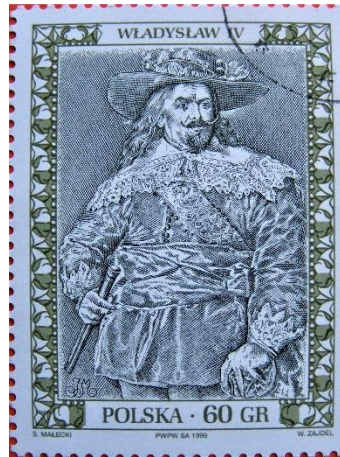

Бітва пад Хоцінам (1867), Юзэф Брант (1841-1915). Нацыянальны музей, Варшава. Блёк пошты Летувы, выдадзены ў 2021. Сумесны выпуск Летувы, Польшчы і Украіны. На першым пляне на белым кані гетман Ян Караль Хадкевіч.

У вайну Рэчы Паспалітай са Швэцыяй (1600–1629) вызначыўся ў бітве пад Кокенгаўzenам (1601), Дорпатам (1603), Белым Каменем (1604) і асабліва ў бітве пад Кірхгольмам (1605), дзе перамог з меншымі сіламі. У 1621 узначаліў літоўскае, польскае і казацкае войска супраць туркаў і крымскіх татар. У час пераможнай Хоцінскай бітвы памёр.

У грамадзе ад 1627 Жыгімонта III Вазы хіба ўпершыню афіцыйна згадваецца Белую Русь, як частку ВКЛ: «в том часе і іншыя некаторыя в Белой Русі места наші... небошчыка отца Юсафа Кунцевіча, архіепіскапа полоцкаго, зневажать почалі».

19 красавіка 1632, зрабіўшы знак крыжа на чале сына, Жыгімонт III Ваза памёр. А цар Міхаіл Раманаў разам Швэдзкім каралём Густавам Адольфам ужо рыхтавалі сумесны ўдар па Рэчы Паспалітай. Маскоўская армія рынулася захопліваць гарады і вёскі ВКЛ. 4 верасня 1633 пад Смаленск прыйшла армія новаабранага Караля і Вялікага Князя Ўладыслава IV. 25 лютага 1634 Маскоўская армія капітулявала, што пераможна завяршыла вайну.

Уладыслаў IV Ваза (1595-1648), Кароль Польскі і Вялікі Князь Літоўскі (1632–1648).

Шэраг каралёў і князёў польскіх (1890-92). Ян Матэйка (1838-93).

Марка пошты Польшчы, выдадзеныя ў 1999

Уладыслаў IV Ваза (1595-1648) кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1632–1648), які не цяпеў прымусу ў справах веры, зняў ранейшую напругу «Артыкуламі супакаення рэлігіі грэцкай», распрацаванымі камісіяй праваслаўных у 1632 г. і пацверджанымі канстытуцыяй Сойму 1633. Дзяржава вярнула правы і рэлігійную свабоду праваслаўнай царкве, афіцыйна прызнаўшы яе герархаў, дазволіўшы будаваць храмы, шпіталі, школы, ствараць друкарні. Але «залаты спакой» аказаўся нядоўгім, пратрываўшы толькі адно дзесяцігодзьдзе. У канцы кіравання Ўладзіслава Вазы (1648) распачалося вялізнае паўстаньне. Разьвязаньнем праблемы магло б паслужыць ператварэньне Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў у Рэч Паспалітую Трох Народаў палякаў, літвінаў і ўкраінцаў. Але гэтага не адбылося. Сьмерць Караля і Вялікага Князя супала з пачаткам вялікай крызы Рэчы Паспалітай. Залаты век адышоў у гісторыю...

Магчыма апавяданьні марак не пераканалі, чаму 16 стагодзьдзе называюць Залатым Векам Вялікага Княства. Але паслухаем далей... і параўнаем. Бясспрэчным зьяўляецца тое, што гэты пэрыяд быў сапраўдным Залатым Векам нашай Роднай русінскай прабеларускай Мовы. На гэтай мове размаўлялі і паны і сяляне, пісаліся і друкаваліся дакумэнты і кнігі, навуковыя працы і мастацкія творы... Яна панавала ня толькі ў Вялікім Княстве, але яе намагаліся ведаць далёка па-за межамі ў іншых краінах. На вялікі жаль больш ніколі на нашай Радзіме наша Мова ўжо ня мела і не мае такога ўжытку і павагі...

Liavon Karpovich: Autumn. Prosperity. The highest power (XVI century – first half of the XVII century)

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 50-104, www.sakavik.net)

Abstract. The magazine "Culture. Nation" continues Mr. L. Karpovich's historical stories about our homeland, based on postage stamps. This time the author provides a detailed description of events in the Grand Duchy of Lithuania, especially concerning the 16th and 17th centuries. The discussion focuses on the activities of such prominent figures as A. Jagiellonczyk, Sigismund I the Old, F. Skaryna, Sigismund Augustus, S. Batory, K. Ostroski, Sigismund Vasa, J. K. Khadkevich, and on such events as the Battle of Orsha, the issue of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania, the Lublin and Brest Unions, the Livonian War, the Reformation and the Counter-Reformation.

Лявон Карпович: Осень. Процветание (XVI ст. – первая половина XVII ст.)

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 50-104, www.sakavik.net)

Аннотация. Журнал «Культура. Нация» продолжает серию исторических рассказов Л. Карповича о нашей родине, основанных на почтовых марках. На этот раз автор подробно описывает события в Великом княжестве Литовском, особенно что касается 16-го и первой половины 17 столетий. Речь идет о деятельности таких выдающихся деятелей, как А. Ягеллончик, Сигизмунд I Старый, Ф. Скорина, Сигизмунд Август, Стефан Баторий, К. Острожский, Сигизмунд Ваза, Я. К. Хадкевич, а также о таких событиях, как Оршанская битва, издание Статута Великого княжества Литовского, Люблинская и Брестская унии, Ливонская война, Реформация и Контрреформация.

Пётра Мурзёнак: Што будзем?

Анатацыя. Аўтар робіць спробу разабрацца, якой будзе наша радзіма ў будучыні – ці яна застанецца цывільнай рускамоўнай дзяржавай “лукашэнкаўскага тыпу”, ці будзе паглынутаай агрэсіўнай Расіяй, ці нарэшце беларусы здолеюць рэалізаваць нацыянальную ідэю – апошняю шукаюць, але да гэтага часу яна выразна нават не акрэслена. На падставе аналізу тэорыі і практыкі нацыянальнага будаўніцтва абмяркоўваюцца форма і змест нацыянальнай дзяржавы, а таксама як непрыёмальныя варыянты існавання беларускай краіны, так і магчымасць рэалізацыі ідэі “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі, якой бы ўтапічнай яна для многіх не выдавалася.

У прафесіяльным асяроддзі, адны беларускія гісторыкі і этнографы, хаця і спрачаюцца аб ступені завершанасці працэса станаўлення беларускай нацыі, усё ж лічаць, што беларусы сфармаваліся як маладая нацыя ў пачатку XX стагоддзя, поруч з літоўцамі, украінцамі, латышамі; другія ж сцвярджаюць аб незакончанасці гэтага працэса. Трэція кажуць толькі пра значную этнічную і гістарычную базу для развіцця і станаўлення нацыі і лічуць, што беларусы існуюць як патэнцыйная, але яшчэ не рэалізаваная нацыя. Сярод беларускай эліты ўзніклі палемікі, часта пессымістычнага характару, адносна абмежаванага ўжывання мовы і ўмоў існавання беларусаў як нацыі ў будучыні (С. Законнікаў; Я. Максімюк; В. Марціновіч; В. Акудовіч).⁷³ Ставілася нават пытаньне аб магчымасці існавання беларускай культуры ў рускамоўным асяроддзі?!

У дадатак, хтосьці можа заўважыць, што зараз мы жывём у новым сьвеце, дзе пануюць працэсы глабалізацыі і таму пытаньне аб нацыі і нацыянальнай дзяржаве для Беларусі несучаснае і магчыма запозненае. Відаць, што такая розная ацэнка дыктуецца сучаснай сітуацыяй і пагрозамі, якія перашкаджаюць хаця б адчуваць нацыю як рэальнасць – страхі аб страце незалежнасці і суверэнітэту, катастрофічнае моўнае пытаньне, уціск расійскай «масс-культуры», адсутнасць сапраўднай, не дэкларатыўнай дзяржаўнай падтрымкі развіцця беларускасці, параза нацыянальна-дэмакратычнай Рэвалюцыі-2020.

⁷³ Законнікаў С. Падмурак нацыі. Свободные новости плюс, 12 кастрычніка 2012. Максімюк Я. Мова «старэйшага брата». Радыё «Свабода», 12 чэрвеня 2012. Марціновіч В. Нацыя білінгва (да спрэчкі Вячоркі з Максімюком). Радыё «Свабода», 2 ліпеня 2012. Акудовіч В. В. Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці)/Акудовіч Валянцін. — Мн.: Логвінаў, 2007. — 216 с.

Дык што і хто сёння будзе? Так атрымоўваецца, што ў рэальнасці Лукашэнка будзе рускамоўную цывільную дзяржаву. Тое, што рускамоўную – то для любога чалавека відавочна, што гэта так. Па-першае, з-за таго, што большасць насельніцтва пастаўлена ў такія ўмовы (з часоў “мураўёвых-панамарэнкаў-мазуравых-машэравых”), што не можа выкарыстоўваць родную мову (адзін з асноўных элементаў, які вызначае любую нацыю) – няхай сабе, дапусьцім, і першую з дзвюх дзяржаўных – бо ў ёй няма неабходнасці. Дзяржава не праводзіць рэальную палітыку двухмоў’я, а маючы ў якасці асноўнага эканамічнага партнёра ўсходняга агрэсіўнага суседа заўжды выкароўстае рускую мову, спасылаючыся на “або” ў розных законах. Па звестках Інфармацыйна-аналітычнага цэнтры пры прэзідэнце Беларусі на пачатку 2019 года беларускай мовай дома карыстаецца не болей 3% насельніцтва. Усё больш беларусаў дома размаўляюць па-руску – 59% у 1999 годзе, 71% – у 2019 годзе.

А вось сказаць у поўнай меры аб тым, што Беларусь гэта цывільная дзяржава – нельга – бо любыя тэарэтычныя мадэлі такой дзяржавы ўсё ж прадугледжваюць і прызнаюць этнічны кампанент і культуру этнаса, які складае аснову нацыі. Парадаксальна, лукашэнкаўская ўлада выдушвае ў краіне ўсё што расьце беларускае і нават фізічна ізалюе сьвядомых беларусаў – праз турмы і праз вымушаную эміграцыю. Такім чынам, правы беларусаў – нацыяўтваральнага этнаса – не прымаюцца да ўвагі. Можна нават казаць аб сьвядомым этнацыдзе беларусаў. Падобна на тое, што курс узяты на паступовы ўваход “в русский мир» – “пуціністы” з таго боку даўно гатовы.

Відавочна, што сцэнару “мягкай каланізацыі” спрыяе, вольна ці нявольна, і курс на яднаньне з Расіяй, узяты Лукашэнкам на самым пачатку яго абраньня прэзідэнтам, курс, які абцяжарвае развіцьцё краіны. Залежнасьць эканомікі Беларусі ад Расіі вельмі высокая – каля 50% беларускага экспарту і імпарту завязана на Расію (каля 90% экспартуемага мяса і малака ідзе ў Расію, каля 95% паставак нафты ў Беларусь ідзе з Расіі). Тое балансаваньне, паміж эканамічнымі прэферэнцыямі, якія імкнецца дасягнуць Лукашэнка ад Расіі, і той вымушанай палітычнай платой за іх, вельмі небясьпечнае. І не толькі таму, што Беларусь прывязана да расійскіх прыродных рэсурсаў і яе эканомікі – многія краіны знаходзяцца ў падобным узаемазалежным стане, напрыклад, Канада і ЗША, дзе эканамічныя і палітычныя стасункі цывілізаваныя і раўнапраўныя. Справа ў тым, што Лукашэнка, забяўляючы вярхушку Расіі, выпіснуў з краіны амаль усе сьвядомыя беларускія сілы, па крайняй меры, задушыў актыўнасьць нацыянальна-сьвядомай эліты, якая яшчэ спрабуе штосьці здзейсніць – цяпер ужо ў асноўным з-за мяжы. Відавочна, ён перастараўся, бо ў значнай ступені спаліў масты для магчымага адступленьня і выкарыстаньня “беларускай” карты. Хаця, па-сапраўднаму, каб разыграць такую карту, яму варта было пачынаць яшчэ 25 гадоў таму назад.

Непрыймальным з’яўляецца стан грамадзянскай супольнасьці, якая з самага пачатку кіраваньня Лукашэнкі з 1994 года пачала прыціскацца ў Беларусі – забароны для прэсы,

палітычных рухаў, незалежных грамадскіх арганізацый, з’яўленне палітзьявольных. У выніку, па паказчыку дэмакратыі [Democracy Index](#) Беларусь займала 153 месца ў 2023 (137 ў 2018; 141 ў 2012) і ўваходзіла у групу краін з аўтарытарным рэжымам; па паказчыку свабоды прэсы Reporters without borders – не свабодная – 167 месца ў 2024 (153 у 2019; 155 у 2012); па паказчыку эканамічнай свабоды - рэпрэсаваная - 153 месца са 184 краін у 2023 (104 у 2019; 150 in 2014), і па паказчыку свабоды [Freedom in the World](#) – не свабодная (2024, 2019, 2014). Можна таксама канстатаваць, што ў 2022 годзе грамадскі рух у выніку рэпрэсій быў поўнасьцю ліквідаваны. Цікава, што сітуацыя ў Расіі зараз па многіх асpekтах нагадвае Беларусь.

Калі да Рэвалюцыі-2020 можна было казаць аб існаваньні ў краіне двух асноўных ідэялогій – праўладнай-неосавецкай і нацыянальна-сьвядомай, то зараз нацыянальна-сьвядомая ідэялогія ў асноўным апынулася разам з яе носьбітамі ў вымушанай эміграцыі. Відавочна, што яе уплыў з-за мяжы на працэсы нацыянальнага будаўніцтва будзе даволі неэфектыўным. Кіруючая ж эліта ўмацоўвае ўладу ўнутры краіны з дапамогай рэпрэсій, на зьнешнім рынку спрабуе забяспечыць незалежнае ад Расіі прыняцьце рашэньняў, і так выглядае, будзе працягваць працаваць у нацыянальным будаўніцтве па мадэлі цывільнай, рускамоўнай дзяржавы. Надзея на тое, што ў гэтым працэсе будзе ўдзельнічаць беларускае насельніцтва пакуль што адкладзена на няпэўны тэрмін.

Непрыёмальныя варыянты існаваньня беларускай краіны

Раней мы абгрунтоўвалі чатыры магчымыя варыянты будучыні Беларусі,⁷⁴ сярод якіх першыя два з’яўляюцца найбольш рэальнымі, небясьпечнымі і звязаны з паглыненьнем Беларусі Расіяй: першы варыянт (1) - калі Беларусь будзе заставацца ў тым жа стане ў якім яна ёсьць сёньня - то такі сцэнар абавязкова скончыцца паглыненьнем краіны Расіяй; другі (2) - “дабравольна” патрапіць “в русский мир” і надоўга стаць калоніяй Расіі ці адным з суб’ектаў РФ. Іншыя больш спрыяльныя варыянты – гэта перспектыўныя варыянты - стаць сябрам ЕС (3) ці спрабаваць выйсьці з-пад расійскага кантролю праз (узброеную) нейтральнасьць краіны з паступовым далучэньнем да чалавечай цывілізацыі, якая прыйдзе на зьмену сучаснай з новымі каштоўнасьцямі і павагай вялікіх дзяржаў да праў і свабод малых і сярэдніх краін (4). Ёсьць яшчэ адзін малаверагодны і амаль фантастычны варыянт - утварэньне Чарноморска-Балтыйскай асацыяцыі дзяржаў – Польшчы, Беларусі, Прыбалтыкі, Украіны, Чэхіі, Славакіі і нават Еўрапейскай часткі Расіі (пасля яе распада).

⁷⁴ Piotra Murzionak Belarus: Prospects of a Middle Power. Lexington Press, Lanham, Boulder, New-York, London, 2022, Table E.1, p.248.

Тое, што пагроза для Беларусі ідзе з усходу (як у XIV-XVIII ст. з боку Масковіі-Расіі), падцвярджаецца як сучаснай палітыкай пуцінскай Расіі, так і рэальнымі фактамі ваеннага і эканамічнага падпарадкавання Беларусі агрэсіўнаму суседу, пагроза ад якога цягнецца з часоў Залатой Арды. Заявы прэзідэнта Расіі Пуціна, што такія краіны як Украіна і Казахстан не існавалі – яркія таму сьведчаньні. Распад СССР, дзье расійска-чачэнскія вайны і расійска-грузінская война, падзеньне міжнароднага аўтарытэту, умацаваньне самастойнасьці былых савецкіх рэспублік і страта Расіяй уплыву на пост-савецкія краіны прывялі кіраўніцтва Расіі да неабходнасьці дэманстрацыі сілы, якую яно вырашыла ўжыць да сваіх бліжэйшых суседзяў. Прыкладам таму ёсць працяг ваеннай агрэсіі супраць Украіны, пачынаючы з 2014 г.

Што тычыцца Беларусі, то з боку Расіі ідзе «нябачна-бачная» мяккая каланізацыя - эканамічная і культурная вайна супраць Беларусі. І гэта нягледзячы на зьнешнюю «саюзна-расійскую» абалонку, якая запяспечваецца не толькі ў рамках Саюзнай дзяржавы, Мытнага і Еўразійскага саюзу, а цяпер магчыма будзе і ў рамках Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (заява Пуціна пасля яго візіта ў Мінск у маі 2024). Ідзе не толькі эканамічная вайна, а прамое ўцягненьне Беларусі Расіяй у вайну супраць Украіны (фактычна ў III-ю сусьветную вайну, хаця Лукашэнка «бажыцца», што беларусы ваяваць не будуць... бо надыходзяць чарговыя выбары?). Наступствы вайны пакуль цьмяныя – ад паразы Расіі – і тады Лукашэнка хутчэй за ўсё зьнікне са сцэны, да паразы Украіны – і рэальныя варыянты паглыненьня Беларусі Расіяй стануцца фактам.

Зараз мала хто прыпомніць пра такія фіна-угорскія плямёны як меря, весь, мяшчэра, мурома. Яны былі асіміляваны ўсходнімі славянямі ў XI-XII ст. (першая хваля асіміляцыі), што прыходзілі з Наўгародчыны і Дняпра на землі Паўночна-Усходняга Краю Кіеўскай Русі, утварыўшы ў далейшым вялікарускі этнас і маскоўскую дзяржаву. У наш час, на тэрыторыі Расіі паступова асімілююцца ці зьнікаюць цэлыя народы, у асноўным угора-фінскія, на землях, на якіх і пачыналася Масковія (пры гэтым трэба адзначыць значны прырост народаў Паўночнага Каўказа). Так, паводле апошніх перапісаў 1989, 2002, 2010 і 2021 гг. у параўнаньні з даваенным часам (перапісы 1926 і 1939 гг.) у некалькі разоў зменьшылася колькасць мардвінаў, карэлаў, вепсаў, іжорцаў, няма натуральнага прыросту насельніцтва Чувашыі, Комі, Удмурціі. Без сумневу адыгрываюць тут сваю ролю як русіфікацыя, так і прамое залічэньне прадстаўнікоў розных народаў у катэгорыю «вялікаросаў». Беларусі засталася зрабіць паўкрока, каб патрапіць у кацёл «русскога мира», растварыцца ў ім і зьнікнуць так, як зьніклі шматлікія фіна-угорскія і цюркскія народы.

Калі казаць пра зьнешні фактар, то зьмяншэньне ўплыву Расіі заўжды выклікала пад'ём нацыянальнага руху на Беларусі (як і на іншых акраінах імперыі) і было б жаданым. Рэалізацыя нацыянальнай ідэі за апошнія 100 гадоў ў Беларусі эпазнала спрыяльныя і неспрыяльныя перыяды, якія паслядоўна зьмянялі адзін аднаго (I-я і II-я сусьветныя

войны, беларусізацыя, калектывізацыя, тэрор і рэпрэсіі, аднаўленьне гаспадаркі пасля войнаў, перыяды хрушчоўскай адлігі і брэжнеўскага застою, гарбачоўская перабудова, распад Расійскай імперыі ў 1917 годзе і СССР – у 1990 годзе). Па нашых разьліках, спрыяльныя перыяды доўжыліся агулам толькі 21 год са 100 гадоў усталяваньня сучаснай беларускай дзяржаўнасьці (1918-2018). І хоць гэтыя перыяды былі непрацяглымі, аднак, як падчас іх, так і ў неспрыяльныя перыяды заўжды знаходзіліся нацыянальныя сілы – нацыяналісты, якія працягвалі змагацца за нацыянальную ідэю.⁷⁵ Асабліва спрыяльнымі гэтыя перыяды былі менавіта пасля развалу Расіі і СССР (1918-1930, 1991-1995).⁷⁶ Іншымі словамі, спрыяльныя гістарычныя перыяды для Беларусі прыпадаюць на той час, калі беларусы па розных прычынах знаходзіліся ў адносна меншай залежнасьці ад Расіі. Не аспрэчваючы само разьвіцьцё грамадства ў 20-м стагоддзі ў галіне адукацыі, культуры, прамысловасьці, тэхналогій – тое, што ў асноўным назіраецца і ў іншых краінах як непазбежны паступовы працэс разьвіцьця агульнай чалавечай цывілізацыі – значны час можна ў цэлым характарызаваць як неспрыяльны ў адносінах да будаўніцтва незалежнай беларускай нацыі.

Аднак, на нашу думку, спадзеўкі каго-небудзь на развал Расіі, зьмены там улады ці нават разьлік на падтрымку Расіі (напрыклад, пры ўмове ўсталяваньня міру ў цяперашняй вайне) павінны быць адкінутыя. Па той прычыне, што Расія, па сваёй прыродзе, ніколі не прызнае самастойнага разьвіцьця як Украіны, так і Беларусі.

Хістаньні кіраўніцтва Беларусі ад дэкларатыўнага жаданьня ўмацоўваць нацыянальную дзяржаву і мову да братаньня з рускім мядзведзем да добрых вынікаў не прывядуць. Калі кіраўнік Беларусі лічыць кіраўніка Расіі сваім родным братам, то гэта яго асабістая справа. Зыходзячы з хрысьціянскіх пастулатаў, усе людзі на зямлі браты і сёстры. Аднак, калі старэйшы брат лічыць, што малодшы брат павінен сылепа выконваць ягоныя загады, то чакаць добрых адносін паміж імі не прыходзіцца. Навошта нам такая радня? Але і вырвацца кіруючай эліце з пасткі, пабудаванай Прэзідэнтам Лукашэнкам, вельмі складана і патрабуе рашучых крокаў.

Ёсьць розныя меркаваньні беларусаў пра адносіны да Расіі. Так, на старонках “Нашай Нівы” (9.06.2016) можна прачытаць, што *“Расейцы — гэта нашыя суседзі, руская мова*

⁷⁵ Пётра Мурзёнак. Ад Беларускага этнаса да Беларускай Народнай Рэспублікі. “Культура. Нацыя”, красавік 2024, 5-21.

Kipel, V., & Kipel, Z. (1988). Byelorussian statehood: Reader and bibliography. New York: Byelorussian Institute of Arts and Sciences, с. 303-367.

⁷⁶ Пётра Мурзёнак: Шляхі да нацыянальнай дзяржавы. Наступны перыяд разьвіцьця нацыянальнай ідэі будзе спрыяльным. Мінск, “Кнігазбор”, 2016, 184-191.

— гэта таксама наша мова, як бы хто ні рабіў выгляд, што яна нам ёсць чужой. ...Расейцы — культурна не чужыя людзі сучаснаму беларусу.” Можна было б і пагадзіцца, што расейцы і іх мова ў нейкім сэнсе не чужыя. Але ж і не родныя - адназначна! Але ж і агрэсіўныя! Так, Расія – блізкая нам геаграфічна (еўразійская суседка, ніякая нават не сястра), але зусім не блізкая па сваёй ментальнасці (бо мы еўрапейская краіна).

*Хай іншыя шыкуюць у карэце
за еўразійскай клячай,
наш шлях на захад -
ва ўлоньне матчына.*

Мы – не “рускія са знакам якасці”, ці нават – «аднолькавыя», як кажа А. Лукашэнка, а проста мы розныя, і шляхі ў нас мусяць быць адрознымі, а сябраваць трэба з усімі суседзямі. Аднак, такая рознасць дае падставы народу Беларусі на асобнае існаванне, без каланіяльнай залежнасці і прымусу з боку еўразійскай цывілізацыі. Частка нашай агульнай Заходне-рутэнскай цывілізацыі, Украіна, спрабуе сёння праз вайну вырвацца з палітычнага, эканамічнага і духоўнага уплыву з боку Расіі. Ці ўдасца Беларусі, маючай з Украінай вельмі падобны лёс, абараніцца ад паглынання “рускім мірам”? Дзе тыя лепшыя шляхі?

Дзёве нацыянальна-вызвольныя вайны, якія вёў чачэнскі народ з Расіяй, скончыліся тым, што чачэнцаў цяпер у свеце ў асноўным прадстаўляюць як тэрарыстаў, у лепшым выпадку сепаратыстаў. Нацыі ў Расіі паводле Канстытуцыі не маюць права на самавызначэнне, таму відаць забойствы людзей маленькай нацыі нікога не кранаюць як у самой Расіі, так і на Захадзе. Трэба нагадаць, што падчас чачэнскіх войнаў загінулі каля 200.000 мірных грамадзян (з іх каля 40 тыс. дзяцей) і каля 20.000 расійскіх вайскоўцаў. Вынікам гэтых войнаў, нягледзячы на такія ахвяры, не сталася самавызначэнне чачэнскай нацыі і дзяржавы. Нешта падобнае распачата і адбываецца ў нас на вачах ва Украіне.

Ці ёсць гэтыя прыклады насыцарожваючымі для беларусаў? Што наперадзе? Ці апынемся мы ў хаосе “Дзікага свету” ці вынырнем з-пад еўразійскага гнёту ў променах вартаснай нацыі?

*Як мінулі калым,
Так мінём і “суседства” –
Пад паглядам касым
Не знікае шляхецтва.*

Што становіць кожная беларусам тэорыя і практыка нацыянальнага будаўніцтва?

Няма ніякага сумневу, што нацыянальныя дзяржавы раней і цяпер з'яўляюцца асноўнымі дзеючымі інстытутамі ў міжнародных адносінах. І працэс будаўніцтва нацый ніколі не спыняўся. Калі стагоддзе таму назад у свеце налічвалася менш за 60 дзяржаў, то сёння іх амаль 200 (193 краіны-сябры ААН і 2 краіны-назіральнікі – the Holy See and the State of Palestine). Мы не ўпэўнены ці стане Еўрапейскі Саюз адзінай дзяржавай, і таксама цяжка паверыць у тое, што глабалізацыя прывядзе калі-небудзь да сітуацыі (прышло на розум), падобнай на тую аб якой марыў камуніст Макарка Нагульнаў, які рыхтаваўся да сусветнай рэвалюцыі і вывучаў англійскую мову (“Поднятая целина,” М.Шолохов):

«Я коммунист, так? В Англии тоже будет советская власть? Ты головой киваешь, значит будет? А у нас много русских коммунистов, какие по-английски гутарют? То-то и есть, что мало. А английские буржуи завладели Индией, почти половиной мира, и угнетают всяких чернокожих и темнокожих. Что это за порядки, спрашивается? Произойдет там советская власть, но многие английские коммунисты не будут знать, что такое есть классовая вражда в голом виде, и с непривычки не сумеют с ней как следует обойтись. Вот тогда я попрошусь к ним поехать, поучить их и, как я ихний язык буду знать, то приеду и сразу в точку: «Революшён у вас? Коммунистишён? Бери, ребята, капиталистов и генералов к ногтю!»⁷⁷

Такая расійская версія глабалізацыі на самой справе рэалізоўвалася ў 80-90-я гады мінулага стагоддзя – аб чым сведчыць як існаваньне сацыялістычнага лагера, так і наяўнасьць дзесяткаў краін “Глобальнага Поўдня”, якія таму “лагеру” спачувалі і бачылі сваё выратаваньне ў ідэях сацыялізму. Можна нават сказаць, што часткова гэтыя ідэі разьвіваліся, аднак, канчаткова не ўсталяваліся з прычыны развалу СССР.

Прасуваньне Расіі ў цэнтр Еўропы, якое адбылося ў выніку падзелу сьвету пасля II-й сусветнай вайны, было даўнішняй марай класічных расійскіх еўразістаў: М. Трубецкой (1890-1938), Л. Карсавін (1882-1952), П. Савіцкі (1895-1968), Г. Вернадскі (1887-1973), Р. Якабсон (1896-1982), П. Шувчынскі (1892-1985).

Ідэялогія еўразіянізма, заснаваная рускімі эмігрантамі ў 20-х гадах мінулага стагоддзя, прадугледжвала існаваньне і пашырэньне Расійскай імперыі – як мінімум. Больш шырокія задачы прадугледжвалі абсорбцыю і асіміляцыю Еўропы - асіміляцыю заходняй цывілізацыі, якая была «ў духоўным распадзе», і ўтварэньне Славянскай імперыі (Мікалай

⁷⁷ <http://sholohov.lit-info.ru/sholohov/proza/podnyataya-celina/1-glava-xxxii.htm>

Данілеўскі; 1822-1875; Г.Вернадскі).⁷⁸ Хаця ідэі класічных еўразістаў не знайшлі падтрымкі ў тагачасным СССР, але яны ў рэшце рэшт былі вельмі ўсцьцешанымі, пабачыўшы, што Еўразія-Расія-СССР пашырылася пасля II-й сусьветнай вайны аж да сярэдзіны Еўропы, г.зн. фактычна адбывалася рэалізацыя іх ідэй.

Мы лічым, што Еўразійская\Расійская цывілізацыя, утвораная ўсходнімі славянамі праз асіміляцыю вялікаросаў са шматлікімі народамі падчас першай (IX-XII ст.ст.) і другой (XIII-XIX ст.ст.) хваляў асіміляцыі,⁷⁹ заўжды праяўляла свае агрэсіўныя намеры, што відавочна было як раней (да XIX ст.), так і ў мадэрны час (XX ст.) - праз захоп краін Усходняй і Цэнтральнай Еўропы пасля II-й сусьветнай вайны, так і цяпер падчас сучасных войнаў супраць Чачні, Грузіі, Украіны. Але мы спадзяёмся, што Украіна, з дапамогай цывілізаваных краін, вытрымае гэтую навалу і адчыніць новую эру ў барацьбе добра са злом і ва ўсталяваньні больш-менш справядлівага парадку ў цывілізаваных адносінах між дзяржавамі.

Калі ж заходнія краіны, і ў першую чаргу ЗША, здадуць Украіну, то на вуліцах гарадоў сьвету мы пабачым “лікуючую рускую п’янь”, услаўляючую фашысцкую Расію і перамогу злачынца Пуціна. А Еўразійская цывілізацыя працягне свой шлях на Захад (*пессымістычны сцэнар*).

Пасля развалу СССР новыя краіны - быўшыя рэспублікі СССР - распачаўшы будаўніцтва нацыянальных праектаў, апынуліся ў складаным становішчы, бо паняцці нацый і этнічных груп у СССР былі сьцэрты да ўзроўня “савецкага чалавека”, ды й самі нацыі мэтанакіравана перамешваліся падчас такіх праектаў як засваеньне цаліны, Сібіры, будаўніцтва прамысловых гігантаў. Працэсы будаўніцтва новых дзяржаў у былых савецкіх рэспублік праходзяць па рознаму, бо на тое ёсць шмат аб’ектыўных і суб’ектыўных прычын: розныя гісторыя і імкненьне да самавызначэньня нацый, эканамічныя “разрывы” на тэрыторыі былога СССР, ну і не без гэтага - палітычны, эканамічны і культурны ўплыў Расіі.

⁷⁸ Nikolaj Ya. Danilevsky, *Rossija I Evropa* (Moscow: Institut russkoj tsivilizatsii, 2011), 494, www.rusinst.ru/docs/books/N.Ya.Danilevskii-Rossiia.i.Evropa_2.pdf; George A. Vernadsky, *History of Russia*, 6th Ed. (New Haven: Yale University Press, 1968).

⁷⁹ Мурзёнак П. Усходне славянская беларуска-украінская цывілізацыя. Гіпотэза і факты. *Часонік «САКАВІК»*, №3, верасень 2013, с. 40-61.

Murzionak P. “Evidence for Belarusian-Ukrainian Eastern Slavic Civilization.” *Comparative Civilizations Review*. No 73: Fall, 2015, 51-76.

Тым не менш, прадстаўнікі нацыянальных элітаў былых савецкіх рэспублік пры распрацоўцы мадэляў нацыянальнага будаўніцтва бралі ў аснову этнічны кампанент.⁸⁰ Нават тыя даследчыкі, што лічаць, што для нацыянальнага будаўніцтва важным з’яўляецца палітычны, а не этнічны кампанент,⁸¹ разглядалі тытульную этнічную нацыю як аснову для дзяржаўнага будаўніцтва. Хоць новыя пост-савецкія дзяржавы былі этнічна неаднароднымі, асабліва такія як Казахстан і Латвія, дзе доля этнічных тытульных нацый была крытычна малой [39.7% казахаў у 1989 годзе; 71.0% (!) - у 2024 годзе; 52% латышоў у 1989 годзе; 62.4% - у 2023 годзе), але дамінуючыя ў іх эліты рашуча заявілі аб будаўніцтве нацыянальных дзяржаў.

У Беларусі ж вырашэнне пытання аб нацыянальным будаўніцтве па сёняшні дзень застаецца амаль такім жа, як і ў былым СССР, г. зн. нявырашаным, калі казаць аб этнанацыянальнай або этнакультурнай дзяржаве. Яно і не можа быць вырашаным бо ў кіраўніцтве краіны знаходзіцца чалавек, сьветапогляд якога цалкам несумяшчальны з вырашэннем нацыянальнага пытання. Дзіўна, але ў асноўных прынцыпах развіцця РБ гаворка нават ідзе пра тое, што «у краіне ажыццяўляецца паслядоўны курс па фарміраванню ідэялогіі беларускай дзяржавы, крышталізацыі беларускай нацыянальнай ідэі» пад лозунгам “За моцную і квітнеючую Беларусь!” Незразумела толькі, што канкрэтна маецца на ўвазе пад “крышталізацыяй”. 30 год пры ўладзе, а Лукашэнка ніяк не можа сфармуляваць нацыянальную ідэю (у 2024 годзе зноў прызначыў камісію, каб “вырашыць” нарэшце гэту праблему – ці не запозна ўзяўся?!).

Стаўшы незалежнай краінай развіццё беларускасці на самай справе не з’яўляецца прыярытэтам у дзяржаўным будаўніцтве. Дзе беларускія школы, садочки, навучальныя ўстановы? Больш таго, за шырмай дэкларацый ажыццяўляецца палітыка дэнацыяналізацыі і нават этнацыду беларусаў. З другога боку, відавочна, што без удзелу

⁸⁰ Sabikenov C. National and people's sovereignty. What is the difference? // Mysl. 1994. N. 4.- Сабікенов С. Национальный и народный суверенитет. В чем отличие? // Мысль.- 1994. № 4.- С.

Hallik K. Ethnopolitical Conflict in Estonia.” In Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analysis. NY, 1996, pp. 87-108.

Smootha S. The model of ethnic democracy. European Centre for minority issues (ECMI). 2001, Paper #13, pp.1-95.

Vebers E. LatvijasValstsunetniskasminoritates. Riga: Latvijas Zinatnu akademijas, 1997, 158. (цыт. па P. Kolsto, chapter 2).

⁸¹ Motyl A. Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism. New York: Council of Foreign Relations Press, 1993, 217 p.

дзяржавы збудаваць нацыянальную дзяржаву немагчыма. Краіна ідзе па нейкаму свайму, “асобнаму шляху” развіцця, які не мае выразнага нацыянальнага азначэння на будучыню. Добра было б, каб апроч «крышталізацыі беларускай нацыянальнай ідэі» наша краіна мела яшчэ і нацыянальны твар.

Для пашырэння ведаў пра гісторыю, культуру і традыцыі сярод насельніцтва Беларусі патрэбен час, і гэты час будзе значна больш працяглым, бо народнай асветай дзяржава не займаецца – больш таго, як цяпер, перашкаджае «беларусізацыі беларусаў». Такі востры парадокс. Відавочна, што без змены ўлады Беларусь апускаецца ў змрочныя часы, як эканамічна, так і ментальна, і нацыянальна.

Калі змены не адбудуцца, то грамадства будзе ўяўляць сабой дэнацыяналізаваную і дэбеларусіфікаваную цывільную дзяржаву. Русіфікацыя, якая пачалася 200 гадоў таму назад, працягваецца ў Беларусі да гэтага часу. Сучасны ўрад Беларусі, эксплуатауючы усходні вектар знешняй палітыкі, які заснаваны на нео-савецкай ідэялогіі, пакідае ў загоне развіццё сваёй нацыі, вынікам якой з’яўляецца ўсё большая асіміляцыя беларусаў у расійскую палітыку і культуру.

Калі звярнуцца да дыскутуемых тэорый аб паходжанні нацый, то трэба адзначыць два асноўныя напрамкі па якіх ідуць спрэчкі. Частка даследчыкаў-мадэрністаў (прымардыялісты) лічыць, што нацыі гэта патэнцыяльныя палітычныя ўтварэнні, якія толькі чакаюць адпаведнага моманту, каб нарадзіцца (E.Gellner, M.Hechter).^{82,83} Іншыя ж (пераніялісты) сцвярджаюць, што нацыі заўжды будаваліся на падставе сваіх этнічных і культурных кампанентаў (A.Smith).⁸⁴

Зараз для разумення новых узаемаадносін паміж дзяржавамі (дапусцім, у рамках Еўрасаюза) ці паміж рэлігіямі, якія дзейнічаюць па-за межамі нацыянальных дзяржаў, уводзяцца паняцці супер-дзяржаў, цывільных дзяржаў,⁸⁵ альбо палітычных нацый.⁸⁶ Напрыклад, такія новыя ўзаемаадносіны разглядаюцца ў адной з трох мадэляў

⁸² E. Gellner Nations and nationalism. Cornell University Press. 1983, 150pp.

⁸³ M. Hechter *Containing Nationalism*. *European Sociological Review*, Volume 16, Issue 3, September 2000, 323–325, <https://doi.org/10.1093/esr/16.3.323>

⁸⁴ A.D. Smith *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell Publishing, 1986, 312 pp.

⁸⁵ Walby S. *The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Politics in a Global Era*. *Sociology*, 2003, Volume 37(3): 529–546.

⁸⁶ Ingram A. *The once and future european nation-state in: Questioning Ireland: Debates in Political Philosophy and Public Policy*. Dublin, 2000, pp 51-72.

нацыянальнага будаўніцтва – мадэлі цывільнай дзяржавы, прапануемай Р. Брубакерам.⁸⁷ Фактычна ідзе размова аб пераходзе ад этнічнай, культурнай нацыі да цывільнай, палітычнай нацыі. Магчыма, што для ўсталяваўшыхся нацыянальных дзяржаў (напрыклад, для Англіі ці Францыі) гэта і дапушчальна, бо яны ўжо прайшлі ў сваім развіцці перыяд нацый-дзяржаў, мелі свой нацыянальны твар і «накрасаваліся». Для Беларусі ж, на маю думку, гэты працэс не завершаны і мусіў бы адбыцца.

У гэтым плане было б вельмі цікава мець адказ і на пытаньне, а ці Беларусь адразу інтэгруецца ў глабальныя працэсы ў якасці цывільнай дзяржавы ці будзе мець у сваім развіцці перыяд нацыянальнай этнічнай дзяржавы? З аднаго боку можна казаць аб тым, што Беларусь спазьнілася ўсталяваць сябе як нацыянальная дзяржава. У той час, калі ў XIX стагоддзі ўтвараліся новыя нацыянальныя дзяржавы, Беларусь знаходзілася пад расійскай акупацыяй і беларускі нацыянальны рух знаходзіўся толькі ў пачатку свайго развіцця.⁸⁸

З другога боку, падаецца, што яшчэ ёсць падставы для ўвасаблення гэтай ідэі. S. Walby (2003) лічыць, што ў эру глабалізацыі нацыянальная дзяржава ўяўляецца больш міфічнай, чым рэальнай. Усё ж аўтар канстатуе, што добрым прыкладам нацыянальнай дзяржавы з’яўляюцца ЗША (пачынаючы з канца XIX стагоддзя), а таксама нацыянальныя дзяржавы, невялікія і этнічна гамагенныя, якія развіваюцца ў кароткім прамежку часу пасля распаду імперый, уключаючы Савецкую імперыю.

Характарызуючы працэсы нацыянальнага будаўніцтва на пост-савецкай прасторы, Р. Брубакер абмяркоўвае тры магчымыя мадэлі: 1. Мадэль цывільнай дзяржавы – дзяржавы грамадзян і для грамадзян, незалежна ад іх нацыянальнай прыналежнасці (этнічнасці); 2. мадэль двух- ці многанацыянальнай дзяржавы – дзяржавы двух ці многіх этнакультурных нацый; 3. гібрыдная мадэль, дзе дзяржава разумеецца як нацыянальная, але ў той жа час, як дзяржава ў якой перавага не аддаецца дамінантнай этнічнай групе; грамадзянам меншасцяў пры тым гарантуюцца не толькі роўныя правы, як грамадзянам гэтай дзяржавы, але і абарона ад асіміляцыі пры выкананні іх нацыянальных праектаў. З большага, для характарыстыкі сёняшняй Беларусі магла б падыходзіць толькі першая мадэль, а не другая і ні трэцяя. Аб якой нацыянальнай дзяржаве можна размаўляць у краіне ў якой «беларусы – гэта тыя ж самыя рускія, толькі са знакам якасці» ці «аднолькавыя», у якой прэзідэнт і чыноўнікі краіны толькі час ад часу размаўляюць на роднай мове. Але ж справа не толькі ў мове?

⁸⁷ Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

⁸⁸ M. Hroch European Nations: Explaining Their Formulation. London, 2015.

Мы прытрымліваемся таго, што рэальнае будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы адпавядае трэцяй гібрыднай мадэлі. Гэта спалучае як правы нацыянальных меншасцяў, так і правы нацыяўтваральнага этнасу - беларусаў, і адпавядае як прынцыпу ўключнасці, так і ўсеагульнай дэкларацыі правоў чалавека (ААН), за якую ў 1948 годзе прагаласавалі 48 краін (8 краін устрымаліся, уключаючы з СССР, які быў прадстаўлены тады РСФСР, Беларускай ССР і Украінскай ССР). А ці мог тады СССР галасаваць “за”? – у Дэкларацыю ж былі ўключаны палітычныя правы грамадзян!

Формы і змест нацыянальнай дзяржавы

Такім чынам, мы лічым, што найбольш адпавядальнай для будучай Беларусі ёсць трэцяя гібрыдная мадэль нацыянальнай дзяржавы, дзе дзяржава разумеецца як нацыянальная, але ў той жа час, як дзяржава ў якой перавага не аддаецца дамінантнай этнічнай групе. Гэтай мадэлі ў пэўнай меры адпавядае адна з 4 канцэпцый існавання беларускай нацыі, прапанаваных А.Казакевічам (2011).⁸⁹

На падставе аналізу артыкулаў, прысвечаных пытанням нацыянальнага будаўніцтва, аўтар вызначыў чатыры версіі ці канцэпцыі існавання беларускай нацыі. Ад пераважнасці таго ці іншага кампанента, які ляжыць у падмурку такога будынку гэта - этна-культуральная (ethno-cultural), культурна-палітычная (cultural-and-political), дзяржаўна-палітычная (state-and-political), і руса-цэнтрычная (russo-centrism) канцэпцыі. Дзяржаўна-палітычны канцэпт, на думку А.Казакевіча, пачаў развівацца з 2003 года, калі была прынята беларуская дзяржаўная ідэялогія. Яна прыйшла на змену руска-заходнему канцэпту, якой прытрымліваўся кіраўнік Беларусі падчас стварэння Саюзнай дзяржавы ў часы Ельцына. Дзяржаўна-палітычны канцэпт з’яўляецца вядучым у краіне як па аб’ёму праводзімых акцый, так і па ахопу, і падрымцы насельніцтва. Г. Туміловіч (2013)⁹⁰ разглядаючы праблему беларускай ідэнтычнасці адзначыла, што пад уплывам асобы кіраўніка краіны адчуванне «*коллективного одиночества*» *и определяет во многом форму, в которой развивается сегодня национальное белорусское сознание*. Сапраўды, “савецкі сьветапогляд” А.Лукашэнкі ёсць вызначальным у гэтым працэсе.

Мы не абмяркоўваем сур’ёзна канцэпцыю русо-цэнтрызма, якая ў асноўным заснавана на трыадзінстве трох усходне-славянскіх народаў, крытыка якога была дадзена намі не

⁸⁹ Kazakievic A. Concepts (ideas) of the Belarusian Nation since Gaining Independence (1990-2009). Belarusian Political Science Review, 2011, #1, 47-68.

⁹⁰ Tumilovich, Belarusian Identity: Key factors and controversies. Magazine «March», №1, in March 2013, s.30-52. Тумілович Г. Белорусская идентичность: ключевые факторы и спорные моменты. Часопис «САКАВІК», №1, сакавік 2013, с.30-52.

аднойчы. У той жа час, мы лічым, што культурна-палітычная канцэпцыя выдзелена аўтарам даволі штучна. Гэта канцэпцыя па сваёй ідэялогіі на нашу думку з'яўляецца лагічным працягам і можа быць лёгка ўключана ў этна-культуральную канцэпцыю, калі прыняць да ўвагі прынцып інклюзіўнасці, які ў спалучэнні з этнічна-культуральным канцэптам (у аснове якога ляжыць аўтэнтычная культура) будзе адпавядаць сучасным поглядам на будаўніцтва нацый.

Мы не зусім згодны з аўтарам, што этна-культурная канцэпцыя маргіналізуецца. Ён жа сам паказвае, што колькасць артыкулаў прысвечаных нацыянальным канцэптам (этна-культурнаму і культурна-палітычнаму) складаюць абсалютную большасць у параўнанні з дзяржаўна-палітычным або руссо-цэнтрычным канцэптамі. Як сцвярджае F. Burkhardt (2015),⁹¹ які фактычна падтрымлівае прапанаваныя А.Казакевічам канцэпты, этна-культуральны канцэпт па свайму патэнцыялу найбольш моцны.

Такім чынам, з прапанаваных канцэптаў будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы можна вылучыць два асноўныя канцэпты ці ідэялогіі, дзяржаўна-палітычны канцэпт, які мы характарызуем у сваёй працы як будаўніцтва цывільнай рускамоўнай дзяржавы А.Лукашэнкам (што адпавядае рэальнай сітуацыі ў краіне), і этнічна-культуральны канцэпт або паводле нашай характарыстыкі – канцэпт этнанацыянальнай дзяржавы (якая, на нашу думку, мае быць пабудаванай у перспектыве і якая можа сур'ёзна падтрымлівацца нацыянальна-свядомымі сіламі). Падаецца, што падобныя азначэнні існуючых рэальнасцяў даволі дакладна адлюстроўваюць сітуацыю, якім бы штучным такое падзяленне не здавалася. На гэтым шляху бачыцца перспектыўная будучыня нашай краіны. У дадатак, трэба ўяўляць, што Беларусь мусіла б перажыць у сваім развіцці гістарычны перыяд да канца сфармаванай нацыянальнай дзяржавы і адной з прычын для гэтага з'яўляецца тое, што Беларусь не можа будаваць дзяржаву на аснове толькі культурнай мадэлі ці цывільнай, рускамоўнай мадэлі, як гэта робіцца цяпер. Чаму так думаецца? Бо і ў адным, і ў другім выпадку паглынаны беларускай дзяржавы “рускім мірам” з'яўляецца непазбежным. Рана ці позна пры такіх мадэлях такая пагроза будзе рэалізавана.

Прадстаўленыя мадэлі ня ёсць адзінымі і канчатковымі. Прэм'ер-міністр Канады Ж. Трудо бачыць канадскую нацыянальную ідэнтычнасць, заснаваную на агульных

⁹¹ Burkhardt F. Concepts of the Nation and Legitimation in Belarus. Research Gate, November 2015, p.148-171. <https://www.researchgate.net/publication/291972672>

каштоўнасьцях, а не на этнічных, рэлігійных, гістарычных ці геаграфічных кампанентах.⁹² Так падаецца, што ў беларусаў пакуль што няма такой нацыянальнай ідэі, якая была б заснавана на падобных прынцыпах. Канешне, канадзкая ідэнтычнасьць “на каштоўнасьцях” толькі задэкларавана, хаця ў краіне шмат робіцца, каб пазбавіцца расавых, рэлігійных і іншых супярэчнасьцяў, якія перашкаджаюць развіццю канадзкаму грамадству.

Беларусам, яшчэ трэба зрабіць шмат чаго, каб пазбавіцца негатыўных комплексаў, звязаных з неталерантнымі адносінамі беларусаў да людзей іншых расаў, рэлігійных канфесій, паводзін.⁹³ Адночы, хтосьці з маіх чытачоў папракнуў мяне і не пагадзіўся з гэтымі высновамі бо традыцыйна лічыцца, што беларусы і міралюбівыя, і талерантныя. Аднак, паводле апытання праведзенага Лабараторыяй Новак і Беларускага інстытута стратэгічных даследаванняў у 2010 годзе (*BelarusDigest*, 08-02-2013), беларусы не такія ўжо і талерантныя як гэта ўяўляецца. 46% беларусаў лічыць, што трэба абмежаваць прыток замежных працоўных у краіну. Па сваіх адносінах да прадстаўнікоў іншых рас Беларусь прыналежыць да групы ўсходнееўрапейскіх краін, якія значна адрозніваюцца па сваёй талерантнасці ад заходнееўрапейскіх. Толькі нязначная частка беларусаў згодна бачыць у сваіх сем’ях мусульманаў (16%) ці габрэяў (41%) (для параўнання ў нарвежцаў гэты паказчык складае 82% і 95%, адпаведна) (Pew search, 2015-2017). Паводле міжнароднай дасьледчай кампаніі [Gallup](#), у рэйтынгу краінаў, якія найлепш ставяцца да прыняцця мігрантаў, Беларусь займае 111-е месца з 138 краін (2017). Паводле дасьледавання арганізацыі Satio за 2016 год, толькі 5,9% беларусаў [лічаць](#) сябе талерантнымі, і толькі 21,2% гатовыя жыць разам з людзьмі, якія гавораць на іншай мове.

Прыведзеныя лічбы вынік толькі тэарэтычных меркаванняў беларусаў, бо яны зараз пражываюць (2019) у амаль абсалютным асяроддзі славянскага насельніцтва (беларусы – 84.9%, расіяне – 7.5%, палякі – 3.1%, украінцы – 1.7%; разам 97.2%). Складана ўявіць, што вынікі апытання адносна “беларускай талерантнасці” былі б лепшымі, калі дапусціць у рэальнасьці, што прадстаўнікі другіх рас складаюць хаця б 15% ад агульнай колькасці насельніцтва РБ і жывуць побач. Беларусы дэманструюць таксама значную нецярпімасць да нетрадыцыйных рэлігій, да людзей нетрадыцыйнай сексуальнай арыентацыі. Больш за 60% беларусаў падтрымліваюць крымінальны пераслед гомосексуалаў і толькі 6% згодны на тое, каб геі мелі тыя ж самыя правы, што і астатнія грамадзяне краіны. Толькі

⁹² Justin Trudeau Common Ground: A Political Life. One world Publications, 2017, 368 pp.

⁹³ Пётра Мурзёнак Беларусь і ментальнасьць цывілізаваных краін. У зб. Трансфармацыя ментальнасьці грамадзян Беларусі ў кантэксце выклікаў XXI стагоддзя”, Мінск, лістапад 2013; у часопісе “Сакавік”, №4, сьнежань 2013.

16% беларусаў супраць заключэння шлюбу паміж людзьмі адной сексуальнай арыентацыі (Pew search, 2015-2017).

У выпадку міграцыі ў краіну новых пасяленцаў «нетутэйшых нацыянальнасцяў» пагроза ксенафобных настрояў будзе вырастаць. Роль дзяржавы і нацыянальнай эліты ў забяспечанні роўнасці правоў для прадстаўнікоў усіх меншасцяў, г.зн. следаванне прынцыпу ўключнасці, надзвычайная. Неталерантнасць і ксенафобія, якія часта прыпісваюць «нацыяналістам» (я бы тут паправіў – “правым нацыяналістам”), павінны быць пад пільнай увагай і кантролем з боку нацыянальнай эліты. Што ўжо тут казаць пра выпадкі ксенафобіі ў асяроддзі беларусаў у замежжы, азначаныя ў кнізе? Пераход міжнацыянальнай мяжы можа вясці да сур'ёзных наступстваў.

Хаця ў Беларусі няма бачных супярэчлівых адносін паміж асноўнымі канфесіямі, праваслаўнай і каталіцкай, аднак, у той жа час 57% беларусаў выступаюць за абмежаванне распаўсюду такіх рэлігій як Харе Крышна ці Буддзізм. У прынцыпе, непрыёмальнасць беларусамі «незнаёмых» рэлігійных напрамкаў (не беручы пад увагу экстрэмальныя) не адпавядае Дэкларацыі правоў чалавека. Дадайце непрыёмальную пазіцыю дзяржавы, якая афіцыйна аддае перавагу праваслаўю - у краіне – прапаведуецца ідэя, што Беларусь – праваслаўная краіна, хаця насамрэч доля праваслаўных веруючых сярод усяго насельніцтва не перавышае 50%.⁹⁴

І нарэшце сумна вядомыя вынікі рэферэндума 1996 г. пра адмену смяротнай кары – 80.44% беларускага насельніцтва сказалі тады “не” яе адмене. Нерэпрэзэнтатывае апытанне на Радыё “Свабода” (*кастрычнік 2013*), якое мае больш падрыхтаваную групу слухачоў (маладую, адукаваную), суцяшае толькі крыху – пераказваючы 56% за адмену смяротнага пакарання. Сярод прыхільных напрамкаў для паляпшэння ментальнасці беларусаў, апроч такіх пастаянных і галоўных як веданне мовы і гісторыі, трэба вызначыць як мінімум змаганне за адмену смяротнага пакарання. Да разумення апошняй праблемы цывілізавання краіны ішлі дзесяткі гадоў. Але для беларусаў гэта не значыць, што астатнія праблемы менш важныя, і што іх трэба адкласці на пазней. Непавага да свабод шэрагу катэгорый людзей не можа спрыяць умацаванню нацыянальнай свабоды.

У той жа час суцяшае тое, што беларусы бліжэй да заходнееўрапейцаў у вызначэнні суадносін іх культуры да іншых культур – толькі 42% беларусаў прызначылі сваю культуру вышэйшай за іншыя, тады як, напрыклад, у Расіі і Балгарыі гэты паказчык быў 69%, Грэцыі (89%), Грузіі (85%) (Pew search, 2015-2017). У цэлым, можна адзначыць, што

⁹⁴ Пётра Мурзёнак Шляхі да беларускай нацыі. Царква і нацыя. Мінск, “Кнігазбор”, 2016, 236-246; <https://www.worldatlas.com/articles/religious-beliefs-in-belarus.html>

беларусы яшчэ недастаткова талерантныя да прадстаўнікоў іншых рас, рэлігій, сексуальных меншасцяў. Аднак, беларусы па многіх гэтых паказчыках не моцна адрозніваюцца ад народаў іншых еўрапейскіх краін. Выхаваньне новых умоў суіснаваньня розных нацыянальнасцяў у сучасных нацыянальных дзяржавах патрабуе часу для адукацыі насельніцтва ў адпаведнасьці з прынцыпамі ўключнасьці.

Беларусь яшчэ мае шанец для будаўніцтва сапраўднай нацыянальнай дзяржавы. Але час вельмі абмежаваны – вакно магчымасьцяў, на наш погляд, звужаецца. Аб гэтым сьведчаць прыклады нядаўніх рэферэндумаў аб незалежнасьці – Квебеку ад Канады (1995) і Шатландыі ад Вялікабрытаніі (2014). Правінцыя Квебэк (былая Новая Францыя) была захоплены брытанцамі ў 1763 годзе, а Шатландыя падпісала дамову з Англіяй аб утварэньні Каралеўства Вялікабрытаніі ў 1707 годзе (хаця супраціў аб'яднаньню працягваўся да 1746 г.). Рэферэндумы праведзеныя ў Квебеку і Шатландыі праз 251 год і 307 гадоў пасля аб'яднаньня-захопу далі наступныя вынікі – 51% і 55.7% апытаных людзей, адпаведна, не падтрымалі ідэю аб незалежнасьці. Магчыма і таму, што сучасныя ўрады і Канады, і Вялікабрытаніі падтрымліваюць нацыянальную ідэнтычнасьць удзельнікаў рэферэндумаў (французкая мова – дзяржаўная ў Канадзе нараўне з англіійскай і нават мае перавагу пры прыёме на працу, у Шатландыі – дзейнічае свой парламент і ў хадзе адрозных ад агульнадзяржаўных свае фунты стэрлінгаў).

Калі казаць пра Беларусь, то яна да гэтага часу не скарыстала дадзеныя ёй магчымасьці ў атрыманьні поўнай незалежнасьці ад усходняга суседа, а прайшло ўжо 220 гадоў пасля падпарадкаваньня беларусаў Расійскай імперыі (Польшча і Літва атрымалі незалежнасьць ад Расіі праз амаль 120 гадоў пасля трэцяга раздзелу Рэчы Паспалітай ў 1794 годзе). Можна меркаваць, калі праводзіць гістарычныя паралелі з Квебекам і Шатландыяй, то краіна мае для сапраўднага нацыянальнага будаўніцтва яшчэ 30-50 год. У іншым выпадку, калі сучасны стан рэчаў ня зменіцца, то ня будзе з кім пра гэта нават размаўляць – беларусы стануць часткай “русского мира”. Перспектыва для роднай мовы атрымаць статус дыялекта рускай мовы – «астраханский, вологодский, костромской... белорусский диалекты» – значна вырасьце.

Нацыянальна-дэмакратычная рэвалюцыя-2020 пацярпела паразу і калі накопіцца патэнцыял для наступнай – невядома. Таму, можна канстатаваць, што тэарэтычныя шансы будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы, якія меліся да рэвалюцыі значна зьменшыліся. Відавочна, што такое будаўніцтва не можа быць рэалізавана ў бліжэйшыя дзесяцігоддзі бо патрабуе сур'ёзнай кансалідацыі і асьветы насельніцтва РБ, якое на сёньня ўяўляе ўсё ж толькі патэнцыйную, не моцную нацыю, і безумоўна, што гэта будзе зусім немагчыма без удзелу самой дзяржавы. Нават калі ўявіць, што раптам улада зьменіцца ці нават павернецца да вырашэньня пытаньняў рэальнага, не дэкларатыўнага нацыянальнага будаўніцтва (калі ласка, не блытайце з будаўніцтвам цывільнай дзяржавы), то гэта таксама патрабуе не менш часу і высылкаў. Варыянт палітычных зьмен, якія будуць

вынікаць з унутраных прычын у самой краіне, зусім не выключаецца, але ён здаецца пакуль малаверагодным.

На жаль у Беларусі зараз няма ўмоў для змены ўлады дэмакратычным шляхам і, адпаведна, змены мадэлі развіцця Беларусі. Таму, падаецца, што вырашэнне нацыянальных пытанняў мусіць адбывацца адначасова са змаганьнем за стварэнне умоў для правядзення справядлівых, празрыстых і дэмакратычных выбараў у дзяржаўныя інстытуты усіх узроўняў. Кожны прыклад нацыянальнага будаўніцтва ўнікальны, а нацыянальнае будаўніцтва ў Беларусі з’яўляецца двойчы ўнікальным – беларусы мусяць выканаць да канца свой абавязак – дарабіць тое, што не было зроблена ў недалёкім мінулым у XX ст. – стварыць моцную нацыю, і па-другое, дастасаваць працэс будаўніцтва нацыі да сучасных тэндэнцый.

Таму, можна лічыць, што тэарэтычная верагоднасць пабудовы этнакультурнай, нацыянальнай дзяржавы ў Беларусі існуе, нягледзячы на тое, што баланс фактараў уплыву на нацыянальную свабоду ў Беларусі, на нашу думку, скіраваны ў адмоўны бок. Ключавымі фактарамі, якія могуць змяніць рух вагаў у станоўчы бок з’яўляюцца перш за ўсё ўнутраныя фактары, а менавіта разуменне насельніцтва, прадпрымальнікаў, кіраўніцтва дзяржавы ў важнасці ўмацавання нацыянальнай свабоды. Адным з вырашальных фактараў з’яўляецца асвета насельніцтва. Многае будзе залежыць ад волі нацыянальных і патрыятычных сіл, ад іх трываласці, выпрацоўкі тэорыі і шляхоў яе рэалізацыі.

Падтрымка насельніцтвам нацыянальнай ідэі недастатковая (у лепшым выпадку 20-25%). Пакуль што на пытанне аб нацыянальнасці “беларус”, нягледзячы на сваю ў большасці рускамоўнасць, станоўча адклікаецца 84.9% грамадзян Беларусі, што паводле Ч. Мілаша можна было б называць “нацыянальным кетманам”, калі б гэта было праўдай.⁹⁵ Пытанні развіцця нацыі застаюцца выключна задачамі для нацыянальнай эліты.

Нягледзячы на многія абмеркавання недахопы і перашкоды і істотную крытыку, мы, да нядаўняга часу, лічылі, што шанс будаўніцтва поўнаўартаснай нацыі і этнанацыянальнай

⁹⁵ Czeslaw Milosz, *The Captive Mind* (published online June 16, 2015) 28, accessed February 27, 2021, https://issuu.com/bouvard6/docs/milosz_-_the_captive_mind. Кетман (араб.) азначае «хаваць, утрымліваць» «Шыіты. . . не толькі дазваляюць, але і наўпрост абавязваюць сваіх аднадумцаў, якія жывуць у краіне, дзе шыіты пераследуюцца, хаваць свае перакананні, рабіць выгляд і ўголос выказвацца, быццам яны не шыіты”.

дзяржавы заўжды заставаўся. Гэта надзея базавалася на: незалежнасці і суверэннасці, якую мела РБ, высокай нацыянальнай аднароднасці насельніцтва (84.9% беларусы), наяўнасці незначнай па колькасці, але актыўна працуючай за мяжой і на радзіме нацыяналай эліты, даволі істотнай долі насельніцтва (на нашу думку каля 20-25%), якая спачувае ці можа падтрымаць ідэі, скіраваныя на ўмацаванне нацыі, узрастаючай колькасці інфармацыйных рэсурсаў, на спрыяльных знешніх умовах, тэарэтычных доказах магчымасці будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы ў пост-мадэрны перыяд.

Гэтыя надзеі рэзка зменшыліся пасля паразы Рэвалюцыі-2020, пасля разгрому арганізацый грамадзянскай супольнасці і ад'езду за мяжу соцён тысяч актыўных, нацыянальна-свядомых беларусаў. Тым не менш, падаецца, што пры адпаведных умовах – а менавіта пры павароце да нацыянальнага, беларускага - яшчэ магчыма трансфармацыя цывільнай рускамоўнай дзяржавы ў этнанацыянальную дзяржаву. Відавочна, што не адразу яна станеца беларускамоўнай, але, так думаецца, патэнцыял для таго каб гэта здарылася - ёсць.

цывільная дзяржава + нацыянальны твар = этнанацыянальная дзяржава

Ці можна будзе павярнуць сітуацыю ў правільным накірунку залежыць ад многіх фактараў, але, на нашу думку, найперш ад аднаго важнага знешняга фактара, а менавіта ад зыходу вайны – выйграе Украіна?! – Беларусь будзе мець больш шансаў, калі ж не?! – то, на жаль – прамая дарога ў РФ. Гэта суровая рэальнасць.

Нейтральнасць або ідэя “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі

Гэты нарыс выдзелены спецыяльна – таму што я прытрымліваюся ідэі нейтральнай Беларусі, як магчымай форме існавання краіны і беларускай нацыі. Ідэя нейтральнасці закладзена ў “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” (як абмяркоўвалася вышэй). Больш дэтальна гэта ідэя таксама прадстаўлена ў двух маіх кнігах: “Шляхі да беларускай нацыі”, глава – Нейтральнасць па форме і беларускасць па духу (2016) і “Belarus: Prospects of a Middle Power”, chapter 13 – Neutrality by Form and Content, and Europeanism by Spirit (2022). У гэтым нарысе, я удакладняю гэту ідэю і хачу напачатку прадставіць формулу яе рэалізацыі, якая прадугледжвае тры асноўныя этапы:

***абмеркаванне ідэі нейтральнасці ў грамадстве →
усталяванне ўзброенай формы нейтральнасці →
уваход у сістэму калектыўнай (еўрапейскай) сістэмы бяспекі***

За ідэю нейтральнасці мяне крытыкуюць многія сябры-беларусы, і асабліва украінцы, якія, маючы досвед украінскай нейтральнасці, зараз абараняюцца ад расійскага агрэсара, каб выжыць як нацыя – бо ніхто іх не абароніць апроч саміх сябе. Хаця... магчыма і вайны той не было – калі б Украіна была ў НАТО – як то прапісана ў Канстытуцыі краіны. Тым не менш, я пакуль што прытрымліваюся ідэі нейтральнасці Беларусі, нягледзячы на вельмі складаныя і цяжкія абставіны, якія склаліся наўкол і ўнутры Беларусі. Прапанаваная ідэя не супярэчыць еўрапейскаму накірунку развіцця краіны, прынятаму Канстытуцыйнай Радай III-га склікання і Офісам С.Ціханоўскай – наша ідэя толькі вызначае іншы магчымы сцэнар далучэння да Еўропы. Такая дарога можа быць даволі доўгай, але і прамы шлях у ЕС значна карацейшым наўрад ці будзе. Мне ў тое не верыцца, як не верыцца і большасці беларусаў – 51% з іх не разлічваюць, што Беларусь зможа патрапіць у ЕС нават праз 15 гадоў.⁹⁶

Але ўсё ж, на чым грунтуецца ідэя “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі, якая для многіх можа падавацца занадта ідэальнай і нерэальнай? Па-першае, на працягу даволі доўгага перыяду, пачынаючы з 90-х, беларусы, на маю думку, не аддавалі яўнай перавагі усходняму, заходняму ці нейтральному (або асобнаму) напрамку у развіцці краіны. Больш таго, можна было заўважыць паступовую тэндэнцыю пашырэння прыхільнікаў асобнага шляху, і ў прыватнасці, аб гэтым сведчаць апытанні, праведзеныя Беларускім інстытутам стратэгічных даследаванняў (BISS, 2015) – паводле іх, колькасць прыхільнікаў незалежнай Беларусі па-за ўсякімі саюзамі пакрысе і паступова ўзрастала: у 2010 г. – 20.4%, у 2011г. – 29.3%, у 2013 г. – 30.9%, у 2015 г. – 31.1%. Такім чынам, 10 гадоў таму амаль траціна беларусаў стаяла за нейтралітэт. У нашы дні гэта тэндэнцыя нават узмацнілася - за тое, каб Беларусь выконвала нейтралітэт у знешняй палітыцы выступаюць 58% беларусаў;⁹⁷ 47% моладзі таксама выступае за нейтралітэт.⁹⁸ А за саюз з ЕС ці з Расіяй выступаюць толькі чвэрць беларусаў.

Па другое. Мы прымаем да ўвагі тое, што гісторыя сярэдніх і малых па памерах краінаў сведчыць аб тым, што іх лёс заўжды вырашаўся Вялікімі дзяржавамі, асабліва пасля працяглых і разбуральных войнаў. Мы не ведаем, чым скончыцца вайна між Расіяй і Украінай, аднак, можна чакаць, што яна прывядзе да новага размеркавання уплываў Вялікіх дзяржаў на асобныя рэгіёны, а магчыма і на кантыненты, і да ўсталявання новых

⁹⁶ Ці шмат беларусаў хоча збліжэння з Расіяй? Вось што паказала апытанне.

<https://nashaniva.com/350525> Наша Ніва, 3 верасня 2024 года.

⁹⁷ Стала вядома, колькі жыхароў краіны лічаць, што Беларусь не павінна быць незалежнай дзяржавай. Наша Ніва, 24 сакавіка 2024 года. <https://nashaniva.com/338827>

⁹⁸ Новае даследаванне паказала, што большасць беларускай моладзі выступае або за нейтралітэт, або за ўступленне ў НАТО. Наша Ніва, 28 ліпеня 2023 года. <https://nashaniva.com/322695>

саюзаў альянсаў з Вялікімі дзяржавамі і сістэм калектыўнай бяспекі, як тое бывала раней у гісторыі сьвету (Вестфалія, 1648; Вена, 1815; Ліга Нацый, 1919-1920; ААН, 1945; АБСЕ, 1995).

У мінулым, такое размеркаваньне сканчалася каланізацыяй малых і сярэдніх краін. У наш час, калі каланіяльны век даўно скончыўся, Беларусь патэнцыйна можа апынуцца ў сферы ўплыву ЕС, ЗША ці нават Кітаю (пад Расіяй ужо даўно ходзіць). Паводле, Т.Шнайдэра, нацыянальныя дзяржавы, асабліва малыя і сярэднія, ніколі ў гісторыі не існавалі ў незалежным стане (за рэдкім выключэньнем). Таму стварыць нейтральнасьць для Беларусі - гэта магчыма нават больш цяжкая задача, чым патрапіць у ЕС і НАТО.⁹⁹ Калі паглядзець рэальна, то на фоне адсутнасьці нармальнага міравога парадку на зямлі, пры наяўнасьці многапалярнасьці развіцьця чалавецтва, малым і сярэднім дзяржавам цяжка знайсьці эканамічны ці ваенны “парасон”, якія б забяспечылі спакойнае развіцьцё іх грамадзян. Беларусь тут не выключэньне.

Знаходзячыся на лініі падзелу паміж Усходам і Захадам, беларуская дзяржава заўжды атрымывала спрыяльныя ўмовы для свайго развіцьця, калі суседнія дзяржавы знаходзіліся ў перыядзе ўнутраных разбоек ці разгубленасьці. Так адбывалася падчас абвяшчэньня незалежнасьці БНР у 1918 годзе (бо ішла I-я сусьветная вайна і грамадзянская вайна ў Расіі), тое ж было заўважна нават пры дзейнасьці беларускай адміністрацыі падчас II-й сусьветнай вайны (развіцьцё школьніцтва як вынік актыўнасьці БЦР ва ўмовах германскай акупацыі). Аб тым жа сьведчыць развіцьцё і адраджэньне беларускасьці ў 30-я і 90-я гады мінулага стагоддзя (як вынік слабасьці цэнтральнай расійскай улады).

Таму, мы маглі бы чакаць наступнае адступленьне Крамля ад Беларусі ў выніку паразы ў цяперашняй вайне Расіі з Украінай. Не маецца на ўвазе цынічнае чаканьне такой перамогі, а толькі канстатуецца як факт, што такое можа здарыцца, і ў такім выпадку, для Беларусі можа стацца чарговы спрыяльны момант у гісторыі. Мы ўлічваем пры гэтым тое, што сёньня многія беларусы ахвяруюць свае зьберажэньні на карысьць ЗСУ і на карысьць беларускіх падраздзяленьняў, якія дзейнічаюць на украінскім фронце, што дэмакратычныя сілы спрыяюць, праз палітычныя і дыпламатычныя механізмы, перамозе Украіны над агрэсарам, і нават тое, што беларускія войскі могуць быць часткай вызвольных высілкаў, якія паспрыяюць будаўніцтву новай Беларусі (па крайняй меры на першым этапе выкінуць дыктатара з крэсла, якое ён непачэсна займае).

Наш асобны шлях дыктуецца апроч усяго тым, што беларусы памятаюць свае еўрапейскія карані. Прымаючы да ўвагі, што пачынаючы ад Полацкага княства ў X-XI ст.ст. і да канца

⁹⁹ Мы не разглядаем усходні (расійскі) вектар увагуле, бо ён гібельны для беларускай нацыі.

XVIII-га стагоддзя, калі нас паглынула еўразійская цывілізацыя, беларусы жылі ў Еўропе – таму беларусам еўрапейская культура генетычна больш зразумелая і блізкая у параўнанні з расійскай культурай, якая ў наш час паступова выціскае з беларусаў нацыянальную свядомасць праз рускамоўную сістэму дзяржаўнай адукацыі. Няхай краіна невялікая па колькасці насельніцтва – але з гонарам, няхай няма каштоўных выкапняў – але ёсць цудоўныя працавітыя людзі, прыгожыя прасторныя лясы і шырокія багатыя палі. І тут найбольш важным павінна стаць паступовае ўсведамленне беларусаў, што яны жывуць у незалежнай і суверэннай еўрапейскай краіне. Так, калі пасля развалу СССР толькі 24% беларусаў былі прыхільнымі да сваёй незалежнай дзяржавы, а 69% беларускага насельніцтва лічыла сябе савецкімі людзьмі,¹⁰⁰ то паводле апошніх апытанняў – 77% беларусаў пагаджаюцца з тым, што Беларусь павінна быць незалежнай.¹⁰¹

Іншымі матывамі для асобнага, нейтральнага шляху ёсць нарастальная пагроза паглынання Беларусі Расіяй (праз ваенныя, эканамічныя, культуральныя шляхі, калі Расійская імперыя выжыве ў вайне), а з другога боку незацікаўленасць ЕС ў лёсе Беларусі праз свой няўстойлівы асабісты стан, выкліканы эканамічнымі крызісамі, міграцыйнымі працэсамі і тэразмам.

Стан нейтральнай дзяржавы быў прапісаны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь ад 1994 года – “Рэспубліка Беларусь ставіць за мэту зрабіць сваю тэрыторыю без’ядзернай зонай, а дзяржаву — нейтральнай” (Артыкул 18). Аднак, пад уплывам Крамля, так я мяркую, яго вассал, А. Лукашэнка выправіў гэты артыкул, які адмяняе палажэнне нейтральнасці і на зьмену яму прыходзіць невыразная фармулёўка адносна нейтральнасці – “Рэспубліка Беларусь выключае ваенную агрэсію са сваёй тэрыторыі ў дачыненні да іншых дзяржаў” (2022).¹⁰² Такое палажэнне як бы працягвае папярэдні нейтральны наратыў і ў нейкім сэнсе падтрымоўвае прапануемы намі стан узброенай нейтральнасці. Цікава, што гэта палажэнне было прынята на рэферэндуме ад 27 лютага 2022 года – праз 3 дні?!? пасля пачатку вайны Расіі супраць Украіны, і пры тым, што расійскія войскі (не беларускія) пайшлі на Чарнігаў і Кіеў з тэрыторыі Беларусі. Відаць “хітраван” Лукашэнка падсыцаліў саломку (новую Канстытуцыю) – бо, думаю, дакладна ведаў, што насельніцтва Беларусі будзе супраць такой вайны і супраць адпраўкі беларускіх сыноў ваяваць супраць украінцаў. Я не ўпэўнены, што А.Лукашэнка знаёмы з нашай канцэпцыяй Заходне-

¹⁰⁰ Titarenko L. Post-Soviet National Identity: Belarusian Approaches and Paradoxes. *Filosofija. Sociologija*. 2007. Т. 18, #4. p.86.

¹⁰¹ Стала вядома, колькі жыхароў краіны лічаць, што Беларусь не павінна быць незалежнай дзяржавай. Наша Ніва, 24 сакавіка 2024 года. <https://nashaniva.com/338827>

¹⁰² <https://president.gov.by/be/gosudarstvo/constitution>

рутэнскай (беларуска-украінскай) цывілізацыі, аднак, мяркую, што ён добра адчувае настроі беларускага насельніцтва ў дачыненні да несправеднай вайны, якую распачаў супраць украінцаў злачынец Пуцін.

На першы погляд ідэя нейтральнасці на сёняшні дзень выдаецца недасягальнай. Але чаму для малых і сярэдніх краін ідэя нейтральнасці ёсць такой прыцягальнай? Адказ на гэта пытаньне вельмі просты – нейтральнасць у першую чаргу марыцца людзьмі як мірнае і спакойнае жыццё.

На працягу апошніх стагоддзяў спробы ўрэгуляваць мірнае суіснаваньне дзяржаў і народаў, уключаючы з абмеркаваньнем пытаньняў нейтральнасці, заўжды рабілася пасля працяжных ваенных канфліктаў, якія прыносілі мноства ахвяраў. Так, паводле Вестфальскага пагадненьня, падпісанага 109 дэлегацыямі, мір у Еўропе разумеўся такім чынам, што да тых хто меў намер яго парушыць маглі ўжывацца ваенныя санкцыі. На Гаагскіх канфэрэнцыях (1899, 1907) Вялікія дзяржавы спрабавалі дасягнуць пагадненьняў, якія б гарантавалі мір і разбраеньне, уводзілі законы аб вайне і адказнасці за ваенныя злачынствы.¹⁰³

З другога боку, многія краіны імкнуліся ў сваёй зьнешняй палітыцы не ўдзельнічаць у войнах і трымалі стан нейтральнасці. Так, падчас I-й сусьветнай вайны нейтральны стан трымалі Албанія, Данія, Нарвегія, Нідэрланды, Швейцарыя, Швецыя, і зусім немалая краіна – ЗША. Адносіны да ідэі нейтральнасці значна зьмяніліся пасля I-й сусьветнай вайны і ўтварэньня Лігі Нацый як органа калектыўнай бяспекі, што можна адлюстараваць формулай, паводле якой “чым больш калектыўнай бяспекі, тым менш застаецца нейтральнасці” (цыт. па O.Bring).¹⁰⁴ Тым не менш, скандынаўскім краінам (за выключэньнем Швецыі) і Швейцарыі, як нейтральным краінам, было дазволена быць сябрамі Лігі Нацый. Зноў жа трэба адзначыць, што рашэньні ў Лізе Нацый прымаўся Вялікімі дзяржавамі (Вялікабрытанія, ЗША, Італія, Францыя) і голас малых дзяржаў мала хто ўлічваў.

Але дамовы, выпрацаваныя Лігай Нацый для ўсяго сьвету пасля I-й сусьветнай вайны, перасталі працаваць пры першай жа нагодзе, калі былі закранутыя інтарэсы адной з

¹⁰³ У Гаагскай канфэрэнцыі удзельнічалі прадстаўнікі 44 дзяржаў (Аўстра-Венгрыя, Аргенціна, Бельгія, Балгарыя, Балівія, Бразілія, Вялікабрытанія, Венесуэла, Гаіці, Гватэмала, Германія, Грэцыя, Данія, Дамініканская Рэспубліка, Італія, Іспанія, Кітай, Калумбія, Куба, Люксембург, Мексіка, Нідэрланды, Нікарагуа, Нарвегія, Асманская імперыя, Панама, Парагвай, Персія, Перу, Партугалія, Расія, Румынія, Сальвадор, Сербія, Сям, ЗША, Уругвай, Францыя, Чарнагорыя, Чылі, Швейцарыя, Швецыя, Эквадор, Японія).

¹⁰⁴ Ove Bring The concept of Neutrality: Origins and Challenges. From the Peace of Westphalia to the European Union. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.23.

Вялікіх дзяржаў. У 1935 г. Мусаліні напаў на Эфіюпію і здавалася б, што краіны-падпісанты мусілі б распачаць санкцыі супраць агрэсара. Аднак, многія краіны, і ў прыватнасці, традыцыйна нейтральныя краіны, адмовіліся гэта рабіць (Данія, Фінляндыя, Нідэрланды, Нарвегія, Іспанія, Швецыя і Швейцарыя). Ідэя нейтральнасці ўсё ж заставалася папулярнай - 21 краіна Лацінскай Амерыкі далучыліся да палітыкі нейтральнасці у 1936 годзе; падчас II-й сусветнай вайны нейтральнымі краінамі былі Ірландыя, Іспанія, Партугалія, Швейцарыя, Швецыя, і напачатку вайны, з 1939 па 1941гг., нават ЗША.

26 чэрвеня 1945г. на Канферэнцыі ў Сан-Францыска быў заснаваны новы орган міжнароднай бяспекі – Арганізацыя Аб’яднаных Нацый (ААН). На сёння ў ААН налічваецца 193 краіны. Нягледзячы на строгія палажэнні Статута ААН, яны, па-першае, не забаранялі нейтральным краінам далучацца да ААН, а па-другое, не спынілі імкненні шэрагу краін разглядаць палітыку нейтральнасці ўжо пасля таго як яны былі прынятыя ў склад ААН - да ААН далучыліся такія нейтральныя краіны як Швецыя (1946), Аўстрыя (1955), Фінляндыя (1955), Ірландыя (1955), Швейцарыя (2002). У той жа час, шэраг краін, стаўшы сябрамі ААН, аб’явілі сябе нейтральнымі пазней: Лаос у 1955 (сябра ААН) і ў 1955-1970 (стан нейтральнасці), адпаведна, Камбоджа – у 1955 і 1955-1970, Коста-Рыка – у 1945 і 1949, Мальта – у 1964 і 1980, Манголія – 1961 і 2015, Туркменістан – 1992 і 2015.

Але для краін, якія хацелі б працягваць палітыку нейтральнасці, узнікаюць супярэчнасці, выкліканыя неабходнасцю падпарадкавацца рашэнням Савета бяспекі ААН, калі рэч ідзе аб падтрымцы краін-ахвяраў. У такім разе, стан нейтральнасці несумяшчальны з сяброўствам у ААН і з сістэмай калектыўнай бяспекі.¹⁰⁵ Так, Швецыя мяняла палітыку нейтральнасці на палітыку няўдзелу у ваенных альянсах і праводзіла палітыку салідарнасці ў рамках ЕС.¹⁰⁶ Але пасля ўступлення Швецыі і Фінляндыі ў НАТО ў 2024 годзе абедзве краіны увогуле згубілі стан нейтральнасці.

Ідэя нейтральнасці ў разгар Халоднай вайны набыла новую сілу ў сувязі з утварэннем Руху недалучэння (1961). Не жадаючы прымаць бок заходняга ці савецкага блоку шматлікія краіны, уключаючы такія рэгіянальнымі краінамі-лідэрамі, як Індыя, Інданэзія, Егіпет, Югаславія, заявілі аб правядзенні палітыкі недалучэння. Такая палітыка прадугледжвае ўзаемную павагу да тэрытарыяльнай цэласнасці і суверэнітэту, ненападу, неўмяшаньне

¹⁰⁵ Н.Е.С. Asp Introductory word. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.12.

¹⁰⁶ Rune Müller The Law of Neutrality-Obstruction or Completion to the System of Collective Security? Juridiska fakulteten vid Lunds universitet, 2013 (рэферат дысэртацыі, Швецыя). <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=3798876&fileId=3814859>

ва ўнутраныя справы, роўнасьць і ўзаемную выгаду, мірнае суіснаваньне. На сёняшні дзень Рух недалучэньня налічвае 120 краін. Сябрам гэтай арганізацыі з’яўляецца і Беларусь – адзіная еўрапейская краіна (1998).

Такім чынам, ідэя нейтральнасьці, прадыхавана жаданьнем малых і сярэдніх народаў – а) вырвацца з пад ціску Вялікіх дзяржаў і ўзначальваемых імі блокаў; б) быць свабоднымі, незалежнымі і жыць у міры. Аднак, гэтыя памкненьні знаходзіліся ў супярэчнасьці з агрэсіўнай геапалітыкай Вялікіх дзяржаў на працягу доўгага гістарычнага перыяду. Інстынктыўна асноўная маса людзей адчувае, што ў гэтай ідэі ёсьць свая справядлівасьць і надзея на мірнае суіснаваньне, надзея на інтэлектуальныя зьмены ў чалавечай шматпалярнай цывілізацыі, якая зараз знаходзіцца ў стане вялікага крызісу. Нягледзячы на стварэньне сістэм калектыўнай бяспекі, якія ў значнай ступені зьніжаюць і нават адмяняюць рэалізацыю палітыкі нейтральнасьці, можна думаць, што яе патэнцыял яшчэ далёка не рэалізаваны, у прыватнасьці, для краін, якія не з’яўляюцца сябрамі ЕС.

З пост-савецкіх краін заявы аб імкненьні стаць нейтральнымі зрабілі ў мінулым Украіна (1990) і Беларусь (1994) – аднак, цяпер, гэтыя краіны не лічуцца нейтральнымі ў сувязі са зьменамі іх канстытуцый. Малдова і Туркменістан, недастаткова моцныя ў эканамічным плане пасля развалу СССР і не маючыя сваіх узброеных сілаў, абвясцілі сябе нейтральнымі краінамі (1995) з мэтай хаця бы фармальна гарантаваць сваю бяспеку. Туркменістан нават здолеў дамагчыся прызнаньня стану пастаяннай нейтральнасьці у ААН (1995). Унілатэральна аб’яўленая нейтральнасьць Малдовы – пакуль што нікім не прызнаная.

Але ці абараняе заяўленая нейтральнасьць Малдову і Туркменістан ад магчымай агрэсіі? Вядома ж – не. Відавочна, што ідэялогія нейтральнасьці значна зьмянілася ў апошнія дзесяцігоддзі. Тая палітыка нейтральнасьці, якую праводзілі падчас Халоднай вайны традыцыйна нейтральныя краіны, якія не з’яўляліся сябрамі НАТА (Аўстрыя, Ірландыя, Кіпр, Мальта, Фінляндыя, Швецыя), пасля таго як яны ўступілі ў ЕС, змянілася ў бок падключэньня ў сістэму рэгіянальнай еўрапейскай бяспекі,¹⁰⁷ а Фінляндыя і Швецыя сталі членамі НАТА ў 2024 годзе. Тады ці варта ўвогуле абмяркоўваць нейтральнасьць для Беларусі?

Пакуль што не ясна, як будзе развівацца сістэма калектыўнай еўрапейскай бяспекі ў Еўропе. У 2009 годзе для краін ЕС была распрацавана Палітыка еўрапейскай бяспекі і абароны (Common Security and Defense Policy, CSDP). На пачатку сьнежня 2016 г., на

¹⁰⁷ K. Ifantis, K. Serbos OSCE: A Natural Home for Europe’s Neutrals. International Journal of Humanities and Social Sciences. 2013, v.3, 21-222, p.219.

K.Devine The Ethos and Elements of Irish Neutrality: 18th – 21st Centuries. In “Neutrality in the 21st Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.67-80.

сустрэчы міністраў замежных краін, удзельнікаў НАТА, ідэя аб стварэнні асобнага цэнтру для кіравання еўрапейскімі ваеннымі сіламі не знайшла падтрымкі. Аднак, цягам апошніх гадоў зноў аднавіліся дыскусіі аб стварэнні агульных еўрапейскіх узброеных сіл - у 2018 годзе сем еўрапейскіх краін падпісалі нарэшце адпаведнае пагадненне (European Intervention Initiative). У выніку гэтага, краіны, якія далучаюцца да сістэмы еўрапейскай бяспекі часткова губляюць “нявіннасць” нейтральнасці бо прымаюць на сябе не ўласцівыя па прыродзе нейтральнай палітыкі абавязкі ўжываць усе сродкі, уключаючы ваенныя, супраць магчымага агрэсара пры абароне любой з краін, якія ўваходзяць у такую сістэму бяспекі. Такім чынам, для многіх нейтральных краін, разуменне нейтральнасці істотна мяняецца (выключэнне мае хіба толькі Швейцарыя), хаця некаторыя краіны разглядаюць нейтральнасць як другую па значнасці магчымасць для забяспячэння нацыянальнай бяспекі (пасля сістэмы калектыўнай бяспекі і міжнароднай кааперацыі ў падтрымку міру).¹⁰⁸

Ці гатовы і ці імкнуцца беларускія эліты і беларускае насельніцтва набыць стан нейтральнасці? Калі разглядаць адносіны беларусаў да зьнешняга сьвету, то ад траціны да палавіны беларускага насельніцтва выказваецца за нейтральны самастойны шлях развіцця, не тулячыся ні на Захад, ні на Усход. Нейтральнасць і міралюбіваць людзей у Беларусі адлюстроўваецца ў адносна высокай талерантнасці да рэлігійных і этнічных меншасцяў, якія пражываюць у краіне. Аднак, адной толькі ўнутранай талерантнасці ці нейтральнасці людзей недасткова, каб пазіцыянаваць сябе нейтральнай краінай у сваіх зносінах са зьнешнім сьветам.

Аднак, паміж “ставіць за мэту быць нейтральнай” і быць нейтральнай ёсць вялікая розніца. Відавочна, што палітыцы нейтральнасці не адпавядае сяброўства Беларусі ў АДКБ і Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (ШАС – куды ўваходзяць Казахстан, Кіргізія, Расія, Таджыкістан плюс Індыя, Кітай, Пакістан). Беларусь стала сябрам АДКБ ў 1993 годзе, далучыўшыся да арганізацыі, створанай у 1992 г. азіяцкімі і еўразіяцкімі краінамі – Арменіяй, Казахстанам, Кіргізіяй, Расіяй і Таджыкістанам. Відавочна, што знаходжаньне ў такіх арганізацыях дыктуецца правядзеньнем сумеснай зьнешняй палітыкі з Расіяй і абумоўлена эканамічнай і каланіяльнай залежнасцю беларускай краіны.

З другога боку, не даводзіцца спадзявацца і на тое, што Беларусь сёння чакаюць у ЕС ці ў НАТА. І справа не толькі ў тым, якую пазіцыю займаюць гэтыя структуры, а і ў тым, як

¹⁰⁸ Ove Bring The concept of Neutrality: Origins and Challenges. From the Peace of Westphalia to the European Union. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.26.

да такой трансфармацыі ставіцца Расія. Будапешцкі Мемарандум быў падпісаны Вялікабрытаніяй, ЗША і Расіяй з Беларуссю (1994; тое ж з Казахстанам і Украінай). На той час гэта быў вельмі зручны момант для Беларусі заявіць аб сваёй нейтральнасці наўзамен на вывад ядзернай зброі - па прыкладу Аўстрыі ці Фінляндыі, якія атрымалі статус нейтральных краін у 1948 і 1955 гг., адпаведна, узамен на вывад савецкіх войск з іх тэрыторыі. Але гэтага зроблена не было.

Нягледзячы на крытыку рэалістаў аб утапічнасці ідэі нейтральнасці для Беларусі, прыняцце нейтральнасці праз рэферэндум магло бы быць, пры адпаведных умовах, паважным і магчыма адзіным крокам у маральным і прававым полі, каб заявіць аб спыненні мілітарных адносін з Расіяй і ў выніку вырвацца з каланіяльнай залежнасці ад яе. Пры гэтым мы прымаем да ўвагі, што па вялікаму рахунку нейтральнасць краін у Еўропе ў чыстым выглядзе да гэтага часу амаль не існавала, у асноўным з-за ціску Вялікіх краін.

Безумоўна, нейтральнасць не ёсць абсалютная рэч. Аднак, у такіх гістарычных умовах (ціск Расіі і нерашучасць Захаду), нейтральнасць ці ўзброеную нейтральнасць Беларусі нельга выключаць ў далейшым – яна можа адчыніць шлях да ўступлення ў сістэму калектыўнай бяспекі Еўропы, як гэта імкнецца рабіць Сербія, праводзячы палітыку ўзброенага нейтралітэту.¹⁰⁹ Пад узброенай нейтральнасцю, разумеюцца такі стан, калі суверэнная нейтральная дзяржава пакідае за сабой права ўзброенай абароны пры нападзе агрэсара.

Нейтральнасць Беларусі разглядаецца як адна з асноўных умоў рэалізацыі “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” - гэта б дазволіла зняць пастаянны ўціск еўразійскай Расіі і ўвайсці ў сям’ю еўрапейскіх народаў з яе дэмакратычнымі інстытутамі. Для гэтага Беларусь мае адукаваных і культурных людзей, развітую інфраструктуру, выгадную тэрыторыю.

Аднак, хто забяспечыць “мірны ядзерны парасон”? Як асягнуць нейтральнасці, калі нацыянальная свабода дзяржавы знаходзіцца пад пагрозай дзеяння чужых войскаў раскватэраваных на яе абсягах? Відавочна, што для таго каб адбіцца ад агрэсіўнага суседа патрэбна дапамога. Гэта не значыць, што Украіна і Беларусь павінны адразу ўступіць у НАТО. Саюзнікі патрэбны для таго, каб стварыць умовы для дэмакратычнага развіцця краін, якія да гэтага імкнуцца - без падтрымкі міжнароднага супольніцтва і пры паразе ў

¹⁰⁹ Tanja Miscevic International Security Cooperation of the Republic of Serbia. In “Neutrality in the 21st Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.13-16.

вайне з Расіяй Беларусь і Украіну будзе чакаць чачэнскі лёс калоніі. Але якой бы ні была патрымка з захаду, Беларусі і Украіне трэба быць разам і працаваць разам.

Не адмаўляючы сваёй гістарычнай, культурнай, ментальнай прыналежнасці да Еўропы, мы прапагандуем нейтральнае развіццё беларускай нацыі. Гэта не адмаўляе еўрапейскасці беларускай нацыі і ўжо сёння ў значнай ступені адпавядае думкам і настроям большай часткі грамадства і можа адказваць на выклікі глабальнага сьвету. Нейтральнасць дазволіць Беларусі выйсці з пад блокавага мыслення, пад якім яна зараз знаходзіцца ў звязку з Расіяй (Саюзнаы дагавор з шэрагам вайсковых абавязкаў, Арганізацыя дзяржаў калектыўнай бяспекі), а з другога боку – не будзе вымагаць далучэння да іншых ваенных блокаў (НАТО). Думаецца, што гэта будзе адпавядаць і будучым выклікам, якія стаяць перад чалавецтвам – барацьба з тэрарызмам ці з незаконнай міграцыяй, дзе Беларусь змагла б удзельнічаць не як сябра лакальных мілітарных утварэнняў, а як сябра міжнароднай супольнасці ў цэлым. Калі ўзяць прыклад маленькіх краін Еўропы, то многія з іх жывуць па-за ўсякімі блокамі, што аднак, не перашкаджае ім мірна супрацоўнічаць з іншымі малымі і вялікімі краінамі.

Нейтральнасць\узброеная нейтральнасць для Беларусі грунтуецца на міралюбівым настроі беларускага насельніцтва, на юрыдычнай норме аб тым, што “Рэспубліка Беларусь выключае ваенную агрэсію са сваёй тэрыторыі ў дачыненні да іншых дзяржаў” (Канстытуцыя РБ, Арт. 18), на сяброўстве ў Руху недалучэння і ААН, на рознанакіраванасці беларускай эканомікі, і на прыкладах іншых краін, якія хочуць вызваліцца з-пад ціску Вялікіх краін, дыктуючых ім свае ўмовы.

Відавочна, што для правядзення такой палітыкі неабходна як палітычнае рашэнне самой суверэннай дзяржавы, так і змены палітычнага клімату ў цэлым сьвеце. Міжнародныя адносіны мусілі б фармавацца не толькі Вялікімі дзяржавамі, але і малымі краінамі, якія ў сваім імкненні да недалучэння рыхтуюць глебу для такіх зьмен. Відавочна, што роль ААН павінна быць перагледжана, паколькі яна не спраўляецца з вырашэннем праблем глабальнай палітычнай канфрантацыі. Выглядае несправядлівым, што ў Савеце бяспекі (СБ) правам вета валодаюць толькі пастаянныя сябры – Вялікія дзяржавы, і не маюць такога ж права прадстаўнікі малых краін. Анахранізмам ёсць і адсутнасць у СБ такіх дзяржаў як Германія і Японія (хаця пасля II-й сусветнай вайны прайшло ўжо больш 70 год), а таксама іншых краін, такіх як Бразілія, Індыя. Некаторыя поспехі ААН у гуманітарных сферах – адукацыя, ахова здароўя, праблемы клімату, міратворчыя функцыі, не закрываюць недахопы ў папярэджанні і абмежаванні ваенных канфліктаў. Спалборніцтва паміж лакальнымі ці глабальнымі краінамі-агрэсарамі ідзе насуперак жаданням народаў жыць у міры і спакоі. Аб тым, што робяцца спробы частковай трасфармацыі ААН, сьведчыць сесія Генеральнай асамблеі ў верасні 2024 года.

Дадзены артыкул прадстаўлены ў новай кнізе аўтара “НАРЫСЫ БЕЛАРУСА”, якая на момант выхада 36-га нумара часопіса, знаходзілася ў выдавецтве.

Piotra Murzionak: What are we building?

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 105-132, www.sakavik.net)

Abstract. The author tries to understand what our homeland will be like in the future – whether it will remain a civilian Russian-speaking state of the “Lukashenka type”, will it be absorbed by aggressive Russia, or will Belarusians finally be able to realize the national idea? The latter is being sought, but so far it has not even been clearly defined. Based on an analysis of the theory and practice of nation-building the form and content of the nation-state are discussed, unacceptable options for the existence of the Belarusian state, as well as the possibility of implementing the idea of an "Eastern Switzerland" for Belarus, no matter how utopian it may seem to many.

Пётра Мурзёнак: Что мы строим?

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 105-132, www.sakavik.net)

Аннотация. Автор пытается понять, какой будет Беларусь в будущем – останется ли она гражданским русскоязычным государством «лукашенковского типа», будет ли поглощена агрессивной Россией или беларусы наконец смогут реализовать национальную идею? Поиски последней ведутся, но пока она даже не получила чёткого определения. На основе анализа теории и практики национального строительства обсуждаются форма и содержание национального государства, неприемлемые варианты существования беларусского государства, а также возможность реализации идеи «Восточной Швейцарии» для Беларуси, какой бы утопичной она ни казалась многим.

Юры Рапецкі: Ці чалавечая душа вечная?

Анатацыя. У артыкуле «Ці чалавечая душа вечная?» аўтар Ю. Рапецкі адказвае на пастаўленыя сябрам пытаньні пра вечнасьць або нявечнасьць чалавечай душы. Артыкул пачынаецца з адказаў аўтара на тры пытаньні. Затым перадаецца даўжэйшы артыкул аўтара, у якім ён больш падрабязна піша пра біблійнае вучэньне аб вечнасьці чалавечых душаў пасля фізычнай сьмерці цела. Тры пытаньні, з чаго пачынаецца артыкул наступныя. 1) Ці адназначныя ў пытаньнях да душы вызначэньні указваюць на вечнасьць і несьмяротнасьць душы? 2) Як гэта магчыма, што Госпад Бог судзіць не асобныя душы, а цэлыя народы? 3) Чаму трэба нам браць за апошнюю інстанцыю тлумачэньні зь Бібліі, бо ў ёй мы знаходзім неадназначныя адказы? Затым перадаюцца асобныя моманты з даўжэйшага артыкула Ю. Рапецкага, у якім ён выдзяляе розныя месцы зь Бібліі, дзе гаворыцца аб чалавечых душах пасля іх фізычнай сьмерці. Прыгадваюцца тэма – якім спосабам сьмерць ўвайшла ў чалавечы род пасля таго, як першы Богам створаны чалавек Адам парушыў Божы загад. Упамінаецца прыход Хрыста, Які быў засуджаны на сьмерць і памёр на крыжы як ахвяра за чалавечыя грахі. Далей растлумачваецца, што ў Бібліі прапаноўваецца кожнаму чалавеку магчымасьць пачуць «добрую вестку» пра збаўленьне і адказаць на гэты заклік вераваньнем ў Ісуса Хрыста і ў Ягоную ахвярную сьмерць за яго грахі. Аўтар паўтарае расказ пра двух людзей – багача і бедняка Лазара, калі яны ўбачыліся пасля свайго адыходу зь зямнога жыцьця. Перадаюцца чатыры погляды на пытаньне вечнага пакараньня пасля чалавечай сьмерці. Пры канцы аўтар артыкула выказваецца, які з чатырох поглядаў яму падаецца самым надзейным і верагодным.

Пытаньне: ці адназначныя ў пытаньнях да душы вызначэньні вечнасьць і бесьсьмяротнасьць?

Я таго погляду, што чалавечая душа вечная, што значыць, яна і бесьсьмяротная. У старазапаветнай кнізе Даніэля 12:2 запісаныя словы: «Шмат тых, якія сьпяць у пыле зямлі, абудзяцца: адны – да жыцьця вечнага, а іншыя на ганьбу, на вечнае грэбаваньне». Тут маюцца на ўвазе душы чалавечыя.

У 15-ым разьдзеле Першага пасланьня да карынфянаў апостал Павал піша: «Так і пры уваскрэсеньні мёртвых – (цела) сеецца ў тленьні, паўстае ў нятленьні... сеецца цела душэўнае, паўстае цела духоўнае... Так і напісана – першы чалавек Адам стаўся душою живою, а апошні Адам (г. зн. Ісус Хрыстос) жыватворчы... першы чалавек – зь зямлі і зямны, другі чалавек – Гасподзь зь неба... Я кажу вам тайну, не ўсе мы памрэм, але ўсе пераменімся. Раптам у імгненьне вока, пры апошняй трубе, бо затрубіць, і мёртвыя ўваскрэснуць нятленнымі, а мы пераменімся, бо тленнае гэтае мае апрануцца ў нятленнае, і сьмяротнае гэтае – апрануцца ў несьмяротнасьць. Калі ж тленьне гэтае апранецца ў

нятленнасьць і сьмяротнае гэтае апрацеца ў несьмяротнасьць, тады збудзецца слова напісанае: паглынута сьмерць перамогаю». Апостал Павал тут жа кажа, што ўсе людзі памруць ў тленьні і ўваскрэснуць у нятленнасьць і ў несьмяротнасьць.

Адно выключэньне, канешне, ў тым, што Хрыстос сказаў, што трэба баяцца ня тых, хто могуць забіць цела, а Таго, хто можа зьнішчыць душу чалавечую ў пекле. Паводле словаў самога Хрыста: «Ня бойцеся тых, што забіваюць цела, а душы забіць ня могуць; бойцеся больш Таго, Хто можа і душу, і цела загубіць у геене» (Дабравесьце паводле Мацьвеева 10:28). З гэтага заключаем, што Бог дае кожнаму душу і, хоць ў прынцыпе яна вечная, Ён па Сваёй волі можа душы некаторых зьнішчыць.

Другое пытаньне: як гэта магчыма, што Госпад Бог можа судзіць не асобныя душы, а цэлыя народы, напрыклад, падзяляючы іх "на авечак і казлоў"?

Я таго погляду, што прыпамінаць народы ня значыць, што Ён выбера асобныя народы на загубу, а іншыя на шчасьлівае вечнае існаваньне. Тут маецца на ўвазе тое, што выбера некаторых з усіх народаў – адных на загубу (на падставе іхняга нежаданьня дапамагчы тым, хто меў патрэбу ў дапамозе), а іншых пакінуць на шчасьлівае вечнае жыцьцё.

Трэцяе пытаньне: урэшце рэшт, чаму мы мусім бяспрэчна браць за апошнюю інстанцыю тлумачэньні зь Бібліі, бо чытаючы пісаньні апосталаў і вучняў Хрыста пра адны і тыя ж падзеі, мы знаходзім там неадназначныя іх адказы?

Я лічу Біблію самую надзейную крыніцу Божых словаў і думак. Таму гатовы давяраць таму, што ў ёй пішацца. Гэта ня значыць, што нам усё будзе лёгка зразумець і што мы зможам неяк акуратненька растлумачыць рэчы, якія нам упершыню ўспрымаюцца як рэчы супрацьлеглыя і несумяшчальныя. Бог карыстаецца правам адкрываць нам зь яўнай яснасьцю тое, што пагаджаецца зь Ягонымі намерамі, але таксама адкрываць толькі часткова некаторыя ісьціны, а рэшта пакідаць няяснымі і ня поўнасьцю зразумелым для нас.

Усяго, што запісана ў Бібліі, не зразумеем цалкам і як хацелася б, але ў ёй мы знаходзім шмат чаго зразумелага і павінны Бога слухацца. Ён наш Творца, а мы Ягоныя слугі.

У розных месцах Пасланьня да рымлянаў апостал Павал прыгадвае вынік грашэньня людзьмі. Напрыклад, у пятым разьдзеле, дванаццатым вершы мы чытаем: «Дзеля гэтага, як праз аднаго чалавека (Адама) грэх увайшоў у сьвет, і праз грэх – сьмерць, і гэтак

сьмерць перайшла на ўсіх людзей, бо усе зграшылі». У дзевятнаццатым вершы далей пішацца: «Бо як празь непаслухмянасьць аднаго чалавека (Адама) многія зрабіліся грэшнымі, так і праз паслухмянасьць аднаго (Ісуса Хрыста) многія зрабляцца праведнымі».

Багасловы прымаюць тэрмін «сьмерць» у двух значэньнях. Перш за ўсё, сьмерць указвае на тое, што кожны чалавек своечасова фізычна памірае і яго зямное жыцьцё гэтым чынам спыняецца. Па-другое, сьмерць багасловамі таксама ўспрымаецца ў сэнсе духоўнай сьмерці, паводле якой з пачатку свайго жыцьця чалавек ня мае ніякай кантакту або сувязі з Богам і жыве сваім жыцьцём безь Яго. У пачатку другога разьдзела Пасланьня да эфэсянаў апостал піша пра «мёртвых праз праступкі і грахі». Апостал тут мае на ўвазе той факт, што мы нараджаемся з бязгрэшнай душой і пачынаем жыць і зь цягам часу разьбіраемся паміж злом і дабром і своечасова парушаем патрабаваньні Божага закона. У пятым па дзесяты верш пішацца, што Бог «нас, мёртвых праз праступкі, ажывіў разам з Хрыстом... уваскрэсіў і пасадзіў у нябёсах у Хрысьце Ісусе... ласкай вы збаўленыя празь веру (у Хрыста як Збаўцу); і гэта не ад вас – Божы дар, не праз учынкi, каб ніхто не хваліўся, бо мы – твор Ягоны (у сэнсе адроджаныя духоўна Богам), створаныя ў Хрысьце Ісусе на добрыя ўчынкi, якія Бог загадзя падрыхтаваў, каб мы ў іх хадзілі (гэта значыць, іх выконвалі)». Калі чалавек чуе Добрую вестку пра Хрыста, прызнаецца перад Ім, што ён грэшнік (каецца ў сваёй грэшнасьці і пэрсанальных грахах), веруе ў ахвярную сьмерць Хрыста за ягоныя грахі ды прымае Яго за свайго асабістага Збаўцу, ён перажывае духоўную перамену ў сэнсе новага духоўнага адраджэньня. Вернік атрымлівае Духа Сьвятога і пачынае жыць новым жыцьцём, цесна зьвязаным з Хрыстом і Ягонай воляй для яго.

Перад тым, як адказаць на пытаньне, ці чалавечая душа вечная? - дазвольце мне выдзеліць наступныя два аспэкты сьмерці або стану чалавечай мёртвасьці ў Бібліі. Паважаны чытач, ты магчыма пытаеся пра стан чалавечай душы пасля цялеснай сьмерці чалавека – неяк пытаньнем: ці ж паводле Бібліі душа чалавечая працягвае сьвядома існаваць пасля цялеснай сьмерці індывідуўма? І калі так, то ці жывучы стан душы будзе трываць на абмежаваны час або на ўсю вечнасьць? У адказ скажу так: у Бібліі знойдзеш розныя месцы, дзе пасля сьмерці душа фізычна памерлага чалавека працягвае жыць і дзейнічаць. Напрыклад, у Другім пасланьні да карынфянаў, у пятым разьдзеле і дзесятым вершы сказана: «Усе мы мусім зьявіцца перад судовы пасад Хрыста, каб кожны атрымаў за тое, што ён учыніў, будучы ў целе, ці добрае, ці благое». Раз мы зьявімся перад судовы пасад Хрыста, то гэта значыць, што наша душа будзе існаваць і сьвядома дзейнічаць пры замагільным існаваньні. Затым, калі чытаеш алегарычную кнігу Адкрыцьцё Яна Багаслова, то паўсюдна ў ёй знойдзеш жывыя душы тых, хто раней былі людзьмі зь цэламі на зямлі, а пасля сьмерці іхнія душы працягваюць існаваць і функцыянаваць пры поўнай сьвядомасьці. На падставе такіх сьведчаньняў я заключаю, што чалавечая душа працягвае існаваць пасля сьмерці цела.

У шаснаццатым разьдзеле Дабравесьця паводле Лукаша, пачынаючы зь верша дзевятнацатага, мы знаходзім расказ Хрыста пра двух мужчын – багача і бедняка Лазара. Лазар першы памёр, потым багач. Пасьля сьмерці яны адзін аднаго бачаць, але паміж імі працягваецца вялізарная прорва, тым ня менш яны адзін аднаго бачаць і чуюць. Сказана, што багач знаходзіцца ў пекле, а Лазар на ўлоньні Абрагама з анёламі (нешта падобнае да існаваньня ў нябесным раі). Багач пакутуе ад полымя і просіць, каб Лазар зышоў з кропляй вады на пальцы Лазара, каб прынесці багачу хоць нейкую палёгку пры пакутах. Абрагам паведамляе багачу, што гэта немагчыма. Пачуўшы гэта багач просіць, каб Абрагам паслаў Лазара ягоным братам на зямлі і папярэдзіў іх пра небяспеку легкадумнага жыцця. Выходзіць, што зрабіць нешта такое таксама аказваецца немажлівым. Незалежна ад таго, ці так фактычна ўсё здарылася або расказ аказваецца прытчай, адно выходзіць даволі ясным: пасьля цялеснай сьмерці душа чалавечая прадаўжае існаваць і дзейнічаць, хоць у іншым выглядзе.

У шматлікіх месцах Бібліі мы знаходзім спасылкі на тое, што Ісус Хрыстос сышоў на зямлю дзеля таго, каб адкрыць ўсяму чалавецтву Дабравесьце пра Божую любоў і жаданьне, каб усе людзі, пачуўшы Дабравесьце аб Хрыстовай ахвярнай сьмерці і ўваскрэсьненні зь мёртвых, пакаяліся ў сваіх грахах і ўверавалі ў Хрыста (г. зн. у Ягоную ахвярную сьмерць за іхнія грахі) ды прынялі Яго за свайго асабістага Збаўцу і Госпада-Уладара. Напрыклад, у Дабравесьці паводле Яна сказана: «Бо так палюбіў Бог сьвет (у сэнсе ўсяго чалавецтва), што Сына Свайго адзінароднага аддаў (на ахвярную сьмерць і ўваскрашэньне), каб кожны, хто верыць у Яго, не загінуў (пасля цялеснай сьмерці), але меў жыцьцё вечнае». За гэтым пішацца, што Бог паслаў Хрыста ў сьвет, каб людзі маглі пачуць пра Хрыста і ўвераваць у Яго для збаўленьня сваёй душы (у сэнсе шчасьлівага вечнага жыцця ў Божым будучым царстве). Хто веруе, той атрымлівае збаўленьне, хто – адмаўляецца ад пачутага, той будзе засуджаны на пагібель. Вось гэта найважнейшая ідэя ў гэтых вершах.

Біблійнае вучэньне дапускае вечнасьць душ тых, хто памерлі на зямлі, будучы веруючымі ў Ісуса Хрыста як свайго асабістага Збаўцу і Госпада-Уладара. Няма ніякага сумневу ў гэтым палажэньні. Аднак сярод сёньняшніх хрысьціян пераважаюць чатыры розныя погляды на пытаньне расплаты за няверу пасьля цялеснай сьмерці чалавека. Першы заключаецца ў тым, што Бог засудзіць душы няверуючых на пакуту ў пекле. Згодна гэтаму погляду, ня будзе ніякай магчымасьці па цялеснай сьмерці чалавеку перамяніцца ў меркаваньні. Раз ён памёр на зямлі, пачуўшы пра Хрыста, але не ўвераваўшы ў Яго як Збаўцу, то Бог адправіць яго на вечную пагібель. І гэта будзе трываць вечна без усякага спыненьня або перамены ў становішчы. Другі погляд падкрэсьлівае думку, што душы грэшных людзей будуць сьпяраша адпраўленьня ў чысьцілішча, дзе правядуць вызначаны Богам час для поўнага ачышчэньня асоб, потым будуць адпраўлены на вечнае існаваньне ў Божым нябесным Царстве. Паводле трэцяга погляду душы няверуючых сустрэнуцца з Богам або Хрыстом і, на падставе іхніх грэшных жыцьцяў на зямлі, будуць пасланыя на

пакуту ў пекле, дзе яны, у адносным сэнсе, атрымаюць (адслужачь) расплату за свае грахі. Яны папакутуюць адпаведным часам, як расплата, за свае грахі на зямлі і тут жа Бог раптам зьнішчыць іх душу. Іх проста ня стане. Чацвёртае паняцце часта называецца універсализмам, паводле якога дапускаецца, што Бог захавае ўсіх людзей, якія нарадзіліся на сьвет, але Ён дасьць усім грэшнікам магчымасьць яшчэ раз пачуць Дабравесьце Хрыстова, зразумець Гасподнія пляны і намеры для ўсіх людзей, у тым ліку і для іх, і ўвераваць у Хрыста як Збаўцу. Дапускаецца, што нават найгоршыя крымінальнікі зразумеюць Божыя намеры, пакаюцца, згадзяцца з Божай воляй і атрымаюць шчасьлівае вечнае жыцьцё, як усе іншыя асобы. З усіх чатырох трэці варыянт дазваляе магчымасьць, што будзе зьнішчаная нейкая частка чалавечых душ і ў гэтым сэнсе не акажуцца вечнымі. Іншыя погляды дапускаюць вечнасьць чалавечых душ.

Але давайце вернемся да месцаў у Бібліі, у якіх прыгадваюцца чалавечыя душы. Напрыклад, у васемнаццатым разьдзеле Дабравесьця паводле Мацьвея мы чытаем: «Калі ж рука твая ці нага твая горшыць цябе, адсячы іх і кінь ад сябе. лепш табе ўвайсьці ў жыцьцё кульгавым ці калекаю, чым, маючы дзьве рукі або дзьве нагі, быць укінутым ў агонь вечны. І калі вока тваё горшыць цябе, вырві яго і кінь ад сябе. лепш табе аднавокім увайсьці ў жыцьцё, чым, маючы двое вачэй, быць укінутым у геену вогненную». Гэта як папярэджаньне няверуючым пра жудаснасьць пекла і пра неабходнасьць скідаць усе тыя рэчы, якія вядуць чалавека да грашэньня, і замест таго трэба рыхтавацца да сустрэчы з Богам пасля цялеснай сьмерці. Тут жа нічога не гаворыцца аб трываласьці самой ж душы. Агонь вечны, але ня сказана, што душа будзе вечна пакутаваць ў вечным агні.

У дзевятым разьдзеле Дабравесьця паводле Марка, пачынаючы з верша сорок пятага мы чытаем: «Калі нага твая горшыць цябе, адсячы яе. лепш табе кульгавым увайсьці ў жыцьцё, чым, маючы абедзьве нагі, быць укінутым ў геену, у агонь нязгасны, дзе чарвяк іх не памірае і агонь не згасе. І калі вока тваё горшыць цябе, выдзяры яго; лепш табе з адным вокам увайсьці ў Валадарства Божае, чым, маючы двое вачэй, быць укінутым у геенну вогненную, дзе чарвяк іх не памірае і агонь не згасе». Галоўная думка паўтараецца двойчы, але пры другім разе ўпамінаецца «вока тваё». Што тут цікава, гэта ўспамін пра тое, што ў пекле «чарвяк іх не памірае і агонь не згасе». Ці гэта значыць, што душа, пасланая туды, таксама будзе «гарэць» і пакутаваць вечна? Нічога пра трываласьць душы тут спэцыфічна не гаворыцца, толькі што агонь не перастане гарэць і чарвяк не памрэ. Дарэчы, назва «геенна» ўказвае на вялікі сьметнік, што існаваў стагодзьдзямі за сьценамі Ерусаліма. Хрыстос указваў на гэтае месца як сымбаль будучага пекла.

Яшчэ адно цікавае месца мы знаходзім у дзесятым разьдзеле Дабравесьця паводле Мацьвея, верш дваццаць восьмы, дзе сказана: «Ня бойцеся тых, што забіваюць цела, а душы забіць ня могуць, а бойцеся больш Таго, Хто можа душу і цела загубіць у геенне». Тут жа мы сустракаемся з тою магчымасьцю, што Бог можа спыніць існаваньне чалавечай душы. Нешта падобнае мы бачым у словах апостала Паўла, калі ў Другім пасланьні да

фесалонікійцаў ён піша: «А вам, прыгнечаным, – патоляй разам з намі ў адкрыцці Госпада Ісуса з неба з анёламі сілы Ягонай, Які ў полымі агню здзяйсняе помсту над тымі, што ня ведаюць Бога і не паслухмяныя Эвангельню Госпада нашага Ісуса Хрыста. Яны атрымаюць прысуд – вечнае знішчэнне, ад аблічча Госпада і ад славы магутнасці, калі Ён (Хрыстос) прыйдзе, каб праславіцца ў сьвятых Сваіх і стацца дзівосным у дзень той ва ўсіх, якія паверылі, бо вы паверылі нашаму сьведчанню сярод вас». Тут ужываецца выраз «вечнае знішчэнне». Ці гэта азначае, што некаторыя душы будуць знішчаныя, г. зн. іх проста ня стане? Ці ж яны перастануць існаваць? Магчыма і так!

Яшчэ адно месца зь Сьвятога Пісаньня я жадаю прывесці – менавіта тое, што Хрыстос адкрывае ў дваццаць пятым разьдзеле Дабравесьця паводле Мацьвея, – пачынаючы зь верша трыццаць першага і да канца разьдзела. Прапаноўваю прачытаць. Самае галоўнае тут у тым, што Хрыстос прадказвае, як Ягоны другое прышэсьце на зямлю адбудзецца. Ён зьбярэ ўсе народы зямлі і аддзеліць адных ад іншых, якіх Ён называе авечкамі і казламі. Авечак ставіць праваруч Сябе, казлоў – леваруч, і авечак адпраўляе ў спадчыну Царства Божага з тае прычыны, што яны служылі Хрысту, калі ўбачылі патрэбу. Але ж яны пытаюцца, як гэта так, бо ня памятаюць, што спэцыфічна Хрысту дапамагалі. Хрыстос адказвае, што яны так зрабілі, служачы Ягоным вернікам-слугам. Пасьля гэтага Хрыстос зьвяртаецца да казлоў зь левага боку і кажа ім, што пасылае іх «у агонь вечны, падрыхтаваны д'яблу і анёлам ягоным». Калі яны пытаюцца, чаму так, Хрыстос адказвае – з тае прычыны, што калі Ён меў нейкую патрэбу, яны ж не адказвалі Яму адпаведнымі спосабамі. Калі яны запыталіся ў Хрыста, як гэта так, бо Яго ня бачылі? - Хрыстос адказаў так, як і сказаў авечкам. Казлы не служылі і не дапамагалі Ягоным слугам-вернікам, калі бачылі такіх. У выніку іхняга недагляду Хрыстос адпраўляе іх у агонь вечны. У вершы 46-ым пішацца: «І пойдучь гэтыя на пакараньне вечнае, а праведнікі – у жыцьцё вечнае». Ці гэта значыць, што раз авечак Хрыстос пасылае на вечнае жыцьцё, то і пакараньне нядбайных будзе вечным? У якім сэнсе? Ці ў абедзвюх сытуацыях душы будуць існаваць вечна? Вось у гэтым жа і галоўнае пытаньне.

Цяпер дазвольце мне падзяліцца сваім разуменьнем і паняццем гэтага слушнага пытаньня. Скажу адразу, што ва ўнівэрсалізм я асабіста ня веру. Я таго погляду, што ўсе людзі зьявляцца перад судовы пасада Хрыста, калі іхняе зямное жыцьцё будзе ацэнена Госпадам. І згодна Хрыстовай ацэнцы кожны атрымае сваю адпаведную ўзнагароду або расплату. Некаторыя будуць адпраўлены на вечнае жыцьцё, іншыя на вечную загубу. Што тычыцца чысьцілішча, я гэтага не заўважаю ў Бібліі, таму ня веру, што нешта такое існуе. Вучэньне пра маральную чыстку ў чысьцілішчы было прыдуманна пасьля адыходу апосталаў і ўведзена ў сьпіс царкоўных догмаў даўным-даўно пасьля апостальскага веку. Што тычыцца прабываньня чалавечых душ у пекле, я лічу, што Бог дазволіць душам пакутаваць там жа згодна іхнім злачынствам, а пасьля таго душы будуць Богам знішчаныя.

Дапускаю, што ў гэтым я поўнасьцю не перакананы, але мне так здаецца. У канчатковым выніку Сам Трыадзіны Бог вырашыць гэтае пытаньне для кожнага чалавека. У адным я ўпэўнены: трэба пазьбягаць Бога вечнага пакараньня і гэта ажыццяўляецца тым, што людзі чуюць Дабравесьце Хрыстова пра першы прыход Хрыста, пра Ягонае бязгрэшнае жыцьцё, ахвярную сьмерць і ўваскрэсьненне зь мёртвых і прымаюць Ягоны дар збаўленьня па веры ў Яго. У дзень Пяцідзясятніцы, калі Дух Сьвяты сышоў на першых пасьлядоўнікаў Хрыстовых у Ерусаліме, апостал Пётра растлумачыў прысутным, што менавіта здарылася, калі першыя хрысьціяне атрымалі Духа Сьвятога і што Духа Сьвятога можа атрымаць любы жадаючы чалавек. Яго запыталіся: «Што нам рабіць, мужы браты?». Пётра адказаў ім: «Навярніцеся (у сэнсе пакайцеся ў грахах і ўверуйце ў Хрыста), і няхай кожны з вас будзе ахрышчаны (у часе апосталаў гэты акт выконваўся акупаньнем нованавернага ў ваду) у імя Ісуса Хрыста для адпушчэньня грахоў, і атрымаеце дар Сьвятога Духа, бо абяцаньне для вас і для дзяцей ваших, і для ўсіх, хто далёка, каго пакліча Госпад Бог наш» (Дзеі сьвятых апосталаў 2:37-39).

George Repetski: Is the human soul eternal?

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 133-140, www.sakavik.net)

Abstract. In his article entitled “Is the human soul eternal?” author Yu. Repetski answers a series of questions posed by his friend concerning the eternal or non-eternal existence of the human soul. The article begins with three questions then passes onto a longer article in which the author refers to Biblical teaching concerning the eternal nature of the soul following the death of one's body. The three questions raised are as follows. 1) Do noted places speaking of the soul's eternal existence indicate that this is a case of its eternal, never dying state? 2) How can it be that the Lord God does not judge separate souls of humans but whole nations? 3) Why should any of us accept as adequate the final Biblical explanation (on the soul's eternal nature) since we see in the Bible various explanations?

Following this we find various explanations in the longer article by the author in which he brings to our attention various places in the Bible where it speaks of conscious human souls following the physical death of their bodies. The question is raised how death entered humanity after the first person created by God, Adam, broke God's command. The coming of Jesus Christ to earth is introduced into this discussion. He was condemned to death by humans but His death on the cross in fact served as the sacrificial death for humanity's sins. The author states that an offer is extended to all persons to hear the “Good News” of salvation and respond to the call of being saved through personal faith in Jesus Christ and belief in his sacrificial death for their personal sins. The author reminds us of two persons, a rich man and beggar Lazarus, who saw each other having both gone through physical death of their bodies. Four points of view concerning the

question of eternal punishment are reviewed and at the end the author expresses his view on which of the four views he sees as most convincing and probable.

Юрась Рапецкий: Вечная ли душа человека?

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 133-140, www.sakavik.net)

Резюме. В статье «Вечна ли человеческая душа?» автор Ю. Рапецкий отвечает на вопросы, поставленные ему другом, о вечности или «невечности» человеческой души. Статья начинается с трёх вопросов, затем передаётся более детальная статья, в которой автор указывает на библейское учение о вечности человеческой души после физической смерти тела. Три вопроса, с которых начинается статья, следующие: 1) Разве означенные в вопросах моменты о душе указывают на вечность и бессмертность души? 2) Как же так, что Господь Бог не судит души определённых людей, а целые народы? 3) Зачем нам приходится принимать как последнюю инстанцию объяснения Библии, так как в ней мы находим неоднозначные ответы?

После этого передаются определённые моменты из более длинной статьи Ю. Рапецкого, в которой он выделяет разные моменты в Библии, где пишется о человеческих душах после их физической смерти. Припоминается вопрос, каким средством смерть вошла в человеческий род после того, как первый Богом сотворённый человек Адам нарушил Божий запрет. Пишется о приходе Христа, Который был осуждён на смерть, но Он на самом деле умер на кресте как жертва за человеческие грехи. Дальше разъясняется, что каждому человеку предлагается возможность услышать «благую весть» о спасении души и ответить на данный призыв верованием в Иисуса Христа и в Его жертвенную смерть за человеческие грехи. Автор повторяет рассказ о двух личностях — богатыре и бедняке Лазаре, которые увиделись после их земной физической смерти. Передаются четыре взгляда на вопрос вечного возмездия после смерти земного тела. При конце статьи автор объясняет, который из четырёх взглядов ему кажется самым надёжным и достоверным.

А. В. Сімакоў: “ДАСЛЕДАВАННЕ КАНВЕРТАЎ З ЭЛЕМЕНТАМІ ПЕРАСЦЯРОГ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ПЕРАПІСКІ ІНДЗЕЯНІСТАЎ ГОМЕЛЯ)”

Анатацыя. З вялікімі масівамі перапіскі звязаныя праблемы ўліку, захоўвання, алічбоўкі, ацэнкі інфарматыўнасці, важнасці інфармацыі. Вопыт асобных даследчыкаў і калекцыянераў можа быць карысны для распрацоўкі рэкамендацый па стварэнні і выкарыстанні даведачнай інфармацыі па асобных кампанентах дакументацыі, атрыманай па пошце. У гэтым паведамленні разглядаюцца ўваходныя канверты, якія захоўваюцца індзеяністамі ў Гомелі. Крыніцай звестак з'яўляюцца канверты ў арыгіналах або копіях, а таксама запісы, якія знаходзяцца ва ўласна лістах, дзённікавых запісных кніжках, журналах, рэгістрацыйных картатэках і выкарыстоўваюцца для ўзнаўлення дадзеных пры адсутнасці або страце дат атрымання, пастаўленых на канверце, адсутнасці штэмпеляў або іх частковай нечытальнасці. Аналіз знешняга выгляду і характарыстык асобных элементаў канвертаў можа складаць субдысцыпліну крыніцазнаўства.

Гісторыя ўліку і апрацоўкі канвертаў

Інфармацыя, атрыманая з канвертаў, можа быць класіфікаваная як 1) дубліруючая змест лістоў і дадаткаў або 2) унікальная па сваім складзе. Яе можна падзяліць на 1) стандартную (якая 1) крытычна або 2) не крытычна неабходная для дастаўкі адпраўлення) і 2) дадаткова дададзеную. Апошняя можа з'явіцца як 1) істотная заўвага (папраўка) адпраўшчыка або паштовага работніка або 2) факультатыўнае дапаўненне. Папера, металічныя і пластыкавыя элементы, форма і фармат, друкаваная або дададзеная тэкставая інфармацыя і графіка на канвертах, а таксама пашкоджанні могуць быць дэталёва прааналізаваныя.

Мы не гатовыя прадставіць падрабязную статыстыку і ўсе асноўныя характарыстыкі канвертаў, якія атрымалі гомельскія індзеяністы з канца 1970-х гг. Нашай мэтай з'яўляецца падсумаваць некаторыя вынікі практычнай апрацоўкі, тэхнікі алічбоўкі канвертаў, увядзення звестак пра іх у электронныя табліцы (ЭТ).

Карэспандэнцыя адносіцца да найважнейшых груп захоўвання, і яе адпрацоўцы – рэгістрацыі, апісанню, фатаграфаванню або сканіраванню і кантролю выкарыстання звестак з яе ў даследчых артыкулах – складальнікі калекцый мусілі надаваць належную ўвагу. Безумоўна памылковым было не рабіць аператыўна ўсе неабходныя дзеянні па ўліку і забеспячэнні гарантый захавання карэспандэнцыі – прынамсі эксклюзіўнай часткі атрыманых па пошце адзінак захоўвання. Іх варта разглядаць як першачарговыя, больш

важныя, чым праца з друкаванымі матэрыяламі. Апошняя дамінавала ў нашай дзейнасці, але гісторыкі беларускай амерыканістыкі больш ацэняць эксклюзіўныя матэрыялы.

Сканіраванне

Назвы файлаў сканаў канвертаў першапачаткова (пачатак сканіравання – у 2007 г.) мелі наступныя асноўныя коды: «kv» – указанне, што гэта канверт, «_BY» і падобныя – краіна, «-1_*» – арганізацыя або «_*» – прозвішча на мове арыгінала, «rm» – выходны штэмпель (пасля чаго без прабелу – тапонім або код, які яго замяняе), «n*» (цяпер «#*») – рэгістрацыйны нумар канверта, «=» – нумар у групе канвертаў ад аднаго адпраўшчыка (з перанумараваннем пры папраўцы храналагічнага парадку). Пасля прозвішча або назвы арганізацыі ставілася дата з выходнага штэмпеля (або, пры яе адсутнасці, дата напісання ліста). Часам як дапаможныя (часовыя) указваліся ўваходныя даты, напрыклад, дата атрымання ліста – «atr_» (заменена на «-r»).

Тып сканіравання для канвертаў, як і для ўваходных лістоў і дакументаў з дадаткаў, якія маюць маргіналіі: заўсёды каляровае (каляровы дакумент – kd, каляровае фота – kf); у большасці выпадкаў указвалася лічба dpi (спачатку пераважна 150, пазней звычайна 200, часам больш, асабліва для мэт прачытання інфармацыі са штэмпеляў); змяшчаліся: указанне на зроблены скан адваротнага боку («see v» і «v», пазней «s-1», «s-2»), звесткі пра тоны, яркасць, кантраснасць, рамку.

Пазней, ужо на стадыі сартавання файлаў, праверкі, дадання прапушчаных звестак, уводзіліся коды: «f-1» – «f-5» – фарматы канвертаў (малыя, сярэднія, вялікія, звышвялікія і пасылкі), «c-» колер (white, manilla, red і інш.); да дат, якія важныя пры адсутнасці або непаўнаце даты на ўваходных штэмпелях: гомельскі штэмпель – rm-gm, дата напісання лістоў (ld); інш.

Некаторыя скарачэнні падлягаюць яшчэ большай аптымізацыі для магчымасці змясціць у імені файла больш інфармацыі.

Сканіраваліся не адразу два бакі, адваротны – толькі пры наяўнасці зваротнага адраса і іншых важных адзнак адпраўшчыка або паштовых службаў з месца адпраўкі і прамежавых пунктаў фіксацыі руху адпраўлення. Для сканіравання адваротнага боку патрабавалася падрыхтоўка з увядзеннем рукапісных адзнак: код краіны, прозвішча (спачатку ставіліся шыфры для іх) або назва арганізацыі, даты з усіх штэмпеляў, дата атрымання, калі яна не была пастаўленая пры атрыманні.

Важнасць уваходных штэмпеляў разглядалася як меншая, звесткі пра іх уводзіліся ў даведнікі па меры неабходнасці.

Фатаграфаванне

Фатаграфаванне канвертаў практыкавалася ў выпадках аператыўнай фіксацыі атрыманых адпраўленняў з 2011 г., калі актыўная папяровая перапіска скончылася. Яно патрабавалася таксама для паўторнай алічбоўкі канвертаў і дадаткаў вялікіх фарматаў (да гэтага рабілася двума або больш сканамі).

Статыстыка

Краіны, з якіх прыйшлі канверты, – алфавітны спіс з кодамі: АМЕРЫКА: Аргенціна (AR), Бразілія (BR), ЗША (US), Канада (CA), Куба (CU), Мексіка (MX), Перу (PE), Чылі (CL), Ямайка (JM); АЎСТРАЛІЯ І АКІЯНІЯ: Аўстралія (AU); ЕЎРОПА: Аўстрыя (AT), Балгарыя (BG), Беларусь (BY), Бельгія (BE), Венгрыя (HU), Вялікабрытанія (UK), Германія (DE), Данія (DK), Іспанія (ES), Італія (IT), Латвія (LV), Літва (LT), Нідэрланды (NL), Партугалія (PT), Польшча (PL), Расія (RU), Украіна (UA), Фінляндыя (FI), Францыя (FR), Чэхія (CZ), Швейцарыя (CH), Швецыя (SE); АЗІЯ: Індыя (IN), Казахстан (KZ), Таджыкістан (TJ), Узбекістан (UZ), Японія (JP). Усяго – 37 краін (лісты ў рэспублікі часоў СССР размеркаваныя па сучасных краінах), у т.л. Амерыкі – 9, Аўстраліі і Акіяніі -1, Еўропы – 22, Азіі – 5.

Не ўлічваюцца вернутыя лісты, якія маюць штэмпелі паштовых службаў адпаведных краін, як, напрыклад, у выпадках з Панамай (г. Панама, 1996) і Ірландыяй (Дублін, 1998) (яны могуць быць аднесеныя да ўваходнай карэспандэнцыі (канвертаў) у шырокім сэнсе і ўключаюцца ў рэгістратар уваходных адпраўленняў, у адрозненне ад вернутых з-за няпоўнай аплаты і іншых «мясцовых» тэхнічных прычын).

Малая колькасць краін / лістоў з Лацінскай Амерыкі ў Гомелі тлумачыцца спецыялізацыяй, звычкамі і лёсам трох асноўных актывістаў, якія паўплывалі на дыспрапорцыю на карысць ЗША і Канады. Уваходная карэспандэнцыя двух калег у Гомелі ў адным выпадку (А. Снітко) уяўляе сабой пераважна масіў лістоў з рэспублік СССР пры амаль поўнай адсутнасці лістоў з-за мяжы (выключэнне – інфармацыйныя рассылкі з Вялікабрытаніі), у другім (В. Рудэнка) уключала шматлікія адпраўленні з многіх краін свету ў рамках інтэрнацыяналісцкіх кампаній, якія амаль цалкам страчаныя. Выключэнне складаюць лісты В. Рудэнкі з Масквы ў Гомель. Яны – унікальны прыклад эксперыментаў з канвертамі, якія ўключалі мадыфікацыю бланкавых канвертаў маскоўскіх арганізацый, знойдзеных у макулатуры, наклейкамі і надпісамі, якія не ўпісваюцца ў строгія правілы афармлення паштовых адпраўленняў. Трэці калега (С. Барысенка) таксама ўклаў свае творчыя здольнасці ў афармленне, як у выпадку з лістом у Лорэнс (Канзас), на які адказ быў.

Адзнакі на канвертах пасля іх атрымання

З дат, што адносяцца да канвертаў, дата атрымання была найважнейшай, асабліва калі яна не фіксавалася ў асобных рэгістратарах або дзённікавых запісах. Яна ставілася звычайна ў сярэдзіне адваротнага боку канверта (на ніжняй частцы клапана). На канвертах не з СССР і не з іншых сацыялістычных краін дата атрымання ў першы перыяд не ставілася.

Звесткі пра даты і геаграфічныя дадзеныя са штэмпеляў, што адсутнічалі ў той ці іншай форме іх пераліку, узнаўляліся пры апрацоўцы перапіскі. Звесткі пра атрыманне карэспандэнцыі былі ў спісах у канцы дзённікавых бланкетаў і кніг, а таксама ў запісах у іх па днях. Пры дапамозе дадатковай праверкі дзённікаў і зарэгістраваных канвертаў, што сканіраваліся, але былі памылкова не ўлічаныя ў спісах, ліквідаваліся пропускі ў рэгістрацыі.

Асобны масіў рэгістрацыйных картак для фіксацыі адпраўлення і атрымання карэспандэнцыі пачаў выбарачна весціся ў 1989 г., павелічэнне колькасці картак і метадычнасці запісаў заўважнае з 1995 г. Гэтая найбольш рацыянальная форма фіксацыі перапіскі ўключала некаторыя звесткі пра канверты.

Тыпалогія і захоўванне канвертаў

Пад канвертамі маюцца на ўвазе кантэйнеры для адпраўлення любых тыпаў – пісьмы, бандэролі, пасылкі з рознымі тыпамі ўпакоўкі. Адзінкавымі ўзорамі прадстаўленыя цалкам самаробныя канверты (ад Д. К., 1995-07-05 рт Лида), тып «ліст і канверт адным аркушам» (ад даследчыка Рускай Амерыкі з Фэрбанкса (Аляска) Р. Пірса (1990) і этнабатаніка Б. Каваш з Брыджуотэра (Канектыкут) (два ў 1991 г.)). Адна пасылка з кнігамі прыйшла ў скрыні з-пад віскі, прыстасаванай як паштовая скрыня.

Канверты захоўваюцца па фарматах (5 груп), унутры іх па краінах і ў алфавітным парадку па прозвішчах і назвах арганізацый. Змесціва канвертаў было канчаткова вынятае ў працэсе сканіравання.

Нумарацыя

Нумарацыя канвертаў і іншых упаковок ажыццяўлялася не ў працэсе і не ў парадку (г.зн. храналогіі) атрымання. Узнаўленне поўнай храналогіі атрымання лістоў (а не толькі замежных, якія выносіліся ў асобны спіс ужо амаль з самага пачатку замежнай перапіскі) стала задачай пасля драматычнага ўсведамлення на мяжы 2010-х-2020-х гг. асаблівай важнасці перапіскі сярод нашых эксклюзіўных матэрыялаў.

Ідэнтыфікацыйныя нумары карэспандэнтаў адзначаліся на адваротным баку канвертаў (пасля іх пісалі прозвішчы). У асноўным гэта былі нумары для адпраўшчыкаў з краін з дзяржаўнай кірыліцай.

Імя і адрас адпраўшчыка

Прозвішча адпраўшчыка ў многіх выпадках адсутнічае, што можа мець розныя растлумачэнні. Такімі былі лісты ад невядомых асоб, якія прыйшлі ў сувязі з індзеянісцкімі аб'явамі ў газетах: жарт (1990-08-06 рм Беразіно) або «письмо счастье» з Рагачова (1998-08-22 рм Лучын), ліст ад «Л.» (1994-08-15 рм Душанбе). Ад вядомых карэспандэнтаў, але з прычыны пэўных перасцярог: з Чашнікаў (1988-04-14 рм Краснозвездное, адрасат, якому мы пісалі ў іншы раён Віцебскай вобласці). Фіктыўныя прозвішчы (у прыватнасці, Людмілы, 1991); «г. Магілёў, паштамт, пашпарт» (№) (1991, 1992); псеўданім G. P. Maksimov (два з Нью-Джэрсі (па гарадах на штэмпелі, зваротны адрас – г. Нью-Ёрк)), 1995 і 1996). Канверт з лістом і біяграфічнай даведкай з Дэнвера ад сенатара часткова індзейскага паходжання ад Каларада Б. Найтхорса Кэмпбэла меў толькі вулічны адрас (1996-05-16 рм Denver, CO).

Змяшчэнне зваротнага адраса не на пярэднім, а на адваротным баку канверта – распаўсюджаная практыка ў шэрагу краін (Польшча, Іспанія), але ёсць выпадкі, калі ён зусім адсутнічае. Сярод канвертаў з незвычайных месцаў (адкрыта ўказаных або «схаваных») – ад У. Лупакова (1988-10-19, 1988-11-30, 1988-02-19, 1989-03-05 рм Ленинск), на якіх не ўказваецца, што гэта Байканур.

Імя атрымальніка

Акрамя каардынатара (выканаўчага сакратара) БІТ або яго арганізацыйнай групы, атрымальнікамі адпраўленняў, зарэгістраваных як уваходныя ў БІТ, былі і іншыя члены таварыства.

Побач з назвай БІТ можна сустрэць назвы яго праграм і структур, напрыклад, праграма «Адкрыццё Амерыкі і Беларусь» (BY_Мальцаў =01 1990-02-21 рм Мн) або адзін з «саветаў» пры ім (BY-1_Сакратарыят Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь (Урадавае) 1994-03-15 рм Мн #392).

У шэрагу выпадкаў назва таварыства скажалася. Напрыклад, скарачэнне BAIS ад Byelorussian (пазней – Belarusian) American Indian Society) адным адпраўшчыкам шматразова падавалася як BIAS (з намёкам на «прыхільнасць», калі не на «забабоны»). На канвертах можна сустрэць «Белорусско-индийское общество» або «Аб'яднанне беларускіх індыйцаў» (з'явілася проста іранічна, ад яго ж неактыўнага члена А. Брыш (1998-12-17 рм Гродно)).

«А. Сімаков» – так напісана на канверце ад беларускага пісьменніка з ЗША Я. Юхнаўца (US_Juchnawies 1991-05-23 pm Staten Island, NY #96). М. Макіні (Анкарыдж) на сваім канверце паспрабаваў узнавіць кірылічны варыянт для Ales Simakou, арыентуючыся на французскую мову, – «Алес Семаку -?» (US_McKinney 1990-09-14 pm Anchorage, AK #301). На канвертах можна знайсці і ўказанне на адзін ранні індзейскі псеўданім (як крыптанім – З. В. (У. В.)), а таксама больш позні Алекс Много Маиса або Алекс М. М. (ад Эні, 2003).

Адрас атрымальніка

Адрасныя наклейкі, якія адносяцца да атрымальніка або адпраўшчыка, – распаўсюджаная з'ява. Некаторыя адпраўшчыкі прымацоўвалі на канверт (як адзіны або альтэрнатыўны варыянт адраса) нашы выразаныя з канвертаў або лістоў зваротныя адрасы (у т.л. з адрасным штэмпелем).

Кірылічны або транслітарацыйны варыянт змяшчаўся па ініцыятыве саміх адпраўшчыкаў, а таксама прынамсі ў адным памятным выпадку – нашай: па нашай просьбе да апаचाў Бelay Гары напісаць наш адрас кірыліцай ён з'явіўся як безальтэрнатыўны на канверце з рэдакцыі газеты (US-1_Fort Apache Scout 1989-06-30 pm Whiteriver, AZ #117).

Адрас (разам з іменем адпраўшчыка) адсутнічае ў выпадках, калі канверты з «акенцам» – такія прыйшлі, напрыклад, з U.S. Department of Justice (штэмп. 1995-11-02 Washington, DC), ад Sage Publications (Thousand Oaks, CA) у 1997 і 1998 гг.

Найбольш распаўсюджаныя памылкі адрасацыі ў частцы краіны – БССР і СССР пасля 1991 г. і Расія («Беларусь, Расія»). Зафіксаваныя і іншыя казусы, напрыклад, такія «нефармальны» каментарыі наконт адраснай інфармацыі на канверце CA-1_Intertribal Forestry Association of British Columbia [no sender] pm Kelowna, BC 1992-05-06 #453, на якім надрукавана Byelarussia, папраўлена на Byelorussia (падкрэслены элемент -russia); пасля назвы краіны дапісана Bolivia, але закрэслена з удакладненнем: «one of the Communist Commonwealth, remember?»

Адзін з многіх прыкладаў з'яўлення на канвертах напаміну пра СССР – ліст з Лейквуда (Каларада) (2000-12-15 pm Denver). Неіснуючы USSR згадваўся больш дасведчанымі як «former».

Сярод удакладненняў у адрас, зробленых на пошце, вылучаюцца выпраўленне няправільнага індэкса, напісанне нумара паштовай скрыні замест вулічнага адраса.

Штэмпелі

Несупадзенне населенага пункта ў адрасе адпраўшчыка і на выходным штэмпелі – адзін з найбольш займальных момантаў пры вывучэнні элементаў канвертаў. Для прыкладу: горад Чульман (1988-05-13 рт) – адзіны выпадак, калі канверт (з каля 30) з Якуціі ад капітана рачнога судна А. Баркоўскага мае штэмпель не Якуцка.

Таксама цікавыя казусы наяўнасці двух і больш выходных штэмпеляў, адсутнасць штэмпеляў (выходнага, уваходнага або абодвух). Праблема нечытальных элементаў штэмпеляў – практычна дэтэктыўная. Выходныя штэмпелі зрэдку знаходзяцца на адваротным баку канверта, а ўваходныя дастаткова часта – на пярэднім.

Штэмпелі і ў цэлым канверты набываюць асаблівае значэнне пры даследаванні катэгорыі «адпраўленні без ліста».

Дапаможнае значэнне штэмпеляў вялікае пры адсутнасці дакладных дат лістоў. Пры адсутнасці ў самім лісце даты (дня) напісання (або наяўнасці толькі года і месяца) штэмпель дае магчымасць (разам з улікам зместу) меркаваць пра найбольш верагодную дату. Напрыклад, М. Модлес (M. Modless) з рэзервацыі Сан-Карлас (Арызона) датавала ліст ліпенем 1989 г., наш адрас змешчаны ў выпуску газеты "Форт-Апачы скаўт" за 30.06.1989, а на штэмпелі Сан-Карласа – 2.08.1989.

Штэмпелі на некаторых канвертах неносяць назвы н.п., дзе пастаўленыя: іх замяняюць паштовыя коды (Канада) або іншыя варыянты ідэнтыфікацыі гарадоў (замест «Мадрыд»; «Федэральная сталіца» Аргенціны).

12 канвертаў ад А. Карлюкевіча (з маскоўскімі штэмпелем і нумарам паштовай скрыні) не ўказвалі на тое, што дасылаюцца з Кубы; надпісаныя ваенным журналістам, яны дастаўляліся ў Маскву. На 1-ым выходным штэмпель практычна адсутнічае (адна рыска), штэмпель Гомеля – 26.10.1989 (атр. 27.10.1989). 12-ты мае на выходным штэмпелі толькі адну няясную літару або лічбу (грубы дэфект штэмпеля) і не мае ўваходнага штэмпеля (атр. 22.04.1990). Аналагічна серыя лістоў, адпраўленая індзеяністкай А. Брыш праз палявую пошту, яўна не ўказвае, што гэта карэспандэнцыя з замежнай краіны, канкрэтна з Венгрыі (Кішкунмайша).

На адным з двух канвертаў ад кампаніі Stone Post Bison (McCracken, KS) няма штэмпеляў і іншых адзнак, акрамя «Получено Межпочтамтом-1 в подмоченном виде», а гомельскі штэмпель (25.11.1992) пастаўлены на поліэтыленавай абгортцы (#284, л.д. 1.11.1992 г.).

Дадатковыя элементы адпраўшчыка

Указанні на ўлажэнні, дадаткі да лістоў. Робяцца як па стандартнай форме, так і па ініцыятыве адпраўшчыкаў. М. Макіні (Анкарыдж, Аляска) неаднаразова сам дэталёва пералічваў на саміх канвертах улажэнні ў яго пакетах, бандэролях).

Малюнкi адпраўшчыка. Малюнкi М. Хуча (Аляска) і Б. Каваш размешчаныя ў левай частцы пярэдняга боку канвертаў. Індзейністка Б. Жукоўская (Беласток) змясціла свае малюнкi і надпісы па актуальнай у 1990 г. тэме індзейскага Свяшчэннага бегу (Sacred Run, Święty bieg), які прайшоў і па тэрыторыі краін і рэспублік Усходняй Еўропы, на адваротным (Zukowska 1990-09-09 pm Bialystok [Białystok] #169) і пярэднім (1990-10-22 pm Bialystok [Białystok] #168) баках канвертаў.

Тэкставыя паведамленні на канвертах. Найбольш памятных «P.S.» і нататкі без гэтай адзнакі – на канвертах ад М. Шуканава і С. Вітушкі (без штэмп., атр. 1990-06-16).

Укладзеныя канверты. Сустрэкаюцца нярэдка. (Ад канвертаў, якія 1) не прайшлі паштовай апрацоўкі з прычыны таго, што былі ўлажэннем, адрозніваюцца тыя, што 2) перадаваліся фізічнымі асобамі або 3) у парушэнне працэдуры не атрымалі паштовых адзнак. Канверты, якія не маюць прыкмет адпраўкі па пошце і дакументальных пацвярджэнняў, што яны прыйшлі па пошце, ставяцца пад сумненне як «канверт адпраўлення», які павінен рэгістравацца ў гэтай якасці.)

Маркі

Адсутнасць марак з прыкметамі іх першапачатковай наяўнасці сведчыць пра выпадковае або наўмыснае іх аддзяленне (выпадкова-наўмыснае – рукамі дзяцей). Унікальны выпадак з маркамі на адпраўленнях В. Грыцкевіча: толькі яны адсутнічаюць (але пасля фіксацыі іх на першапачатковых месцах з дапамогай сканіравання) па прычыне, звязанай, відавочна, з якасцю клею або прыклеявання.

Тэматыка марак – самая разнастайная. Маркі краін Амерыкі – «профільныя» для нас, на іх ёсць і ўласна індзейскія матывы (часам па ініцыятыве адпраўшчыкаў).

Мастацкія (і маркіраваныя) канверты

Мастацкія маркіраваныя канверты, тыповыя для гісторыі пошты СССР, – катэгорыя, якая амаль не сустракаецца на адпраўленнях з іншых краін. З падобнымі польскімі канвертамі мы сутыкнуліся практычна толькі пры перапісцы з Б. Жукоўскай.

Сярод выяў на паліграфічных канвертах амерыканісцкія па тэматыцы сустракаюцца рэдка. На канвертах з індзейскіх арганізацый, рэзервацый ЗША знаходзім узоры малюнкаў

(лагатыпы, гербы, эмблемы), якія можна аднесці да мастацкіх элементаў: Lenni Lenape Historical Society of Pa. 1990-11-13 pm Lehigh Valley, PA #95; Southern Ute Indian Tribe 1991-06-11 pm Ignacio, CO #49; Fort Sill – Chiricahua – Warm Spring – Apache Tribe 1993-07-21pm Apache, OK #75; Mescalero Apache Tribe 1994-04-06 pm Mescalero, NM #12; Colorado Indian Chamber of Commerce 1995-09-27 pm Denver, CO #94; і інш.

Заклучэнне

Фарміраванне масіваў лічбавых копіяў, ЭТ і іншых форм прадстаўлення дадзеных пра канверты і іншыя ўпакоўкі суправаджаецца стварэннем катэгорый, кодавага забеспячэння, адзнак, якія дапамагаюць пры пошуку паводле пэўных крытэрыяў, пошукавых фраз.

Хаця мы забяспечылі доступ праз інтэрнэт да значнай часткі нашай карэспандэнцыі, уключаючы канверты, мы пакуль не выкарыстоўвалі іх як факсімільныя ў друкаваных выданнях, хаця і мелі такую магчымасць (змясціўшы ўзоры выяў уласна лістоў у артыкуле, заснаваным у асноўным на карэспандэнцыі [2, с. 27]). Тым не менш, указанні на канверты ёсць у нашых публікацыях, у прыватнасці, у спасылках на лісты без дат, дзе замест іх даюцца даты са штэмпеляў (напрыклад, выпадкі з лістамі ад М. Танка [1, с. 298], Н. Гілевіча [3, с. 325], А. Якімовіча [4, с. 315, 317]).

Больш за дзве тысячы ўваходных канвертаў (як і выходныя, узоры якіх маем з групы вярнутых юнацкіх лістоў да Ю. Бялова, не адпраўленых, вярнутых як недастаўленыя, а лёс астатніх можна толькі прагназаваць) з'яўляюцца важнай часткай архіва БІТ, сотні знаходзяцца ў калекцыі «Лацінаамерыканскага цэнтра». Гэта своеасаблівая форма дэманстрацыі камунікацыйных практык даследчыкаў і іншых асоб, уцягнутых у беларуска-амерыканскія сувязі, амерыканістыку, і аперацый, выкананых паштовымі работнікамі. Пры гэтым прадстаўнікі розных краін, што адгукаюцца на індзеянісцкія ініцыятывы з Беларусі і распаўсюджваюць іх назвы, даюць пэўную інфармацыю пра сябе адкрытага і скрытага характару, паказваюць свае стандарты афармлення карэспандэнцыі. Гэта асабліва цікава для пакаленняў, якія перайшлі да выкарыстання электроннай пошты і месенджараў.

Крыніцы і літаратура

1. Сімакоў, А. В. Індзейскае ў дзённіках, эпістальнай і паэтычнай спадчыне Максіма Танка / А. В. Сімакоў // Трынаццатыя танкаўскія чытанні : зборнік навуковых артыкулаў

: [матэрыялы Міжнар. навук. канф., 16 верас. 2022 г. / рэдкал. : В. Д. Старычонок (адк. рэд.), І. М. Мішчанчук, Н. В. Заяц]. – Мінск : БДПУ, 2022. – С. 297–300.

2. Сімакоў, А. «Індзейская справа» ў пытаннях і адказах : адлюстраванне тэмы каталіцкіх місій сярод індзейцаў у даследчай перапісцы / А. Сімакоў // Наша вера. – 2022. – № 4. – С. 26–31.

3. Сімакоў, А. В. Індзейская тэма ў неапублікаванай перапісцы беларускіх пісьменнікаў (па матэрыялах прыватнага архіва ў Гомелі) / А. В. Сімакоў // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы XIII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 100-годдзю БДУ і 90-годдзю з дня нарадж. чл.-кар. НАН Беларусі праф. А. А. Лойкі, Мінск, 28–29 кастр. 2021 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал. : С. А. Важнік (гал. рэд.) [і інш.] ; навук. рэд. А. І. Бельскі. – Мінск : БДУ, 2021. – С. 322–327.

4. Сімакоў, А. В. Эльдарада просіць дапамогі : дзве аповесці пра індзейцаў слонімскага пісьменніка Аляксея Якімовіча / А. В. Сімакоў // Гісторыка-культурная спадчына Слонімсчыны : да 770-годдзя Слоніма : зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі ; уклад. Т. В. Даўгач ; рэдкал. : В. Л. Лакіза (гал. рэд.) [і інш.] ; Т. В. Даўгач (адк. рэд.). – Мінск : Беларуская навука, 2024. – С. 313–318.

**Aliaksandr V. Simakou: STUDY OF ENVELOPES WITH ELEMENTS OF WARNINGS
(ON THE EXAMPLE OF CORRESPONDENCE OF HOMEL INDIANISTS)
(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 141-151, www.sakavik.net)**

Large volumes of correspondence pose problems of accounting, storage, digitization, assessment of informativeness, and importance of information. The experience of individual researchers and collectors can be useful in developing recommendations for creating and using reference information on individual components of documentation received by mail. This article examines the envelopes regarding Native Americans kept by scholars in Gomel. The analysis of the appearance and characteristics of individual elements of the envelopes can constitute a subdiscipline of source studies.

**А. В. Симаков: ИЗУЧЕНИЕ КОНВЕРТОВ С ЭЛЕМЕНТАМИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЙ
(НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕПИСКИ ГОМЕЛЬСКИХ ИНДЕАНИСТОВ)**
(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 141-151, www.sakavik.net)

Аннотация. Большие объёмы корреспонденции создают проблемы учёта, хранения, оцифровки, оценки информативности и важности информации. Опыт отдельных исследователей может быть полезен при разработке рекомендаций по созданию и использованию справочной информации по отдельным компонентам документации, поступающей по почте. В статье рассматриваются конверты, хранящиеся у учёных-индеанистов в Гомеле. Анализ внешнего вида и особенностей отдельных элементов конвертов может стать отдельной дисциплиной источниковедения.

Літаратура

Людміла Андзілеўка: СУМНАЯ КАЗКА

Невялікі гарадок Блюм, ціхі і сонны, прыторкнуўся на шырокім шляху між мегаполісаў са шклянымі гмахамі, яркавымі бігбордамі, непрыкметны, нібы з мінулага стагоддзя. Само сабой цякло б жыццё ў ім, набірала моц хараство: працавітыя месцічы ніколі не сядзелі без хлеба, не бедавалі па ляноце, у час ліхой пераборкі, трывушчыя, цярплівыя, выжывалі, як маглі. Выпрастацца не давала суседства. Шматстольныя камяніцы гарадоў атачалі яго з усіх бакоў, кожны чарговым часам імкнуўся запісаць Блюм сваім прыгарадам, зламаць заведзены лад, паставіць вымоглівым парадкам свой .

Калі якісь з вялікіх гарадоў, замяніўшы шыльду дарожнага ўказальніка на свежую, зноў абвешчаў горад сваім раёнам, блюмічы пачыналі адчуваць сябе ў родным мястэчку навалаччу, прыхаднямі. Нязменны Мэр Блюма склікаў тады насельніцтва на галоўную плошчу, урачыста зачытваў паводлух подпісу Боса новы Указ: выстаўляў флюгер на вежы ратушы ў адпаведным напрамку, а рупныя вяшчалы ва ўсе бакі гарланілі ў далоні, узмацняючы гук, нахвальвалі наступныя перамены.

Перамены, незалежна ад таго, чым прыгарадам станавіўся Блюм, азначалі толькі адно – забарону тутэйшых парадкаў.

Флюгер не выконваў традыцыйнага назначэння прынады, не ўплывалі на яго прыродныя стыхіі. У рух спаруду прыводзіў толькі асабісты загад Мэра.

Момант! І вартавыя спрытна адшрубоўвалі спецыяльным рыштункам крэпкі стрыжань, на якім красаваўся магутны мядзяны тур – флюгер заадно служыў гербам горада Блюма. Магутны тур заставаўся сімвалам яшчэ ад тых вякоў, калі горад быў адным з самых уплывовых і слыхных сярод роўных сабе. Так кожны раз, пераводзячы стралу, флюгер замацоўвалі наглуха, каб паказваў, адкуль цяпер будзе дзьмуць вецер да наступных перамен. І – свята! Свята!

Гандляры рукаюцца пад новыя дамовы. Гастралёры пручь – адбіцця няма, спяваюць зухаватыя песні. Ва ўсе канцы славу нясуць гасціннаму гораду.

Апошняю цырымонію засмуціла брыдка неспадзяванка. Напэўна, за гады нерухомасці флюгер застаяўся, выява тура моцна заржавіла, аж прыварылася да шоста; калі прыладу паварушылі, фігура адарвалася і бразнула на пляц пад ногі Мэра. Старадаўні флюгер ператварыўся на вачах гараджан у звычайную стралу-напрамак. Абывацель у здарэнні пабачыў знак!

Невыпадкава паў тур...

Павольнае жыццё спынілася, у народзе загуло. Адшукаліся па прыватных гаспадарках спадчынныя выявы прадзедаўскіх тураў, тутэйшыя зносілі скарб на плошчу, запатрабавалі ад Нязменнага Мэра неадкладна вярнуць герб на месца.

Мэр коротка, цвёрда заключыў: “Траты на рэканструкцыю старога флюгера ані не прадугледжваліся планамі фінансавання! А ўсё гэта “памятнае”, старое ламачча, што пазносілі ад сваіх двароў – забараніць!” Нечакана ў аховы пад камізэлькамі знайшлася зброя. Пашыхтаваныя ў шнуры брытагаловыя асілкі ачапілі пляц. Бамбізы ад душы папрацавалі кулаччом і ботамі – уходаліся да стомы. Далася месцічам у знакі неспадзяваная сутычка!

Дні засвіталі беспрабуднымі святамі: гарадскія вуліцы грывелі духавымі аркестрамі. Ангажавалі актывістаў, бракавала прафесійных музыкантаў. Стыхійныя аркестранты шчыра надзімалі шчокі – пачуць фальш музычнага акорду не кожнаму дадзена. Пад несулладзе бравуру маршыравалі бадзёрыя калоны – з усяго наваколля звязілі лаяльнае народанасельніцтва. Не хапала, дастаўлялі фурамі пралетарыят ад канвеераў і станкоў. Чынавенства рознага рангу мусіла засведчыць прыхільнасць да палітыкі ўраду, служывы люд не мог ухіліцца, кіраўнікі, падпагонныя, прыпасадныя, вайскоўцы, ахова – усе, хто сілкуецца ад дзяржаўнай міласціны. Наскрабалася. Але ж былі і сапраўдныя дабрахоты, хто па начах пад’ядаўся з гарадскіх сметніц, раніцай самаахвярна драў глотку дружным “ура!” за парадак і стабільнасць.

Пасяджэнне акадэмікаў і дактароў навук зацягвалася. Ім спусцілі тэрміновы Загад – распрацаваць план выхавання новага пакалення блючмічоў. Час ішоў. Светлыя розумы перажывалі хвараблівы запор. “Закончаныя патрыёты!” – стаяла ў канчатковым патрабаванні Загаду.

– Перш за ўсё, спадарства, мы мусім даць поўнае тлумачэнне катэгорыі патрыятызму! – выступіў старэйшы супрацоўнік Акадэміі. – Хто такі патрыёт?

– На маю думку, усё даволі проста, трэба капаць глыбей, і яснасць сама выкрысталізоўваецца. ПА-ТРЫ-ЁТ... Вось і ўся таямніца, – узяў на сябе адказнасць малады, нядаўна асцэпянёны прафесар.

– Не трэба спрашчаць задачы, калега! Мы не ў шахматы гуляем... тут на дзяржаўным узроўне трэба мысліць! Тады адкажыце нам, а што такое – той ёт?

– Ну як жа? З ётам якраз усё зразумела. Першы ёт – Ё-ка-лэ-мэ-нэ. Другі – Ё-пэ-рэ-сэ-тэ. Ну і трэці, вядома ж – Ё... т... м... (не будзем закрываць вочы).

– Не магу згадзіцца! – ускочыў з месца прадстаўнік міжнароднага клуба інтэлектуалаў, па сумяшчальніцтву – Член-карэспандэнт. – А куды вы падзенёце іншыя аспекты гэтай праблемы? Вы назвалі толькі тры. А іх значна больш. Вось хаця б Ёшкін кот! Ёрш твае

лапці! Ёкарны бабай!.. Зноў жа, Ёперны тэатр, Японскі гарадавы – з той жа, з той самай оперы. Можна доўжыць і доўжыць. Ды на сягоняшні гарачы час толькі аднымі ёлкамі можна дысэртацыю абараніць: Ёлкі-палкі! Ёлкі-маталкі! Ёлкі зялёныя!

– Тут трэба разбірацца! Ці тутэйшага паходжання ўсе ішыя пасля трох першназваных ёты? Навошта нам навалач прыблудная? – адазваўся з месца, не падумаўшы, паважаны Акадэмік. (Сусед злева нервова ціснуў сваім красоўкам яго туфель).

Настроіўся НавуШны супрацоўнік з кафедры ідэалогіі.

– Таварышы, не так мітусліва, я запісваю...

– Годзе, годзе, паважанае спадарства, мяркую, мы ўсе крыху адхіліліся ад генеральнай лініі, так бы мовіць, узялі фальшывы гук, памылковы напрамак. Нас падвёў лінгвістычны аспект, запамяталі: маем Вінчэстар, марым – Ліверпуль. Дык вось пішам мы “ёт”, а гэты “ёт” зусім не “ёт”.

– А што калі не “ёт”?! – пачуліся абураныя галасы з усіх бакоў.

Апанент падняў палец у неба і шматзначна пахітаў ім.

– Мы запамяталі пра адзінку вымярэння. Йот, спадарства, йот, й-о-т!

– А як мы гэтыя тры “йоты” спалучым з нашай ідэалогіяй?

– Самым натуральным чынам, панове. Мы паставім задачу, глабальную мэту у рэшце рэшт забяспечыць кожнага блюміча сакраментальным “папіццот...”, выбачаюся, выбачаюся, – “па тры йот”. Зразумела?

– Геніяльна! Як проста і геніяльна. Усім – “па тры йот”.

– Нашай моладзі будзе куды імкнуцца!

Як пайшоў тэатр, працаваць ужо не выпадала, не ставала часу. Працоўныя калектывы абмяркоўвалі важнасць пастаўленай ідэолагамі задачы: кожнаму блюмічу па тры йоты. Праўда, сярэднестатыстычны прадстаўнік шанаванага горада Блюм смутна ўяўляў тую “йоту”. Пытаўся ён у сябе таемна, што па тры – тое зразумела, а па тры чаго? Можна рознае ўяўляць пад гэтым “ётам”, хацелася б дакладнасці і яснасці.

Масавікі-забаўнікі вывешвалі крэатыўныя плакаты, уручалі рэкламныя буклеты, усталёўвалі банэры з арыгінальнымі цытатамі з “Першавытокаў.”

Ваколіцы Блюма і да гэтай пары пуставалі занядбалымі: даўна тут землі не аралі, не сеялі, не пахваляцца блюмічы і жывой флорай-фаўнай з часоў лозунга “Культивируй правильную растительность!” – калі пад карань пайшла ўся туташняя прырода.

Вынішчылі спачатку “пустазелле”: валошкі, трыпутнік, рамонкі, мак. Потым збэйдасалі нават жоўты каксагыз – хоць і насланне, а палюбіўся за пухнатыя дзьмухаўцы, за радасць сплятаць вяночкі.

Кожны флюгерны напрамак патрабаваў выкараніць ранейшыя расліны, замяніць навамоднымі, толькі з-пад снегу жывая зеляніна найстрыць вушкі – секачом! Старанна палола насельніцтва свае прыватныя палісаднікі, гароды, лехі, каб ад старасвецкіх каранёў і напаміну не засталася.

Навуковым спосабам абрэзалі дрэвы – парк працуе з той пары інсталяцыйнай мастацкіх пнёў. Падсілкавалі хімічным рэагентам збожжа – на стагоддзі глебу вызвалілі ад патрэбы радзіць. Тутэйшы гароднік церпеў смяротныя прысуды за самасадную кветку на клумбе – “распространение сорняков, препятствует развитию правильных селекционных сортов!”

Садаводы знікаюць увязнёныя, кладуцца падсочаныя ворагам, злоўленыя над ляхой прыхаванай, мрэ адчайна земляроб, канае і гучна, і ціха. Блюмічы, прымораныя эпістальнай і прамоўнай атрутай, насычаныя з макаўкі да пят кіслотамі дэмагогіі, страцілі нарэшце і сімвал надзеі на лацвейшую наступнасць.

З пераказу дзядоў, можа міфы, успаміналі, нібы тут калісьці каласіліся нівы, над лугам паветра – хоць нажом рэж: процьма красак цвіло, відам розных і барвамі! Да зямлі гнулі цяжарныя галіны гронкі ігрыстых парэчак. Ураджаі густападныя яблыкаў крамяных – шчапалі дрэвы ...

Пад сякеру пусцілі сады.

Узрушылася замежная супольнасць, доўга спрачаліся, абмяркоўвалі трагедыю горада Блюма. Выказвалі глыбокую заклапочанасць, абвінавачвалі, спачувалі. Прыслалі дапамогу: таварныя вагоны экзатычных прадуктаў. З розных канцоў свету дастаўлялі “бананы-папаі”, чыгункай і наземна, транспартам водным і нават airline.

Меркаванні сышліся на парадзе звярнуцца да вядомага ў свеце аўтарытэта – спецыяліста ў саадаводстве і культываванні паркавых масіваў.

У блюмічоў адно і засталася – спадзеў на яго.

Садоўнік закладзе, дагледзіць любы сад – сумневу не было. Гэта ён раскінуў дзівосныя альпінарыі сярод няўроднай пусткі, чапляў на руіны старадаўных палацаў вертыкалі экзатычных ліянаў і дзікага вінаграду, гэта ён фармаваў медытацыйныя групы камянёў на кітайскіх водных прасторах.

Насельніцтва Блюма віртуальна падзялілася на непрымірымых згуртаванні, кагорты, партыі; у сацсетках ідуць гарачыя спрэчкі, якія ўсталяваць фантаны, калі сад будзе тыпу італьяскага? Падлічваюць сродкі пад закуп селекцыйнага насення пахучых разнацвetaў, мяркуючы сад у маўрытанскім стылі. Адкуль пачаць геаметрыю французскага? Ці асіліць туташні абывацель катэгарычныя патрабаванні нямецкага саду. І дзе лепш раскапаць штучны вадаём, вакол якога разлінуецца жывая зялёная агароджа пры садзе стылю ангельскага?

Другая партыя разважала, ці не замахнуцца блюмічам адразу на японскі з яго натуральным прыродным раздоллем?

Хадзілі чуткі: садоўнік трымае сакрэты садоў Семіраміды.

Асобнай купкай сычэлі-шэмылі недабразычліўцы, сеялі недавер і паніку, маўляў...

– Не той ужо садоўнік...

– Ну як – не той?

– Не той! З ім адбылося пераўтварэнне.

– Ён адразу быў “не той”... – намякалі на штосьці нядобрае недаяркі.

– Вера ёсць і давер – не дзе дзенецца! – запэўнівалі актыўныя.

– Няўжо страціў талент?

– Талент пры ім.

– Спецыяліст высокага кшталту!

– А што яшчэ трэба? – махалі рукамі аптымісты.

– Годзе бунтаваць народ! – абураліся кансерватары.

– Ды яго не адпускаць у Блум. Што мы яму?

– Дарэмныя надзеі!

– Перахопяць.

Садоўнік ад’язджаў з пустога вакзала. Праважатых не было. Як змрочную гатычную постаць яго праглынуў тамбур – некалькі пасажыраў перабеглі ў суседні вагон. Калі лабастая галава Садоўніка мільганула апошні раз у вакне цягніка, на пероне дзяжурная ў

форменным кіцелі і фуражцы тэатральна закаціла вочы, глыбока ўдыхнула–выдыхнула, памахала ля твару службовым жэзлам з чырвоным дыскам, нібы веярам, праз духату і спякоту і перажагналася вольнай рукой.

Адкуль ім, маладым, ведаць? Садоўнік вяртаўся дамоў, у родны Блюм. Ён вырас у вялікім садзе, у засені дзедаўскай грушы праяцела яго маленства. І цяпер яшчэ вусны яго памятаюць смак саспелай маліны, буйнай і салодкай, як мёд, выведзенай продкамі з адмысловых гатункаў. У тым садзе вішняк з дзедавай рукі лазой прынімаўся, торкні зламаную галінку – пусціць карэнне, дасць усход.

Садоўнік у розных гарадах і краінах разбіваў, даглядаў казачныя сады, а вось мілей дзедаўскага сада ён так для сваёй душы і не сумеў выгадаваць.

Паламаяная прамова Садоўніка да слёз кранула блюмічоў. Ён паведаміў, як марыў вярнуць роднаму гораду славу самага прыгожага ў свеце.

– Наш сад будзе квітнець! У памагатыя возьмем толькі самых верных, хто застаўся адданым нашай справе. Хто муціць ваду і збіраецца чужымі рукамі жар заграбаць – няхай коціцца адсюль прэч, мы не дапусцім да самага святога розных правакатараў... Іх чакае суд і кара!

Звыкліся блюмічы чуць такія словы ад Нязменнага Мэра падчас замены флюгернага напрамка. Суд і пакаранне! Цяпер іх прамаўляе Садоўнік...

Якія ворагі, якія адшчапенцы? Хто не жадае пабачыць квітнеючы сад вясной, хто не марыць пачуць пчол, птушак? Люд чакаў адхлання і надзеі...

Але рух ішоў. Блюмічы ад святла да святла няспынна рылі дол, вазілі глебу, цягалі каменне. Дазналіся: не пад сад. Будуць яны высокую агароджу, каб вораг не падпільнаваў будучай красы, калючым дротам абматалі вароты, аркі, тэрасы. Пускаць у сад будуць толькі правяраных, па асобых даведках. Дзецям і старым уваход забароняць: адны – свавольнікі, другія – нязграбы.

Сад шанаваць трэба...

МАЦІ, МАМА, А НАШЫМ

“Трыццаць пяты” атрымаў глыбокае раненне ў вобласць грудзіны, жыцця заставаліся хвіліны. Я вылушчыў пігульку крайняга выпадку, паклаў у вусны. Яму не дапаможа сіня, пад якой ты здольны цярпець усе смяротныя пакуты, выратавання не будзе. Інструкцыя дае права палегчыць сыход па выкананні загаду. Мы адпрацавалі стоадсоткава. Нас

заставалася восем, цяпер... сем. Наважыўся падпіхнуць капсулу ў самы рот, ён адмовіўся, пахітаў галавой – не трэба.

– Раскажы... – прашаптаў ён ледзь чутна, захлынаючыся ружовай пенай.

– Хто такая... ма...

Мог не тлумачыць, ведаю заўсёднае іх пытанне, тых, хто са мною тут апынуўся: маці, што гэта такое, маці?

Гэта першая і адзіная тэма, на якую загаварылі мы між сабой праз паўгода цеснага знаходжання разам. Шэсць месяцаў – ні слова, акрамя аператыўных каманд і перамоў.

Фарміравалі групу Mortal Combat з неўліковага матэр’ялу – з нічыйных, нікому не патрэбных дзетдомаўцаў. Я адзін вырас у сям’і, меў бацькоў, знаў маці.

Ля паміраючага знаходзіцца небяспечна, ён страціў недапушчальны аб’ём крыві, хутка тэмпература цела знізіцца да крытычнай адзнакі, GPS на яго шыі лопне, пырсне кіслотны фантан, перапаліць усё навокал у каменную глазуру, ад Трыццаць пятага не застанецца плямы. Але са мною апошні час штосьці адбываецца. У мой запраграмаваны мозг прабіўся вірус. Раптам стаў спыняць мяне на паўкроку: хто ты ёсць? Хто я? Я зноў пачаў свой аповед.

– Мама – жанчына пяшчотная, цёплая. Яна заўсёды ласкава ўглядаецца ў твае вочы, усміхаецца табе. Абдымае моцна-моцна, гладзіць па тваёй галаве, лашчыць валасы, кратае шчокі, плечы. Яна нюхае цябе, цалуе ў твар, вушы, павекі, разглядае ўважліва пальцы рук. Прыкладае да ілба далонь – ці не захварэў. Яна называе цябе “сыночак, дзіцятка, мой мілы хлопчык”.

Ты засынаеш, а яна спявае табе ціхую калыханку...

– Дзясяты, дзясяты, адыходзь! Ён памёр, небяспечна, – пазвала Мархабо.

Мархабо, адзіны нумар, чыё імя я ведаў.

Падбіралі адзін да аднаго: невысокіх ростам, худых, жылістых, цярплівых жывёл. Такой жывучай жывёлай аказалася і Мархабо, ніхто не здагадаўся за паўгода: адна з нас – дзяўчына.

Апошні месяц засвяціла надзея на жыццё. Яна прызналася: пакахала мяне, назвала сваё імя. Не яе гэта імя, ведаю, Мархабо – пазыўны. Ніхто і ніколі не ўведае нашы імёны. Мы пад нумарамі, ніхто з нас не ведае ніводнага чужога імя, не памятае свайго. Калі Мархабо адкрыла таямніцу, расказала штосьці пра сябе, прыглядацца стаў – сапраўды, жанчына.

– Мы выживем. Дзясяценькі, ты верыш? Нас хутка забярэ верталёт. Мы ўсё зрабілі як трэба, мы заслужылі жыццё. Вернемся ў Казахстан, дзіця народзім.

– Ты мусульманка, чаму ў цябе крыжык на шыі?

– Не ведаю. Крыжык гэты на мне быў заўсёды. Не памятаю нічога, акрамя дзіцячага дома. Верыш? У нас будзе дзіця! Яшчэ пару дзён – і мы паляцім дамоў. Больш ніколі не ўспомнім, што з намі было... ніколі!

Пасля першых месяцаў – як даўно гэта было! – службы ў арміі мяне выклікаў камандзір.

– Тебе, рядовой Канат Мурза Оспанов, выпала большая честь – служыць в спортивной роте столицы нашей Родины, городе Москва.

– Мяне прызывалі тут. Казахстан – мая радзіма.

– Ты дурак, рядовой Оспанов? Я ничего не путаю? Это же ты боксёр? Ты мастер спорта?

– Так точно!

– На тебя пришла персональная заявка. А ты не желаешь служить в Москве... мурза-канат?

Адчувалася, вымаўляе камандзір маё імя з маленькай літары, так гідліва, як брыдоту.

– Тут мае бацькі, уся мая сям’я. Хачу застацца ў Казахстане.

– Молчать! Кто тебя будет спрашивать?!

– Не хачу ў спортроту. Не хачу ў Маскву.

– Вон! Вон отсюда, тварь узкоглазая!

Камандзір задыхаўся ад злосці. Зазваніў тэлефон – падняў трубку.

– Слушаю, товарищ генерал. Так точно, товарищ генерал! Провёл беседу, товарищ генерал. Никуда он не денется... Мы в порошок!

– Отставить! Нас он больше не интересует. Хорошо объясняю? Здесь нужны только настоящие патриоты. Недорабатываете! Отставить.

Я быў зялёны, салага. Ці мог бы хто іншы на маім месцы прадбачыць, якая апраметная зейрыла праз адтуленую маім юнацкім свавольствам прастору? Наступнай раніцай сааходам дабіраўся я ў глухую далёкую СК12.

Парадак усёй воінскай часці пазнаецца ўжо ад КПП. Бетанаваны кораб, коса прыткнёны да агароджы, стаяў не выведзеным і ўровень з пляцам. З яго акна даносіліся мацюкі, брыдкаслоўе. Там ляскалі картамі па фанерным сталe, пілі віно, відаць, тут жа, за рогам, аблягчалі з-пад яго мачавыя пухіры – смурод віннага перагару і сікаў стаяў у спякоце густым плазам, нібы кораб КПП служыў уборнай. Ля варот вартавога не было. На мой стук звярнулі ўвагу не адразу, спачатку торкнулася ў фортку нецвярозая галава, цвыркнула слінай.

– Чё за хрен собачий? Какого х..?

– Рядовой Оспанов. Прибыл по месту службы.

– Чуваки, зырь, што за карась! – здэкліва заенчыла галава. – У нас таких не водится. Ща мы его быстро очистим, зажарим.

– Киданись-ка, открой ворота! – загадаў другі голас камусьці.

Выйшаў казах, яго кілбасіла ад віна, куражу, ад “выслужанай абароненасці”. Паглядзеў на мяне, як умеюць глядзець толькі плебеі, смелыя пры гаспадары. Мне стала балюча за яго, за сябе. З дзвярэй бетоннага караба вывалілі трое, гатовыя да заяўленай пагрозы, але, агледзеўшы мяне, чамусьці, не рашыліся “чысціць і смажыць”.

Цяпер думаю, каб вось там мы счупіліся – не было б таго, што здарылася потым? Ці лёс ужо веў мяне неадступнай сцяжынай па курсу наканаваанаму?

Мінуў брудны дворык, ля разабранага УАЗіка таўкліся падпітыя лейтэнант з прапаршчыкам. Што ў іх, свята якое? Не хацелася верыць у будзёнасць вось такой службы.

Пры падыходзе да каманднага корпуса пачуў прывычныя для сябе гукі, яны заўсёды суправаджаюць баксёрскія трэніроўкі і турніры: удары, стогн, крык, хрып. Насцярожыўся: у невялікім будынку не было месца пад спартыўную залу. Падняўся шчарбатымі ўсходкамі на ганак, у калідоры днявальнага не аказалася. Жудасныя гукі ішлі з шырока расчыненых дзвярэй. Ubачыў: п’яны азвярэлы афіцэр збівае паўмёртвага азіата нагамі. Вуха адарванае, вока няма, зубы на падлозе, пальцы салдата вывернутыя ў анатамічна процілеглы бок. У шокавым стане я не паспеў разважыць – кінуўся абараняць хлопца... Зламаў сківіцу капітану, сплюшчыў нос, выбіў ключыцу, у яго лопнула барабанная перапонка.

Потым білі мяне, катавалі бясконца і бязлітасна, падвесілі ўніз галавой у каменны калодзеж. Колькі вісеў – не ведаю. Я траціўпрытомнасць, вяртаўся да цямы, зноў траціў прытомнасць, апрытомневаў. Калі да мяне падышла смерць, я быў у поўным самаадчуванні, бачыў яе, як зараз магу бачыць жывую істоту. Запыталася: ты яшчэ жывы? Пачакаю...

Адбыўся суд, два гады турэмнага ўвязнення.

Адзін афіцэр параіў.

– Цябе ўсё роўна заб’юць. Двума гадамі не адкупішся. Згаджайся на вучэбку, там адмысловых байцоў гатуюць у Афганістан. Трэнінг “Спарта”. Два месяцы падрыхтоўкі, пару месяцаў у Афгане, ёсць шанец выжыць – і воля. Тут у цябе ніякага шанцу няма, сам ведаеш, не даруюць табе абразы рускага афіцэра.

Згадзіўся.

За саракадзённы тэрмін падрыхтаваць бездакорнага ваяку пад сілу толькі даўна, моцна наладжанай сістэме. Галоўнай задачай ставілі выбіць з чалавека ўсё да кроплі чалавечае. Псіхалагічны трэнінг на тым стаяў, каб зрабіць з нас фізічна жывую баявую машыну. З першых хвілін забаранілі імёны: “Вы ноль, ничто, никчемность, горстка костей с мясом, ваша ценность только в чётком выполнении задания.” З таго пачынаўся трэнінг, тым завяршаўся. Імёны свае запамяталі хутка.

Рухомыя вяршыні...

У падземны ангар нас заганялі з розных бакоў, расчыняліся люкі ў столі, з іх сыпалася каменне.

Задача: не звяртаючы ўвагі на разбітыя галовы, рукі, ногі ўскараскацца на вяршыню, выбрацца з люка. Каго засыпала – засталіся там навечна. Пяць-шэсць чалавек гублялі штодзень.

Рухомыя мішэні...

Стрэльбішча. Сапраўдная зброя. Цэлімся па мішэнях – стрэл, яшчэ стрэл. Шчыруем – далёка расстаўленыя мяхі, дзясяткі мяхоў, сотні мяхоў куляюцца долу. Канец заняткаў, нас строем вядуць паказаць “результат”. Пад сцяной – гара мерцвякоў. Гэта людзі?! Нас ванітавала направа і налева. Мы трэніраваліся па жывых мішэнях, забівалі дзясяткі людзей, сотні... Каго? Хто яны?! Зэкі? Бамжы? Адкуль іх сюды навезлі столькі?

– Кто откажется принимать сейчас пищу в столовой, окажется в этой куче.

Трое есці не змаглі.

Вітанне сябра...

Шторанак чакала сустрэча з “сябрам”. У закратаваны калідор выпускалі з вальера адзін на адзін галодную нямецкую аўчарку, нацкаваную на жывое чалавечае мяса. Перад тым правялі інструкцыю, як зручней забіваць сабаку. У цябе толькі рукі, ніякай зброі.

Першыя дні калаціла да шаленства, ад жаху, брыдоты. Чалавек звыкаецца з абставінамі альбо гіне. Праз тыдзень я ўжо з асалодай чакаў сустрэчы, маракаваў, як буду дзейнічаць сягоння – заганю руку па локаць у гарляк, жылу перакушу, ламану ў нос альбо струшчу яйцы? Кожная “сустрэча з сябрам” давала чалавечыя згубы, бадай, самыя вялікія з усіх відаў падрыхтоўкі. Я мог ганарыцца сабой, забіў дваццаць аднаго сабаку!

Дзесяць навучэнцаў загінулі на трэніроўках з парашутам.

Выдалі абмундзіраванне – форма амерыканскіх байцоў Mortal Combat. На нас, пры нас – усё амерыканскае. Вопратка “хамелеон” – за пяць метраў адзін аднаго не бачым. Сярод каменя, пяскоў, на дарозе, у кустоўі калючак баец зліваецца з прасторай.

Дэсант у колькасці сарака двух адзінак скінулі на афганскую пякельную зямлю, раён Пешавара. Прыземліліся сорок, дваіх не знайшлі. Адлік пачаўся. Пачаўся ён яшчэ з падрыхтоўкі, толькі там нас ніхто не лічыў: ты – мяса, ты – муха, тля! Не здолееш выжыць – ты куча гною! – убівалі ў нашы галовы разам з напамінам: імя ў цябе няма, толькі нумар. Дзясяты – я. А тут – кожны баец каштоўны! Магчымасць і надзея на выжыванне цябе самога.

На кожным – ашыйнік, у ім GPS, справа – мікрафон, злева – навушнік.

Каманда: “Пить зелёную таблетку”. Зялёная – чысты розум, сіла, энергія. Чырвоная – сон. Сіняя – з адарванай нагой будзеш бегчы, як арабскі скакун на іпадроме, яна абязбольвае да шызы, да абсалюту. То наша сілкаванне; яшчэ сухія пакеціраваныя сумесі, вядома, і тое, што здабудзеш сам.

Першы бой – псіхалагічная адаптацыя, забілі сто шэсцьдзесят два афганцы.

Каманда: “Пить красную”. Імгненны сон, дзе б ён цябе ні застаў: на камяні, у канаве, на нагах. Ты павінен быць у стане гатовасці да наступнага бою: спаць!

Мы пілі мачу, елі чарвей з ран на сваім целе, калі верталёт з дастаўкай груза спазняўся.

Чацвёрта сутак у засадзе ляжалі мы ўдзесцярох без сну, без ежы, без вады, нерухома, ні слова гуку. Нарэшце паказалася калона афганскіх ваенных сіл. Іх было дзвесце пяцьдзесят байцоў, вымуштраваных, абучаных – нас дзесяць. Усё яны засталіся ляжаць на дарозе. Калі адыходзілі з месца дыслакацыі, я бачыў, як стагналі параненыя, курчыліся ад пакут пад бязлітасным сонцам – пашкадаваў кулі дабіць. Ішоў па іх руках, шыях, галовах... Тады ўпершыню ў ва мне і прагучаў вірусны голас – ты хто такі ёсць? Гэты голас сумневу мне выйшаў бокам. Хутка мяне параніла ў сцягно. Я ўбачыў сваю костку ў месіве вывернутага мяса. Болю не адчуваў: сіняя!

У ране завяліся тлустыя апарышы, выкармышы з майго цела і крыві. Я іх са смакам выграбаў у далонь, трушчыў зубамі – яны лускалі ў роце, сышлі за мяса толькі так! Я еў

сам сябе? Пасля таго бою засталася нас васьмёра, з моцна параненым Трыццаць пятым. Мы паведамлілі каардынаты ў цэнтр. Чакалі верталёт, ён павінен быў зняць нас з гары, забраць на радзіму – мы перавыканалі загад тройчы. Групу пасылалі на два месяцы, не верылі, што выжывем, працягнем больш – выжылі, пратрымаліся сем месяцаў.

Вяртушкі доўга не было. Сядзелі на вяршыні тыдзень. Запасы скончыліся, пігулькі таксама. Мархабо прапанавала схадзіць уніз у кішлак па вінаград. Двое паслухалі, я не збіраўся ісці, у мяне яшчэ не зажыло сцягно, не ведаю, як ёй удалася мяне ўгаварыць... Чаму я пайшоў?

Мы спусціліся, нарвалі вінаграду, пачалі падымацца наверх. І тут гул – ура! Гэта быў наш верталёт! Мы прыспешылі ход, махалі яму рукамі, смяяліся, плакалі ад радасці. Гэта жыццё! Мы выстаялі, мы змаглі! Мы сябе перасілілі! Мы вяртаемся дамоў!

Вяртушка завісла над пляцоўкай, з яе пачалі шчыльна касіць кулямётнымі чэргамі: свае расстрэльвалі сваіх байцоў. Потым скінулі дзве бочкі паравай кіслаты. Верталёт крутануўся над пляцоўкай і знік на гарызонце.

Нас знічталі без сляда і памяці, мы – сведкі, а сведкі ім не патрэбны. Я так крычаў, што не чуў свайго голасу – парваў звязкі, аглух. Падняліся на гару, едкі смурод не даваў наблізіцца да месца. Абасцалі шкарпэткі, імі закрылі насы. Мы ўглядаліся ў бліскучую гладкую глазураваную пляцоўку – ні шматочка ад людзей. І тут я ўбачыў апалены крыжык – прывітанне Мархабо! Як мог алававы крыжык ацалець? Ніякімі законамі хіміі, фізікі не патлумачыш. Я забраў яго на памяць. У той момант я яшчэ не разумеў: Мархабо выратавала мяне, ўгаварыўшы пайсці па вінаград. Падаравала мне жыццё.

Несунімальная злосць штурхала ўніз. Там, у нізіне, зусім недалёка стаяла наша воінская часць. Пайшлі ноччу, звязалі трое вартавых, пераапануліся. У нашай сіле было пакласці ўвесь састаў. Дзейнічалі адкрыта, без подласці.

Палкоўнік, п'яны ў зюзю, сядзеў за сталом у сваім пакоі, апрануты ў сподняе, глядзеў порнафільм. Я “доложил по форме”.

– Бойцы отряда Z выполнили задание, ждём дальнейших указаний.

Палкоўнік схопіўся за пісталет, мы зрэагавалі. Да яго не даходзілі словы, штосьці няўцямнае рыкаў, быкуючы грудзінай. Прыйшлося прымяніць прыём ацверажэння, я адцягнуў скуру на яго живоце, прастрэліў вертыкаль. Афіцэр апаражніўся пры мне на месцы...

– Свяжитесь с центром, доложите: группа Z выполнила задание, осталось в живых трое бойцов, ждём распоряжений.

На гэты раз пачуў, загаварыў у трубку не сваім голасам.

– Здесь три ваших “бультерьера”... выжили...

З трубка панесліся шматстольныя мацюкі. Там ніяк не маглі адфільтраваць інфармацыю. Нарэшце лаянка сціхла, доўгае маўчанне азначала – раяцца.

– Чакайце. Высылаем самалёт.

Нас даставілі ў Казахстан. Так дазналіся, кім служылі пры Савецкай Арміі. Мы былі жывёлай. Бультэр’ерамі.

Калі ў чалавека тысячу разоў запар запытацца, як яго завуць, у тысяча першы – засумняваецца, пачне не давяраць свайму розуму, памяці.

Допыт, выпрабаванне цягнуліся гадзінамі, няспынна, перахросна, атакай.

Мы нічым не маем пацвердзіць сваё паходжанне, прыналежнасць, пры нас няма ніякіх дакументаў, калі штосьці было – засакрэчана на вякі.

– Имя? Имя?!

– Канат.

– Фамилия?

– Оспанов.

– Отец?

– Мурза.

– Имя?

– Канат.

– Где родился?

– Казахстан.

– Мать? Имя? Отец? Имя? Как тебя зовут? Год рождения? Имя?!

– Канат.

— Имя?

– Канат

– Имя?

— ...

Ні на хвілінку нельга ўсумніцца, страціш свядомасць.

— Имя?! Имя?! Имя?!

І тут я чую ля самага вуха ціхі мамін голас: Канат, сыноч мой, цябе завуць Канат, хлопчык мой мілы.

— Канат.

— Где рождён?

— Казахстан.

— Имя?

— Канат.

— Год рождения?

— 1963.

— Имя?!

— Канат

— Фамилия?

— Оспанов

— Имя?!

— Канат.

— Встать!

Я падняўся на ватных нагах з лавы — на ёй, пад ёй — лужына, не менш вядра поту вылілася з мяне.

— Вперёд!

Зараз кляцне зброя, грымне стрэл, мяне заб’юць у спіну, як здрадніка... Маё вуха ловіць рухі затвора. У вушах звон! Стрэл...

— Прямо!

Жывы, не забілі. Жалеза шчоўкае. Стрэл? Замок на кратах. Стрэл?

— На пра-во!

Жывы? Жывы.

– Прямо!

Я живы!

– По лестнице вверх!

Живы... живы. На мяне абрынаецца дзвесце літраў ледзяной вады...

– Канат Мурза Оспанов, ты прошёл испытание.

Не ведаю, ці прайшлі выпрабаванне двое маіх саратнікаў – у іх не было каму падказаць забытае імя. Ніколі ў жыцці я іх больш не сустрэкаў.

– Теперь ты всю оставшуюся жизнь будешь жить по нашим правилам. До самой смерти ты будешь зависеть от нас, выполнять все поручения и задания. Первое тебя ждёт.

Так сустрэлі мяне ў Міністэрстве абароны.

Я атрымаў загад таемна суправаджаць ад мяжы да самай Караганды груз – сто пятнаццаць кілаграм геріну.

Да мяне (праз недавер?) прыставілі чачэнскага баевіка. Мы пераследавалі джып, пакуль нас не заўважылі, завязалася перастрэлка. Калі груз апынуўся ў нашых руках, акрамя наркотыкаў там знайшлі пакунак з алмазамі, золатам і чамаданы валюты. Чачэн прапанаваў.

– Давай возьмём себе всё. Героин доставим. Кроме наркоты ничего не оговаривалось.

– Нет!

– Хотя бы доллары заберём – на всю жизнь хватит.

– Нет!

– Дурак. Это их груз. Они его ведут от «А» до «Я» твоими руками убирая лишних свидетелей и подельников, чтоб не делиться. Весь наркотрафик крышует госсистема. Ты у них вместо «ломика и лопаты».

– Ещё слово – стреляю. Чья наркота, мне всё равно. На криминал не пойду.

За гады службы таемна ўзнагароджаны дваццаццю сямю ўзнагародамі – не прыняў. Каб іх уручылі адкрыта, у свой час – ганарыўся б. Не хачу хаваць пад коўдру сваё жыццё. Не хачу і ўспамінаць тыя гады.

Самы востры, пякучы страх перажыў пры падпісанні папер пасля праверкі. У іх на руках дакументы, мяне заб'юць стрэлам у спіну па дарозе да дому і я ніколі... Я ніколі не ўбачу маці?

Толькі пад канец другога тыдня звыхся я са сваім імем. Першыя дні плечы сціскала сутаргай, я торгаўся, азіраўся – каго тут завуць Канат? Я – дзясяты.

Мама, я выжыў тваёй любоўю. Ты вяла кожным мой крок. Я чуў твой голас, трымаў тваё цяпло. Знаў, чакаеш мяне, памятаеш штохвілінна, ратуеш ад небыцця, ад шаленства, ад бяспамяцтва, ад бесчалавечнасці. Я выжыў, я выжыў адзін, бо ў мяне ёсць ты. У тых не было збаўцы. Ты – маё выратаванне.

Lyudmila Andilevka: "A Sad Tale" (*a story*)
(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 152-168, www.sakavik.net)

Людмила Андилевка – «Грустная сказка»
(веб-журнал «Культура. Нація», №36, ноябрь 2025, 152-168, www.sakavik.net)

Юрась Рапецкі: Анатацыя твора Людмілы Андзілеўкі – «Сумная казка»

Творчая праца Людмілы Андзілеўкі «Сумная казка» разьдзелена на дзьве часткі. У першай, аўтар алегарычным жанрам апісвае падзеі, што збыліся ў дасюль ціхім і сонным гарадку Блюм. Так здарылася, што мэр гарадка склікаў жыхароў на галоўную плошчу аб'явіць новы указ вышэйшага Боса выстаўляць флюгер на вежы ратушы, які неяк указваў на палітычны шлях для ўсяго насельніцтва. Зьявілася бяда ў тым, што калі працавалі над флюгерам (ён служыў гербам Блюма з выявай мядзянага тура на стрыжні), заржавелы стрыжань адарваўся і ўпаў у ног мэра. На жаль, мэр пайнфармаваў жыхарам, што «траты на рэканструкцыю старога флюгера ані не прадугледжваліся» і ўсё памятнае зь яго забаранілася. Былі закліканы акадэмікі, каб абмеркаваць і распрацаваць плян выхаваньня новага пакаленьня блюмічоў. Вяліся дыскусіі аб тым, як падрыхтаваць тых людзей, якія гатовыя спрыяць новым пераменам у грамадстве згодна з указамі ураду.

Адзначалася, што «ваколіцы Блюма і да гэтай пары пуставалі занябдалымі: даўно тут землі не аралі, не сеялі». Трэба было выкараніць ранейшыя расьліны і іх замяніць навейшымі, што і зрабілі, нават і абрэзалі старыя дрэвы. Знайшоўся спэцыяліст-садоўнік і даручана яму паправіць сытуацыю, але гэта толькі падзяліла блюмічкоў на непрымірныя партыі. Стараньні і паламаная прамова садоўніка засмуціла блюмічкоў. Урэшце нязьменны мэр паабяцаў, што іхні сад будзе квітнець, але каб гэтага дасягнуць ён выберыць «самых верных, хто застаўся адданым нашай справе». Але замест сада выйшла тое, што пабудавалі агароджу, каб ворагі не ўбачылі будучай прыгажосьці новага Блюма. Толькі правярanych будуць упускаць. Канец першай часткі.

Другая частка названа «Маці, мама, Анашым». Тут жа жаўнер, які ў Савецкай арміі ваяваў у Аўганістане, дзеляцца сваімі перажываньнямі і пакутамі. І тэма сваёй мамы вяртаецца да яго. Яе памятае, яе пяшчоту і ласкавасьць, вялікі клопат па сваім сыне. Але прыходзіцца яму пераносіць усялякія кпіны і зьдзекі ад сваіх камандзіраў, нічога ня кажучы пра ворагаў. Жаўнер праходзіць трэніроўку, але пры самых жудасных умовах. Ня толькі гэта, але таксама ён назірае, як ягоны вышэйшы афіцэр б'е нявіннага азіята. Афіцэр п'яны, зьбівае паўмёртвага хлопца нагамі, а наш герой, бачачы ўсё гэты зьдзек, сам кінуўся на п'янага афіцэра з мэтай абараняць нявіннага, б'е афіцэра і за гэта яго нямала пабілі, бязьлітасна катавалі. Пазьней ён праходзіць трэніроўку, што называе шаленствам ад жаху і брыдоты, а потым высялаюць на поле бітвы, дзе няма канца пакутам. Пры канцы жаўнера завуць на допыт, што тягнулася гадзінамі; тысячы разоў пыталіся ў яго, як яго завуць, і ён быццам бы перастаў давяраць сваёй памяці. Толькі тады ён чуе ціхі суцяшальны мамін голас: «Канат, сыноч мой, цябе завуць Канат, хлопчык мой мілы».

Думаецца, што першая частка прыгадвае тыя моманты, якія за апошнія гады беларусы перажылі і яшчэ перажываюць ў палітычным жыцці і рэаліі. У другой частцы герой прыпамінае тыя жудасныя моманты, калі ён ваяваў у савецкім войску супраць чужынцаў-аўганістанцаў. Неяк ўзьнімаецца пытаньне – а ці варта было ўсё гэта перажыць і перанесці? Адказ ясны – зусім не!

Yuras Rapetski: Review of the work by Lyudmila Andilevka – "A Sad Tale" (webzine "Culture. Nation", issue 36, November 2025, 168-169, www.sakavik.net)

LiudAndilovka's short composition "Sad Tale" is divided into two sections. Using allegory, she portrays unexpected happenings in the life of a quiet unassuming town called Blium. Changes take place requiring decisions about the town's future. No matter how hard the mayor and his people tried, their good intentions did not turn out as expected. Instead of introducing positive changes, they ended up creating a wall around the town in which only "those who are committed to our goals" were allowed in. All of this reminds us of the changes that Belarusians experienced within the last few years in their social and political life. In the second part the hero relates several horrible moments that he experienced while serving as a soldier of the Soviet Red Army in Afghanistan. In both cases the reader asks the question: was all this worth it while. The answer is doubly clear – not at all!

Юрась Рапецкі: Аннотацыя к произведению Людмилы Андилевки – «Грустная сказка»

(веб-журнал "Культура. Нация", вып. 36, ноябрь 2025, 168-169, www.sakavik.net)

Короткое сочинение ЛюдАндилевкой «Сумная казка» разделено на две части. В первой авторка, пользуясь аллегорическим жанром, описывает неожиданные события в тихом городке Блюм. Перемены произошли в нормальной жизни городка, требующие необходимые решения о будущих переменах. Сколько бы ни старались городские власти, ожидаемые результаты не получались. Вместо того, чтобы внести надёжные перемены и построить прекрасный сад, власти взвели изгородь, куда впускали только «преданных нашему делу». Все это припоминает пережитое белорусами за последние годы в политической и социологической жизни. Во второй части герой раскрывает ужасные переживания, когда служил солдатом в Красной армии в Афганистане. Во всем этом возникает вопрос, а разве всё это пережить и перенести было нужным. Ответ довольно ясен – вовсе нет!

Пётра Мурзёнак: Як правільна вітацца па-нашаму (нарыс)

Я прыходжу да мамы ці тэлефаную ёй па тэлефоне і кажу ёй “Здравствуй”.¹¹⁰ Я ведаю, што калі вітацца па-беларуску, то звычайна, і вельмі то я люблю, казаць “Добры дзень”. Я вельмі ўдзячны майму лёсу за тое, што на працягу доўгіх гадоў меў магчымасць пажадаць ёй сустрэць дзень у добрым настроі і ў добрым гуморы – гэта заўжды было цудоўна. Але я хацеў сваім вітаньнем сказаць значна больш жанчыне, якая мяне нарадзіла, ускарміла, і усё жыццё думала кожны (кожны!) дзень пра мяне. Я зычыў ёй разам з тым здароў’я. Не ў сэнсе моцнага здароў’я і доўгіх гадоў жыцця. Здароў’я не пабольшваецца ў такім веку. Тым не менш, мне хацелася прыпыніць бег часу – таму і казаў “здравствуй”, бо гэта слова па-руску, апроч прывітаньня, нясе яшчэ і пажаданьне здароў’я. Я адчуваў, што маёй маме вельмі падабаецца маё вітаньне, бо яна заўжды адказвае – “Здравствуй, сыноч!”

Я вельмі шкадую, што ў беларускай мове няма адпаведніка слову “здравствуй” – казаць “жыві” – то гучыць як бы не да месца; ясна ж – мы зычым кожнаму дажыць да 100 гадоў (а мая мама зычыць мне 120!). Найлепшае слова, што я знайшоў у дадатак да слова “Здравствуй!” – казаць сваёй маме “люблю”. “Люблю” – абсалютна адпаведнае слова для наданьня настрою маме, каб яна адчувала ў такім веку падмогу і падпору, якія вяртаюцца ёй наўзамен, хаця гэта не зусім дакладная фраза, на тых сілы, якія яна траціла на сваіх дзяцей – апранаючы, сочачы, падсуваючы ім лепшы кусочак ежы, шчодро падаючы 25-50 савецкіх рублёў на дарогу і на гасьцінцы сваім унукам – і ўсё бескарысна, і ўсё шчыра - не зважаючы на цяжкое мінулае і складанае штодзённае. Але! – з надзеяй на лепшаю будучыню для сваіх дзяцей. Мама, мамачка – я цябе люблю! Здравствуй!

Яна зусім не крыўдзіцца пры гэтым, так думаю, на рускае слова (хаця ганьбіць пуцінскую вайну). Руская мова суправаджала яе паўсюль – падчас вучобы, працы настаўніцай, розных правакар раённых і абласных інспектараў, па радыё і тэлебачаньню. То не яе была віна! Яе лёс склаўся так, як і ў многіх беларусаў у Заходняй Беларусі. Па-сутнасьці - беларуска, па нацыянальнасьці – палячка, па веравызнаньню – каталічка. Сутарэнне шляхоў гісторыі! Шмат аб гэтым ёсьць у яе расповядзе пра сваё жыццё.¹¹¹

¹¹⁰ Мамы не стала 13.11.2024. На жаль, не змагу больш вітацца з ёю так, як раней. Таму я пакінуў гэту частку тэкста пра маму ў цяперашнім часе і не стаў перапрабляць на час мінулы.

¹¹¹ Пётра Мурзёнак “Ля возера Сьвідна. Размовы з мамай”. 2023, Kamunikat.org, 147 с.

Але ж! Дома было ўсё – па-беларуску! І словы беларускія ўліваліся ў мае сэрца і розум у адпаведнасці з іх сэнсам! Беларускім сэнсам – не польскім, не рускім. І я жывіўся той мовай і цяпер добра разумею, чаму яна, мова на якой я размаўляў і працягваю размаўляць пры добрых абставінах – матчына мова.

Беларуская мова – матчына - мова маёй мамы і майго папы

Я прыходжу на могількі і кажу да майго бацькі “Добры дзень!”. Я вітаю яго такім чынам таму, што, на жаль, не магу сказаць яму “Здравствуй!” – а так хацеў бы. Я не змог выратаваць яго ад цяжкай хваробы і таму віню сябе ўвесь час, што недагледзеў, прапусціў, але ж, ці мог? Калі мы разам з ім вырашалі ці йсці яму на складаныя аперацыі, ці чакаць непазбежнага ў любы момант – ён адважыўся і выбраў складанае – бо там была надзея. Сапраўды, пасля было цяжка і няпроста – аднак, пасля розных медыцынскіх выпрабаванняў ён пазычыў у жыцця яшчэ шэсць месяцаў – і за гэты час ён меў радасць адзначыць з сям’ёй сваё 80-годдзе, на якое па жыцці не спадзяваўся з-за хронічнай хваробы, і дыямантавы юбілей сумеснага жыцця са сваёй жонкай, з маёй мамай.

А “Добры дзень” я зычу яму па добрай беларускай звычцы і ў нейкай надзеі, што мой голас будзе ім пачуты там недзе высока і далёка ў нябёсах. Прабач папа, што ў тое амаль не веру – але калі ёсць хоць адзін, самы маленькі шанс, то пачуй мяне, калі ласка. Прыйшоўшы да папы, я вітаюся, а пасля чытаю купалаўскія радкі, змешчаныя на помніку – ён сам знайшоў тыя радкі ў кнізе В.Якавенкі “Пакутны век”, калі ўжо быў цяжка хворы, яны яму вельмі спадабаліся і папа прасіў, каб менавіта гэтыя родныя словы былі побач з ім:

*А хоць дасць мне доля ў дамавіне месца,—
Ўстане цень з зямлі мой, на крыж абапрэцца
І ў той бок глядзеці будзе век нязводна,
Дзе ляжаць загоны Беларусі роднай.
(Я.Купала. “Я ад вас далёка...”, 1910)*

Прабач мяне, мая мама, але ў апошнія вашы сумесныя гады з бацькам, мне падавалася, што я больш любіў яго, чым цябе. Які ён быў мяккі, спагадлівы, адкрыты і шчыры чалавек. Душэўны неверагодна! Калі ты давала нам сваё мацярынскае цяпло, то бацька рабіў гэта па свайму – так жа цёпла і па-беларуску. Ад яго пайшла да мяне любоў да нашай роднай зямлі і да цудоўнай беларускай прыроды. Але так сказаць - зусім недастаткова. А хто навучыў мяне араць, запрагаць каня, касіць, зграбаць сена, шчапаць дровы, вытапіць лазню?!... Ды й шмат чаго яшчэ. Так як ён мог прывязаць да зямлі - з гонарам да нашай беларускай зямлі – ніхто б не змог. Гэта было яго права выходзіць у такім кірунку сыноў і ён ім спаўна скарыстаўся.

А яго любоў да птушак нясу дасюль у сабе. Так іх люблю вольных птахаў! Пачынаючы ад майстравання шпакоўняў, назірання за бусламі, ластаўкамі, кнігаўкамі, жаўрукамі... Колькі любові меў мой папа да птушак і тое што наўкола - да ўсяго! – і гэта любоў перайшла такая ж да мяне, і, упэўнены, да майго брата таксама. Мы ж маем адны карані, пешчаныя разам нашымі цудоўнымі і любімымі - мамай і папам.

Папа мой быў беларусам - беларусам па-сутнасці, і праваслаўным па веравызнанню. Цяпер я ведаю дакладна, што гэта было вельмі добра жыць у зьмешанай па рэлігіі сям'і. Мяне хрысцілі мае дзядзя Гэнік і цёця Аня ў Глыбоцкім касцёле. Так атрымалася, што я па жыцці ёсць католікам і мае рэлігійныя карані ў любым выпадку далучаюць мяне да хрысціянства, аднак, хачу чэсна прызнацца – я не верую. Мяне задавальняе хрысціянская мараль, але не радуець біблейскія вытокі, што да жорсткасці і нелюбові біблейскага Бога да людзей, што не аднойчы прыводзіцца ў Бібліі на прыкладзе адносінаў аднаго народа да іншых народаў. Вынішчэнне народаў, з прастатой “душэўнай” апісанае ў “Старым завеце”, а пасля перанесенае “добрымі людзьмі” ў “Новы завет”, ніяк не адпавядае тым каштоўнасцям, якіх жадае чалавецтва – любові і спакою, а пазнейшыя знакамітыя лозунгі французскай рэвалюцыі “Свабоды, Роўнасці і Братства” ніяк не пацверджаны практыкай дагэтуль. І ўжо ж, хрысціянска-іудэйскія, біблейскія гісторыі, калі мець на ўвазе суіснаванне нацый і народаў, ніяк не спрыяюць рэалізацыі гэтых лозунгаў.

Мае бацькі былі настаўнікамі - беларускімі настаўнікамі! Яны ўдваіх далі веды тысячам беларускіх дзетак, вывучылі і выправілі іх у дарогу. Жывучы ў вёсцы, вялі натуральную гаспадарку, як і ўсе вясцоўцы – карова, свіньні, куры, сена, гной, пахата і сяўба, збор ураджаю з градак і з поля, і шмат чаго яшчэ. Назіраючы за ўсімі іхнымі стараннямі жыць лепей, глядзячы на той аб'ём працы, які яны выконвалі, і мы з братам бралі з іх прыклад і я лічу, што працавітасць мая і брата – гэта ад бацькоў, яна прыйшла праз іх рукі і праз іх мазалі; так жылі беларускія настаўнікі на вёсцы!. Таму яшчэ раз паўтаруся - мая беларускасць нарадзілася і расла ў бацькоўскай хаце – ад матчынай мовы, ад любові да беларускай зямлі і прыроды, ад паважлівых адносін да людзей.

***мая беларускасць нарадзілася і расла ў бацькоўскай хаце
разам з працавітасцю***

Я ўсімі сіламі берагу сваю беларускасць і ў гэтым мне спрыяе мая сям'я, якую я стварыў – мая жонка - непараўнальная жонка Наталія, і мае сыны – Віктар і Валянцін. Яны, як і я, жылі ў рускамоўным асяроддзі і тое савецкае мінулае наўрад ці іх калі пакіне, але, што для мяне важным было ў жыцці – гэта іх разуменне той беларускасці, якое мы маглі падтрымліваць раней і цяпер. За што я ім вельмі ўдзячны.

Я кажу кожнай раніцай маёй любай Наталіі – “Здравствуй”, так як я вітаў заўжды і сваю маму. Я не вельмі люблю ўжываць “Добрай раніцы”, калькаванае ад рускай мовы “Доброе утро”, бо ў беларускай мове няма такога спалучэння слоў. У любы час дня беларусы кажуць адзін аднаму “Добры дзень!” - і тое лёгка прымае маё сэрца і розум. Я неяк прачытаў адну байку пра тое, што некаторыя пары – муж і жонка – кажуць адзін аднаму перад сном – “Да сустрэчы заўтра раніцай”, з надзеяй, што праснуцца ў добрым здароў’і і настроі. Але ў гэтым спалучэнні слоў гучыць нешта крыху сумнаватае. Таму, я кажу сваёй любімай Наталіі, праснуўшыся раніцай, “Здравствуй, Ната!” Я ведаю, што мая клапацлівая жонка прынясе мне ў хуткім часе кубачак кавы, а з нядаўняга часу можа быць нават эспрэсо ці капучыно, бо яна, як вельмі крэатыўная асоба ўвесь час шукае, як зрабіць нашае жыццё цікавей.

Мая Наталія - малдаванка, па-бацьку, а мая цёсча, як і мая мама, полька па-нацыянальнасці. Са слоў маёй цёсчы, Наталія была хрышчоная. У гэтым сэнсе, па хрышчэнню, мы з маёй жонкай адной веры, але ў нашай пары, на мой погляд не гэта галоўнае, хаця як вы маглі зразумець, я не верую, а Наталія... яна ставіцца да Бога з павагай, баючыся яго патрывожыць. Галоўнае ж для мяне па жыцці было і ёсць тое, што мая жонка падтрымлівае мяне ў маёй беларускасці. Дарэчы, яна добра размаўляе па-беларуску, па-украінску, можа падаць карову і запрагчы каня... То думаю, што разам з каханнем нашы сужэнскія сувязі трымае і мова... і не толькі...

Мае сыны таксама добра разумеюць мяне і маю беларускую скіраванасць. Яны абодва, старэйшы Віктар і малодшы Валянцін, даверыліся нашаму з жонкай рашэнню пакінуць беларускую краіну і прыязмліцца ў далёкай Паўночнай Амерыцы. І для нас было вельмі важна абмеркаваць гэта з імі перад тым, як прыняць канчатковае рашэнне. Я вельмі спадзяюся, што яны за гады жыцця ў Канадзе не пашкадавалі і не крыўдзяцца на нас за такі рашучы крок, па крайняй меры старэйшы сын амаль кожны раз, як нам тэлефануе, адзначае той крок з удзячнасцю.

Я веру, што сыны знайшлі сябе ў Новым свеце. Так, сапраўды, калі б у роднай Беларусі былі іншыя свабодныя і дэмакратычныя абставіны – то і іх жыццё магло бы пайсці па іншаму. Перад ад’ездам, Віктар паспеў папрацаваць год пасля атрымання медыцынскай адукацыі, малодшы - Валянцін, пасля заканчэння знакамітага Беларускага гуманітарнага ліцэю ім.Я.Коласа, працягваў займацца ў вышэйшай школе. Я ведаю, там, на радзіме, я шмат чаго не дадаў ім абоім, найперш увагі – усё навук, клопаты, кар’ера. Канешне, абодва размаўляюць са мной па-руску, хаця Валянцін у Коласаўскім ліцэі атрымаў адукацыю на беларускай мове - і за згоду вучыцца там я яму вельмі ўдзячны – бо і ў гэтым я бачу працяг сваёй беларускасці. Яны добра разумеюць і маю беларускую мову, і тое, чым я займаюся – беларускімі справамі, асветай, часопісам, вершамі... І такое разуменне азначае для мяне вялікую падтрымку ў маіх справах – бо беларусам я

працягваю быць з не меншым запалам, які атрымаў ад сваіх бацькоў, ад беларускіх людзей, ад беларускай зямлі.

У мяне ёсць унукі і ўнучачка! Ці зразумеюць яны калі мае беларускія словы, ці пачытаюць калі мае беларускія вершы? Я бы, канешне, хацеў. Хаця, калі па-праўдзе, то я маю яшчэ больш высокія мары - я б вельмі-вельмі жадаў, каб калі-небудзь хоць адзін мой верш чыталі дзеці ў беларускіх школах. Гэта насамрэч вялікая мара. Але не меншай марай было б і прачытаньне майго верша маімі ўнукамі тут, у Новым сьвеце. Я разумею добра прывіднасьць такіх надзей... Пакуль што, я кажу сваім ўнукам пры сустрэчы, хаця бы і праз "Скайп" – "Good morning" – на большае пакуль не разлічваю. Хіба з часам, атрымаўшы іх давер, буду распавядаць ім пра цудоўную краіну Беларусь, дзе жылі іх продкі. І буду вучыць іх правільна вітацца па-беларуску – "Добры дзень".

Я вітаю птушак, якія пасяляюцца вакол нас – робіны, кардзіналы, сінічкі, вараб'і, сойкі ("blue jays")... Дома ж былі – шпачкі, жаўрукі, кнігаўкі, буслы, салаў'і - рэдкія ў Атаўскім навакольні птушкі. Але любоў да птушак, яна і ёсць любоў. Не хачу сказаць, што тыя птушкі, якія жывуць зараз вакол мяне, могуць замяніць мне тых, што на радзіме. Але тыя, што тут, нагадваюць мне радзіму штодзённа.

Наўрад ці калі я вярнуся дадому, на радзіму – хіба што калі б я быў там запатрабаваны і каб на тое былі спрыяльныя абставіны. Пакуль што застаецца трымаць свой беларускі дух тут, які, узынёшыся над зямлёю і злучыўшыся недзе ў нябёсах з роднаснымі мне душамі, верне на радзіму тую нястачу беларускасці, якой бракуе для станаўленьня вольнай і шчаслівай Беларусі.

Piotra Murzionak: How to greet in Belarusian?

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 170-174, www.sakavik.net)

Abstract. The author, using the example of relationships with his relatives, discusses in this essay how to greet in Belarusian correctly.

Пётра Мурзёнак: Как правильно здороваться по нашему?

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 170-174, www.sakavik.net)

Аннотация. Автор, на примере взаимоотношений с родными людьми, рассуждает в данном очерке о том, как правильно здороваться по-беларусски.

Пётра Мурзёнак: МІЛАЙ МАМЕ *(на год калі цябе не стала)*

*Мілай маме, якая любіла
і была побач са мной кожны
(кожны!) дзень –
ад моманту майго зачацця
і да апошняга свайго дыхання.¹¹²*

Як мама дыхаць перастала,
крычаў і плакаў я,
прасіў,
каб нас не пакідала.

“Не па-кі-дай!”

“Не - па – кі - дай...”

Вярнуўся ў сумны вечар той
і асэнсаваў прамкнённа
толькі цяпер я,
што мама была злучана са мной
даўжэй і значна,
чым афіцыйны час,
пазначаны ў паперах?!!

¹¹² Эпіграф-прысвячэнне да маёй кнігі “Нарысы беларуса”

Я зьведаў тое ад яе самой –

адразу стаў я родным і любімым,

адчула толькі як яна і сэрцам, і душой,

што зачала мяне і з бацькам мілым

у прыдарожным лесе

ў цёплы летні зной...

Так палюбоўна хораша было ёй,

жнівеньскай парой!!

Так верыць бы хацеў,

што не дадаваў ёй вельмі клопатаў,

калі штурхаўся ножкамі ва ўлоньні;

Бо на цікаўныя людскія распыты, -

“Якая ў вас прыгожая дзяўчынка!”,

Казала з гонарам, -

“То першы мой хлапчынка!”...

Яшчэ я веру ў тое,

што чула яна словы -

якія вечарам тым злым

гучалі для яе... -

апошнімі –

“Не па-кі-дай!”...
зусім апошнімі –
“Не па – кі - дай!”, -
калі ў глыбокі сон
і ў незнаёмую нікому (нікому!) вечнасьць
паціху мама патанала,
Аднак жа, далучыцца да якой не марыла -
хоць праз свае малітвы
прадбачала.

Piotra Murzionak: To My Dear Mother (poem)
(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 175-177, www.sakavik.net)

Abstract: This poem is dedicated to my mother, who passed away a year ago.

Пётра Мурзёнак: Милой маме (стихотворение)
(веб-журнал «Культура. Нація», №36, ноябрь 2025, 175-177, www.sakavik.net)

Аннотация. Стихотворение посвящено маме, которой не стало год тому назад.

3 жыццця беларускіх суполак

Марына Кочатава: Усё, што нам трэба - гэта каханне

"All we need is Love"

John Lennon

19 кастрычніка 2025 года ў Фрэйман Хол універсітэта Атавы адбылася вечарына паэзіі і музыкі "Юрась, Кантабіле і сябры", сваеасаблівы бенефіс атаўскага беларускага паэта Юрася Шапецька. Вечарына выклікала цудоўныя ўражанні і пакінула яскравыя ўспаміны.

Як не хапае нам у паўсядзённым жыцці пачуцця светласці і ўмення заўважаць і цешыцца прыгажосцю. Променем святла ў цемры восеньскага суму стаўся нядзельны канцэрт! Я ішла на яго ў надзеі на цуд, з прадчуваннем адчуць непаўторнае задавальненне, бо даўно знаёмая з творчасцю Юрася і дуэта "Кантабіле" (Уладзя Шапецька, скрыпка, і Міхась Рыкаў, гітара). Тым не менш тое, сведкам чаго я стала, перасягнула мае самыя высокія чаканні.

Ўладзя Шамецька, Юрась Шамецька, Міхась Рыкаў

Антон Чэхаў, знакаміты расійскі драматург, правільна заўважыў: "Калі жадаеш стаць аптымістам і зразумець жыццё, перастаць верыць таму, што кажуць і пішуць іншыя, а назірай і ўдумвайся". Назіраць за тым, што адбывалася ў залі, было надзвычай цікава, а ўдумвацца і таму больш. Канцэрт быў старанна прадуманы -- да маленькіх дэталей. Арганізатары, яны ж і галоўныя ўдзельнікі, паклапаціліся пра кожнага слухача, дастукаліся, як мне падаецца, да кожнага з нас, бо па-сапраўднаму зачэпілі сваім натхненнем самыя душэўныя струны ўсіх прысутных. Вось некаторыя з водгукаў:

Вам, сябры, вялікі дзякуй за неверагодны спектакль, за наймацнейшыя эмоцыі, цёплую энергетыку, ды і за тое, што вы проста ёсць!

Вялікі вам дзякуй за вашу працу, шчырасць і ўклад у беларускую культуру. Жадаем далейшага натхнення. Ганарымся і любім вас!

Dear friends, I just want to express (even if you have already heard from many people) my gratitude for the wonderful concert you gave us all today. Truly excellent work and performances by all participants.

Калі мы спакойныя і ўраўнаважаныя, то лягчэй заўважаем важкія дэталі і знаходзім нестандартныя рашэнні. Калі мы адпачылі, то лягчэй прымаем зваротную сувязь ад іншых, і лёгка аддзяляем семя ад смецця. Адпачыўшы, мы робім менш памылак, без напружання прымаем новую інфармацыю, верым у сябе, робімся больш добразычлівымі. Таму адпачынак у кампаніі адораных богам людзей, якія любяць адзін аднаго і ўвесь свет –

падарунак, шчодра падораны нам Уладзай і Юрасём Шапецька, Міхасём Рыкавым, Алесем Каралькевічам і іх выдатнымі сябрамі, якія прынялі ўдзел у канцэрце.

Душа наша ўяўляе сабою патройнае адзінства, якое складаецца з пачуццяў, думак і памяці. Людзі, якія прыйшлі ў нядзелю на канцэрт, надоўга яго запомняць, паколькі ён падараваў выключна добрыя думкі і абудзіў самых прыгожых пачуцці, якія не хочацца згубіць.

У невялікай, але вельмі ўтульнай зале вольных месцаў практычна не было. Кожнаму прысутнаму былі дадзены створаныя з любоўю двухбаковыя праграмкі на беларускай і ангельскай мовах. Цэнтральную частку праграмкі сімвалічна займала выява яснага мірнага неба над Атавай, Мінскам, Нью-Ёркам, Парыжам (гарады, якія натхнілі Юрася на вершы падчас падарожжаў) - магутны пасыл сілы святла, як і заключная кампазіцыя канцэрта, верш "Неба адно на ўсіх" з акампанеентам музыкі Ўладзіміра Вавілава «Аве Марыя».

Канцэрт складаўся з двух аддзяленняў, 65 хвілін кожнае. Час праляцеў, як адно імгненне. Не было жадання сыходзіць. Юрась, галоўная персана вечарыны, быў са сцэны на працягу ўсяго канцэрта. Выступоўцы чакалі свайго выхаду, знаходзячыся сярод публікі ў зале. Уся праграма праходзіла выразна, без замінак, быццам адшліфоўвалася гадамі. Прафесійна была пабудавана кампазіцыя вечара. Нумары лаканічна перапляталіся, змянялі адзін аднаго, стваралі неверагодную гармонію. Інтэрактыўныя зносіны з залай ад пачатку і да канца былі напоўнены любоўю і дабрынёй, слёзы замілавання і расчуленасці наварочваліся на вочы, як у слухачоў, так і ў саміх выканаўцаў. Нягледзячы на тое, што Юрась веў вечарыну па-беларуску, для часткі публікі, якая не ведала беларускай мовы (а такіх было дастаткова шмат), усё было ясна і зразумела. Вось што значыць шчырасць! Вось што значыць сапраўдная любоў, якую немагчыма падрабіць! Любоўю ўсё і было прасякнута наскрозь. Толькі вельмі добрыя людзі з адкрытымі сэрцамі здольныя ствараць такую дзіўную атмасферу шчырасці!

*А ад нас застанецца лепшае
на шляхах, заўжды супярэчлівых,
у абставінах супрацьлеглага
дабрынёй мы заўсёды вечныя...*
(з верша "Непрадкавальнае")

Цэнтральную сцяну сцэны займаў велізарны экран, на якім змяняліся слайды, міні - відэа і фатаграфіі, якія ў дакладнасці супадалі з гукамі музыкі і словамі. Неверагодная сінхроннасць! Цудоўная падборка фота і слайдаў, іх найвышэйшай якасць, якая адпавядае ўзроўню сусветных стандартаў - заслуга прафесіянала з вялікай літары, пры гэтым вельмі сціплага Алеся Каралькевіча і яго сям'і, жонкі Іны і дачкі Ксеніі.

У першым аддзяленні, асабіста на мяне, непазбыўнае ўражанне аказалі верш "Анёл", эмацыйна прачытаны Аляксандрай Логвін, песня Андрэя Макарэвіча "Свяча", якую Юрась пераклаў на беларускую мову, а Міхась Рыкаў цудоўна выканаў, і верш Юрася «Танга» пад музыку Астара П'яцола і суправаджэнне танцавальнага дуэта "In Motion".

Спачатку відэа танцуючай пары з'явілася буйным планам на экране. Сінхранізаваць рухі танцораў з жывой музыкой, што наймаверна цяжка было зрабіць, дапамагла камп'ютарная тэхніка. заключныя такты гарачага танца сталі сапраўдным сюрпрызам - на сцэне з'явіліся танцавальная пара, у тых жа касцюмах, што і на экране. Яны і скончылі танец ужывую нечакана і вельмі эфектна!

Калі гучала "Свяча", на экране з'явілася відэа падпаленай свечкі, якая з часам губляла сілу гарэння, а затым побач з ёю з'яўлялася іншая, і абедзве разгараліся з новай сілай - гэта быў сімвал салідарнасці і падтрымкі.

Сярод нумароў другога аддзялення хочацца вылучыць верш "Парыж", адухоўлена прачытаны Аксанай Мазгавай, і кранальнае лірычнае Адажыя з балета "Маленькі прынец" Яўгена Глебава, пранікнёна выкананае піяністкай Аляксандрай Голад.

Алена Абаленская спецыяльна для гэтага канцэрта падрыхтавала сваю песню "У стылі Шагала", пераклад тэксту якой на беларускую мову зрабіў Юрась. Уразілі вытанчанае пачуццё гумару Ніны Гордан, цудоўнай віяланчэлісткі і аранжыроўшчыка. Ніна знайшла

магчымасць спалучыць музыку фартэпіянага трыо Франца Шуберта з вершам Юрася «Хлопчык» і перад выкананнем распавяла публіцы сакрэты стварэння кампазіцыі, у якой музычныя фразы перагукаліся з інтанацыям паэтычных фраз.

Кульмінацыяй канцэрта стала выступленне Эмілі Лакстан, канадскай сапрана неверагоднай чысціні, у суправаджэнні Ніны Гордан і дуэта "Кантабіле". Эмілі праспявала па-беларуску песні «Дзе ты, зорка мая» (словы Адама Русака, музыка Ігара Лучанка) і «Мой родны кут» (словы Якуба Коласа, музыка Ігара Лучанка), якія выклікалі бурныя авацыі гледачоў. Крышталёвы голас канадскай дзяўчыны, якая бліскуча выканала дзве песні на беларускай мове, выклікала поўнае захапленне прысутных.

Прыгадаўся ўнікальны для Еўропы лясны масіў, Белавежская пушча – тэрыторыя прыгажосці і спакою ў Беларусі, месца захавання запаведнага прыроднага хараства. Беларускі паэт з Атавы Юрась Шамецька беражліва захоўвае і памнажае багацце беларускай мовы і культуры, далучаючы ў высакародны працэс сваіх сяброў, аднадумцаў і шырокае кола шматнацыянальных слухачоў, якія атрымліваюць велізарнае задавальненне ад судотыку з прыгажосцю.

*Жадаў бы словы зберагчы,
памылкі, вершы, спадзяванні,
каб не згубіцца на мяжы
паміж жывым і непрымальным,
каб у рэальнасці сваёй*

*у лёгкае сівое ранне
знайсці гарэзлівы настрой
свайму зямному існаванню.
(з верша "Чытаючы Хагакурэ")*

Уладзя, жонка і муза Юрася, задумала і здзейсніла ідэю арганізацыі і правядзення канцэрта, прысвечанага юбілею каханага мужа, а сябры – выдатныя музыкі, танцоры і чытачы вершаў – падтрымалі ідэю і прынялі ўдзел у канцэрце, у знак павагі і ўдзячнасці. Міхась Рыкаў, Эмілі Лакстан, Ніна Гордан, Аляксандра Голад, Алена Абаленская, Алег Бувіч, Жэня Іваноў, Людміла Траяноўскі, Аксана Мазгавая, Аляксандра Логвін, сям'я Алеся Каралькевіча, Ігар Каралькевіч, і ўся каманда разам – магутная сіла!

Шмат хто лічыць, што шчасце – гэта радасць кожнай пражытай хвіліны. А я б параўнала шчасце з электракардыяграмай -- пульсацыя і заміранне, упэўненасць і падзенне, гонар і самазнiшчэнне, захапленне і расчараванне. Усе гэтыя азначэнні – галоўныя спадарожнікі кожнага з нас, а пульсацыі пражытых імгненняў робяць нас шчаслівымі і вольнымі ад любых абмежаванняў. Вечар паэзіі і музыкі “Юрась, Кантабіле і сябры “ - яскравы таму прыклад. Будзем жа шчаслівымі, людзі!

Marina Kochatova: All we need is love

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 178-184, www.sakavik.net)

Abstract. On October 19, 2025, the University of Ottawa's Freyman Hall hosted an evening of poetry and music "Yuras, Cantabile and Friends", a kind of benefit for the Ottawa Belarusian poet Yuras Chametka. The evening left wonderful impressions and vivid memories.

Марина Кочетова: Всё, что нам нужно — это любовь

(веб-журнал «Культура. Нацыя», №36, ноябрь 2025, 178-184, www.sakavik.net)

Аннотация. 19 октября 2025 года в зале Фреймана Оттавского университета прошёл вечер поэзии и музыки «Юрась, Кантабиле и друзья» — своего рода бенефис оттавского белорусского поэта Юрася Шамецьки. Вечер оставил прекрасные впечатления и яркие воспоминания.

А. Талстая, А. Каралькевіч: «НОЧ ПАЭТАЎ»

29 кастрычніка 2025 года беларусы Паўночнай Амерыкі сабраліся на ўжо традыцыйную імпрэзу «**Ноч Паэтаў**», каб ушанаваць памяць ахвяр сталінскіх рэпрэсій – найперш тых, хто загінуў у трагічную ноч з 29 на 30 кастрычніка 1937 года. У тую ноч у мінскай турме НКВД былі расстраляныя больш за сотню прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі – паэтаў, пісьменнікаў, вучоных, дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў. Гэтая трагедыя стала сімвалам знішчэння беларускага Адраджэння і спробай сьцярці нацыянальную ідэнтычнасць беларусаў.

Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў Канадзе (БІНІМ Канады) арганізаваў сустрэчу, прысвечаную **нерастралянай паэзіі** – сімвалу жывой і нязломнай беларускай культуры. Атаўскія сябры сабраліся разам і запрасілі ўсіх жадаючых далучыцца анлайн. Удзел узялі каля трыццаці чалавек з Атавы, Эдмантану, Манрэалю, Таронта і з іншых гарадоў Паўночнай Амерыкі.

Падчас імпрэзы ўдзельнікі читалі вершы, узгадвалі жыццё і творчасць забітых паэтаў, разважалі пра іх уплыў на сучаснасць. Гучалі словы, што гэтыя людзі жывуць у сваіх творах – і будуць жыць, пакуль мы іх памятаем і перадаём іх голас далей.

Ушаноўваючы расстраляных у 1937 годзе, беларусы Канады таксама ўзгадалі ўсіх ахвяр сістэмы, якая імкнулася знішчыць беларускую культуру і самасьвядомасць, а таксама палітвязняў 2020–2025 гадоў – тых, хто сёння працягвае змагацца за свабоду, праўду і годнасць Беларусі.

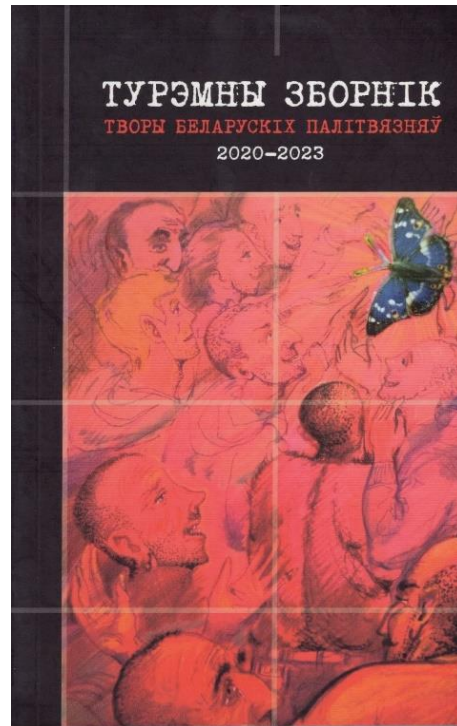
Кніга «(Не)расстраляныя» стала адной з галоўных крыніц натхнення падчас сустрэчы.

БІНіМ Канады пашчасыціла дапамагчы ў першым выданьні кнігі ў 2019 годзе. Кніга адкрывае новы погляд на лёс беларускіх творцаў 1930-х – кніга не пра ахвяраў, а пра жыццё. У ёй расказваюцца гісторыі маладых і амбітных людзей, якія жылі напоўніцу. Іх лёс быў трагічна абарваны, але словы і творы працягваюць гучаць сёння – у тым ліку гучаць як песні. Так, 12 вершаў сталі песнямі ў межах праекта парталу TuzinFM.by «(Не) расстраляная паэзія», у якім вядучыя музыкі Беларусі ператварылі словы расстраляных у 1937 годзе пісьменнікаў у сучасныя кампазіцыі. Напачатку імпрэзы удзельнікі паслухалі адну з іх: «**Я цябе пакахаў**» на словы Анатоля Вольнага.

Пад час імпрэзы прагучалі вершы [Юркі Лявоннага](#), [Юлія Таўбіна](#), [Анатolia Вольнага](#) (*Я цябе пакахаў, Так заўсёды бывае*), [Зямы Піваварава](#) (*Я стаю*), [Валеры Маракова](#) (*І зноў прыйшоў*). Цікава было даведацца пра новыя праекты ў інтэрнэце, такія як <https://taubinpoetry.com/>, дзе разам з вершамі рэпрэсаваных паэтаў можна знайсці публікацыі іншых аўтараў, у тым ліку новых, невядомых.

А першым вершам імпрэзы стаў верш Андрэя Кузнечыка з [«Турэмнага зборніка»](#), які аб'яднаў творы сучасных беларускіх палітвязняў 2020–2023 гадоў. Гэтае спалучэнне мінулага і сучаснасці падкрэсліла трагічнасць пераемнасці гісторыі — рэпрэсіі супраць тых, хто мысліць і гаворыць свабодна, не спыніліся.

[Андрэй Кузнечык](#)

Аканіцы заміраточылі
Пад напорам прыліву рання,
Кожнай кропляй грыміць праточанай
Незакончанае трыванне.
Дол калодзежны рэзкім росчыткам
Перакрэсліць шпакоў вяртанне.
Крыку калівам, пстрыкам пошчаку -
Незакончанае трыванне.
Дражніць мур уяўленнем далечы.
Цень-пацук шэры хвост хавае.
Трызніць прышласцю, дасынаючы
Незакончанае трыванне.

Андрэй Кузнечык - незалежны журналіст, аўтар вершаў і беларускамоўнага блога для рэдакцыі «БелаВела», перакладчык са славенскай мовы, лаўрэат прэміі імя Францішка Аляхновіча 2023 года за турэмныя вершы. Радкі з «Турэмнага зборніка» гучалі поруч з вершамі “расстраляных паэтаў” як сведчанне таго, што “ноч ” працягваецца, пакуль у Беларусі ёсць палітвязні, але таксама — што слова і дух свабоды нельга знішчыць.

Таксама ўзгадалі паэзію [Уладзіміра Караткевіча](#) (сёлета спаўняецца 95 гадоў з дня яго нараджэння) як яшчэ адзін прыклад таго, як нашыя аўтары адчуваюць беларускую боль і пакуты значна вастрэй, чым іншыя.

«Абцяваюць нам новы раскошны дом...»

*Абцяваюць нам новы раскошны дом,
Але тут нам жыць і канаць,
Тут пад кожным навекі здабытым бугром
Нашы продкі забітыя спяць.*

*Яны аддалі нам меч і касу,
Слова з вуснаў, цяпер нямых...
І нам немагчыма пайсці адсюль
І пакінуць са смерцю іх.*

Удзельнікі імпрэзы ўзгадалі гісторыю [Курапат](#) - месца масавых расстрэлаў, учыненых савецкімі органамі НКУС у канцы 1930-х гадоў на ўскрайку Мінска. Тут былі забіты тысячы людзей — інтэлігенцыя, святары, вайскоўцы, сяляне, сярод іх і беларускія пісьменнікі, чые імёны сталі сімваламі **Ночы расстраляных паэтаў** 1937 года. У 1988 г. гэтае месца было адкрыта і даследавана сп. [Зянонам Пазьняком](#), вядомым археолагам, а пазней палітычным дзеячам. Дзякуючы ўпартасці навукоўцаў і неабыякавых людзей, у тым ліку і беларусаў Канады, сьвет даведаўся пра злачынства, якое адбылося на беларускім народзе. Са зборніку [“Курапаты”](#) прагучаў верш Зянона Пазьняка прысвечаным Майі Тодараўне дачцэ Тодара Кляшторнага

Жыццё паэта

Прыйшлі забіваць паэта

Ноччу.

Калі людзі сумленныя сьняць,

Прыйшлі забіваць паэта.

І забралі ў яго бякнот,

І забралі пярэ.

Абылгалі яго летуценні.

Засланілі вакно.

Па дарозе імчаць

Крумкачовыя чорныя цені.

...

(1988)

На імпрэзе выступіў доктар Пётра Мурзёнак — вучоны, паэт і грамадскі дзеяч беларускай дыяспары ў Канадзе, старшыня Беларускага інстытута навукі й мастацтва ў Канадзе (БІНІМ Канады). У сваім выступленьні ён узгадаў гісторыю сваёй сям’і і прачытаў некалькі сваіх вершаў, прысьвечаных трагедыі ў Курапатах.

КУРАПАТЫ

Папрокі - парокі сумленьня

прадвызначаныя непрадказальнасьцю ...

Хістаньні налева, направа -

навідавоку -

проразі інтэлігентнай

сумнявальнасьці.

Выбар не просты,

ды хто яго зараз чуе —

несуразмерны з цёкам вечнасьці,

сёньня нават глухі лемантуе,

а той хто мог бы паслухаць

даўно спачывае

ў несучышальнай

адлегласьці.

Пакуты, папрокі -

знакі-зарубіны

ў душы чужылівай,

што на каленьні ўстае

прад душою іншай -

дасюль
неапраўданай і маўклівай.

ВІЗИТ У КУРАПАТЫ

Там дзе паэты -
там і мае дзяды!
Не ўсе там разам спрычыніліся,
ды ўсё ж -
пад хвоямі спачылі
найлепшыя
за кальцавой дарогай.
Не ведала ў той час
затраўленае пакаленьне многа -
калі было б то сёння
за вамі пэўна ж людзі прасачылі,
тады ж вас нелюдзі
за клас гуманны не лічылі ...

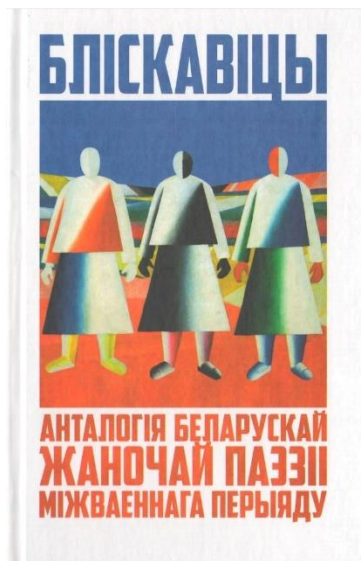
Пяшчотна ім пяюць,
як могуць
сосны ...
Плывуць без пакаяння
бясконцыя над Мінскам
восені і вёсны!

Размаўлячы пра Курапаты, удзельнікі натуральна пачалі гаварыць пра сённяшніх змагароў і ахвяр рэпрэсій. Адзін з яркіх прыкладаў — [Павал Севярынец](#). Менавіта яго верш і прагучаў:

Беларуская - мова любові.
Ненавідзец не ў нашай крыві.
Бо сказана ў нашае мове:
«Пачынаецца ўсё з любові».

Беларуская - мова любові.
Толькі сэрцам магчыма пачуць:
Тут крыніцы бруяць у размове
І над кветкамі пчолы гудуць
...

Яшчэ адной з тэм імпрэзы стала тэма жаночай паэзіі і рэпрэсій супраць паэтак. Сапраўды, сярод ахвяраў сталінскіх рэпрэсій жанчын было менш, чым мужчын, але іх лёсы не менш трагічныя і важныя для разуменьня эпохі. Яны - паэткі, настаўніцы, даследчыцы, актыўныя ўдзельніцы культурнага жыцця - таксама траплялі пад хвалю арыштаў і ссылок, іх імёны часта знікалі з гісторыі разам з рукапісамі і голасам. Памяць пра іх часта заставалася ў цені, бо гісторыя “Ночы расстраляных паэтаў” традыцыйна звязана з мужчынскімі імёнамі. Менавіта таму такія выданні, як зборнік [«Бліскавіцы»](#), які аб’яднаў творы беларускіх паэтак міжваеннага перыяду, маюць асаблівае значэнне.

Зборнік **Бліскавіцы** - гэта анталогія беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду (1918–1941 гг.), у якой прадстаўлены творы 61 паэткі таго часу. У выданні ўпершыню пад адной вокладкай сабраны як вядомыя, так і раней неапублікаваныя вершы, што дазваляе атрымаць шырокую панараму літаратурнага жыцця жанчын-паэтак у Беларусі ў той гістарычны момант.

Адной з іх была беларуская пісьменніца, паэтка, фалькларыстка, перакладчыца [Валянціна Казлоўская](#), якая на латвійскай зямлі стала беларускай пісьменніцай, а вечны супакой знайшла ў беларускай зямлі як латвійская шпіёнка... Валянціна нарадзілася ў беларускай сялянскай сям’і у той частцы Беларусі, якая з прычыны неспрыяльнай палітычнай кан’юнктуры адышла да новаўтворанай латвійскай дзяржавы. У апошнія школьныя гады Валянціна брала ўдзел у беларускім нацыянальным руху і была сяброўкай арганізацыі, якую пераследвалі латвійскія ўлады за прапаганду сепаратызму і сувязі з камуністамі. Скончыўшы Беларускае настаўніцкае курсы ў Дзвінску, пераехала ў Мінск. Літаратурную дзейнасць пачала ў 1923 годзе. Арыгінальныя творы і запісы беларускіх фальклорных твораў публікавала пад уласным прозвішчам і псеўданімам *Лясная Кветка*. Арыштавана 12 снежня 1937 года. Абвінавачвалася ў тым, што прыбыла ў СССР са

шпіёнскімі заданнямі. Асуджана за шпіянаж на карысьць Латвіі. Расстраляна 31 сакавіка 1938 года. Рэабілітаваная 19 мая 1960 года.

Верш Валянціны Казлоўскай «*Зорка (Ахвяравана Пятру Сакалу)*» (1923) прасякнуты глыбокім патрыятычным пачуцьцём і верай у духоўнае адраджэнне Беларусі. Паэтка праз вобраз адзінокай зоркі, якая сьвеціць над «соннай зямлёю», перадае стан свайго часу — цемру, прыгнёт, безнадзейнасьць, што ахапілі народ пасля цяжкіх гістарычных выпрабаванняў. Зорка становіцца сімвалам надзеі і абуджэння.

...

*Дык свяці жа, прадвесніца шчасця зямлі,
Пакуль край прабудзіцца з зарюю,
Пакуль наш Беларускі Народ не пайдзе
Ўперад светлай, шчаслівай сцягою!*

Адна з удзельнікаў сустрэчы, Вольга, распавяла пра [Алеся Салаўя](#), беларускага паэта, вымушанага эміграваць падчас другой сусветнай вайны. Бацька яго быў расстраляны ў 1938 годзе, а маці была асуджана да знявольнення. Яна таксама ўзгадала сваіх сваякоў, якія былі рэпрэсаваны.

Нягледзячы на трагічныя лёсы, аб якіх ішла размова на сустрэчы, удзельнікі захоўвалі ўзнёслыя пачуцці, бо рэпрэсіі руйнуюць жыццё асобных людзей, але нічога не могуць зрабіць з духам і жаданнем свабоды і адчуваньнем гонару за тое, хто мы ёсць.

A. Tolstaja, A. Korolkevitch: The Night of Belarusian Poets
(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 185-193, www.sakavik.net)

On October 29, 2025, Belarusians in North America gathered for the now traditional event "Poets' Night" to honor the memory of the victims of Stalin's repressions - primarily those who died on the tragic night of October 29-30, 1937. The event is dedicated to unsung poetry - a symbol of living and unbreakable Belarusian culture. The event was organized by the Belarusian Institute of Science and Arts in Canada (BINiM Canada) which was attended by about thirty people from Ottawa, Edmonton, Montreal, Toronto and other cities in North America. During the event, participants read poems, recalled the work of the murdered poets, and reflected on their influence on the present. Despite the tragic fates of the poets, the participants retained their lofty feelings, because repression destroys the lives of individuals, but it can do nothing with the spirit and desire for freedom and a sense of pride in who we are. Words were heard that these people live in their works - and will live as long as we remember them and pass on their voice.

А.Толстая, А.Королькевич: Ночь Поэтов

(веб-журнал “Культура. Нация”, вып. 36, ноябрь 2025, 185-193, www.sakavik.net)

Аннотация. 9 октября 2025 года белорусы Северной Америки собрались на ставший уже традиционным вечер «Ночь поэтов», чтобы почтить память жертв сталинских репрессий — в первую очередь тех, кто погиб в трагическую ночь с 29 на 30 октября 1937 года. Мероприятие посвящено (не)растреленной поэзии — символу живой и нерушимой белорусской культуры. Вечер организовал Беларусский институт науки и искусств в Канаде (БИНИМ Канада). В нём приняли участие около тридцати человек из Оттавы, Эдмонта, Монреаля, Торонто и других городов Северной Америки. В ходе мероприятия участники читали стихи, вспоминали творчество убитых поэтов и размышляли об их влиянии на современность. Несмотря на трагические судьбы поэтов, участники сохраняли свои возвышенные чувства, ведь репрессии разрушают жизни людей, но не могут побороть дух, стремление к свободе и чувство гордости за то, кто мы есть. Звучали слова о том, что эти люди живут в своих произведениях — и будут жить, пока мы помним их и передаём их голоса.

Да 100-годдзя з дня нараджэння Кастуся Акулы

Ад рэдакцыі. БНІМ Канады прыняў удзел у шэрагу мерапрыемстваў з нагоды 100-годняга юбілея сп.Кастуся Акулы (Алеся Качана) – беларускага пісьменніка і грамадскага дзеяча (16.11.1925 – 29.01.2008). 11 лістапада 2025 года на паседжанні чытацкага клуба (мадэратар і вядучы – Ю.Шамецька, кіраўнік секцыі літаратуры і паэзіі БНІМ, Канада) прайшло абмеркаваньне творчасці К. Акулы, і ў прыватнасьці яго кнігі “Tomorrow is yesterday”. Прысутныя, хто асабліва ведаў пісьменніка (спн.І.Сурвілла, сп. П.Мурзёнак) расказалі, што гэта быў рашучы і адметны чалавек, як сваімі арганізатарскімі (фундатар згуртаваньняў Брытаніі і Канады), так і творчымі здольнасьцямі (аўтар трылогіі “Гараватка” і упамянутай вышэй кнігі, напісанай для англамоўнай публікі). Сп. П.Мурзёнак прачытаў верш-прысьвячэньне пісьменніку і земляку. На вечарыне, на якой прысутнічалі каля 25 асоб, удзельнікі падзяліліся ўражаньнямі аб прачытанай кнізе, аб лёсе людзей вымушаных не па сваёй волі пакінуць сваю радзіму і жыць у чужых краях.

Часопіс “Культура. Нацыя” падае некалькі матэрыялаў, датычных да асобы сп. К.Акулы:

- яго сын, Г. Акула, дзеліцца сваімі пачуцьцямі пра бацьку,
- рэдактар часопіса П.Мурзёнак далучае са свайго архіва два здымкі і верш-прысьвячэньне,
- сп.В.Іпатава дала інтэрв’ю сп.А.Каралькевічу для часопіса “Культура. Нацыя”,
- рэдакцыя часопіса вырашыла падаць вельмі цікавы і дэталёвы матэрыял С.Макарэвіча пра К.Акулу, апублікаваны раней у газеце “Наша Ніва” (17.11.2014).

Details of My Dad’s life and My Impressions

George Akula on Kastus Akula – November 16, 2025

My dad, Kastus Akula, was a wonderful father, who really “pulled his weight” in all areas of life – family breadwinner, career writer, Belarusian patriot, and even soldier. As a staunch anti-communist and political activist, he belonged to the “right wing” Edmund Burke Society from 1968 – 1972. (As his son, I was given a suspended sentence in 1970 for “possessing a volatile substance” stemming from an EBS street demonstration in which we both often took part.) As a writer, he often left home to write in the peace and quiet of the Toronto Belarusian Centre, leaving the rest of us at home – my mother, brothers, sister, and me.

Everything, it turns out, has a price.

Growing up at home in Toronto, life was hard – cigarette smoke and alcohol were not uncommon, neither were domestic squabbles and illnesses. Outside his factory and warehouse jobs, Dad studied printing at community college in the 1960's and later printed a Belarusian War Veterans magazine – “Zvazhai” – on his Varityper Composing Machine. This was more than a typewriter. I would hear him typing on it often in his room and would close his door because it was loud!

For a time Dad had a good Russian friend, Alex Guidoni – a fellow writer – with whom he went to Dominican Republic in 1986. He sent me a postcard from there, from his only trip ever to the Caribbean, just after I moved from Toronto to Montreal. My dad always took me places – church, Belarusian picnics, Cleveland, Ohio (in 1960), and Slutzak (in 1966) – with his 1959 Pontiac Strato Chief and his 1966 Rambler Rebel 2-door auto. He was so into helping Belarus financially he ceased car ownership from 1974 on.

In 1972, the death of my older brother Alex at age 20 from diabetes devastated our family. I believe he forgave my mother for not calling an ambulance sooner.

Dad loved long distance walks and would commune with nature at Edwards Gardens Park in Toronto, feeding the chipmunks.

In his later years, Dad lived with a younger Belarusian housemate, Greg Degil, at his Toronto residence, where all the neighbors got to know him. In 2024 I met a former neighbor of his who recalled how he sang, whistled, and joked, walking up and down his street. A real blessing! He taught me to be careful with money and helped financially in buying a house after my move to Montreal in 1985. Prior to that, I launched my art career in his basement in Toronto in 1977

where I created wood sculpture pieces, for which I thank God.

Dad often boasted to me that “I have been there” with reference to Communist oppression, imprisonment, and near starvation as he grew up. In 1992 and 1994 when he visited Belarus for the first time since fleeing in 1944, he had me look after his house and family and admonished me to “care about Belarus”. He always dreamed of a free, democratic, and independent homeland.

In 2007 he had a second stroke, and I had him pray with me about embracing Jesus as Lord and Saviour just before his death on January 29th, 2008. I believe I will see him in heaven.

Long live Belarus!

George Akula

November 16th, 2025

З архіва рэдактара – два здымкі і верш-прысьвячэньне

Арсень Монід, Пётра Мурзёнак і Кастусь Акула ля помніка ахвярам камуністычнага тэрору ў Беларусі (*Midland, Ontario, 17 ліпеня 2000 года*)

На 24-й сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі у Кліўлендзе (1.09.2000)(злева направа)
– П.Мурзёнак, Н.Дробіна (Таронта), Р.Кардонскі (Таронта), Н.Баркар (Атава), А.Кот
(Таронта), К.Акула (Таронта), Ёладыка Мікалай (Таронта), П.Бурдзь (Вініпег), І.Сурвіла
(Атава), І.Бурдзь (Вініпег), А.Монід (Гамільтон), А.Лук'янчык (Кліўленд)

ЗМАГАРАМ

Ахвярую Алесю Качану (Кастусю Акулу)

Зыходзіць гвардыя змагарная

Па аднаму у лепшы свет.

Былі учора легендарныя,

А заўтра станеце навек.

Паўсталі ваярамі вечнымі

За вольны і свабодны край.

Зрабілі столькі чалавечнага –

Нябесны Вам за гэта рай.

Пакуты вынеслі бязмерныя,

Але куды б не неслі хвалі –

У турмы, у краі замежныя –

Вачэй ніколі не хавалі.

І твары ясныя, адкрытыя,

Упэўненасць у кожным кроку:

“Гэй, беларусы, бярыце прыклад!

Бліжэй да нас, не стойце збоку!”

Доўга йшлі змагарнымі шляхамі,

Бо верылі, што прыйдзе Змагарам час –

Каб бел-чырвона-белымі сцягамі

Радзіма прывітала Вас.

Студзень 31 - Люты 1, 2008 года

Вольга Іпатава пра Кастуся Акулу

Арганізаваў і вёў інтэрв'ю сп.А.Каралькевіч, намесьнік старшыні БІНІМ, Канада і рэдактар вэб-сайта Інстытута

Здымак В.Кавалёвай на сьвяткаваньні 80 угодкаў Кастуся Акулы

З нагоды 100-годзьдзя са дня нараджэньня [Кастуся Акулы](#) мы паразмаўлялі са спадарыняй [Вольгай Іпатавай](#) і спыталі:

Як вы думаеце, што ён хацеў бы, каб людзі памяталі пра яго сёння?

- Што ён заўсёды і ўсюды адчуваў сябе беларусам.

Калі б трэба было апісаць Кастуся Акулу трыма словамі — якія б вы выбралі?

- Эмацыянальны. Незалежны. Упарты.

Што б вы хацелі сказаць маладому пакаленьню беларусаў пра Кастуся Акулу?

- Што ён паўтарыў трагічную памылку, не здолеўшы зразумець, на чым баку гістарычная праўда.

Ці ёсць нешта, што вы хацелі б сказаць яму, калі б ён быў побач цяпер?

- Я б параіла яму ўсё ж наладзіць трывалыя сувязі з Радзімай – як пісьменніку і грамадскаму дзеячу. Часы мяняліся, раны загойваліся...

Ці любіў Акула жартаваць? Ці памятаеце яго нейкі жарт або выраз? альбо жартоўную сітуацыю?

- Ён любіў пажартаваць. Прыкідваўся галодным, каб зацягнуць у якую-небудзь харчэўню і пакарміць мяне чым-небудзь смачным. Сам жа амаль не еў.

Як вы думаеце, што яго найбольш натхняла, матывавала?

- Літаратура, беларуская дзейнасць на чужыне. Ён быў апантаны гэтым. Ва ўсім сваім жыцці быў беларусам – у хаце былі абразы беларускіх святых, кнігі, мова, беларускія рэлігійныя святы...

Чаму яго імя важнае для беларусаў Канады?

- Думаю, яно мела значэнне і для самой Беларусі – эміграцыя пільна сачыла за ужываннем беларускай мовы ў Беларусі, крытыкавала, заўважала перакосы ў роўнасці абедзвюх моваў.

Ці памятаеце нейкі эпізод, які добра характарызуе яго асобу, характар?

- Ён быў лідэрам па сутнасці і спачатку спрабаваў павучаць мяне, чаго я не цяплю. У разгар спрэчкі ён неяк сказаў мне: «Ну ты і птушка!» «Па-беларуску «птушка!»-- адпарывала я. Ён спыніўся. Замоўк, а пасля засмяўся, і мы памірыліся.

Чаму, на ваш погляд, сёння важна ўспамінаць і святкаваць жыццё і творчасць Кастуся Акулы?

- Мне здаецца, ён зрабіў пэўны ўклад у нашу культуру. Яго творчасць дадала тое, што прымушае думаць, ацэньваць няпросты шлях нацыі, яе пошукі і памылкі.

Якое значэнне мае постаць Кастуся Акулы для нас сёння, праз сто гадоў пасля яго нараджэння? альбо Чаму яго імя варта памятаць не толькі гісторыкам?

- Кожны, хто зафіксаваў для нашчадкаў вечна зменлівыя абрысы Часу-- ці ў хроніцы, ці ў малюнках, ці ў мемуарах, заслугоўвае нашай павагі. Мы мала ведаем пра беларусаў у эміграцыі – яна часта была па незалежных ад людзей зігзагаў Гісторыі...

Вялікі дзякуй. Лістапад 2025 года

Сяргей Макарэвіч: «Народ наш на зямлі не лішні...». Сёння дзень нараджэння Кастуся Акулы

“Наша Ніва”, 17/11/2014

Сёння, 16 лістапада, споўнілася б 89 гадоў Кастусю Акулу. Каб успомніць пра яго, не абавязкова чакаць круглых дат — раз на пяць-дзесяць гадоў.

Фота адрэтушавала Ірына Варабей

Восем гадоў я адкладаў паездку ў гэтую вёску. Штогод, калі прыходзіла лета, узгадваў пра намер, але адкладаў. А як не з’ездзіў першы раз, другі, тады ўжо цяжка здзейсніць. Спачатку хацеў наведацца ў тыя Верацеі, каб зрабіць фотаздымкі родных мясцінаў для пісьменніка. Ён не быў на радзіме дваццаць гадоў. А да таго за паўвека толькі двойчы здолеў сюды наведацца. Яму было б прыемна. Але пакуль быў студэнтам, то не было сваёй машыны. Калі скончыў універсітэт, а машына з’явілася, пісьменніка ўжо не было сярод жывых.

...Мне было шаснаццаць гадоў, калі я пачуў, што ў сябра ёсць нейкі сваяк у Канадзе. Больш за тое, ён — пісьменнік. Для дзесяцікласніка, які толькі пачаў свядома захапляцца беларускай літаратурай, гэта было нешта незвычайнае. У сябра была мянушка — Акула. І я не разумеў, за што яго так называлі. Аказалася, што прозвішча ягонага сваяка з Канады — Акула. Кастусь Акула.

Ірына Варабей і Кастусь Акула. Фота Ірыны Варабей

Я папрасіў у сябра адрас пісьменніка і напісаў яму вялікі ліст. І прыйшоў адказ. А з кароткім лістом — і кніга «Усякая ўсячына». Гэта не наймацнейшая кніга аўтара. Але пра гэта я змог для сябе сказаць праз гады, калі прачытаў ужо ягоныя «Змагарныя дарогі», «Дзярлівую птушку», «Заўтра ёсць учора»... А тады тая кніжачка з аўтографам для мяне стала вялікім скарбам.

Я напісаў другі ліст пісьменніку, трэці... І адказы прыходзілі. Задаваў банальныя пытанні. Больш пытаўся пра біяграфію. Нават тады, у пачатку 2000-х, не было дзе прачытаць які грунтоўны артыкул пра Акулу. І ён пісаў. Не шмат, але адказваў.

Лістоў ад Акулы было пяць. Здаецца, я пісаў яму больш, але не на ўсе допісы атрымаў адказы. Цяпер, калі я ведаю пра Акулава жыццё значна больш, прыкра, што часам быў надта настойлівым, нетактоўным. Але ў лістах Акула паўставаў чалавекам валявым, а менавіта са старонак аўтабіяграфічнай кнігі «Усякая ўсячына» — прынцыповым, нават жорсткім у пэўных сітуацыях.

А школьнік пытаўся ў яго пра жыццё, пра сям'ю... Вось пра сям'ю ён нічога не адказваў: «навошта вам гэта ведаць?» Думаў, што гэта ўсё праз яго закрытасць. Сапраўды, праз закрытнасць, прычына якой хавалася ў сямейнай трагедыі.

Калі я нарэшце сабраўся ехаць у Верацеі, пісьменнік ужо памёр. Яго не стала 29 студзеня 2008 у Таронта. Нарадзіўся ж Кастусь Акула (Аляксандр Качан) 16 лістапада 1925 года. Ужо і не прыспешвала нічога.

Верацеі знаходзяцца ў Докшыцкім раёне. І хаця сам пісьменнік у сваіх творах, публіцыстыцы дае канкрэтнае ўказанне на месцазнаходжанне вёскі — «на паўночным чубку Докшыцкага раёна, каля балышака на Глыбокае», — але ў ягоных біяграфіях (напісаных нават краязнаўцамі-землякамі) зроблена прыкрая памылка. Верацеі знаходзяцца не ў Бягомальскім пасялковым савеце, як пра гэта часта сцвярджаюць, а ў іншым баку, каля самай Крулеўшчыны. Вёсак з такой назвай дзве ў раёне. Але дастаткова нават ведаць крыху гісторыі, каб тое-сёе з біяграфіі пісьменніка супаставіць: Бягомль быў у савецкай Беларусі, Крулеўшчына — на польскім баку.

...Май 2013. Я праехаў з канца ў канец невялікай вёскі: шукаў людзей на падворках. Нікога не было акрамя дзяцей, што гулялі ў мяч на вуліцы.

— Дзе тут живуць Качаны?

— Мы — Качаны, — адказаў большы з іх, хлапчук гадоў дванаццаці.

— А дзе ваш дом?

Той жа хлапчук махнуў рукой.

«І дзе ж тут тая вялікая хата, якую пабудаваў Ігнат Качан?» — падумалася. Бо па ўспамінах Акулы, палову хаты бацька здаваў польскай гміне пад школу, у іншай жыла вялікая Качанова сям'я. У той школе, між іншым, пачаў спасцігаць навуку і Аляксандр.

Дом Качаноў у Верацеях, нашы дні

Кастусь Акула каля бацькоўскай хаты, пачатак 1990-х

Але доўга не раздумваў, зайшоў у двор. Паднялася жанчына: адразу і не заўважыў, што нехта сядзіць у гародчыку.

— Добры дзень, ці Ваш гэта сваяк Аляксандр Качан... Пісьменнік Кастусь Акула?

— Гэта дзядзька майго мужа. А што такое?

Патлумачыў, што ліставаўся з Акулам. І вось заехаў паглядзець на яго дом.

У хаце жыве ўдава аднаго з Акулавых братоў. Крэўных пісьменніка нікога не засталося ўжо. Хаця сям'я была вялікая — васьмёра дзяцей. Маці Паўліна (1892-1939), праўда, памерла за некалькі тыдняў да прыходу другіх Саветаў у Заходнюю Беларусь. Яе пахавалі на віленскіх Росах (відаць, яна была ў бальніцы ў Вільні). Аляксандр, калі падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, адшукаў яе магілу. Але пасля яна згінула назаўжды.

Не ўсе браты і сёстры выжылі, відаць, як тое часта здаралася ў вялікіх сем'ях — нехта памёр у дзяцінстве. Але сёння ўжо ніхто не ведае дакладна, як там было.

На могілках у Верацеях можна адшукаць яшчэ магілы кагосьці з Качаноў: Канстанцін Качан (1930-1990) — брат, Лізавета Бурэнь (у дзявоцтве Качан) (1934-2003) — сястра... На помніку сястры, з адваротнага боку, надпіс: «Святая Еўфрасіння Полацкая, Наша Нябесная Заступніца, Маліся Богу за нас. Кастусь Акула». І побач стаіць помнік бацькам. Сімвалічны. Бо магіла бацькі, як і маці, невядомая. Ігнат (1885-1951) згінуў у турме ў Барысаве.

Акула, здаецца, нідзе ў сваіх успамінах не пісаў, за што арыштавалі бацьку. Выглядала, што падставай магла стаць калі не вучоба сына ў Школе афіцэраў Беларускай краёвай абароне, то тая польская школка. Не, сваякі кажуць пра іншае. Працаваў Ігнат у краме, і падчас адной з рэвізій выявілі недастачу. Арыштавалі. І ў турме памёр. Ці так было сапраўды, адказу трэба шукаць у архівах спецслужбаў. Але ў спісах рэпрэсаваных, што друкаваліся ў гісторыка-дакументальнай хроніцы «Памяць. Докшыцкі раён», Ігната Качана няма...

Ігнат Качан

«Першай зімой, як вызваліла нас ад усялякага дабра бальшавіцкая бязбожная навала, аўдавелы бацька ледзь даваў сабе раду з дзецьмі і гаспадаркай. Акупант вычысціў у свіране аруды. Бацька будзіў мяне зімою дзесьці а гадзіне чацвёртай раніцай і пасылаў у хлебную краму ў адлеглае за тры кіламетры мястэчка. Ад другое гадзіны па абедзе да восьмае вечарам наведваў я ў тым жа мястэчку савецкую школу, а раніцай бегаў за хлебам», — прыгадваў пераломны час сам Акула.

...А дом Ігната Качана сыны падзялілі на два — другая палова стаіць праз дарогу. Сёння ў ім жыве ўдава другога брата пісьменніка.

«Неяк выходжу раніцай на двор, а дзядзька ляжыць на зямлі з фотаапаратам. «Дзядзька, што вы робіце?» — пытаюся. — «Здымаю ганак, з якога я ў людзі пайшоў», — прыгадаў адзін з Акулавых прыездаў у Верацеі пляменнік Алэг. І ў гэтым ці не ўся сутнасць Акулы. Любіў Беларусь. І зацята аддаваў сілы ёй.

Акула ў 1947 годзе адправіўся ў Канаду. Краіна ахвотна прымала маладых людзей, якія маглі б працаваць. Яму было няпоўных 22 гады. Але за плячыма была вайна. Непрацяглая вучоба ў Школе афіцэраў Беларускай краёвай абароны, адступленне са Школай на Захад,

пераход на бок французскіх партызанаў, амерыканскі палон, баі супраць фашыстаў на Апенінах — у складзе арміі генерала Андэrsa, вучоба ў Вялікабрытаніі, дэмабілізацыя.

2-гі Польскі корпус, 1945

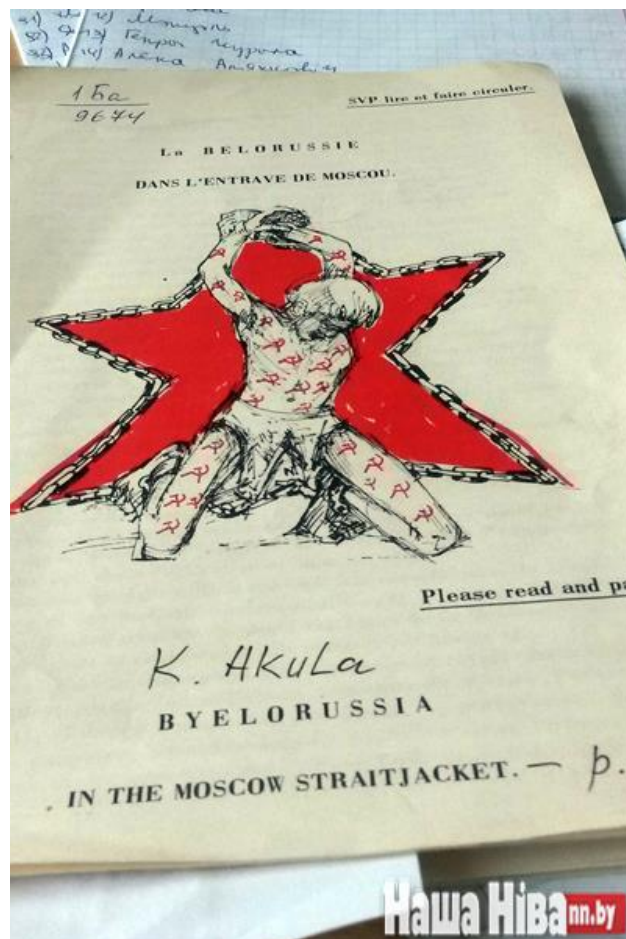
А як вайсковую форму змяніў на цывільную, далучыўся да гуртавання беларусаў за мяжой. Ён — сярод першых сяброў Згуртавання беларусаў Вялікабрытаніі. Як выехаў у Амерыку — адзін з заснавальнікаў і першы старшыня Згуртавання беларусаў Канады. У выгнанні землякі не толькі жылі ў згодзе, але было і шмат звадаў паміж імі. Акула ж стараўся не ўлазіць у іх. Ён вызначаў, што будзе рабіць, і біў у адну кропу да таго часу, пакуль не атрымае вынік.

Падчас адной з антысавецкіх дэманстрацый у Таронта, 1974.
Фота ў канадскай газеты The Toronto Sun

Напрыклад, калі падаваў дакументы для прыняцця канадскага грамадзянства, патрэбна было ў спецыяльнай форме пазначыць нацыянальнасць. Але супрацоўніца гарадской адміністрацыі Таронта запырэчыла. Маўляў, такой нацыянальнасці — беларус — не існуе. Счакаўшы паўгода, Акула зноў звярнуўся па грамадзянства. І зноў пачуў, што беларусаў няма. Тады ён сустрэўся з загадчыкам адпаведнага аддзела і спытаў, ці ведае той пра сяброўства Беларусі ў ААН. Адказ быў станоўчым. Было вырашана і пытанне з нацыянальнасцю і грамадзянствам.

А ў 1967 годзе ён вырашыў арганізаваць антысавецкую акцыю падчас міжнароднай выставы Экспо ў Манрэалі. Фактычна адзін ён зрабіў улёткі, якія пераклалі на некалькі моў. І раскідаў іх пад крыкі: «Death to Moscow murderers!» («Смерць маскоўскім забойцам!»), «Freedom for Byelorussia!» («Свабоду Беларусі!»). Быў затрыманы і атрымаў штраф. А паліцыянт, з якім ехаў у пастарунак, дзякаваў яму за тую акцыю. Акула ж, пачуўшы прозвішча паліцыянта — Козел, давёў, што ён — Казёл, а продкі ў яго — беларусы. І ў той акцыі Акулу ніхто не падтрымаў, хаця ён ставіў пытанне перад іншымі беларусамі.

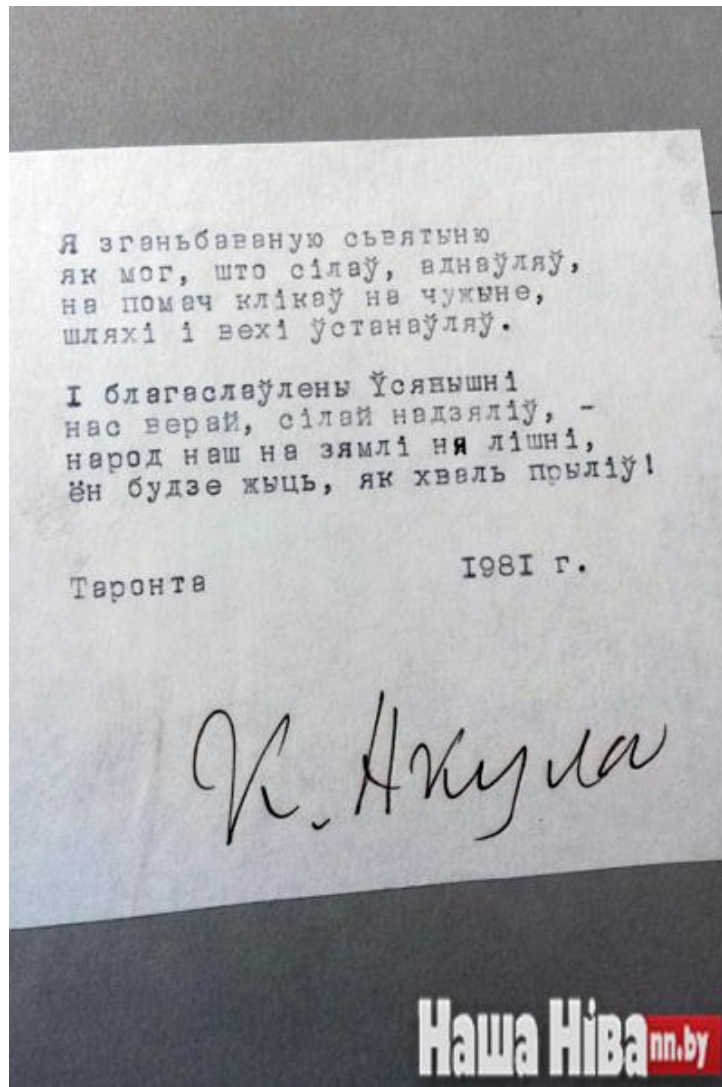
Такімі ўлёткамі Акула закідваў прысутных

Але мала хто ведае, што такі сыход з галавой у беларускія справы для Акулы стаў магчымасцю не засяроджвацца толькі на сямейных трагедыях. У яго моцна хварэла жонка Надзея, з якой ажаніўся ў 1950-м. У сям'і было чацвёрта дзяцей: сыны Алесь, Юрка, Альгерд і дачка Ганна. Алесь загінуў зусім маладым — яму не было і 30. Ужо пазней давялося пахаваць і дачку. А паміж гэтымі смерцямі не стала жонкі. Узгадаем, што ён рана застаўся без маці. Пра смерць бацькі, відаць, даведаўся не адразу. І ён застаўся з двума сынамі. А яшчэ ж туга па радзіме, якую пакінуў у 1944-м, а наведваць здолеў толькі ў 1992. Пасля, праз два гады, яшчэ раз прыязджаў у Беларусь. І тая паездка сталася апошняй.

Юрка Акула, фота з сацыяльных сетак

І ён у такой атмасферы працаваў. Прыходзіў з працы — пісаў. Па выхадных сыходзіў у парк, дзе на друкарскай машынцы выстукваў свае кнігі. «Змагарныя дарогі» (двойчы перавыдавалася ў Беларусі), трылогію «Гараватка» («Дзярлівая птушка», «Закрываўленае сонца», «Беларусы, вас чакае зямля»), зборнік «Усякая ўсячына», раман «За Волю!». А быў яшчэ англамоўны раман «Tomorrow is yesterday», які ў наш час выйшаў і ў беларускім перакладзе Ірыны Варабей. І ўсё гэта сёння даступна ў Беларусі. А не як трыццаць-сорак гадоў таму, калі імя пісьменніка ганьбілася на радзіме. Дастаткова толькі праявіць цікаўнасць і некалькі разоў клікнуць камп'ютарнай мышкай.

У адным са сваіх вершаў Кастусь Акула пісаў:

Я зганьбаваную Сьвятыню,
Як мог, што сілаў аднаўляў.
На помач клікаў на чужыне,
Шляхі і вехі ўстанаўляў.
І бласлаўлёны Усявышні
Нас верай, сілай надзяліў —
Народ наш на зямлі ня лішні!
Ён будзе жыць, як хваль прыліў!

Dedicated to the 100th anniversary of Mr. Kastus Akula

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 194-213, www.sakavik.net)

Abstract. Belarusian Institute of Arts and Sciences, Canada (BINIM Canada) took part in a series of events marking the 100th anniversary of Mr. Kastus Akula (Ales Kachan) — a Belarusian writer and public figure (16 November 1925 – 29 January 2008). On 11th November 2025, at a meeting of the readers' club (moderator and host — Y. Chametka, head of the Literature and Poetry Section of BINIM Canada), a discussion of K. Akula's activities was held, in particular his book *"Tomorrow is Yesterday"*. Those present who had known the writer especially well (Ms. I. Survilla, Mr. P. Murzionak) shared that he had been a determined and distinctive person, notable both for his organizational talents (a founder of Belarusian associations in Britain and in Canada) and for his creative abilities (author of the trilogy *"Haravatka"* and the mentioned book written for an English-speaking readership). Mr. P. Murzionak read a poem dedicated to the writer and fellow countryman. At the gathering, which was attended by about 25 people, participants shared their impressions of the book they had read and reflected on the fate of those who were forced, against their will, to leave their homeland and live in foreign lands.

The journal *"Culture. Nation"* presents several materials relating to Mr. K. Akula: his son, G. Akula, shares his feelings about his father, the editor of the journal, P. Murzionak, contributes two photographs from his archive and a poem dedicated to the writer, Ms. V. Ipatava gave an interview to Mr. A. Karalkievich for *"Culture. Nation"*, and the editorial team has decided to include a very interesting and detailed article by S. Makarevich about K. Akula (previously published in the newspaper *Nasha Niva* on November 17, 2014).

К 100-летию со дня рождения Кастуся Акулы – беларуссого писателя и общественного деятеля диаспоры

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 194-213, www.sakavik.net)

Аннотация. Беларуский институт культуры и искусств, Канада (BINIM Канада) принял участие в серии мероприятий, посвящённых 100-летию со дня рождения госп. Кастуся Акулы (Алеся Качана) — беларусского писателя и общественного деятеля (16 ноября 1925 – 29 января 2008). 11 ноября 2025 года на заседании читательского клуба (модератор и ведущий — Ю. Шаметка, руководитель секции литературы и поэзии BINIM Канада) состоялось обсуждение деятельности К. Акулы, в частности его книги «Tomorrow is Yesterday». Присутствующие, которые особенно хорошо знали писателя (г-жа И. Сурвилла, г-н П. Мурзёнак), отметили, что он был решительным и самобытным человеком, отличавшимся как организаторскими способностями (основатель беларусских

объединений в Британии и Канаде), так и творческим талантом (автор трилогии «Гараватка» и вышеупомянутой книги, написанной для англоязычной аудитории). Г-н П. Мурзёнак прочитал стихотворение, посвящённое писателю и земляку. На встрече, в которой приняли участие около 25 человек, участники поделились своими впечатлениями от прочитанной книги и размышлениями о судьбе людей, вынужденных против своей воли покинуть родину и жить в чужих краях.

Журнал «Культура. Нация» публикует несколько материалов, связанных с личностью К. Акулы: его сын, Г. Акула, делится своими чувствами о своём отце; редактор журнала П. Мурзёнак представляет две фотографии из своего архива и стихотворение, посвящённое писателю; г-жа В. Ипатова дала интервью г-ну А. Каралькевичу для журнала «Культура. Нация»; редакция журнала решила включить очень интересный и подробный материал С. Макаревича о К. Акуле, ранее опубликованный в газете «Наша Ніва» (17 ноября 2014 года).

Даты**Памяці Ірыны Фарыён і Андрэя Парубія - ахвярных інтэлектуалаў і нацыяналістаў сучаснай Украіны**

Рэдакцыя часопіса “Культура. Нацыя” вырашыла выказаць пашану Ірыне Фарыён і Андрэю Парубію, людзям, якія трагічна загінулі за сваю пазіцыю ў жыцці – а яна была ў пастаяннай працы на карысць украінскай нацыі. Абодва ўклалі невымерны ўклад ва ўкараненне украінскай мовы – асновы любой нацыі - у рэальнасць сёняшняга жыцця: Ірына Фарыён, як прафесар і лінгвіст была “трыбунам” і абаронцам роднай мовы ва ўкраінскім грамадстве, у той час, як Андрэй Парубій, як кіраўнік Вярхоўнай Рады Украіны непасрэдна спрычыніўся да прыняцця законаў, якія зацвердзілі статус украінскай мовы, як адзінай дзяржаўнай.

Ірына Дзмітрыеўна Фарыён

(29.04.1964-19.07.2024)

Андрэй Уладзіміравіч Парубій

(31.01.1971-30.08.2025)

Вечная памяць і вечная слава!

Мы не ведаем дакладных прычын чаму ў грамадстве знайшліся забойцы, якія паднялі рукі на жыццё гэтых выбітных украінцаў, інтэлектуалаў і нацыяналістаў ў найлепшым разуменні гэтых слоў. Але мы дакладна ведаем, што памяць аб іх і аб тым што яны зрабілі для украінскай нацыі будзе жыць вечна.

Доўга думалася - ўсё ж чаму і хто здзейсніў гэтыя злачынствы? У нас няма фактаў, якія б цвёрдзілі аб расійскім сьледзе (першае што прыходзіць у галаву амаль кожнаму чалавеку), але тое, што такі сьлед можа быць гаворыць за сябе вайна, якую распачала злачынная Расія супраць Украіны. Бо можна лёгка уявіць, што гэта вайна падагравала антыукраінскія настроі сярод прыхільнікаў Расіі ва ўкраінскай дзяржаве. Гэтаму магчыма спрыялі і ўнутраныя праблемы – да прыкладу, палітычная барацьба, у якой прымалі непасрэдны ўдзел і І.Фарыён, і А. Парубій; на жаль, можна толькі прыкра нагадаць той негатыўны уплыў, які публічна выносіўся адносна гэтых абодвух людзей на экраны ў праграмах такой вядомай, і такой неразумнай каманды як “Квартал 95”.

Мы добра памятаем, што ў СССР праводзілася выразная антынацыянальная палітыка. У паўсядзённым жыцці ў галаве многіх савецкіх людзей сядзеў штамп –

“нацыяналіст = вораг савецкай дзяржавы”.

Насамрэч, гэты штамп быў скіраваны перш за ўсё на тых людзей, якія спрабавалі выказацца за свабоду існавання сваёй нацыі. Здаецца, што ў ліберальна-дэмакратычным асяроддзі права на свабоднае выказванне сваіх думак з’яўляецца адным з важнейшых каштоўнасцяў зацверджаных ў канстытуцыях. Аднак, на практыцы, у адносінах да людзей, якія адстойваюць нацыянальныя ідэі, гэта не заўжды так.

Так, калі для адной часткі людзей, нацыяналізм бачыцца як станоўчая сіла, якая вядзе да развіцця нацыі і нацыянальнай дзяржавы, да ўмацавання яе незалежнасці і суверэнітэту, і калі хочаце, да патрыятызму,¹¹³ то для другіх палітычная ідэялогія нацыяналізму ўспрымаецца негатыўна бо, як лічуць некаторыя з іх, яна можа весці да ксенафобіі, і таксама таму, што на ёй ляжыць адказнасць за Халакост. На ідэялогію нацыяналізму прычэплены такія традыцыйны штамп - што ідэялогія нацыяналізму/нацызму прапагандуе перавагу адной нацыі над іншымі. Таму, як ні парадасальна, у краінах з усталяванай дэмакратыяй, дзе паважаюцца свабоды слова, выказванняў і ідэй, калі паўстае пагроза прыходу да ўлады правых сіл, такіх як Front

¹¹³ Y.Tamir *Why nationalism*. Princeton University Press. Princeton and Oxford. 2019. 205pp.

Такое меркаванне падтрымліваецца пяццю асноўнымі элементамі нацыяналізму, якія аб’ядноўваюць людзей у нацыю, і якія становяцца выразна і ясна зразумелымі пры знаёмстве з іх сутнасцю. Гэта: культура - праз агульныя перакананні і лад жыцця; гісторыя – праз агульнае мінулае; рэлігія; агульная мова (ключавы элемент нацыяналізму); тэрыторыя - агульная зямля, якая дае людзям пачуццё еднасці.

National у Францыі (2017, 2022) ці Freedom Party of Austria (2024), то супраць іх яднаюцца палітыкі розных плыняў - дэмакраты і кансерватары, левыя і цэнтрысты.

Тым не менш у нашы дні, відавочна, што значны рост прыхільнікаў нацыянальнага развіцця ў краінах Еўропы не з'яўляецца статыстычнай пагрэшнасцю і сьведчыць як аб крызісе ідэй лібералізму і дэмакратыі, так і аб заўважным узмацненні ўплыву нацыянальных ідэй. Эксклюзіўная ж нацыянальная практыка правых сіл не мае нічога агульнага з той роляю, якую можа і будзе адыгрываць здаровы (ліберальны) нацыяналізм на развіццё нацыянальнай дзяржавы з яе культурнымі, сацыяльнымі і гістарычнымі традыцыямі ў эпоху глабалізацыі. Найбольш тыпова ліберальны нацыяналізм вызначаецца наступным чынам¹¹⁴ – “гэта палітыка і практыка, ідэялогія і псіхалогія ў нацыянальным пытанні, заснаваныя на прызнанні нацый і іх узаемаадносін асабліва важным фактарам грамадскага развіцця, прыярытэтнага і прывілеяванага месца, ролі і інтарэсаў пэўнага народа ў сацыяльна-палітычным, эканамічным і культурным жыцці ўсяго чалавецтва”.

Так падаецца, што І.Фарыён і А.Парубій былі прыхільнікамі ліберальнага нацыяналізму, які скіраваны на гарманічнае жыццё ўсіх грамадзян краіны ў незалежнасці ад таго да якіх сацыяльных ці іншых груп яны адносяцца. Відавочна, што людзі такога складу мыслення не да спадобы палітычным дзеячам з імперскімі амбіцыямі, якія спрабуюць душыць нацыянальныя свабоды як у сваіх краінах, так і па-за іх межамі. Сьведчаньнем таму вайна Расіі супраць усіх людзей якія ідэнтыфікуюць сябе як прыналежнымі да украінскай нацыі. Гэта вайна на падпарадкаваньне украінскай нацыі і дзяржавы і ёсць рэальны фашызм ці калі хочаце, то можаце карыстаць і новае слова – **рашызм**; слова народжанае, як ні парадаксальна, самой Расіяй, у якой перамога над фашысцкай Германіяй да гэтага часу з'яўляецца адной з ідэалагем расійскай прапаганды. Думаецца, што і І.Фарыён, і А.Парубій сталі ахвярамі ў нацыянальнай украінскай барацьбе ў тым ліку супраць рашызма.

Ніжэй мы зьмяшчаем адзін з яркіх артыкулаў сп. І.Фарыён.

Рэдактар часопіса

¹¹⁴ [Тлумачальны слоўнік беларускай мовы \(вялікі\). https://slounik.org/155705.html](https://slounik.org/155705.html)

Piotra Murzionak: In Memory of Iryna Farion and Andriy Parubiy – self-sacrificing intellectuals and nationalists of contemporary Ukraine

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 215-217, www.sakavik.net)

The editorial board of the journal *Culture. Nation* has decided to pay tribute to Iryna Farion and Andriy Parubiy — people who tragically perished for their convictions in life, which were dedicated to constant work for the benefit of the Ukrainian nation. Both made an immense contribution to the implementation of the Ukrainian language — the foundation of any nation — in the reality of modern life: Iryna Farion, as a professor and linguist, was a “tribune” and defender of her native language in Ukrainian society, while Andriy Parubiy, as the Speaker of the Verkhovna Rada of Ukraine, directly contributed to the adoption of laws that confirmed the status of Ukrainian as the sole state language. We also publish one of I. Farion's striking articles and an annotation to this article.

Пётра Мурзёнак: Памяти Ирины Фарион и Андрея Парубия – самоотверженных интеллектуалов и националистов современной Украины

(веб-журнал “Культура. Нація”, вып. 36, ноябрь 2025, 215-217, www.sakavik.net)

Аннотация. Редакция журнала «Культура. Нація» решила почтить память Ирины Фарион и Андрея Парубия – людей, трагически погибших за свои жизненные убеждения, преданных постоянному труду на благо украинской нации. Оба внесли огромный вклад во внедрение украинского языка – основы любой нации – в реалии современной жизни: Ирина Фарион, как профессор и лингвист, была «трибуной» и защитником родного языка в украинском обществе, а Андрей Парубий, как Председатель Верховной Рады Украины, непосредственно способствовал принятию законов, подтверждающих статус украинского языка как единственного государственного. Мы также публикуем одну из ярких статей И. Фарион и аннотацию к этой статье.

Ірына Фарыён: [Ліліпуты ў вайне з Бандэрай](#)

Нішто ня мае такой моцы, як ідэя, час якой настаў.

Віктор Гюго

Адкуль такая моц у нябожчыка Бандэры так матывавана палярызаваць украінскае грамадства: ня проста аддзяляць зерне ад мякіны, але і дэманстраваць сярэдняе звычайнае панікі і страху перад ім? Сапраўды, паводле Бібліі, увесь сьвет увасоблены ў два слова “так” і “не” – уся рэшта ад лукавага. Слабамоцныя, слабавольныя падалі голас вакол шэсьця з паходнямі з нагоды народзінаў Правадыра. Жагнайцеся, няшчасныя. Гэтыя паходні – сымвал нашага нацыяналістычнага паўстаньня, якое мы пасьпяхова пашыраем па ўсёй краіне разам з лёзунгамі на майданах “Слава Ўкраіне! – “Героям Слава”, “Слава нацыі” – “Сьмерць ворагам”, “Україна – па-над усім” і разам з чырвона-чорным сыцягам – сымвалам бандэраўскіх змаганьняў. І ня вам указваць, зь якімі сыцягамі і лёзунгамі і паходнямі куды і як выходзіць. Вы даўно засьведчылі сваё палітычнае лузэрства, дык цяпер узяліся атручваць так званы грамадзкі сэктар. Вольнае грамадства мае надзейныя газавыя маскі на вас.

Паўтару сваю думку, ня раз выказаную ў артыкулах: “Малыя ніколі не разумелі вялікіх. Слабыя – моцных. Маладушныя – апантаных”. Таму самыя сьмешныя на гэтым фоне цяперашнія нерэалізаваныя ў палітыцы і нідзе нібыта інтэлектуалы, што высунуліся з усіх шчалін, каб пабрахаць на марш Бандэры. Сабака брэша, а сонца сьвеціць. Брашыце гучней, каб усе вольныя людзі маглі даць ацэнку вашай бездапаможнасьці. Мы ўпарта будзем несці паходні нашага паўстаньня, насуперак вашым хворым асацыяцыям з фашызмам. Гора тым палітыкам і “непалітычным партызанам” (Лэся Ўкраінка), якія ня здатныя дасягнуць велічы Бандэры.

А цяпер пра асноўны пасыл Бандэры зь яго знакамітай працы “Пэрспэктывы ўкраінскай рэвалюцыі”: пагроза Масквы.

Першае. Укараненьне бальшавізма на маскоўскіх тэрыторыях паходзіць з імпэрскай мэнтальнасьці расейцаў захопліваць, прыніжаць, выкарыстоўваць. Улічваючы гэта, “Расея ёсьць толькі адна – імпэрыялістычная, і так будзе да тае пары, пакуль расейскі імпэрыялізм ня будзе дашчэнтну растружчаны, а расейскі народ ня вылучыцца ад імпэрыялізма праз спазнаньне, што ягоны імпэрыялізм прыносіць яму самому найбольш зла – ахвяраў, пакутаў і падзеньня. Да гэтага яшчэ далёка...” (с. 226).

Другое. Зьмена ўлады ў Расеі – гэта ня зьмена імпэрскай ідэалогіі ў адносінах да Ўкраіны: “Калі заўтра на зьмену бальшавізму прыйдзе іншая форма расейскага імпэрыялізма, то ён таксама перш за ўсё накіруецца ўсімі сваімі сіламі супраць сувэрэннасьці Ўкраіны, на яе

паняволенне. Расейскі народ, як і дагэтуль, будзе несць той імперыялізм, будзе рабіць усё, каб трымаць Украіну ў паняволенні. На гэта выразна паказвае стан палітычнай думкі і настрой расейскай масы, усіх расейскіх палітычных асяродкаў, як камуністчных, так і антыбальшавіцкіх. Ва ўсіх іх жыве скрайняя варожасць супраць ідэі дзяржаўнай самастойнасці, сувэрэннасці Ўкраіны” (с. 166).

Трэцяе. Нацыстоўска-расістоўскі гітлерызм і камуна-маскоўскі бальшавізм паходзяць з той самай крыніцы – імперскай мэнтальнасці. На гэта немагчыма паўплываць праз нейкія маральныя або прававыя прынцыпы – гэта можна толькі знішчыць. Калі гітлерызм быў знішчаны, то расейскаму імперыялізму сусветная супольнасць стварыла самыя лепшыя ўмовы для паглыбленых мадыфікацый. С. Бандэра раскрывае сутнасць двух забойчых рэжымаў: “Гітлерызм выразна абвешчаў свой імперыялізм у форме расістоўскай тэорыі. Бальшавізм прыхоўвае свой маскоўскі імперыялізм пад формай інтэрнацыяналізма, класавай салідарнасці пралетарыята, сусветнай камуністычнай рэвалюцыі. Усе супярэчнасці паміж імі, ад ідэалагічных пачынаючы, аж да ваеннай развязкі, па сваёй сутнасці былі канкурэнтнай барацьбой двух падобных імперыялізмаў за панаванне на той самай прасторы, а не барацьбой двух супрацьлеглых сьветапоглядаў, ідэалогій, грамадзка-палітычных сістэм” (с. 162-162).

Чацвёртае. Маскоўскі імперыялізм за галоўную мішэнь мае ня толькі самабытнасць нацый, але й годнасць і свабоду асобнай індывідуальнасці: “Ідэя годнасці і павагі да чалавека, яго вольнага развіцця, уласнай ініцыятывы, творчага і дастойнага самаўключэння ў гарманічны ўклад супольнага нацыянальнага і грамадзкага жыцця ёсць супрацьлеглай да бальшавіцкай тыраніі, паняволення і эксплуатацыі чалавека, таптаньня яго годнасці, нівечаньня свабоды” (с. 46).

Пятае. Сьцьвярджэнне маскоўскага рэжыма магчымае толькі пры ўмове знішчэння астатніх украінскіх канцэптаў – БОГА, ДУШЫ, ДУХОЎНАСЦІ і НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭІ. Менавіта на іх і скіраваны галоўны маскоўскі ўдар: “Яна (Масква) імкнецца да сістэматычнага атачэння ўкраінскай нацыянальнай субстанцыі, да выпаласквання з душы і з жыцця ўкраінскага народа ўсяго нацыянальнага зместа” (с. 356). Дадам, што цяпер пэўныя нібыта непалітычныя колы і нібыта дыстанцыянаваныя ад улады намагаюцца ўсімі сіламі нэўтралізаваць нацыяналістычную рыторыку на майданах. Разслабцеся. Вам гэта ня ўдасца зрабіць так жа сама, як не ўдалося нэўтралізаваць УА “Свабоду” у парляманце і на ўсіх абсягах яе палітычнай барацьбы. Піце безалкагольнае шампанскае. Нас не спыніць.

25 траўня 1958 года, за паўтара гады да сваёй раптоўнай сьмерці, С. Бандэра сказаў прамову над магілай забітага Я. Канавальца, паасобныя словы зь якой прымушаюць сэрца замерці: “Падзеленыя кардонам сьмерці, але зьяднаныя сувязямі веры, ідэі і любові –

жывыя і памерлыя могуць сабе ўзаемна дапамагаць перад Богам і праз Бога” (с. 631). Знакава, што адно са значэнняў слова бандэра – сувязь: ідэйна-духоўная сувязь пакаленняў мацнейшая за камяні крэпасці. Будучыня заўсёды вырастае з фундамента мінулага. Дык віншую ўсіх вольных людзей з нараджэннем Правадыра. Зычу сілаў у справе вызвалення Ўкраіны ад крымінальна-украінафобскага насення розных масыяў і колераў. Свабоду не спыніць.

Ірына Фарыён

Прэс-служба Усеўкраінскага аб’яднання “Свобода”

Пераклаў з украінскай В. Буйвал

Крыніца: <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/046105/>; 6/1/2014 › Навіны

Irina Farion's article (“Liliputs at War with Bandera”)

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 218-220, www.sakavik.net)

Статья Ирины Фарыён «Лилипуты в войне с Бандэрай»

(веб-журнал «Культура. Нація», №36, ноябрь 2025, 218-220, www.sakavik.net)

Ю. Рапецкі: Анатацыя да артыкула Ірыны Фарыён «Ліліпуты ў вайне з Бандэрай»

Артыкул Ірыны Фарыён «[Ліліпуты ў вайне з Бандэрай](#)», узяты з дакумэнтаў прэс-службы Усеўкраінскага аб'яднання «Свобода».

Анатацыя. Артыкул Ірыны Фарыён (перакладзены В. Буйвалам на беларускую мову) прыгадвае значны ўплыў нябожчыка, змагара за сувэрэннасць і самастойнасць Украіны, - Стэпана Бандэры. Лёзунгі, якія былі пачутыя ў дні майданскіх пратэстаў і выступаў за вольную Украіну, былі раней пачуты з вуснаў Бандэры і ягоных супрацоўнікаў, і яны ж паўтараюцца да гэтага дня, - такія як: «Слава Украіне, героям слава і слава нацыі». Аўтарка цытуе зь вядомай працы Бандэры «Пэрспэктывы ўкраінскай рэвалюцыі», што пагражае Маскве.

Аўтарка выдзяляе пяць галоўных думак Бандэры, якія праявілі вялікі ўплыў на ўкраінцаў у іхняй барацьбе за нацыянальную свабоду. Словы і ідэі Бандэры былі запісаны раней, але цяпер поўнасьцю адносяцца да сённяшняй сытуацыі пры маскоўскай вайне супраць украінцаў і Украіны. Па-першае, ён выказаў меркаваньне, што расейцы ў асноўным нясуць і праяўляюць імперыялістычныя намеры ў дачыненні да іншых народаў і яны ня вылечацца ад імперыялізму нават, калі спазнаюць, што гэта прыносіць расейскаму грамадству вялікія страты і пакутаў. Па-другое, зьмена у камуна-маскоўскай ўладзе Расеі ня зьменіць іхняй імперскай ідэалёгіі ў дачынення да Украіны. Па-трэцяе, нацысцкі і расісцкі гітлерызм у грунтовых асновах зусім не адрозьніваецца ад расейскага бальшавізму. Як у аднаго, так і ў другога корань усіх думак – імперская мэнтальнасць. Гітлерызм паказваў свой імперыялізм расісцкай філязофіяй, калі бальшавізм – пад лёзунгам інтэрнацыяналізму, салідарнасьці пралэтарыята і сусьветнай камуністычнай рэвалюцыі. Па-чацьвёртае, маскоўскі імперыялізм мае сваёй мэтай разбурэньне нацыянальнага пачуцьця самабытнасьці, годнасьці і свабоды асобнай індывідуальнасьці. Па-пятае, мэта маскоўскага рэжыму імкнецца скасаваць веру ў Бога, душу, духоўнасьць і нацыянальную ідэю сярод украінцаў. Нядоўга перад сваёй сьмерцю С. Бандэра выступаў прамовай над магілай забітага Я. Канавальца, падкрэсьліваючы думку, што хоць герояў забіваюць, гэта толькі тым болей аб'ядноўвае народ сувязямі супольнай веры, ідэі і любові.

Сказанае С. Бандэрам натхняе ўкраінскі народ у змаганьні супроць расейцаў цяпер і ці ж гэта таксама і не падахвочвае нас беларусаў у дачыненні да сваёй краіны?

Review for Irina Farion's article ("Liliputs at War with Bandera") by Y.Rapetski

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 221-223, www.sakavik.net)

The article is taken from documents of the Press service of the All-Ukrainian Union "Svoboda"

The article reminds the reader of the deep influence that a past leader and proponent of Ukrainian nationhood, S. Bandera, had on Ukrainians to create their own sovereign state. Slogans heard during the Maidan Protests were expressed earlier by Bandera and his fellow combatants for Ukraine. The author quotes from Bandera's work entitled "Perspectives of Ukrainian Revolution."

The author of the article mentions five main thoughts, expressed by Bandera, which have influenced Ukrainians greatly in their struggle for national freedom. First, Bandera expresses the opinion that Russians display imperialistic motives in relation to other people groups and are not willing to free themselves of such a desire even after hearing about the great cost to their countrymen in battle with other nations. Secondly, Bandera felt that any change from communism to another form of political governance in Russia will not change Russia's imperialistic goals in relation to Ukraine. Thirdly, Hitler's racist Nazism, at its core, did not differ much from Russian Bolshevism. Both sides adhered to their basic imperialistic mentality and goals. Fourthly, Moscow's imperialistic drive endeavours to tear out of the souls of Ukrainians any nationalistic feeling for self governance, national worth and freedom. Fifthly, the Moscow regime strives to remove also the Ukrainians' faith in God, tear out their souls, their spirituality and all thought of being a separate nation. Just before his own death, S. Bandera spoke over the grave of a well-known fighter for Ukraine and in his speech stated that despite such fellow contenders for Ukraine were being killed by enemies, it only served to unite the Ukrainians more to contend for their country and nationhood.

Юрась Рапецки: Анотацыя статьи Ирины Фарыён «Лилипуты в войне с Бандэрай»

(взята из документов прес-службы Всеукраинского объединения «Свобода»)

(веб-журнал «Культура. Нацыя», №36, ноябрь 2025, 221-223, www.sakavik.net)

Статья Ирины Фарыён (переведённая на белорусский язык В. Буйвалом) припоминает значимое влияние покойника и борца за суверенность и самостоятельность Украины — Степана Бандэры. Лозунги, которые были высказаны при майданских протестах, высказывались раньше Бандэрой и его борцами. Автор статьи цитирует из известного труда Бандэры «Перспективы украинской революции».

Автор статьи выделяет пять основных соображений Бандэры, проявивших большое влияние на украинцев в их борьбе за национальную свободу. Во-первых, по его мнению русские несут и проявляют империалистические цели в отношении других народов и не готовы оторваться от таковых желаний, даже когда слышат о великих потерях и страданиях, переносимых своими соотечественниками. Затем, перемена в коммунистической власти на любую другую форму политического управления ничуть не изменит русских империалистических целей в отношении к Украине. В-третьих, нацистский и расистский гитлеризм в основном не отличается от русского большевизма. Оба они придерживаются основной империалистической ментальности. В-четвертых, московский империализм ставит себе задачу упразднить у украинцев всякое национальное чувство самостоятельности, достоинства и свободы индивидуальности. В-пятых, московский режим стремится вырвать из душ украинцев веру в Бога, их душу, духовность и вообще всякое мечтание о национальности своего народа. Недолго перед своей смертью С. Бандэра выступал над могилой известного борца за украинскую национальность и выразил мысль, что хотя убивают украинских соотечественников, это только тем сильнее объединяет всех украинцев, чтобы дальше бороться за свою нацию и страну, полагаясь на совместную волю, идею и любовь друг другу.

Дадатковая інфармацыя**Сяргей Бесараб: НАН БЕЛАРУСИ. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

Анатацыя. У артыкуле праводзіцца аналіз фінансавання і аб'ектыўныя паказчыкі дасягненняў НАН Беларусі. У апошнім раздзеле даводзяцца звесткі пра рэпрэсіі супраць вучоных Акадэміі пасля Рэвалюцыі-2020.

Крыніца: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ

1. НАН БЕЛАРУСИ КАК ОРГАНИЗАЦИЯ:

РОЛЬ, УПРАВЛЕНИЕ, ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

1.1. Деформация НАН Беларуси в годы независимости

1.2. НАН Беларуси в последнее десятилетие.

2. КАК ФИНАНСИРУЕТСЯ НАУКА В БЕЛАРУСИ

2.1. Общие сведения и основные проблемы

финансирования

2.2 Типы бюджетного финансирования

2.3. Перегибы в государственной политике

финансирования науки

3. БЕЛАРУССКАЯ НАУКА В МИРЕ

3.1. Международное сотрудничество

3.2. Анализ международных публикаций Национальной

Академии Наук на основе баз данных Scopus и Web of Science

4. НАН БЕЛАРУСИ И РЕЖИМ А.Г.ЛУКАШЕНКО

(НАН БЕЛАРУСИ ПОСЛЕ 2020 Г.)

4.1 Репрессии против ученых

4.2. Идеологизация научных исследований в Беларуси

4.3. Участие НАН в российском ВПК

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ

Беларусская научная экосистема демонстрирует значительное ухудшение ключевых показателей за последнее десятилетие¹. Снижение количества публикаций, сокращение числа патентных заявок и потеря позиций в международных рейтингах свидетельствуют о кризисе в на-учно-исследовательской деятельности. По данным Всемирного банка и Глобального инновационного индекса, Беларусь отстает от соседних стран по числу исследователей на душу населения и доле высокотех-нологичного экспорта. Эти проблемы усугубляются оттоком научных кадров и международной изоляцией вследствие политического кризиса в стране, а также управленческими решениями, снижающими стимулы для инноваций в научно-технологической сфере.

Данный доклад посвящен анализу ситуации в НАН Беларуси, которая традиционно позиционируется как главная и наиболее передовая научно-исследовательская институция страны. Доклад не претендует на полноту. Детальный анализ положения дел во всех научно-исследовательских структурах НАН требует соответствующего доступа к информации и ресурсов. Цель доклада — выявить основные тенденции в функционировании НАН как государственного учреждения, ключевые особенности организации и финансирования научных исследований после обретения независимости, а также некоторые последствия политического кризиса 2020 года для НАН.

Доклад подготовлен в период с сентября 2023 по ноябрь 2024 по инициативе группы ученых, которые вынуждены были уехать из страны по политическим причинам. Несколько авторов ранее работали в НАН. Один автор уехал из страны до 2020-го, чтобы получить образования за границей, и сегодня является научным сотрудником престижной европейской академической институции.¹¹⁵

¹¹⁵ Навуковец патлумачыў феномен рэжыму і ацаніў страты беларускай навукі за час кіравання Лукашэнкі. Наша ніва: <https://nashaniva.com/314277>, 17 апреля 2023 г.

1. НАН БЕЛАРУСИ КАК ОРГАНИЗАЦИЯ:

РОЛЬ, УПРАВЛЕНИЕ, ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

1.1. Деформация НАН Беларуси в годы независимости

Национальная академия наук Беларуси (НАН Беларуси) является полноценным правопреемником Академии наук БССР. Как следствие, ей изначально были характерны родовые проблемы организаций подобного рода, а именно идеологический прессинг, хроническое недофинансирование, бюрократия, сильное превалирование возрастных людей среди руководства. С другой стороны, особенностью белорусской академической науки всегда был ее сравнительно высокий уровень (особенно в некоторых технических областях) и — как своеобразный эффект — определенный уровень свободомыслия и свободы принятия решений.

Последнее воплощалось как на уровне научных работников, так и в элементах самоуправления, действовавших в институтах (работа Ученых советов, выборность директоров) и в руководстве академии (выборность академиков, выборность Президента академии). Элементы «вольницы» стали постепенно ликвидироваться с начала 2000-ых. Начало этому процессу положило назначение в 2001 году (фактически в нарушение правила выборности) президентом НАН Беларуси Мясниковича Михаила Владимировича. Показательно, что во время его руководства академией высшая выборная должность сменила название — с «президента» на «председателя Президиума».¹¹⁶ Примерно в то же время путем ряда организационных трансформаций была создана Высшая аттестационная комиссия Республики Беларусь, руководитель которой назначался президентом Республики.¹¹⁷ Тогда же официально была отменена и выборность руководителя НАН Беларуси, которого также стал назначать президент страны. Выборность директоров академических институтов также постепенно превратилась в формальность. Директора стали назначаться вышестоящими органами, а роль Ученых советов институтов свелась к принятию и проведению этих кандидатур.

¹¹⁶ Закон Республики Беларусь. 5 мая 1998 г. №159-З «О Национальной академии наук Беларуси». <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H19800159>; Устав Национальной академии наук Беларуси. <https://nasb.gov.by/reference/ustav2024.pdf>

¹¹⁷ Высшая аттестационная комиссия Республики Беларусь. <https://president.gov.by/ru/statebodies/vyshshaya-attestacionnaya-komissiya-respubliki-belarus>

На сегодняшний день более или менее выборными остаются академики и члены-корреспонденты НАН Беларуси. При этом собрание академиков не играет большой управленческой роли, поэтому конкуренция разворачивается без больших скандалов. В целом, принцип выборности академиков и член-корреспондентов напоминает скорее не английское Королевское общество, где выбор происходит исключительно по критериям достижений в науке, а Французскую академию наук, где большое значение имеют политические факторы.

Формально выборными продолжают быть должности в структуре профсоюза работников НАН Беларуси (Объединенная отраслевая профсоюзная организация работников НАН Беларуси). Однако, профсоюз НАН Беларуси не является самостоятельной организацией даже формально, так как входит в состав Белорусского профессионального союза работников образования и науки.¹¹⁸ Вдобавок деятельность академического профсоюза жестко контролируется руководством академии, соответственно, любое проявление свободомыслия или попыток защитить научных работников от произвола руководства чревато репрессиями и увольнениями. Примером этого может служить увольнение лидера профсоюза Института истории НАН Беларуси Катерины Кривичаниной.¹¹⁹ Существенным шагом по ограничению свободы академии стало создание в 2004 году Государственного комитета по науке и технологиям Республики Беларусь (ГКНТ). В его пользу частично перераспределили функции НАН Беларуси, которая с 1997 года имела статус высшей государственной научной организации Беларуси, ответственной за координацию и проведение фундаментальных научных исследований.

С ГКНТ пришлось поделиться функциями планирования научной и научно-технической деятельности, а также — и что наиболее важно — распределения бюджетных средств на научную и научно-техническую деятельность (рис. 1.1). Несмотря на то, что руководитель академии и ранее по своему статусу равнялся министру и входил в состав Совета Министров, сама Академия по духу все же долгое время оставалась своеобразным оплотом (концентрацией) фундаментальных исследований.

¹¹⁸ Профсоюз работников НАН Беларуси. <https://profnan.by/wp-content/uploads/2023/12/ustav-2023.pdf>

¹¹⁹ Сразу трем историкам не продлили контракты в Академии наук. <https://euroradio.fm/ru/srazu-trem-istorikam-ne-prodlili-kontrakty-v-akademii-nauk>

Рис. 1.1. НАН Беларуси и ГКНТ в системе научной и научно-технической деятельности

Каментар рэдакцыі: з тэхнічных прычын, рэдакцыя падае толькі некалькі малюнкаў, для астатніх мы даём кароткі каментар. Рэдакцыя выбачаецца за нязручнасць і дае спасылку на крыніцу для больш дэталёвага азнаямлення з малюнкамі:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz.

1.2. НАН Беларуси в последнее десятилетие

Деятельность Гусакова В. Г. на посту Председателя Президиума НАН Беларуси

Ситуация с самоуправлением академических структур и, в целом, с пониманием миссии НАН Беларуси ухудшилась после назначения в 2013 г. на должность председателя Президиума Гусакова В. Г. После вступления в должность Гусаков продолжил и значительно усилил политику Мясниковича по развороту академии в сторону прикладных исследований и включения науки в производство. В итоге НАН Беларуси окончательно взяла курс не на академический стандарт (который в том числе предполагает и самоуправление), и даже не на встраивание в производственные процессы, а на максимально тесное сотрудничество академических институтов с профильными министерствами. В свою очередь руководство НАН Беларуси все больше стремилось встроиться в общегосударственные структуры и процессы, а сама академия все больше стала походить на Министерство. Эта трансформация нашла отражение во внешних атрибутах (дресс-код при посещении Президиума) и в характере коммуникации (невозможность дискутировать с Гусаковым даже в самом миролюбивом и конструктивном ключе, публичные разносы директоров институтов на совещаниях и т. д.).¹²⁰

Этим, однако, колоссальный ущерб, нанесённый НАН Беларуси, правлением Гусакова, не ограничивается. Так, Гусаков довел до абсурда уже упомянутую тенденцию по усилению роли прикладной науки, что привело к требованию создать при каждом институте свое производство. Собственно, и сама НАН Беларуси позиционировалась им

¹²⁰ «Мае знаёмыя робяць у Акадэміі разлікі для расійскіх ракет». Што адбываецца з беларускай навукай. <https://nashaniva.com/327293>

как организация не столько научная, сколько производственная, и даже самоокупаемая.¹²¹ Тем самым перечеркивалось классическое понимание академической науки как особой интеллектуальной сферы деятельности, куда должны инвестироваться государственные средства.

Тренд на омоложение руководящих кадров в НАН Беларуси¹²² проявился в вынесении наверх целой когорты молодых карьеристов, лояльных как властям Беларуси, так и авантюрным решениям Гусакова. Порой головокружительные назначения шли вразрез с академической этикой и банальной логикой.¹²³ Ярчайшим примером является Иванец А. И., до сорока лет осуществивший стремительный рост до главного ученого секретаря НАН Беларуси и защитивший докторскую диссертацию, при этом являясь заместителем директора института общей и неорганической химии НАН Беларуси, председателем совета молодых ученых, членом Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь 7-го созыва от г. Минска и доверенным лицом Лукашенко на выборах 2020 г. В настоящее время Иванец А. И., продолжив карьерный рост чиновника, является министром образования РБ.¹²⁴ Подобные решения, однако, никоим образом не воспрепятствовали укреплению «геронтократии» в НАН Беларуси, в особенности в его Президиуме. Деятельность последнего осталась чрезвычайно бюрократизированной, а штат — необоснованно большим. Весьма характерен здесь феномен т. н. «Отделений наук». Будучи задуманными как зонтичные структуры, курирующие деятельность

¹²¹ В. Г. Гусаков: НАН Беларуси перестала быть чисто бюджетной организацией. <https://zviazda.by/ru/news/20221018/1666087734-gusakov-nan-perestala-byt-chisto-byudzhethnoy-organizaciy-mu-nacelivaem>; Владимир Гусаков о финансировании науки, знаковых достижениях ученых и молодежи в науке в интервью Народной газете. <https://nasb.gov.by/rus/news/5821/>; Гусаков: Наука Беларуси работает на экономику, а не на полку. <https://www.sb.by/articles/gusakov-nauka-belarusi-rabotaet-na-ekonomiku-a-ne-na-polku.html>

¹²² Гусаков: в Национальной академии наук делают ставку на молодежь. <https://belta.by/society/view/gusakov-v-natsionalnoj-akademii-nauk-delajut-stavku-na-molodezh-673100-2024/>

¹²³ «Як навуковец — пустое месца»: сын старшыні НАН і таварыш міністра адукацыі ў 33 гады стаў прарэктарам БДЭУ. <https://nashaniva.com/299305>

¹²⁴ Иванец, Андрей Иванович. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86,_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

институтов определенной направленности, они по сути превратились в дополнительное звено в цепочке выполнения решений, т. е. в прослойку между аппаратом Президиума и институтами. Зачастую работа отделения сводилась к передаче поручений от первого к последним, и сбором отчетов в обратном направлении.

С подачи Гусакова хорошим тоном стало говорить о поддержке лишь тех исследований, которые сделают научное открытие в прямом смысле этого слова. Так в лексиконе академического начальства прочно укрепились словосочетания типа «прорывные достижения», «лучше, чем в мире», «передовые исследования» и т. д.¹²⁵ Руководя НАН, Гусаков неоднократно публично высказывал псевдо- и лженаучные идеи. Несмотря на очевидную некомпетентность, он стал полагать себя экспертом в любой научной дисциплине, подвергая необоснованной критике выступления ученых любого профиля: просто отвергая научные данные в предоставляемых ему аналитических записках и утверждая «что такого не может быть» или «мы не можем это показывать». Правление Гуса-

кова способствовало тому, что представительскую функцию (делегаты всего белорусского научного сообщества), как правило, стали выполнять косноязычные чиновники, которые своими высказываниями формируют абсолютно негативный, если не сказать дегенеративный, образ белорусской науки в информационном пространстве, как минимум русско- и белорусскоязычном. В целом, публичные выступления руководящих чиновников НАН, построенные на некомпетентных популистских заявлениях и бессодержательных канцеляризмах, ведут к дискредитации НАН как научно-исследовательской институции и принижению авторитета ученого.

2. КАК ФИНАНСИРУЕТСЯ НАУКА В БЕЛАРУСИ

2.1. Общие сведения и основные проблемы финансирования

Хроническое недофинансирование является одной из наиболее заметных и очевидных особенностей науки в Беларуси и проявляется в слабой оснащенности лабораторий оборудованием и расходными материалами, ограниченных возможностях командировок в другие страны, невысокой заработной плате. По данным 2021 г. в Беларуси на финансирование исследований и разработок тратится всего 0,46 % от ВВП (research and development expenditures), что существенно меньше аналогичного показателя Литвы (1,11

¹²⁵ Тезисы выступления В. Г. Гусакова. <http://gazeta-navuka.by/novosti/1587-tezisy-vystupleniya-v-g-gusakova>; Гусаков рассказал о деталях состоявшегося у Президента разговора. <https://www.sb.by/articles/razgovor-u-prezidenta-gusakov.html>

%), Латвии (0,74 %), Польши (1,44 %), Эстонии (1,75 %). В Восточной Европе на финансирование науки расходуется меньшая чем в Беларуси доля ВВП только в Украине, Молдове, Румынии, Черногории, Боснии и Герцеговине, Северной Македонии и Албании.¹²⁶ При этом, в отличие от многих из перечисленных стран, Беларусь не была ареной военных конфликтов и серьезных экономических кризисов. Беларусь — одна из немногих стран, где динамика расходов на науку в % от ВВП в течение более 20 лет характеризуется как неуклонное снижение (с 1 % в 1996 г. до 0,49 % в 2021 г.) с единичными краткосрочными пиками (напр., 2007 г. — 0,96 %).¹²⁷ Система финансирования науки Беларуси лучше всего иллюстрируется на примере НАН Беларуси как главной научной организации страны. Так, согласно Уставу НАН Беларуси,¹²⁸ ее финансирование осуществляется из следующих источников:

- (i) средства республиканского бюджета, направляемые на научную, научно-техническую и инновационную деятельность, а также средства государственных бюджетных и внебюджетных фондов;
- (ii) иностранные средства, а также средства фондов специального назначения;
- (iii) хозяйственные договора, т. е. поступления от приносящей доходы деятельности бюджетных организаций и предпринимательской деятельности коммерческих и некоммерческих организаций, подчиненных НАН Беларуси, и хозяйственных обществ, в отношении которых НАН Беларуси осуществляет владельческий надзор;
- (iv) добровольные взносы и благотворительные пожертвования юридических и физических лиц, в том числе иностранных.

Перечисленные выше типы источников различаются по объему выделяемых средств, особенностям их использования (например, возможность / невозможность приобретать дорогостоящее оборудование), качеству получаемой в результате научной продукции. При этом вклад данных источников в общее финансирование науки крайне не равнозначен. Например, доля иностранного финансирования (международные научные проекты) традиционно невелика, а во многих случаях равна нулю, так как далеко не каждая организация НАН Беларуси в принципе может участвовать в конкурсах

¹²⁶ Scimago Journal & Country Rank.

<https://www.scimagojr.com/countryrank.php?region=Eastern%20Europe>

¹²⁷ UNESCO Institute for Statistics (UIS). UIS. Stat Bulk Data Download Service. Accessed November 27, 2023.

¹²⁸ Устав Национальной академии наук Беларуси. <https://nasb.gov.by/reference/ustav2024.pdf>

международных исследовательских грантов. В институтах, чей профиль больше соответствовал возможностям участия в международных проектах (напр., гранты по трансграничному сотрудничеству со странами ЕС, природоохранные проекты в рамках программ LIFE, Программы Развития ООН и др.), доля иностранного финансирования составляла в лучшем случае порядка 15–20 % от всех привлеченных средств (данные до 2020 г. включительно; после событий 2020 г. официальное сотрудничество со странами ЕС и привлечение средств из западных фондов практически прекратилось).

Подобная ситуация сложилась и в сфере хоздоговорной деятельности, которая намного более присуща институтам технической и естественно-научной направленности. Работы по хозяйственным договорам как правило приводят к минимальному научному выходу, так как представляют собой не разработку инновационного продукта, а скорее проведение самых базовых исследований — выполнение услуг, экспертиз, подготовка научных обоснований, проведение оценок и т. д. Доля хоздоговорной деятельности в структуре финансирования института составляет 10–20 %.

Наиболее существенная часть финансирования НАН Беларуси и других научных организаций так или иначе, связана с республиканским бюджетом. Сюда относятся Государственные программы (далее — ГП), Государственные научно-технические программы (ГНТП), Государственные программы научных исследований (ГПНИ), и другие, менее значимые источники — гранты от Белорусского фонда фундаментальных исследований (БРФФИ), получаемые на конкурсной основе, отдельные гранты от Президиума НАН Беларуси, аспирантские гранты и некоторые другие.

Ниже представлен анализ финансирования научных организаций из основных источников республиканского бюджета (отдельно по ГП, ГНТП и ГПНИ),¹²⁹ что позволит дать оценку государственной научной политике в Республике Беларусь.

2.2. Типы бюджетного финансирования

2.2.1 Государственные программы.

В период 2021–2025 гг. НАН Беларуси и другие научные организации Беларуси получали средства на финансирование исследовательской деятельности в рамках 10 государственных программ: «Агробизнес»; «Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2021–2025 гг.», «Государственная

¹²⁹ При анализе финансирования по ГП, ГНТП и ГПНИ мы учитывали все средства республиканского бюджета, выделяемые на НАН Беларуси, а также средства республиканского бюджета, выделяемые на осуществление научной, научно-технической и инновационной деятельности (для любых организаций)

программа по преодолению последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС на 2021–2025 гг.», «Здоровье народа и демографическая безопасность»; «Охрана окружающей среды и устойчивое использование природных ресурсов»; «Белорусский лес»; «Наукоемкие технологии и техника»; «Образование и молодежная политика»; «Цифровое развитие Беларуси»; «Научно-инновационная деятельность НАН Беларуси». Суммарный объем средств, выделенных из всех ГП в 2021–2025 гг. на науку, составляет порядка 608 205 729 бел. руб.¹³⁰ При этом финансирование из программы «Агробизнес» учтено лишь частично, так как в большей части заданий этой ГП не показаны отдельно средства на научную деятельность, так же, как и средства, выделенные только для НАН Беларуси (как правило указаны общие суммы для НАН Беларуси и других организаций, напр. областных исполнительных комитетов).¹³¹ Также нет данных по Специальной государственной программе № 33 сферы национальной безопасности Республики Беларусь, которая полностью засекречена.¹³² В целом, средства ГП направлены в первую очередь на социально-экономическое развитие Беларуси, т. е., если говорить применительно к НАН Беларуси и другим научным организациям — на реализацию прикладных исследований. Соответственно, в структуре

¹³⁰ Указ Президента Республики Беларусь от 15 сентября 2021 г. № 348, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 19 января 2021 г. № 28, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 28 января 2021 г. № 52, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 29 января 2021 г. № 57, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 1 февраля 2021 г. № 59, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 2 февраля 2021 г. № 66, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 19 февраля 2021 г. № 99, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 22 марта 2021 г. № 159, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 22 апреля 2021 г. № 238, Постановление

Совета Министров Республики Беларусь от 23 апреля 2021 г. № 245.

¹³¹ Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 1 февраля 2021 г. № 59

¹³² Перечень государственных программ на 2021-2025 годы. <https://economy.gov.by/ru/gos-progr-2021-25-ru/>

финансирования из средств ГП, в которой средства сгруппированы по отраслям науки в соответствии с классификацией предметных областей Scopus, большую часть образуют ‘Physics and astronomy’ (точнее: только одно направление, формально относящееся к физическим наукам, а именно разработка и научное сопровождение функционирования Белорусского космического аппарата), ‘Agricultural and Biological sciences’ (точнее, только аграрные науки) и ‘Medicine’ (прикладные медицинские науки — методы диагностики, препараты, иммунотерапия и т. д.) — рис. 2.1.

Рис. 2. 1. Структура финансирования (%) научной деятельности в Беларуси по ГП в период 2021–2025 гг. Научные дисциплины (выделены разным цветом) определены в соответствии с классификацией предметных областей Scopus (List of Subject Areas Covered By Scopus Database), отдельные сектора одного цвета означают более узкие дисциплины (напр., Natural Resources и Environmental Protection & Monitoring как разделы предметной области Environmental Science).

Каментар рэдакцыі: Больш паловы сродкаў выдзелена на фізіку і спадарожнікі (37.8%), сельскагаспадарчыя і біялагічныя навукі (16.6%), медыцыну (8.1%). Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Существенную долю образуют т.н. Environmental Sciences, то есть науки об окружающей среде (15.5 %), однако пропорции отдельных направлений, таких как мониторинг состояния окружающей среды, Белорусская антарктическая программа, природные ресурсы, относительно невелики. Некоторые предметные области в рамках ГП практически не финансируются — минимальные средства выделяются на гуманитарные науки, изучение биологического разнообразия, климата, физические науки (задания, не связанные со спутниками или разработкой лазерных приборов).

2.2.2 Государственные научно-технические программы

В 2021–2025 гг. действует 14 Государственных научно-технических программ: «Цифровые технологии и роботизированные комплексы»; «Научно-техническое обеспечение качества и доступности медицинских услуг»; «Разработка фармацевтических субстанций, лекарственных средств и нормативно-правового обеспечения фармацевтической отрасли»; «Перспективные химические и биологические технологии»; «Зеленые технологии ресурсопользования и экобезопасности»; «Ин-теллектуальное приборостроение»; «Инновационное машиностроение и машиностроительные технологии»; «Индустрия микро- и

наноэлектроники»»; «Инновационные материалы и технологии»; «Национальные эталоны и высокотехнологичное исследовательское оборудование»; «Инновационные агропромышленные и продовольственные технологии»; «Кибербезопасность»; «Современные технологии предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций»; «Обороноспособность государства — новые технологии и решения».

В 2021–2025 гг. общая сумма финансирования на ГНТП из республиканского бюджета составляет 518 943□800 бел. руб.¹³³ Помимо НАН Беларуси и Министерства Образования (вузы), средства ГНТП направляются на ряд предприятий так называемой отраслевой науки (Министерство промышленности и т. д.). Нередко финансирование выделяется не на исследования в прямом смысле, а на околонуучную деятельность (обеспечение импортозамещения, повышение конкурентоспособности, научно-техническое обеспечение и т. д.), осуществляемую в организациях, не связанных с наукой напрямую (таких, например, как: Государственный комитет по стандартизации, Оперативно-аналитический центр при Президенте Республики Беларусь, Министерство по чрезвычайным ситуациям, Министерство Обороны).

В целом, данный тип программ направлен на решение конкретных практических задач (рациональное использование природных ресурсов, модернизация производства, инновационные материалы и т. д.), поэтому, как и в случае с ГП, абсолютный приоритет отдан прикладным наукам. В общей структуре финансирования более четверти занимают медицинские науки, затем следуют аграрные науки — рис. 2.2. Область «Engineering», т.е. различные технические направления (приборостроение, электроника, разработки ВПК и т.д.) также суммарно имеют большую долю — 23.7 %.

Рис. 2.2. Структура финансирования (%) научной деятельности в Беларуси по ГНТП в период 2021–2025 гг. (разъяснения по принципу разделения по предметным областям см. рис. 2.1)

Каментар рэдакцыі: Найбольш сродкаў выдзелена на медыцыну (26.6%), сельскагаспадарчыя і біялагічныя навукі (17.4%), і дакладныя навукі (10.7%). Больш дэтальна можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

¹³³ Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 26 марта 2021 г. № 173.

2.2.3. Государственные программы научных исследований. Формирование ГПНИ, т. е. наполнение конкретными заданиями, включение тех или иных тем и т. д., происходит на уровне подразделений научных организаций (например, лабораторий институтов НАН Беларуси) с учетом их специализации. Таким образом, в отличие от ГП и ГНТП, инициирование которых идет сверху и отражают потребность экономики, ГПНИ скорее являются результатом реализации исследовательских интересов отдельных научных коллективов, т.е. идут снизу. Всего в 2021–2025 гг. НАН Беларуси, вузы и некоторые другие организации выполняют научные исследования в рамках 12 ГПНИ: «Энергетические и ядерные процессы и технологии»; «Химические процессы, реагенты и технологии, биоре-гуляторы и биооргхимия»; «Биотехнологии-2»; «Трансляционная медицина»; «Цифровые и космические технологии, безопасность человека, общества и государства»; «Фотоника и электроника для инноваций»; «Механика, металлургия, диагностика в машиностроении»; «Материаловедение, новые материалы и технологии»; «Сельскохозяйственные технологии и продовольственная безопасность»; «Природные ресурсы и окружающая среда»; «Конвергенция-2025»; «Общество и гуманитарная безопасность белорусского государства»; Общая сумма финансирования в течение 2021–2025 гг. — 740 913 000 бел. руб.¹³⁴

ГПНИ в целом имеют более сбалансированную структуру финансирования отдельных предметных областей, по сравнению с ГП и ГНТП — рис. 2.3. В частности, значительно более представлены социальные науки (Social Sciences), образующие почти 10 % от всего объема; существенную долю имеют материаловедение (Materials), энергетика (Energy), прикладные химические (Chemistry Engineering) и физические исследования. Тем не менее, аграрные науки все так же остаются областью с наибольшей долей финансирования.

Рис. 2.3. Структура финансирования (%) научной деятельности в Беларуси по ГПНИ в период 2021-2025 гг. (разъяснения по принципу разделения по предметным областям см. рис. 2.1)

Каментар рэдакцыі: Найбольш сродкаў выдзелена на сельскагаспадарчыя і біялагічныя навукі (16.9%), матэрыялы (13.3%), сацыяльныя навукі (9.8%). Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

¹³⁴ Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 27 июля 2020 г. № 438.

2.3. Перегибы в государственной политике финансирования науки

Если оценивать объемы государственного финансирования науки в Беларуси в 2021–2025 гг. в разрезе различных предметных областей (рис.2.4), то очевидна сильная диспропорция в пользу физических, аграрных, медицинских и технических наук. На каждую из этих групп научных дисциплин из средств ГП, ГНТП и ГПНИ выделено более 200 000 000 бел. руб., суммарно — 1 093 167 824 бел. руб. (58.5 % от всех учтенных средств). Безусловный приоритет аграрных наук вызывает особенный интерес, так как по данной тематике у ученых Беларуси нет заметных публикаций в базах данных Scopus и Web of Science. Выше отмечалось, что в анализ не включены все средства из государственной программы «Агробизнес»; это позволяет предположить, что в действительности суммы, выделяемые государством на аграрные науки, еще выше.

Рис. 2.4. Финансирование различных научных областей из средств республиканского бюджета (ГП, ГНТП и ГПНИ) в 2021–2025 гг. Черными рамками показаны специфические научные программы: Belarus satellite — Беларусский космический аппарат, Military technologies — разработки ВПК, Cybersecurity — Кибербезопасность, UAVs — Беспилотные летательные аппараты.

Каментар рэдакцыі: Найбольш сродкаў з усіх крыніц выдзелена на сельскагаспадарчыя і біялагічныя навукі – каля 320 млн рублей, на фізіку і астраномію – каля 320 млн рублей, медыцыну – каля 270 млн рублей. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Примечательно также и то, что область аграрных наук — единственная, на которую крупное финансирование выделяется равномерно из всех трёх источников (иными словами, в структуре финансирования аграрных наук вклады ГП, ГПНИ и ГНТП приблизительно одинаково велики).

В других наиболее финансируемых областях, ситуация иная — например, на физические науки идут средства только из ГП и ГПНИ, в науках об окружающей среде вклад ГНТП несоизмеримо мал по сравнению с ГП и ГПНИ, технические дисциплины, наоборот, функционируют в основном за счет ГНТП.

Финансовые вливания в аграрные науки из всех основных бюджетных источников и, в целом, лоббирование интересов ученых данной области, по всей вероятности, являются следствием слияния в 2002 г. Национальной Академии Наук и Академии аграрных наук Республики Беларуси и отражают видение Гусаковым (экономиста-агрария

и выпускника Горецкой сельскохозяйственной академии) стратегических приоритетов развития НАН.

Другие области науки, приоритетные с точки зрения распределения государственного бюджета, часто имеют большое финансирование за счет включения одиозных проектов, излишне разрекламированных академическим руководством и государственной пропагандой, но при этом сомнительных с точки зрения научной целесообразности. К примеру, раздел физических наук (Physics and Astronomy на рис. 2.4) имеет такое большое финансирование исключительно за счет госпрограммы по созданию нового Беларусского спутника и научного обеспечения его деятельности (198 017 704 бел. руб. или 63 %). Предыдущий Беларусский космический аппарат (БКА или БелКА) находится в фокусе официальных

СМИ:¹³⁵ сам спутник подается как достижение беларусской науки и залог прямых экономических выгод в будущем, а его выведение на орбиту в 2012 г. — как событие государственной важности (вхождение Беларуси в «пул космических держав»). Громкая информационная кампания по пиару БКА явно не соответствовала его далеко не лучшим техническим возможностям и, что более важно, степени вовлечения НАН Беларуси в процесс его создания. Спутник БКА был разработан ФГУП «НПП ВНИИЭМ» (РФ) и по своей конструкции почти полностью повторяет российский космический аппарат «Канопус-В» (на орбиту они запущены как единая группировка); НАН Беларуси (Научно-инженерное республиканское унитарное предприятие «Геоинформационные системы») является оператором данного аппарата.¹³⁶ БКА может получать панхроматные изображения с максимальным разрешением в 2,1 м, что, во-первых, не оправдывает присвоенной ему характеристики как «передовой» разработки (например, снимки американского GeoEye-1, находящегося на орбите с 2008 г., имеют разрешение в 0,8 м),¹³⁷ во-вторых ожидаемо оказались невостребованными экологами, МЧС, Минсельхозпродом, то есть теми организациями и специалистами, от которых в первую

¹³⁵ Why is Belarus a genuine space power? How did Lukashenko contribute to it? 28 December 2022. https://www.belarus.by/en/press-center/news/why-is-belarus-a-genuine-space-power-how-did-lukashenko-contribute-to-it-the-facts_i_0000151222.html; Как окупається беларускі спутнік, што «умеет» і як звязываецца з Зямлей? 17 апреля 2022 г. <https://www.belta.by/society/view/kak-okupaetsja-belorusskij-sputnik-chto-umeet-i-kak-svjazyvaetsja-s-zemlej-496416-2022/>

¹³⁶ Технические характеристики КА БелКА. Государственное агентство «Иннотер». <https://innoter.com/sputniki/bka/>

¹³⁷ GeoEye-1 (OrbView-5). Satellite Missions Catalogue, May 29, 2012. <https://www.eoportal.org/satellite-missions/geoeeye-1#spacecraft>

очередь ожидалась заинтересованность в космических снимках, сделанных БКА.¹³⁸ В этой связи вызывает сомнение как целесообразность выделения столь колоссальных по меркам науки Беларуси средств на новую спутниковую программу, так и, в целом, ее реалистичность — совместный белорусско-российский космический аппарат должен быть выпущен в 2028 г. и уже наречен «лучшим в мире».¹³⁹

В технических науках (Engineering на рис. 2.4) заметный вклад (27 337 700 бел. руб., или 14 %) вносит ГНТП «Обороноспособность государства — новые технологии и решения», 2021–2025 годы,¹⁴⁰ посвященная разработкам в области военно-промышленного комплекса. Кроме этого, существуют отдельные программы ГНТП, связанные с силовыми структурами — «Кибербезопасность» (разработки в сфере защиты информационных систем) и «Цифровые технологии и роботизированные комплексы» (разработки в области беспилотных авиационных роботизированных комплексов). Вполне возможно, что результаты этих программ могут использоваться соответственно спецслужбами Беларуси в их деятельности в информационно-цифровом пространстве и российской армией на войне с Украиной. Суммарно эти две программы насчитывают 54 382 300 бел. руб., или 45.3 % от всего финансирования, выделенного из республиканского бюджета на исследования в области цифровых технологий (Computer Science на рис. 2.4).

3. БЕЛАРУССКАЯ НАУКА В МИРЕ

3.1. Международное сотрудничество

Прискорбным, но ожидаемым итогом вышеизложенных тенденций стало то, что белорусская наука так и не смогла встроиться в мировой контекст. Мало того, слабая степень интеграции отмечается и на европейском, и даже на региональном (Восточная Европа) уровнях. Наглядной иллюстрацией данного утверждения является показатель вклада белорусских ученых в наукометрические показатели восточно-европейских стран, что оценивается по относительному количеству публикаций (%) из баз Scopus

¹³⁸ Кому продали снимки с Белорусского космического аппарата на 2 млн долларов? 23 июля 2013 г. <https://euroradio.fm/ru/komu-prodali-snimki-s-belorusskogo-kosmicheskogo-apparata-na-2-mln-dollarov>

¹³⁹ Глава Академии наук показал лучший в мире белорусский спутник. 28 сентября 2022 г. <https://www.belarus.kp.ru/online/news/4940524/>

¹⁴⁰ Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 26 марта 2021 г. № 173.

и Web of Science²⁷.¹⁴¹ Данный показатель к 2020 г. у Беларуси ниже, чем у остальных стран (0.8 %), за исключением Боснии и Герцеговины (приблизительно 0.75 %), Молдовы (0.22 %), Албании (0.4 %) и Черногории (0.2 %) — рис. 3.1. При этом, у двух последних стран он существенно вырос по сравнению с ситуацией на момент начала отслеживания данных (1996 г.). Доля научных публикаций белорусских ученых в региональном аспекте за этот же период упала более чем в два раза (с 1.8 %). Соседние государства бывшего СССР, как правило, либо оставались в этом плане стабильными (Украина), либо демонстрировали рост (Литва и Латвия).

Рис. 3.1. Доля (%) публикаций авторов с аффилиацией из Беларуси относительно всего мира и Восточной Европы¹⁴²

Каментар рэдакцыі: За перыяд з 1996 г. да 2024 г., доля публікацый змянялася з прыблізна 1.8% да 0.8% ва Ўсходняй Еўропе і з прыблізна з 0.15% да 0.1% ва ўсім свеце. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Ученые НАН Беларуси всегда имели ограниченные возможности для международных поездок (стажировки, участие в конференциях и т. д.). Основной причиной является финансовый фактор и некоторые особенности выделения средств государством. Например, большинство бюджетных проектов исключали саму возможность поездки за пределы стран СНГ. Международный отдел Президиума НАН Беларуси иногда финансировал командировки в дальнее зарубежье, однако, со значительными ограничениями (покрывались не все расходы) и оговорками (командируемому полагалось отчитаться о том, как поездка на конференцию принесет экономические и прочие выгоды стране).

Позиция Президиума НАН Беларуси по выстраиванию международных отношений была противоречива. С одной стороны, Гусаков и остальное руководство постоянно заявляли о важности международных связей, с другой — география потенциальных партнеров

¹⁴¹ Scimago Journal & Country Rank. East Europe. <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?region=Eastern%20Europe>

¹⁴² Scimago Journal & Country Rank. Belarus. <https://www.scimagojr.com/countrysearch.php?country=BY>

был ограничена, так как безусловный приоритет отдавался России, странам СНГ, Китаю. Чрезмерное внимание уделялось пестуемой Гусаковым и возглавляемой им же с 2017 г. т. н. Международной ассоциации академий наук (МАН), в которую входили Академии наук стран СНГ, Вьетнама, Монголии и некоторых регионов Китая.¹⁴³ Деятельность МАН сводилась преимущественно к торжественным заседаниям. Визиты того же Гусакова и других членов Президиума в научные центры и университеты дальнего зарубежья проходили без заметных результатов. Тем не менее, существовали пути для продуктивного вовлечения белорусской науки в международные (в т. ч. европейские) проекты. Например, позитивная ситуация сложилась в случае с природоохранными проектами и, соответственно, для институтов естественно-научного профиля. Беларусь, будучи страной с богатым биологическим разнообразием и уникальными природными экосистемами, и одновременно граничащей с тремя странами ЕС, была привлекательна для последнего с точки зрения трансграничного сотрудничества.¹⁴⁴ Вовлечение белорусских ученых при этом часто осуществлялось не напрямую (с официальным участием НАН Беларуси в данных проектах), а опосредованно, т. е. через различные общественные организации экологической направленности.¹⁴⁵

В целом, немногочисленные примеры участия белорусских ученых в международных проектах были, как правило, следствием их персональной активности, готовности к коммуникациям с зарубежными коллегами и личных контактов, а вовсе не результатом государственной научной политики.

¹⁴³ Международная ассоциация академий наук. <https://www.int-maan.by/>; Владимир Гусаков: сотрудничество и консолидация позволят подняться науке на новый уровень. <https://minsknews.by/vladimir-gusakov-sotrudnichestvo-i-konsolidacziya-pozvolyat-podnyatsya-nauke-na-novyy-uroven/>; Гусаков: МАН должна быть координатором взаимодействия крупных научных центров на территории наших стран. <https://www.sb.by/articles/gusakov-maan-dolzha-byt-koordinatorom-vzaimodeystviya-krupnykh-nauchnykh-tsentrov-na-territorii-nash.html>

¹⁴⁴ Беларусь и Литва реализуют проект LIFE по восстановлению мест обитания вертлявой камышевки. <https://belta.by/society/view/belarus-i-litva-realizujut-proekt-life-po-vozstanovleniju-mest-obitanija-vertljavoj-kamyshevki-287050-2018/>

¹⁴⁵ Projects funded by the European Union in Belarus. https://euprojects.by/projects/Green-Economy-Environment-and-Sustainable-development/?PAGEN_1=3

3.2. Анализ международных публикаций Национальной Академии Наук на основе баз данных Scopus и Web of Science

Как уже было упомянуто, доля публикаций авторов с аффилиацией в Беларуси относительно всего мира и Восточной Европы невелика и имеет тенденцию к уменьшению. Мы считаем это важным индикатором продуктивности, влияния и репутации исследователей и научных учреждений. Количество и качество научных публикаций служит важным фактором для оценки научного вклада ученых, а также для принятия решений о финансировании научных проектов, карьерном продвижении исследователей и распределении ресурсов в академических и исследовательских учреждениях.

Настоящий раздел включает в себя многоаспектный анализ публикационной активности Республики Беларусь на основе международных баз данных Scopus и Web of Science (WoS). Поиск по базам данных производился 13.09.2023. Поиск содержал фильтры, представленные в Табл. 3.1. Как видно из таблицы, по данным фильтрам в базе данных WoS удалось найти 38117 статей, в базе данных Scopus— 55608.

Табл. 3.1. Критерии и результаты поиска публикаций в базах данных Scopus и Web of Science

Каментар рэдакцыі: Пададзена структура пошука за 1991-2024 гг., выкарыстаныя фільтры, колькасць знойдзеных публікацый, 38117 і 55608, адпаведна для дзвюх баз даных. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Также были использованы следующие ресурсы (см. Дополнения):

- Список стран на английском (взят из ресурса WolframAlpha, [https://](https://www.wolframalpha.com/)

www.wolframalpha.com/): содержит 196 стран, с уникальным названием для каждой страны

- Список импакт-факторов журналов (взят из интернет-ресурса ResearchGate, <https://www.researchgate.net/>): содержит 9483 журнала

3.2.1. Анализ ежегодного количества публикаций Республики Беларусь в системе Scopus

Публикационная активность — сложный и многофакторный процесс, тем не менее, мы выделили простые количественные показатели, позволяющие получить представление о текущем положении дел в НАН, продуктивности белорусских ученых и исследовательских групп их вкладе в расширении границ научного знания. На Рис. 3.2 представлено количество публикаций за период с 1991 по 2024 годы.

Рис. 3.2. Количество публикаций, аффилированных в НАН, с 1991 по 2024 годы.

Каментар рэдакцыі: Можна бачыць паступовы рост колькасці публікацый – з прыблізна 400 у 1991 годзе да блізу 3000 у 2019-2022 гг. У 2022 г. адбыўся рэзкі спад, больш чым удвая ў параўнанні з папярэднімі гадамі. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Из Рис. 3.2 видно, что количество публикаций в РБ росло до 2023 года, что на первый взгляд говорит об успешной работе НАН. Тем не менее, такой показатель не учитывает множество других аспектов. К примеру, интересно оценить, насколько велика роль именно ученых Беларуси в этих публикациях. Так как по современным международно принятым правилам, первый автор статьи является ведущим, мы разделили найденные статьи (80671 статья) на две категории: статьи с первым автором из Беларуси и остальные. Из полученных результатов становится понятно, что рост количества публикаций достигается за счет сотрудничества с другими странами, в котором Беларусь играет не первостепенную роль (Рис. 3.3). Видно, что количество статей с первым автором из Беларуси, начиная с 1996 года незначительно меняется, колеблясь вокруг значения около 1000 публикаций в год, в то время как количество публикаций, выпущенных в коллаборации с учеными из других стран растет (Рис. 3.4). Важно отметить, что в 2023 году количество коллабораций значительно упало, как и общее количество публикаций, что может быть связано с усилившейся изоляцией страны с 2022 года.

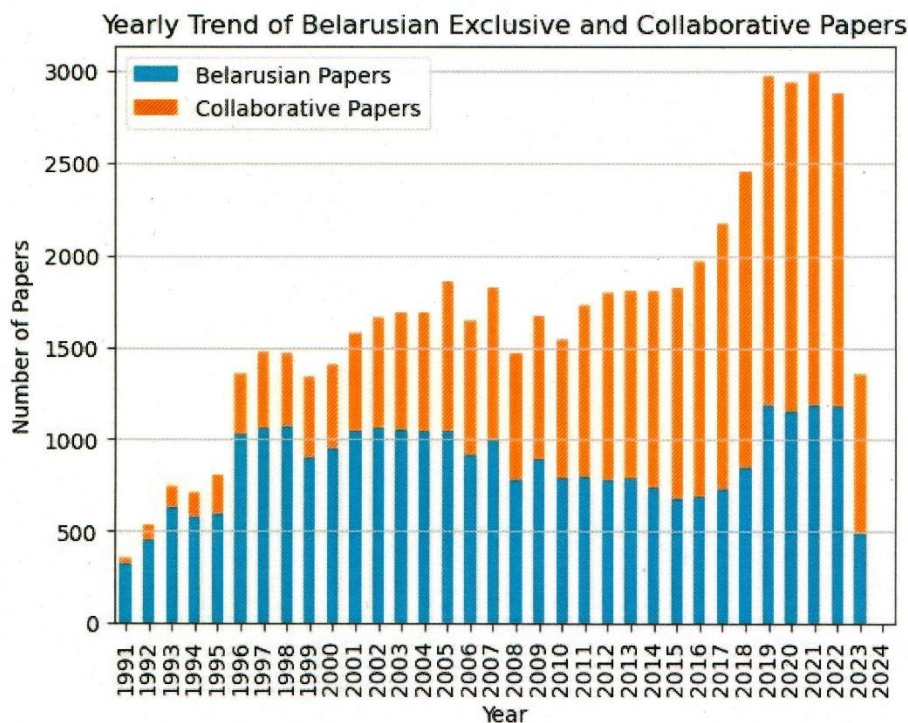

Рис. 3.3. Доля работ, подготовленных отдельно белорусскими учеными (синий) и в коллаборации с учеными из других стран (оранжевый), по данным Scopus.

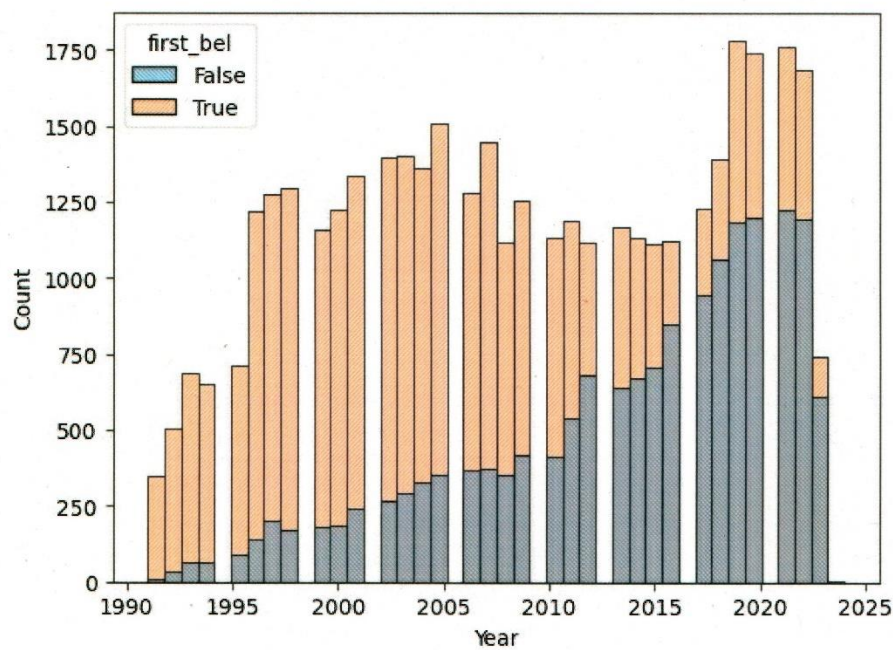

Рис. 3.4. Общее количество статей с первым автором из Беларуси (оранжевый) и из других стран (серый) с 1991 по 2024 год по данным Scopus.

3.2.2. Анализ публикаций НАН по авторам и научным журналам

В процессе анализа научных публикаций одним из ключевых этапов является идентификация и изучение активности отдельных исследователей в рамках определенной области знаний. Для этого мы применили метод выделения наиболее часто встречаемых идентификаторов (ID) авторов из базы данных публикаций. Этот подход позволяет не только оценить самых продуктивных ученых, но и выявить ключевых игроков в определенной научной сфере, а также проследить за их вкладом в развитие дисциплины.

На основании собранных данных был составлен рейтинг 25 наиболее распространенных ID авторов, который отражает частоту их встречаемости в научных публикациях НАН. Этот рейтинг представлен на Рис.3.5, где каждому ID соответствует определенное количество публикаций, что позволяет наглядно оценить активность и влияние авторов в научном сообществе.

Рис. 3.5. 25 наиболее распространенных идентификаторов авторов публикаций НАН в публикационной базе данных Scopus. На рисунке обозначено количество публикаций, соответствующее каждому идентификатору.

Каментар рэдакцыі: Па кожнаму з 25 ідэнтыфікатаў была аднолькавая кольсць публікацый – каля 1150. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Рис. 3.6. Фамилии 25 авторов, обладающих наибольшим количеством публикаций, согласно раннее определенным идентификаторам (Рис. 3.5).

Каментар рэдакцыі: З 25 аўтараў толькі адно прозвішча мае славянскае паходжаньне (Vorobyev). Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Мы проанализировали все встречаемые варианты фамилии для каждого ID и все встречаемые аффилиации. 'Belarus' встречается только у Faure J.L., ID 7201809027. В Таблице 3.2 приведены фамилии и аффилиации, ассоциированные с данным ID.

Табл. 3.2. Фамилии и аффилиации, соответствующие ID 7201809027 в системе Scopus.

Каментар рэдакцыі: Зьвесткі ў Табліцы вельмі дробныя і неразборліва,

Из Рис. 3.6. видно, что наиболее часто встречаемыми авторами в публикациях НАН являются Fabbri F. И Banerjee S., которые не имеют белорусской аффилиации и, по-видимому, являются соавторами из научно-исследовательских институтов других стран. Это дополнительно подтверждает высказанную ранее гипотезу, что увеличение количества публикаций НАН в последние годы происходит за счет уменьшения роли сотрудников НАН в этих публикациях, так как основные авторы и участвующие научные организации находятся за рубежом.

Для лучшего понимания динамики и структуры научных исследований НАН важно также прояснить её приоритеты в плане международного сотрудничества. В этой связи ниже (Рис. 3.7 вверху) приводится рейтинг 25 стран с наибольшим количеством совместных публикаций с НАН Беларуси. Видно, что в плане международного сотрудничества наблюдается значительный перекос в сторону России (количество публикаций практически втрое больше количества публикаций с Германией, находящейся на втором месте). Интересно сравнить с аналогичным рейтингом для соседней Литвы — государства, близкого в историческом и культурном плане (Рис. 3.7, внизу). Видно, что литовская наука сильнее включена в европейскую и мировую научную среду и гораздо более равномерно взаимодействует с научными организациями других государств.

Рис. 3.7. 25 стран, научные организации которых имеют наибольшее количество совместных публикаций с НАН Беларуси (вверху) и с литовскими научными организациями (внизу), по данным Scopus.

Каментар рэдакцыі: Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyi_analiz

Дополнительно был проведен анализ, направленный на выявление самых популярных научных журналов, в которых ученые НАН предпочитают публиковать результаты своих исследований. Был составлен список топ-10 журналов по количеству публикаций НАН.

Выявление самых популярных журналов для публикаций позволяет оценить влияние и репутацию НАН, так как публикация в журналах, известных большим количеством качественных исследований, может значительно повысить видимость исследования и его авторов. К тому же, популярные в международном сообществе научные журналы зачастую характеризуются строгим процессом рецензирования и высокими требованиями к качеству публикуемых статей. Это гарантирует, что только наиболее значимые и надежные исследования проходят через отбор и публикуются.

Рис. 3.8. 10 наиболее популярных научных журналов по количеству публикаций НАН по данным Scopus.

Каментар рэдакцыі: Найбольш публікацый (каля 1600) было ў Journal of Applied Spectroscopy і Proceedings of the International Society for Optical Engineering. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Как можно заметить, самыми популярными журналами являются журналы технической направленности. Слабая представленность работ в сфере социально-гуманитарных наук в системе Scopus может указывать на то, что они преимущественно опубликованы в белорусских и российских журналах. Для более детального понимания состояния белорусской науки в этих областях знаний интересно в дальнейшем проанализировать белорусские и российские базы данных по публикационной активности. Тем не менее, отсутствие значимых работ в этих сферах, индексируемых Scopus и Web of Science, может указывать на недостаточную интегрированность этих областей в мировую науку.

Рис. 3.9. Распределение публикаций НАН, проиндексированных в базе данных Scopus, по языку.

Каментар рэдакцыі: Прыведзены дадзеныя, што публікацыі былі толькі: на англійскай мове – каля 47.000, і на рускай мове – каля 7000 публікацый. На беларускай мове і іншых – 0.

3.2.3. Анализ типов научных публикаций и их импакт-фактора.

Прежде были рассмотрены публикации в целом, без разделения на типы. Однако, существуют различные типы научных публикаций, каждый из которых играет свою уникальную роль в распространении научного знания. Научные публикации включают в

себя статьи в журналах, монографии, тезисы докладов на конференциях и другие формы публикаций, каждая из которых имеет свои особенности и стандарты. Оценка качества и значимости публикаций часто основывается на ряде показателей, таких как импакт-фактор журнала, количество цитирований работы, индекс Хирша автора и другие библиометрические индикаторы.

Проведенный анализ публикационной активности выявляет, что преимущественно публикуются исследовательские статьи (Рис. 3.10). Эти статьи являются основой научного общения, поскольку они подробно описывают новые экспериментальные результаты, предлагая новые теории и методики, которые могут быть проверены и использованы другими учеными. Тезисы конференций занимают второе место по популярности. Они обычно кратко излагают предварительные результаты исследований или идеи, предназначенные для обсуждения в профессиональном сообществе. Количество тезисов конференций может свидетельствовать об активности участия НАН в обмене мнениями и опытом между исследователями, однако стоит отметить, что не все тезисы конференций индексируются Scopus. Обзорные статьи, на третьем месте по встречаемости среди публикаций НАН, суммируют и анализируют существующие исследования по определенной теме, выявляя пробелы в исследованиях и направляя будущие исследовательские усилия. Нужно отметить, что распределение публикаций НАН по типам, в целом, является типичным и следует общим тенденциям в мире.

Рис. 3.10. Распределение публикаций НАН по типам (по данным Scopus)

Каментар рэдакцыі:

- артыкулаў – каля 45.000
- матэрыялы на канферэнцыях – каля 9000,
- агляды – каля 1000
- главы ў кнігах – каля 1000. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Важным показателем цитируемости научного журнала и, косвенно, качества публикуемых в нем статей, является импакт-фактор. Анализ среднего импакт-фактора позволяет оценить качество, значимость и вклад исследований НАН в глобальное научное сообщество. Импакт-фактор Scopus, часто упоминаемый как CiteScore,

отличается от традиционного импакт-фактора, который обычно ассоциируется с базой данных Web of Science и рассчитывается Journal Citation Reports (JCR). CiteScore является ключевым показателем в базе данных Scopus и предоставляет комплексную картину цитируемости журналов, индексируемых в Scopus. CiteScore измеряет среднее количество цитирований, полученных за определенный год, поделенное на количество публикаций, выпущенных журналом за предыдущие три года. Таким образом, CiteScore рассчитывается за четырехлетний период, включая год оценки и предшествующие ему три года. Это отличается от традиционного импакт-фактора, который учитывает только два предыдущих года. К тому же, CiteScore охватывает все типы документов, включая исследовательские статьи, обзорные статьи, конференционные материалы, письма и заметки. Это более широкий охват по сравнению с традиционным импакт-фактором, который обычно учитывает только исследовательские и обзорные статьи.

Результаты анализа среднего CiteScore белорусских публикаций представлены в Таблице 3.3. Видно, что статьи, публикуемые эксклюзивно НАН, имеют в среднем импакт фактор в 2.7 раз меньший, чем статьи, публикуемые в сотрудничестве с учеными из других стран.

Табл. 3.3. Средний CiteScore белорусских статей, проиндексированных системой Scopus.

Средний CiteScore	2.85
Средний CiteScore исключительно белорусских статей	1.45
CiteScore статей, публикуемых в сотрудничестве с учеными из других стран	3.86

На представленной ниже гистограмме (Рис. 3.11.) показано количество публикаций с определенным импакт-фактором системы Scopus. Можно отметить, что основной пул статей публикуется в журналах с импакт-фактором менее 5.

Рис. 3.11. Распределение публикаций НАН по импакт-фактору системы Scopus.

Каментар рэдакцыі: Каля 23.000 публікацый было з імпакт-фактарам менш 5, каля 2000 – з імпакт-фактарам менш 10, вельмі невялікая колькасць публікацый была з больш высокім імпакт-фактарам. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Другим интересным параметром служит средний импакт-фактор статей за год. Ниже представлен график, показывающий, как этот показатель менялся с 1991 года (Рис. 3.12). Мы видим, что в последние 10 лет средний импакт-фактор статей за год растет. Можно предположить, что это связано с увеличением количества публикаций, подготовленных в соавторстве с иностранными учеными. Отметим, что импакт-фактор самих журналов меняется из года в год, то есть статьи, опубликованные в одном и том же журнале в разные годы, могут иметь разный импакт-фактор.

Рис. 3.12. Средний импакт-фактор статей НАН за год, статистика Scopus с 1991 по 2024 годы.

Каментар рэдакцыі: Імпакт-фактар вагаўся ад 0.5 ў 1991 г. да 4.2 (максімум) – у 2023 г. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Ниже составлен рейтинг наиболее высоко цитируемых журналов, в которых публикуются ученые НАН (Рис. 3.13). Журналы отбирались с наиболее высоким значением среднего импакт-фактора Scopus. Видно, что НАН опубликовала статьи с довольно высоким импакт-фактором — можно сказать, в самых престижных журналах мира, таких, как Lancet, Nature, Science. Рис. 3.14 показывает количество статей в таких журналах с 1991 по 2022 год.

Следует обратить внимание, что общее количество статей в этих журналах очень маленькое для такой страны, как Беларусь, имеющей образованное население и большой научный потенциал. Это количество можно сравнить с результатами одной успешной лаборатории в ЕС за указанный период или нескольких средних лабораторий.

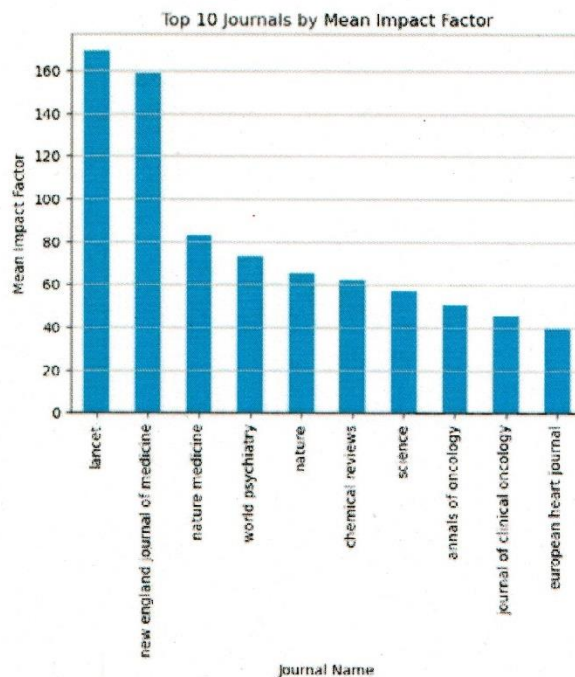

Рис. 3.13. 10 наиболее высоко цитируемых журналов, в которых были опубликованы работы ученых НАН.

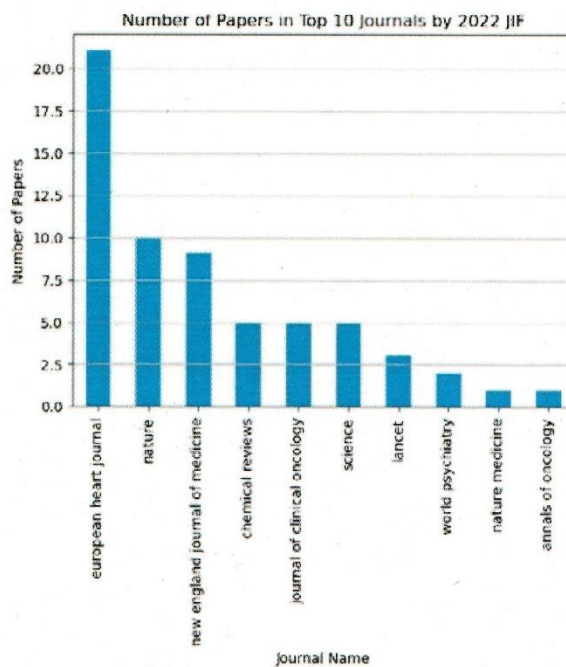

Рис. 3.14. Количество статей НАН в 10 наиболее высоко цитируемых журналах за период с 1991 по 2024 годы.

3.2.4. Анализ платформы Web of Science

По аналогии с проведенным выше анализом базы данных Scopus, было определено количество публикаций НАН в год на платформе Web of Science (WoS). В соответствии с предыдущими результатами, наблюдается тенденция к росту (Рис. 3.15)

Рис. 3.15. Общее количество публикаций НАН, проиндексированных WoS в год, 1970 - 2024.

Каментар рэдакцыі: з 1970 па 1991 – менш 100, 1992-2018 – каля 1000, 2019-2023 – каля 1750, 2024 – каля 900. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

На Рис. 3.16 приведен рейтинг наиболее популярных журналов согласно базе данных WoS. Из него следует, что НАН публикуется преимущественно в журнале “Доклады Академии Наук Беларуси”, что можно считать достаточно негативным фактором, так как это замыкает систему на себя и затрудняет объективный анализ качества публикаций.

Рис. 3.16. Рейтинг наиболее популярных журналов, используемых для публикаций работ НАН, согласно базе данных WoS.

Каментар рэдакцыі: Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Классификация публикаций НАН по типу (Рис. 3.17) показывает, как и в случае с системой Scopus, превалирование исследовательских статей.

Рис. 3.17. Распределение публикаций НАН, индексируемых системой WoS, по типам.

Каментар рэдакцыі: было каля 35.000 артыкулаў. Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Средний импакт-фактор статей, индексируемых системой WoS, составляет 2.78, что согласуется с CiteScore системы Scopus.

На Рис. 3.18 представлены импакт-факторы 5 наиболее популярных журналов среди ученых НАН. Один журнал имеет импакт-фактор более 5, что свидетельствует о довольно высоком его влиянии, особенно учитывая его направленность в области технических наук. Однако остальные четыре журнала имеют импакт-фактор ниже 1. При рассмотрении распределения импакт-фактора статей в целом, выявляется ситуация, аналогичная со Scopus, когда преимущественный пул статей опубликован в журналах с импакт-фактором ниже 5 (Рис. 3.19).

Рис. 3.18. Распределение импакт-фактора 5 наиболее популярных журналов среди ученых НАН.

Каментар рэдакцыі: Гэтымі журналамі былі: Doklady Akademii nauk Belarusi, Differential Equations, J. of Applied Spectroscopy, J. of High Energy Physics, Optics and Spectroscopy.

Рис. 3.19. Распределение публикаций НАН по импакт-фактору системы Scopus.

Каментар рэдакцыі: Імпакт фактар быў менш 5 (каля 27.000 публікацый), менш 10 (каля 2000 публікацый). Больш дэталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Ніжэ прыведзены 5 публікацый з найбольшым узроўнем цытуемасці:

- “Observation of a new particle in the search for the Standard Model Higgs boson with the ATLAS detector at the LHC”
- “Observation of a new boson at a mass of 125 GeV with the CMS experiment at the LHC”
- “Layer-by-layer assembly of ultrathin composite films from micron-sized graphite oxide sheets and polycations”
- “RIPL — Reference Input Parameter Library for Calculation of Nuclear Reactions and Nuclear Data Evaluations”
- “The ATLAS Simulation Infrastructure”

Некоторые из этих статей, например, первая, представляет собой выводы масштабного многонационального проекта. Также мы выделили 5 наиболее цитируемых авторов статей НАН (рейтинг составлен по среднему импакт-фактору):

- Abantanga, Francis A.
- Abatli, Safa' Jamal
- Abbas, Wisam
- Abd Elmenam, Mohamed
- Abd Razak, Rahilah Binti

Интересно определить наиболее распространенные организации-спонсоры научной деятельности. Согласно WoS, это организации, указанные на Рис. 3.20. Видно, что сделанные работы спонсированы в основном из иностранных источников.

Рис. 3.20. Наиболее распространенные организации-спонсоры научной деятельности НАН по данным системы WoS.

Коментар редакції: На першому місці – CERN з приблизно 1800 публікацій. Больш деталёва можна азнаёміцца па спасылцы: https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Отдельно были выделены 5 организаций-спонсоров, с наибольшим средним импакт-фактором статей, ассоциированных с ними:

- ASPIRES research programme in low-income and middle-income countries (Antibiotic use across Surgical Pathways-Investigating, Redesigning and Evaluating Systems)
- Applied Research Collaboration South London at King's College Hospital
National Health System (NHS)
- ESPN
- Economic and Social Research Council (ESRC)
- Foundation Trust

Приведенные результаты позволяют сделать вывод о значительной роли международного сотрудничества - иностранных соавторов и источников финансирования - в публикационной активности НАН. Само по себе наличие налаженных международных связей — это положительный фактор, необходимый для развития научной среды. Однако, малый вклад белорусских источников финансирования и второстепенная роль белорусских авторов (что следует из анализа аффилиаций ведущих авторов большинства публикаций НАН) вызывает сомнения в способности НАН к независимому функционированию на высоком научном уровне.

Проведенный нами анализ показывает достаточно низкий средний импакт-фактор, малое количество публикаций в наиболее цитируемых и престижных журналах, а некоторое увеличение количества публикаций, наблюдаемое до 2023 года, сопряжено с уменьшением роли и вклада сотрудников НАН в них. Учитывая зависимость от международных партнеров, усиливающаяся изоляция страны и санкции скорее всего приведут к еще большему падению позиций белорусской науки в мире.

3. НАН БЕЛАРУСИ И РЕЖИМ А.Г.ЛУКАШЕНКО

(НАН БЕЛАРУСИ ПОСЛЕ 2020 Г.)

3.1. Репрессии против ученых

После событий августа 2020 г. многие ученые поддержали перемены в стране, участвовали в протестах, публиковали петиции с требованием остановить насилие со стороны силовиков, выпустить заключенных, провести честные выборы.¹⁴⁶ В ответ на первое обращение, 13 августа 2020 г. Гусаков В. Г. собрал в Президиуме директоров всех институтов, где выразил безусловную поддержку режиму Лукашенко и заявил, что НАН Беларуси должна быть всегда на стороне действующей власти.¹⁴⁷ По поводу ученых, участвовавших в какой-либо протестной деятельности, было сказано, что “без таких ученых НАН Беларуси легко обойдется”.

¹⁴⁶ Обращение представителей научной общественности Республики Беларусь. <https://scienceby2020.github.io/>; Обращение ученых Беларуси. <https://www.youtube.com/watch?v=dJJaXiC4kDI>

¹⁴⁷ Белорусских ученых, подписавших петицию против насилия, назвали «неуправляемыми». <https://newizv.ru/news/2020-08-14/belorussskih-uchenyh-podpisavshih-petitsiyu-protiv-nasiliya-nazvali-neupravlyaemyi-311471>

В последующее время Гусаковым был сделан еще ряд выступлений, которые превратили его в одного из наиболее ярких сторонников режима среди чиновников такого уровня¹⁴⁸ и непосредственного строителя культа личности Лукашенко.¹⁴⁹ Реакция администраций институтов на происходящее варьировалась от молчаливого одобрения “протестной” части ученых и дистанцирования от заявлений Гусакова до взятия их на вооружение и прямого запугивания нелояльной части коллектива увольнением или преследованием.

Еще в 2020 г. были уволены наиболее заметные в информационном поле ученые с активной позицией.¹⁵⁰ 2021-ый и последующие послевыборные годы прошли также под знаменем избавления НАН Беларуси от нелояльных сотрудников.¹⁵¹ Так, академию не обошли стороной “знаменитые” списки от КГБ, включенных в которые полагалось уволить (не продлить контракт, создать условия для написания заявления по собственному желанию и т.д.). Весьма показательным было назначение в октябре 2021г. на пост одного из заместителей Председателя Президиума Чернышева О. А., заместителя председателя КГБ Республики Беларусь и бывшего командира специального подразделения КГБ группы “Альфа”.¹⁵² Спустя год последовала облава КГБ в целом ряде академических организаций,¹⁵³ что стало сильнейшим ударом по НАН Беларуси и

¹⁴⁸ Глава Академии наук Гусаков: «Роль науки — быть вместе с властью». <https://euroradio.fm/ru/glava-akademii-nauk-gusakov-rol-nauki-byt-vmeste-s-vlastyu>

¹⁴⁹ Глава Академии наук заявил, что Лукашенко мог бы претендовать на Нобелевскую премию. <https://nashaniva.com/334675?lang=ru>

¹⁵⁰ Из Института истории пятеро ученых ушли в знак солидарности. https://charter97.org/ru/news/2020/11/27/402071/#google_vignette; Бывшего директора Института социологии Коршунова окончательно уволили. <https://euroradio.fm/ru/byvshego-direktora-institutu-sociologii-korshunova-okonchatelno-uvolili>

¹⁵¹ How Lukashenko repressed Belarusian scientists who advocated new elections. <https://news.house/42353>; 3 Института мовазнаўства звольнены акадэмік Аляксандр Лукашанец. <https://budzma.org/news/zvolneny-akademik-alyaksandr-lukashanets.html>

¹⁵² Новый зампреда президиума НАН — бывший зампред КГБ и экс-командир «Альфы». <https://devby.io/news/zampredsdatelya-nan-eks-komandir-alfy>

¹⁵³ Облава в Академии наук, КГБ задержал 44 сотрудников. <https://nashaniva.com/ru/302331>

повлекло задержания известных исследователей с протестной позицией¹⁵⁴ и даже уголовное преследование ученого со званием член-корреспондента.¹⁵⁵

Директора, должным образом не отреагировавшие на указания проводить репрессии (т. е. не уволившие сотрудников), сами были освобождены от должности. В некоторые институты были назначены новые руководители, компетенции которых очевидным образом не соответствуют занимаемой позиции,¹⁵⁶ что свидетельствует о приоритете лояльности над научной репутацией и профессионализмом.

Информация о ситуации в НАН Беларуси в последние два года скудна и отрывочна. Тем не менее стало известно, что руководство академии прорабатывает вопрос об ограничении доступа ученых в Интернет, лишении званий академиков и член-корреспондентов с нелояльной позицией,¹⁵⁷ а также фактически запретила поездки в т.н. недружественные страны.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Затриманы мовазнавец Сяргей Гаранін выйшаў на волю. <https://reform.news/tag/sjargej-garanin>

¹⁵⁵ Арыштаваны 71-гадовы членкар Акадэміі навук і яго жонка. <https://nashaniva.com/302549>

¹⁵⁶ Макарина-Кибак, Людмила Эдуардовна
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%9A%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%BA,%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0_%D0%AD%D0%B4%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0

¹⁵⁷ Протокол Поручений, данных Председателем Президиума НАН Беларуси Гусаковым В.Г. 2 сентября 2024 г.

¹⁵⁸ Протокол Поручений, данных Председателем Президиума НАН Беларуси Гусаковым В.Г. 22 июля 2024 г.

3.2. Идеологизация научных исследований в Беларуси

По прошествии нескольких лет после событий 2020 г. можно констатировать, что элементы государственной пропаганды глубоко проникли в белорусскую науку. Важно подчеркнуть, что идеологизации подверглись не только гуманитарные и общественные науки (пересмотр роли К. Калиновского,¹⁵⁹ оправдание дискриминации белорусского языка,¹⁶⁰ продвижение идеи о социальной поддержке Лукашенко,¹⁶¹ нарратива о «геноциде белорусского народа»¹⁶² и т. д.), но и естественно-научные направления, которые, казалось, имели больше шансов оставаться в тени разрушительных процессов по усилению контроля над свободой слова и мнения.

В частности, голосами представителей НАН Беларуси сохранение редких видов животных признавалось результатом политики государства,¹⁶³ а начало работы белорусских исследователей в Антарктиде — заслугой лично Лукашенко.¹⁶⁴ Некоторыми учеными неоднократно распространялись пропагандистские конструкторы о санкционной атаке на Беларусь,¹⁶⁵ а также ложь о якобы отказе т. н. коллективного Запада предоставить

¹⁵⁹ 45 «Заговор был готов!» // Про РЕАЛЬНОГО Калиновского, Муравьёва «вешателя» и партийное задание Танка. <https://www.youtube.com/watch?v=Tm3goFTD-qc>

¹⁶⁰ Белорусско-русское двуязычие — исторически сложившаяся духовно-культурная ценность народа. <https://doklady.belnauka.by/jour/article/view/908/905>

¹⁶¹ Институт социологии НАН подвёл итоги социологических исследований. <https://belarus-news.by/news/institut-sociologii-nan-podvyol-itogi-sociologicheskikh-issledovaniy>

¹⁶² Делается все возможное, чтобы в деле о геноциде белорусского народа не осталось белых пятен — Лакиза. <https://www.sb.by/articles/delaetsya-vse-vozmozhnoe-chtoby-v-dele-o-genotside-beloruskogo-naroda-ne-ostalos-belykh-pyaten-laki.html>

¹⁶³ Медведи выходят к людям! Что делать при встрече с диким зверем? | По существу. Ток-шоу. <https://www.youtube.com/watch?v=j5lWN3jcik0> (02.40-02.45 мин)

¹⁶⁴ Белорусы в Антарктике: эффект от достижений и новые цели | АЛЕКСЕЙ ГАЙДАШОВ в эфире. <https://www.youtube.com/watch?v=K3fdO9N9vgI> (42 мин)

¹⁶⁵ Директор Института экономики НАН: основной инструмент ответа санкциям - развитие своего производства и импортозамещения. <https://belta.by/economics/view/direktor-instituta-ekonomiki-nan-osnovnoj-instrument-otveta-sanktsijam-razvitie-svoego-proizvodstva-i-575116-2023/>; Гурский: как ни парадоксально, санкции помогают развитию отечественной науки. <https://belta.by/society/view/gurskij-kak-ni-paradoksalno-sanktsii-pomogajut-razvitiyu-otechestvennoj-nauki-559115-2023/>

Беларуси вакцины от ковида в разгар пандемии.¹⁶⁶ Был внесен вклад в антипольскую риторику, а именно подготовлено научное обоснование о вредном воздействии на фауну от ограждений, возведенных польскими властями в ответ на организованные Лукашенко атаки польской границы нелегальными мигрантами.¹⁶⁷ Намечаются тенденции, указывающие на готовность НАН Беларуси, как национального оператора по деятельности в Антарктиде, поддержать Россию в манипулировании системой Договора по Антарктике и угрозе ее фактического раскола.¹⁶⁸

Вовлечение НАН Беларуси в идеологическую работу режима заключалось также в участии ученых в ток-шоу у Азаренка¹⁶⁹ и в других одиозных передачах на государственных каналах.¹⁷⁰ Среди главных пропагандистов режима можно найти

¹⁶⁶ Достижения и перспективы развития науки в области биотехнологии в Республике Беларусь. <https://www.youtube.com/watch?v=fvY9dM419Lc&t=3407s> (33.40-34.00 мин)

¹⁶⁷ Животные гибнут в муках. Как польский забор уничтожает природу Беловежской пуши. <https://mlyn.by/22112024/zhivotnye-gibnut-v-mukah-kak-polskij-zabor-unichtozhaet-prirodu-belovezhskoj-pushhi/>; Погибнут многие животные и растения: чем опасно строительство забора в Беловежской пуше. <https://belta.by/society/view/pogibnut-mnogie-zhivotnye-i-rastenija-chem-opasno-stroitelstvo-zabora-v-belovezhskoj-pusche-491676-2022/>

¹⁶⁸ Природная среда Антарктики. Сборник материалов V-й Международной научно-практической конференции (25–27 сентября 2024 года). https://antarctica.biobel.by/les/2024-conference_proceedings.pdf сс. 203-206; Війна за Антарктиду. Євген Дикий про підсумки форуму 2023 і протистояння з Росією навколо пінгвінів. <https://www.youtube.com/watch?v=ju4hZCJB7Co&t=536s>

¹⁶⁹ Кто должен платить за идеи учёных? | Белорусская наука и разработки | «Да!Но...» с Григорием Азаренком. <https://www.youtube.com/watch?v=UJQpunU7B4g>

¹⁷⁰ Программа «Скажи не молчи» на Беларусь 1: <https://www.youtube.com/watch?v=nUdT81-c7sI&list=PLaB3r5dALsmmszO4BHBtJ4nfRuZ3COz7T&index=88&t=1184s>; <https://www.youtube.com/watch?v=DYpH9N11000&list=PLaB3r5dALsmmszO4BHBtJ4nfRuZ3COz7T&index=95>

сотрудников НАН: Петровского,¹⁷¹ Дзерманта,¹⁷² Щеткина.¹⁷³ После объявления даты очередных президентских выборов в 2025 г. некоторые коллективы НАН Беларуси приняли участие (возмож-но, были вынуждены принять участие) в позорном флэшмобе «Надо!»,¹⁷⁴ а после выборов — поздравили Лукашенко с победой.¹⁷⁵

3.3. Участие НАН в российском ВПК

Многие институты в рамках НАН (чаще всего, институты технического и машиностроительного профиля) занимаются военными заказами, в том числе и для нужд российского ВПК.¹⁷⁶ Например, Физико-технический институт НАН Беларуси львиную долю финансирования получает за счет производства и продажи беспилотных летательных аппаратов (подразделение — Научно-производственный центр многофункциональных беспилотных комплексов). Директор «НПЦ НАН Беларуси по материаловедению» Валерий Федосюк неоднократно говорил о том, что его институт в сотрудничестве с ОАО «Интеграл», ОАО «Планар» занимался разработкой и созданием сотен образцов изделий микроэлектроники двойного и специального назначения для военной отрасли. ОАО Пеленг, ОАО Планар и ОАО Интеграл являются основной тройкой

¹⁷¹ Петровский, Пётр Сергеевич

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D1%91%D1%82%D1%80_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

¹⁷² Дзермант, Алексей Валерьевич

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%82_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%B9_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

¹⁷³ Умер провластный аналитик и пропагандист Николай Щекин.

<https://ru.belsat.eu/80967466/umer-provlastnyj-analitik-i-propagandist-nikolaj-shhekin>

¹⁷⁴ Молодые ученые НАН Беларуси говорят Первому «Надо!» <https://t.me/nanbelarus/14813>; «Институт генетики и цитологии говорит НАДО». <https://t.me/nanbelarus/14814>

¹⁷⁵ Владимир Гусаков от имени академической общественности поздравил Президента Республики Беларусь Александра Лукашенко с победой на выборах.

<https://nasb.gov.by/rus/news/14646/>; Команда 17-й Белорусской антарктической экспедиции поздравляет Президента с победой! <https://t.me/nanbelarus/16832>

¹⁷⁶ «Мае знаёмыя робяць у Акадэміі разлікі для расійскіх ракет». Што адбываецца з беларускай наукай. Наша Ніва. <https://nashaniva.com/327293> - 01.10.2023

предприятий, ориентированных в последние годы практически полностью на выпуск продукции двойного назначения (в основном для нужд корпорации Роскосмос). Причем развитие это сотрудничество получило еще до начала войны в Украине. В 2021 году проходила рабочая встреча гендиректора государственной корпорации «Роскосмос» Дмитрия Рогозина с председателем президиума Национальной академии наук Беларуси Владимиром Гусаковым. Она была посвящена «актуальным вопросам развития российско-беларусского сотрудничества в космосе». Специалисты ОАО «Пеленг» активно работают над созданием оптических комплексов с разрешающей способностью до 30 см, которыми оснащены и космические аппараты Минобороны РФ.

В августе 2024 года Министерство финансов США объявило об очередном пакете санкций против РФ, связанных с вторжением в Украину. В санкционный список вошли два белорусских предприятия: «Диапроектор» из Рогачева (вместе с директором Геннадием Филиповым) и учреждение подведомственное Национальной Академии наук Беларуси — научно-производственное объединение порошковой металлургии (вместе

с директором Александром Ильющенко). По данным независимых исследователей (например Владимира Жигаря из инициативы «BELPOL») «Диапроектор» участвует в производстве различных прицелов, которые поставляются для модернизации танков и другой техники россиян, а институт порошковой металлургии производит значительное количество деталей для ударного беспилотника «Чекан».¹⁷⁷

Многие белорусские научные и научно-производственные учреждения также занимаются производством технологий двойного назначения. Примером может служить история связанная с Институтом физико-органической химии НАН Беларуси, и производством окислителя (N₂O₄) марки NTO (ГОСТ Р ИСО 15859-5-2010) для баллистических ракет Саудовской Аравии. Курировал производство гражданин Саудовской Аравии— Турки бин Сауд бин Мохаммед Аль-Сауд, получивший статус почетного иностранного члена НАН Беларуси (на данный момент страница удалена с сайта НАН Беларуси). Установка, замаскированная под «устройство для осаждения меди» (стоимостью \$ 1,370 млн) перемещалась из Беларуси в порт Клайпеды, из него перемещалась в Гамбург, а далее перевозилась в порт г. Джедда. В изготовлении установки принимал участие и ОИЭЯИ-

¹⁷⁷ «Не трапіць на фронт і не будзе забіваць украінцаў». «BELPOL» растлумачыў санкцыі ЗША супраць двух беларускіх прадпрыемстваў - Белсат - <https://telegra.ph/Ne-trap%D1%96c-na-front-%D1%96-ne-budze-zab%D1%96vac-ukra%D1%96nca%D1%9E-BELPOL-rastlumachy%D1%9E-sankcy%D1%96-ZSHA-suprac-dvuh-belarusk%D1%96h-pradpryemstva%D1%9E-08-24> - 24 августа 2024

Сосны. Благодаря утечке информации от сотрудника, занимавшегося разработками в рамках НАН исследованием темы занимались два независимых блогера — Павел Спирин и Руслан Линник — арестованные до выпуска своих аналитических материалов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представленный выше анализ позволяет сделать следующие выводы:

1. Во время своего существования НАН Беларуси отошла от академического стандарта и из научной институции превратилась в своеобразное министерство с соответствующей атмосферой и стилем управления. Особую роль здесь сыграло более чем десятилетнее правление Гусакова В. Г., некомпетентного ученого и авторитарного руководителя. Публичные выступления руководящих чиновников НАН дискредитируют белорусскую науку и авторитет ученого.
2. Хроническое недофинансирование белорусской науки усугубляется тем, что государственные средства распределяются по различным научным сферам неравномерно и несправедливо. Приоритетными являются не результативные направления (те, где у белорусских ученых есть публикации в рейтинговых журналах и т. д.), а области, близкие руководству НАН (например, аграрные науки), или т. н. «прорывные» проекты (например, космическая программа).
3. Белорусская наука существует в отрыве от мировой. Интеграция белорусских ученых в мировой контекст имеет точечный характер (отдельные специалисты). Международное сотрудничество (до 2020-го) отличалось существенным перевесом в сторону России. По количеству публикаций в Scopus и Web of Science Беларусь серьезно уступает большинству соседних стран и стран Восточной Европы. В целом, исследования белорусских ученых малоизвестны за пределами русскоязычного научного сообщества.
4. События 2020 г., последовавшие после этого репрессии, а также полномасштабное вторжение России в Украину негативно повлияли на белорусское научное сообщество. Во-первых, НАН Беларуси лишилась многих ученых (уволены без дальнейшей возможности заниматься наукой, оказались в заключении, вынужденно покинули страну и т. д.). Во-вторых, полностью свернуто сотрудничество с западными странами. В-третьих, почти во все сферы науки проникла идеология режима Лукашенко, его культ личности. В-четвертых, некоторые технические институты вовлечены в российскую агрессию, содействуя функционированию российского ВПК.

Институциональный кризис, в котором в настоящее время находится НАН РБ, может быть преодолен благодаря комплексному реформированию, возможному только в

условиях демократизации всех сфер общественной жизни (экономики, политики, образования и т. д.). Для реформы НАН Беларуси и выхода белорусской науки на мировой уровень необходимо усилить автономность научно-исследовательских институтов, уменьшить влияние государственной политики на Академию, перейти к грантовой системе финансирования, усилить интеграцию НАН с университетской наукой посредством создания исследовательских институтов на базе государственных университетов. Важным шагом станут стажировки белорусских ученых за рубежом и, в целом, создание условий, мотивирующих ученых заниматься научной работой в Беларуси. Университетская аспирантура может быть реформирована по международным стандартам PhD-программы. Внедрение Болонской системы упростит интеграцию университетов Беларуси в мировую научную среду.

Дополнительно стоит сосредоточиться на популяризации науки, стимулировать развитие инициатив гражданской науки с максимальным внедрением online-технологий в работу гражданских ученых, поддерживать создание научных фестивалей и платформ Open Science, способствовать интересу молодежи к исследованиям.

Необходимо также обеспечить прозрачную возможность коммерциализации академических знаний, включая трансфер технологий, стимулировать сотрудничество университетов и промышленности в проведении исследований, включая отраслевое финансирование науки. Внедрение искусственного интеллекта, биотехнологий и квантовых технологий в приоритетные области исследований позволит Беларуси занять конкурентоспособное место в глобальном научном сообществе.

Sergei Bessarab: National Academy of Sciences of BELARUS. Institutional Analysis

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 224-264, www.sakavik.net)

Abstract. The article analyzes the financing and objective indicators of the achievements of the NAS of Belarus. The last section provides information about the repressions against scientists of the Academy after the Revolution-2020.

Source:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyi_analiz

Сергей Бессараб: НАН БЕЛАРУСИ. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 224-264, www.sakavik.net)

Аннотация. В статье анализируются финансирование и объективные показатели деятельности НАН Беларуси. В заключительном разделе представлена информация о репрессиях в отношении учёных Академии после Революции 2020 года.

Источник:

https://www.researchgate.net/publication/388918026_Nacionalnaa_akademia_nauk_Belarusi_Institucionalnyj_analiz

Наступны 37-мы нумар часопіса «КУЛЬТУРА. НАЦЫЯ» выйдзе ў красавіку 2026 года